

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Ondřej Pícka

Druhá verze Berlínského programu z roku 1971

Konec Adenauerovy CDU?

Diplomová práce

Praha 2011

Autor práce: **Ondřej Picka**

Vedoucí práce: **PhDr. Tomáš Nigrin, Ph.D.**

Rok obhajoby: 2011

Bibliografický záznam

PICKA, Ondřej. *Druhá verze Berlínského programu z roku 1971: konec Adenauerovy CDU?* Praha, 2011. 175 s. Diplomová práce (Mgr.). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra německých a rakouských studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. Tomáš Nigrin, Ph.D.

Abstrakt

Po té, co byla CDU přinucena po volbách do Spolkového sněmu v roce 1969 odejít do opozice, vytvořila programovou komisi, která měla doplnit Berlínský program strany přijatý o rok dříve. Tato komise překvapivě vypracovala zcela nový programový text, který se rozcházel s některými dosavadními dogmaty politiky CDU, což vyvolalo bouřlivé diskuse. V předkládané práci je tento vývoj popisován jako projev generační výměny ve straně, která byla urychlena odchodem z vlády. Klíčová role je připisována předsedovi programové komise Helmutu Kohlovi, který byl přední osobností nastupující mladé generace a dlouhodobým hlasitým propagátorem reformy strany. Ten vytvořil v komisi podmínky pro vznik progresivního textu tím, že dal hodně prostoru řadě mladých talentovaných reformních politiků. Konzervativní proud v CDU byl však stále dost silný na to, aby mohl reformní vyznění návrhu oslabit. Ústřední výbor strany text výrazně přepracoval a zmírnil některé klíčové pasáže. Až jednoznačná prohra CDU ve volbách v roce 1972 a následná volba Kohla předsedou otevřela cestu k provedení důsledné reformy strany. Řada z mladých Kohlových spolupracovníků z doby programové diskuse na počátku 70. let se stala klíčovými osobnostmi CDU. Některá z témat, která se v návrhu Kohlovy komise objevila, byla v 70. letech v programatice strany dále rozvinuta. Z tohoto důvodu označuje tato práce diskusi o Druhé verzi Berlínského programu za předehru k CDU 70. let.

Abstract

After the Christian democratic CDU party was forced into the opposition after the parliamentary elections of 1969 it created a program commission which should update the party's Berlin Program adopted few months earlier. Surprisingly it drafted a wholly new party manifesto challenging crucial dogmas of party's policies which led to stormy discussions. This thesis argues that this development was a consequence of generation change in the party which was accelerated by the loss of government as well as a result of the influence of the chairman of the program commission, Helmut Kohl. Kohl was a leading figure of the young rising generation in the party and a strong proponent of party reform. He created conditions in the commission for creation of a progressive proposal by giving influence to talented young reform oriented politicians. But the conservatives in the party were still strong enough to fight back and moderate the reform impetus of the draft. Party committee redrafted it and weakened some central

progressive statements. Only the undisputable loss in the elections of 1972 and following election of Helmut Kohl to party chairman made the way free for a thru party reform. Many of the young politicians allied with Kohl during the program discussion in early 1970s became key figures in the CDU. Some of the themes which appeared in the program draft were further developed during the '70s. That is why this paper describes the discussion on the so called Second version of the Berlin Program as an overture of the CDU of the 1970s.

Klíčová slova

Spolková republika Německo, CDU, Berlínský program, Helmut Kohl, politická strana, stranický program, opozice, generace, sémiotika

Keywords

Federal Republic of Germany, CDU, Berlin program, Helmut Kohl, political party, party program, opposition, generation, semiotics

Rozsah práce: 374 928 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 20. května 2011

Ondřej Pícka

Univerzita Karlova
Fakulta Sociálních věd
Institut mezinárodních studií
Katedra německých a rakouských studií

Teze diplomové práce

Název: Vliv Helmuta Kohla na transformaci CDU na příkladu novely Berlínského programu z roku 1971

Autor: Ondřej Picka

Vedoucí práce: PhDr. Tomáš Nigrin

Datum předložení tezí: 5. prosince 2008

Charakteristika tématu

Mohučský sjezd CDU v roce 1969 vytvořil programovou komisi, jejímž předsedou se stal porýnsko-falcký zemský premiér Helmut Kohl (tzv. Kohlova komise). Úkolem tohoto grémia bylo připravit návrh změn v Berlínském programu CDU z roku 1968. Komise připravila velmi ambiciózní programový text, který vyvolal rozsáhlé diskuse. Návrh předložený v roce 1970 prolomoval mnohá tabu německých unionistických stran: požadoval reformu školského systému a neodmítal zavedení *Gesamtschulen*, požadoval posílení pravomocí spolku, rozšíření spoluúčasti zaměstnanců na vnitropodnikovém rozhodování, připouštěl možnost jednání s Německou demokratickou republikou, věnoval se problematice životního prostředí a rozvojové pomoci. Návrh měl výraznou odezvu v médiích a vyvolal pro CDU zatím doposud nezvyklou vnitrostranickou debatu.

Práce komise probíhala na pozadí dalekosáhlých změn v CDU. Ve straně se propracovávala vzhůru poválečná generace, která usilovala o proměnu Unie v masovou stranu, jež by měla propracovaný program, solidní stranickou organizaci a jejíž politiku by určovala stranická grémia. Stavěli se tak proti koncepci honorační strany, kterou dal do vínku CDU Konrad Adenauer a zastávala většina stávajících stranických elit. Zároveň se CDU musela vypořádat s pro ni novou rolí opoziční strany a najít odpovědi na otázky, které nastolovala sociálně demokratická vláda, jako např. právě nová východní politika či spoluúčast pracujících.

Řešený problém

Připravovaná práce zodpoví otázku, jak přispěl Helmut Kohl k programové transformaci CDU, a jakou roli v tomto procesu hrál návrh revize Berlínského programu vypracovaný komisí pod jeho vedením.

V práci si položím následující dílčí otázky:

1. Jakou pozici měl ve straně v době existence komise Helmut Kohl a do jaké míry ovlivnil výsledky jednání a tedy i podobu návrhu
2. Do jaké míry se návrh vypracovaný Kohlovou komisí odchyluje od dosavadního programového vývoje strany, jak se jeví tento programový dokument v kontextu vývoje následujícího
3. Co je příčinou toho, že komise došla k závěrům, které mají v rámci programového vývoje CDU tak mimořádné postavení
4. Jak byly závěry komise přijaty stranickou i širokou veřejností a jaké jsou příčiny této recepce
5. Jaký vliv na další kariéru Helmuta Kohla a jeho vnímání stranou a veřejností měla jeho práce v programové komisi

Teze práce¹

Helmut Kohl byl jedním z nejvýraznějších představitelů poválečné generace politiků CDU, kteří si kladli za cíl proměnit tvář strany, a byl hybatelem procesu transformace CDU a to zejména v programové oblasti. Práci komise a závěrečný dokument Kohl ovlivnil zejména prostřednictvím výběru jejích členů a odborných poradců, mezi kterými byl výrazně zastoupen vnitrostranický proud podporující programovou reformu. Vypracovaný návrh představoval výrazný zlom oproti dosavadnímu programovému vývoji strany. Ve straně vyvolal spíše odmítavou reakci a reformní křídlo ještě nebylo dostatečně silné na to, aby jej mohlo prosadit. Düsseldorfskému sjezdu byl text předložen v podobě výrazně zrevidované předsednictvem strany a sjezdem byl dále zmírněn. Práce Kohlovy komise utvořila obraz Kohla jakožto liberálního reformátora nacházejícího se na levém křídle strany, který do budoucna ztížil jeho komunikaci s konzervativci uvnitř strany.

Metoda

Práce se bude opírat o dva okruhy odborné literatury. Jednak to budou práce věnované dějinám CDU, zejména vývoji jejího programu, jednak práce věnované životu Helmuta Kohla (blíže viz Sekundární literatura).

¹ Při stanovování teze práce jsem vycházel ze sekundární literatury, která je dostupná v pražských knihovnách, tedy zejména z titulů:

Dreher, Klaus. Helmut Kohl: Leben mit Macht. Stuttgart, 1998.

Bösch, Frank. Macht und Machtverlust: die Geschichte der CDU. Stuttgart, 2002.

Především ovšem bude vycházet ze studia písemných pramenů. Bude se jednat především o tisk vycházející v SRN (zejména ročníky 1969-1971), dokumenty vztahující se k zasedání Kohlovy komise (zápisy, usnesení, jednotlivé návrhy programu), archiválie týkající se sjezdů CDU v Mohuči v roce 1969 a Düsseldorfu v roce 1971 (zápisy, pozměňovací návrhy, usnesení) a dokumenty k zasedání předsednictva CDU mezi těmito dvěma sjezdy, zejména potom k zasedání z listopadu 1970, které se návrhem programu zabývalo. Tyto dokumenty se nachází ve fondech *Archiv für Christlich-Demokratische Politik* v Sankt Augustin.

Rád bych rovněž využil metody *oral history* a provedl strukturované rozhovory s několika účastníky jednání Kohlovy komise. Předpokládám, že mi budou moci poskytnout výpověď o způsobu práce komise a roli jejích jednotlivých členů při její práci, zejména pak Helmuta Kohla

Sekundární literatura

Becker, Felix. *Kleine Geschichte der CDU*. Stuttgart, 1995.

Bösch, Frank. *Macht und Machtverlust: die Geschichte der CDU*. Stuttgart, 2002.

Buchhaas, Dorothee. *Die Volkspartei: programmatische Entwicklung der CDU 1950-1973*. Düsseldorf: 1981.

Dreher, Klaus. *Helmut Kohl: Leben mit Macht*. Stuttgart, 1998.

Filmer, Werner. Schwan, Heribert. *Helmut Kohl*. 4. Aufl. Düsseldorf, 1990

Kleinmann, Hans-Otto. *Geschichte der CDU : 1945-1982*. Stuttgart, 1993.

Maser, Werner. *Helmut Kohl: der deutsche Kanzler*. 2. Aufl. Berlin, 1990.

Pridham, Geoffrey. *Christian Democracy in Western Germany: the CDU in Government and Opposition 1945-1976*. London, 1977.

Schönbohm, Wulf. *Die Geschichte der CDU: Programm und Politik der Christlich Demokratischen Union Deutschlands seit 1945*. Bonn, 1985.

Schönbohm, Wulf: *Die CDU wird moderne Volkspartei: Selbstverständniss, Mitglieder, Organisation und Apparat 1950-1980*. Stuttgart, 1985.

Stützle, Peter. *Auf den Spuren der CDU: Parteigeschichte aus der Sicht der Zeitzeugen*. Bonn, 1995.

Vogel, Bernhard (ed.). *Das Phänomen: Helmut Kohl im Urteil der Presse 1960-1990*. Stuttgart, 1990.

Obsah

Úvod	3
Stav výzkumu a rozbor literatury	7
Prameny	13
Výzkumné metody	15
Funkce politických programů	15
Politika jako komunikace	16
Generační výzkum	22
Orální výzkum	30
Terminologie	31
1 Vývoj CDU	33
1.1 CDU v Adenauerově éře.....	33
1.2 První kroky k reformě strany v 60. letech	38
2 Situace v CDU na počátku 70. let.....	44
2.1 Názorové proudy uvnitř CDU	44
2.1.1 Zaměstnanecké křídlo	44
2.1.2 Zaměstnavatelské křídlo	46
2.2 Generační situace v CDU na počátku 70. let.....	47
2.2.1 Generace politické mládeže.....	48
2.2.2 Mladí frontovní bojovníci.....	50
2.2.3 Generace pětáctyřicátníků	54
2.2.4 Generace osmašedesátníků	58
2.2.5 Rozložení sil uvnitř CDU na počátku 70. let.....	62
3 Průběh programové diskuse.....	63
3.1 Volby do spolkového sněmu v září 1969	63
3.2 Rozhodnutí o změně programu a ustavení programové komise.....	66
3.3 Práce programové komise	71
3.4 Návrh programové komise	76
3.4.1 Kapitola Zahraniční politika.....	78
3.4.2 Kapitola Sociálně tržní hospodářství jako sociální politika	79
3.4.3 Kapitola Vzdělávání, věda a výzkum	81
3.4.4 Kapitola Stát, občan, společnost.....	83

3.5	Reakce na návrh programové komise.....	85
3.5.1	Veřejné reakce na návrh programu.....	85
3.5.2	Stanoviska stranických organizací.....	90
3.5.3	Diskuse o odložení programového sjezdu	92
3.6	Projednání návrhu programu v Ústředním výboru CDU.....	94
3.7	Reakce CSU na programovou diskusi v CDU.....	99
3.8	Düsseldorfský sjezd	102
	Exkurz I: Diskutované modely spolurozhodování zaměstnanců v podnicích	110
	Exkurz II: Dohra v otázce spolurozhodování zaměstnanců: hamburský sjezd 1973	112
4	Rozdílné pohledy na návrh programové komise	114
4.1	Sociálně tržní hospodářství.....	114
4.2	Uvolnění	121
4.3	Demokratizace	128
5	Role Helmuta Kohla v programové diskusi	134
5.1	Politický vzestup.....	134
5.2	Kohl v roli předsedy programové komise	138
5.3	Chování Helmuta Kohla po zveřejnění návrhu programové komise	145
	Závěr	149
	Summary	160
	Seznam pramenů a literatury	163
	Seznam příloh	175

Úvod

V den voleb do Spolkového sněmu 28. září 1969 se zprvu zdálo, že vše probíhalo podle představ špiček Křesťansko-demokratické unie (*Christlich-Demokratische Union; CDU*). Podle prvních prognóz se stala opět nejsilnější politickou stranou a přiblížila se hranici 50% hlasů. Tradiční koaliční partner křesťanských demokratů, liberální Svobodně demokratická strana (*Freie Demokratische Partei; FDP*), vyšla z voleb oslabená: zaznamenala historicky nejhorší volební výsledek a jen těsně překročila pětiprocentní hranici pro vstup do parlamentu. Křesťanští demokraté měli s FDP nevyřízené účty z roku 1965, kdy opustila společný kabinet. Znepokojeni byli také sbližováním liberálů se Sociálně demokratickou stranou Německa (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands; SPD*), ke kterému v posledních měsících docházelo. Nyní se tak zdálo, že oslabená FDP bude snadným partnerem.¹

Bonnská mládežnická organizace strany zorganizovala pro předsedu CDU Kurta Georga Kiesingera pochodňový průvod na oslavu vítězství, prezident Spojených států amerických Lindon Johnson mu již zaslal gratulační telegram. Jako vítěz se Kiesinger prezentoval i před televizními kamerami. Až na cestě ze studia se dozvěděl aktuální informaci, podle které SPD dostala tolik hlasů, že by s liberály byla schopná sestavit těsnou většinu. Nejisté pokusy křesťanských demokratů odvést FDP od záměru přistoupit na koaliční spolupráci se sociální demokracií vyzněly v následujících dnech do prázdna.²

Překvapená CDU se tak náhle ocitla v opozici. Tuto situaci na spolkové úrovni nikdy nezažila, v roce 1969 stála v čele vlády již dvacátým rokem. Po svém těsném vítězství ve spolkových volbách v roce 1949 sestavila s FDP a s dalšími pravicovými stranami vládu, v jejímž čele stanul Konrad Adenauer. Křesťanští demokraté formovali podobu nového západoněmeckého státu. První Adenauerovy vlády položily základy jeho hospodářského systému (velmi liberální hospodářská politika, sázející na tržní síly, doplňovaná solidní sociální sítí, chránící před nedostatkem) i zahraničně politické orientace (jednoznačná orientace na spolupráci se státy západu a ochota k evropské integraci na straně jedné a osobování si práva vystupovat jménem celého někdejšího Německa, ústící v ignoraci Německé demokratické republiky a bojkot sovětských satelitů, na straně druhé). CDU mohla profitovat z dech beroucí rychlosti hospodářské obnovy a nárůstu prestiže mladého státu, ke

¹ Heino Kaack, *Geschichte und Struktur des deutschen Parteiensystems* (Opladen: Westdeutscher Verlag, 1971), 346–361.

² Klaus Dreher, *Helmut Kohl: Leben mit Macht* (Stuttgart: DVA, 1998), 138–141. Helmut Kohl, *Erinnerungen: 1930–1982* (München: Droemer, 2004), 262–265.

kterým svou politikou bezesporu přispěla, a svou podporu u veřejnosti v průběhu 50. let zvýšit. Vrcholem její popularity byl zisk absolutní většiny ve volbách do Spolkového sněmu a sestavení jednobarevné vlády v roce 1957. Bytí vládní stranou se stalo součástí identity CDU, Spolková republika 50. let byla do značné míry produktem její politiky.³

Oslněna leskem těchto svých pozoruhodných úspěchů pokračovala strana vytyčeným směrem i v 60. letech, přestože se dostavily první problémy. Staříčkový kancléř zarputile oddaloval svůj odchod, na který značná část jeho spolustraníků již čekala, a zapletl se díky svému autoritativnímu stylu do řady afér. Jeho odchod v roce 1963 však nepřinesl řešení, protože populární ministr hospodářství Ludwig Erhard se neukázal být schopným šéfem vlády. Ztráta podpory ve vlastní straně a konflikty s FDP vyústili v Erhardův odchod a rozpad vládní koalice. Následná koalice s SPD, která přinesla politickou stabilitu a zahájila reformy, ve kterých sociální demokraté pokračovali v koalici s liberály po roce 1969, se ukázala být dobrým řešením pro Spolkovou republiku, politicky z ní však profitovala více SPD než CDU.⁴

V roce 1964 došlo poprvé od konce 40. let k poklesu hospodářského produktu a otec hospodářského zázraku Erhard působil bezradně. Začínala se projevovat společenská změna, ke které v důsledku překotného rozvoje v 50. letech docházelo. Geograficky se lidé přesouvali z venkova do měst a sociálně do skupiny tzv. nových středních tříd, nemanuálně pracujících zaměstnanců především v sektoru služeb, rostla míra vzdělanosti. Docházelo i k posunům hodnotových přesvědčení, odklon od tradičních hodnot dokládá rychle probíhající sekularizace. V důsledku těchto změn se rozvolňovala tradiční sociální milieu, společnost se pluralizovala. Rostla politická angažovanost občanů a upevňovala se občanská společnost, jak ukazoval nejen nárůst počtu členů politických stran, ale i veřejných protestů, jako např. v případě tzv. aféry *Spiegel*.⁵ Měnilo se i mezinárodně politické prostředí. Západ projevoval stále větší zájem o uvolnění ve vztazích s Moskvou a Spolková republika, která se snažila udržet Německou demokratickou republiku za každou cenu v izolaci, se stávala přítěží.⁶

CDU, příliš zahleděná do svých úspěchů z minulosti, nedokázala dostatečně rychle reagovat. Vzdělávací systém Spolkové republiky byl příliš selektivní a produkoval nedostatek absolventů. Právní řád obsahoval řadu anachronických norem např. v oblasti rodinného a

³ Edgar Wolfrum, *Zdarilá demokracie: dějiny Spolkové republiky Německo od jejích počátků až po dnešek* (Brno: Barrister&Principal, 2008), 37–118.

⁴ *Ibid.*, 159–199.

⁵ *Ibid.*, 201–218.

⁶ Stephan Bierling, *Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland: Normen, Akteure, Entscheidungen*, 2. vyd (München: Oldenbourg, 2005), 139–149.

trestního práva. Sociální systém, stavící na základech položených v 19. století vycházejících ještě z principů stavovské společnosti, měl mezery, nechávající bez řádného zajištění některé skupiny obyvatelstva.⁷ Nesmělé pokusy Erhardovy vlády navázat kontakty se státy střední a východní Evropy, aniž by došlo k formalizaci vztahů se státy uznávajícími východoněmeckou vládu, byly snahou o kvadraturu kruhu.⁸

Hlasy volající po modernizaci strany se ozývaly již od počátku 60. let. Pro tyto většinou mladší politiky byl odchod do opozice v roce 1969 potvrzením jejich obav i příležitostí pro stranu dohnat zameškané reformy a postavit svou politiku na nové základy. Na druhou stranu řada straníků žila stále ještě ideovými bitvami 50. let. Pro ně byl politický obrat roku 1969 šokem a omylem dějin. Věřili, že se CDU do čela vlády vrátí, jakmile SPD prokáže svou neschopnost. Očekávali, že pokus vlády sociálně liberální koalice o uzavření tzv. východních smluv se Sovětským svazem, Polskem a Německou demokratickou republikou buď ztroskotá, či se setká s vlnou nevole německé veřejnosti. Velkou pozornost také věnovali hospodářské politice kabinetu, která podle nich kvůli vysokým výdajům musela vést k inflaci a destabilizaci měny.⁹

Jako terapii na šok z voleb si CDU naordinovala programovou diskusi. Stranické vedení ustanovilo programovou komisi, která měla aktualizovat Berlínský program, přijatý o rok dříve. V čele této komise stanula mladá tvář strany, novopečený ministerský předseda spolkové země Porýní-Falc Helmut Kohl. Co bylo některými ve vedení strany zamýšleno jako doplnění programového textu, který byl připravován několik let, o nová témata, vyústilo v předložení zcela nového dokumentu. Návrh vypracovaný komisí zpochybnil některá dogmata tradičního stranického programu. Na jeho zveřejnění v létě 1970 reagoval konzervativní proud CDU ostrou kritikou a obviněními ze zrady ideových zásad strany a nadbíhání módním trendům. Do debaty se vmísily i paušalizující obraty označující návrh za „Godesberg“ pro CDU či druhý komunistický manifest. Zájem o programovou diskusi projevila také členská základna, která podobně jako během práce na Berlínském programu zahltila sekretariát CDU tisíci svých stanovisek. Stranické vedení považovalo za nutné návrh komise zmírnit a sjezdu na jaře 1971 předložit ve výrazně pozměněné podobě.

Předkládaná práce se zabývá tím, jak düsseldorfským sjezdem přijatou Druhou verzi Berlínského programu (*Berliner Programm, II. Fassung*) a diskusi, která jejímu přijetí

⁷ Wolfrum, „Zdařilá demokracie,“ 264–269.

⁸ Bierling, „Die Außenpolitik,“ 149–152.

⁹ Wulf Schönbohm, *Die CDU wird moderne Volkspartei: Selbstverständnis, Mitglieder, Organisation und Apparat 1950–1980* (Stuttgart: Klett-Cotta, 1985), 99–105.

předcházela, zařadit v dějinách CDU. Vzhledem k rozruchu, jaký návrh Kohlovy komise vyvolal, se nabízí otázka, zda je možné dát kritikům tohoto textu za pravdu v tom, že se výrazně odchyloval od dosavadní politické linie strany – že by přijetí takového programu znamenalo opuštění principů, s jejichž pomocí vydobyla CDU pod vedením Konrada Adenauera v 50. letech úspěchy pro sebe a pro Spolkovou republiku. A v čem konkrétně byl tento programový text tak nový, proč na sebe upoutal takovou pozornost?

Od výše uvedených úvah není možné oddělit otázku po příčinách. Práce objasňuje, co vedlo k tomu, že komise přišla s návrhem, který se odlišoval od dosavadních programových postojů strany. Pozoruhodné je, že tento kontroverzní text vznikl necelé dva roky po přijetí Berlínského programu, kterému předcházela velmi důkladná diskuse a který se těšil široké podpoře stranické veřejnosti. Jelikož v klíčové pozici předsedy programové komise byl Helmut Kohl, který se později stal spolkovým kancléřem a sám symbolizoval celou éru německých dějin, je na místě zabývat se i jeho rolí v procesu vzniku Druhé verze Berlínského programu. Se zvláštní pozorností se na následujících stránkách budeme věnovat otázce, jak právě Kohl přispěl ke vzniku tak progresivního návrhu, jak v průběhu celé programové diskuse vystupoval a jaké cíle sledoval.

Do třetice je cílem této práce přiblížit jejím čtenářům ideový svět zastánců programové reformy strany a jejích oponentů. Práce poukazuje na nejdůležitější konfliktní body v rámci programové diskuse a prezentuje argumenty reformního a konzervativního proudu. Tyto odlišné pohledy se snaží vysvětlit a popsat, v jakém kontextu obě strany tato témata vnímaly.

Práce je členěna do pěti hlavních kapitol. *První kapitola* se zabývá vývojem CDU do konce 60. let. Načrtává, jak strana fungovala v 50. letech v době svých prvních úspěchů, a popisuje první pokusy o její reformu v 60. letech, které předcházely diskusím o Druhé verzi Berlínského programu. Zvláštní pozornost je věnována vývoji strany v programové oblasti. Do situace v CDU na počátku 70. let blíže uvádí *druhá kapitola*. Ta se zabývá jednotlivými názorovými proudy uvnitř CDU a rolí, jakou v té době ve vnitrostranickém životě hrály. Věnuje se také specifiku této epochy stranických dějin, a sice probíhající generační výměně. Nastiňuje rozdíly v životních zkušenostech jednotlivých generací členů CDU a demonstruje je na příkladech několika osobností, které významným způsobem zasáhly do diskusí o Druhé verzi Berlínského programu. Stěžejní částí práce je *kapitola třetí*, ve které je popsán proces vzniku Druhé verze Berlínského programu od voleb do Spolkového sněmu v roce 1969 a iniciování práce na revizi programu až po jeho přijetí na düsseldorfském sjezdu v roce 1971. V samostatné podkapitole je popsána činnost programové komise, kromě jejího návrhu je zde rozebrán také návrh Ústředního výboru CDU a konečný přijatý program a reakce na ně.

Čtvrtá kapitola se více do hloubi zabývá názorovými rozdíly mezi reformním a konzervativním proudem ve straně. Upozorňuje na tři pojmy, jejichž odlišné chápání oběma stranami bylo příčinou tohoto konfliktu. Konečně *pátá kapitola* je věnována roli, kterou v programové diskusi sehrál Helmut Kohl.

Stav výzkumu a rozbor literatury

Toto velmi zajímavé téma vztahující se k pozoruhodnému momentu v dějinách CDU stálo doposud spíše na okraji zájmu odborné literatury. Obecně lze konstatovat, že straně CDU bylo v odborné literatuře věnováno málo pozornosti, proto řada aspektů její minulosti i přítomnosti zůstává nezpracována či zpracována nedostatečně. Jedním z důvodů může být to, že CDU po své vzniku na přelomu 40. a 50. let utvářela standardní stranické struktury pouze pozvolna a tento proces zakončila až v polovině 70. let. Na první pohled tak u rané CDU nebylo o čem bádát, protože stranická grémia neměla žádnou moc, program téměř neexistoval a strana byla do značné míry nástrojem k získávání podpory pro vládní politiku Konrada Adenauera. K malému zájmu o toto téma přispěla zajisté i skutečnost, že v 70. a 80. letech ve Spolkové republice v oboru sociálních věd měli navrch spíše levicově orientovaní akademici.

Druhá verze Berlínského programu uniká pozornosti také vzhledem k časovému úseku, do kterého její přijetí spadá. Přelom 60. a 70. let je v souvislosti s děním ve Spolkové republice Německo vnímán zejména jako doba studentského protestního hnutí, Brandtovy sociálně liberální koalice a jejich reform, levicového terorismu, období rozkvětu obskurních extrémně levicových spolků a počátků tzv. nových sociálních hnutí jako je např. feminismus. Dlouhá 70. léta – o období let 1968 až 1982 můžeme hovořit jako o jedné epoše v německých dějinách – platí za „rudé desetiletí“ (*das rote Jahrzehnt*), a to nejenom z pohledu široké veřejnosti, kdy je pozornost soustředěna na ikony protestních hnutí či průlomová opatření vlády SPD a FDP, ale tento akcent převládá i v odborné literatuře. Politická pravice a CDU a CSU jako její výsostný reprezentant v tomto období se koncem velké koalice v roce 1969 a současnou ztrátou vládní moci po 20 letech, kdy vládu vedla, dostává zcela ze zorného úhlu. Je jí připisována úloha strany věčných zpátečníků, která trvá na překonaných dogmatech z doby svých vládních úspěchů v 50. letech a staví se proti již dlouhou dobu nezbytným reformám ať už v oblasti zahraniční či vnitřní politiky. Pozornosti přitom často uniká, že přestože SPD dokázala v 60. letech značně rozšířit svůj voličský potenciál, pohled na volební výsledky nedokládá dominanci levice, spíše je možné hovořit o velké polarizaci společnosti,

ale CDU/CSU si své postavení zachovala a stále byla alternativou preferovanou značnou částí společnosti.¹⁰

Svou roli sehrálo zajisté také to, že jakkoli fascinující je vývoj okolo Kohlovy programové komise a jejího návrhu, v dějinách CDU se jedná v podstatě o slepou uličku. Konzervativní odpor byl ještě příliš silný, řada straníků věřila, že hlavní příčinou odchodu strany z vlády je „spiknutí“ SPD a FDP a že křesťanští demokraté se k moci vrátí a budou pokračovat ve své tradiční politice. Brzy po přijetí Druhé verze Berlínského programu však přišla tentokrát již jednoznačná prohra ve volbách do Spolkového sněmu v listopadu 1972, která odsunula stranu v jejích diskusích o budoucím vývoji zpět na začátek. Do čela CDU se dostal Helmut Kohl a jeho generace a strana během opozičního období, které trvalo až do roku 1982, dokončila od 60. let odkládané reformy. Jejich součástí bylo i přijetí prvního dlouhodobého programu v roce 1978, nově pokládajícího základy programatiky strany.¹¹ Druhá verze Berlínského programu tak byla z určitého pohledu jen výstřelem do prázdna mezi přelomovým Berlínským programem a Ludwighafenským programem z roku 1978 resp. jemu předcházejícím Mohučským prohlášením z roku 1975. To ostatně demonstruje i sám podivný název tohoto programu, který jej odsouvá do stínu programu z roku 1968, přestože s ním má jen málo společného.

O Druhé verzi Berlínského programu nevznikla žádná samostatná práce či článek. Někteří autoři ji opomíjí zcela a pokud jí je věnován dostatečný prostor, představuje pouze dílčí téma, kterým se autor nezabývá ve více než několika odstavcích. To přispívá k tomu, že jsou v odborné literatuře tradována i některá povrchní hodnocení - jedná se především o přeceňování významu usnesení mohučského sjezdu z roku 1969, na jehož základě byla programová komise povolána (viz podkapitulu 3.2), a nepřesnou interpretaci role, kterou při úpravách původního návrhu programové komise sehrál ústřední výbor strany (viz podkapitulu 3.6).

To že význam diskuse o Druhé verzi Berlínského programu nebývá v odborné literatuře vždy zcela doceněn, můžeme vidět na příkladu klasického titulu k dějinám CDU, monografie Hans-Otto Kleinmanna.¹² Jedná se o velmi informativní knihu, která se snaží zachytit vývoj strany až do konce její opoziční éry v roce 1982. Programu z roku 1971 věnuje velký prostor, většinu z těchto asi tří stránek však zabírá výčet zajímavých bodů jeho konečné verze a

¹⁰ Srov. Frank Bösch, „Die Krise als Chance: die Neuformierung der Christdemokraten in den Siebziger Jahren,“ in *Das Ende der Zuversicht?: die Siebziger Jahre als Geschichte*, ed. Konrad Jarausch (Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2008), 297–298.

¹¹ Frank Bösch, *Macht und Machtverlust: die Geschichte der CDU* (München: DVA, 2002), 32–44, 108–114.

¹² Hans-Otto Kleinmann, *Geschichte der CDU: 1945-1982* (Stuttgart: DVA, 1993).

pozitivní hodnocení živé vnitrostranické diskuse. Kritiku, kterou vyvolal návrh Kohlovy komise a střety mezi různými vnitrostranickými skupinami zcela přehlíží.¹³ Tím se však také z jeho výkladu vytrácejí důležité aspekty: programová diskuse jako projev generační výměny v CDU a významný moment v diskusích o její reformě. Harmonický obraz, který vykresluje, význam nového programu a především jemu předcházející diskuse nevystihuje. To souvisí i s pojetím celé této publikace. Kleinmann zachází celkem nekriticky s mýty historie CDU, naopak nabízí velmi tradiční pojetí, a důraz tak leží na úspěších 50. let, vládní politice a v opozičním období na politice frakce ve Spolkovém sněmu. Diskuse o stranické reformě se tak z jeho práce vytrácí.

O programu z roku 1971 se vůbec nezmiňuje anglicky psaná práce Geoffreyho Pridhama.¹⁴ Přestože tato kniha vyšla ve Velké Británii, je důležitým titulem věnujícím se dějinám CDU citovaným i německou odbornou literaturou. Jedná se o první podrobnou ucelenou monografii k tomuto tématu a to monografii velmi kvalitní. Autorův zájem nekončí na úrovni vládních úspěchů a problémů křesťanských demokratů, Pridham jde mnohem hlouběji a systematicky zpracovává problém mocenských vztahů uvnitř strany a odkládané reformy. U období počátku 70. let však pozornost soustředí na to, jak se CDU vypořádávala se svou opoziční rolí (zejména v souvislosti s východními smlouvami), a mocenský boj o pozici předsedy strany. Druhá verze Berlínského programu tak jeho pozornosti zcela unikla.

Velmi dobře se s tímto tématem naopak vypořádává v současné době zřejmě nejlepší úvod do dějin CDU, monografie Franka Bösche.¹⁵ Bösch napsal velmi čtivou knihu, ve které se dokázal vyhnout chronologickému převyprávění stranických análů, ba právě naopak velmi pointovaně nastínil základní problémy stranického vývoje. Neobjevuje se u něj ani přílišná koncentrace na dobře známou vládní a parlamentní politiku, která charakterizuje práci Kleinemannovu, ale naopak rozdělením knihy do kapitol podle témat (např. program, organizace, financování) a nikoliv podle časových period docílil autor toho, že hlavním tématem zůstává vývoj strany. Bösch věnuje návrhu Kohlovy komise dostatečný prostor a dobře jej zasazuje do kontextu. Dává jasně najevo, že se nejedná pouze o revizi Berlínského programu, ale samostatný program, který zaujímá v dějinách strany významné místo. Všímá si „*pozoruhodné otevřenosti změnám*“ programové komise i intenzity vnitrostranického konfliktu, který následoval po zveřejnění jejího návrhu.¹⁶

¹³ Ibid., 311–314.

¹⁴ Geoffrey Pridham, *Christian Democracy in Western Germany* (London: Croom Helm, 1977).

¹⁵ Bösch, „Macht und Machtverlust“.

¹⁶ Ibid., 31–32.

Nejzajímavější prací o dějinách CDU vydanou v posledních letech je disertace Uda Zolleise,¹⁷ který se pokusil zachytit nikoliv jednotlivé události stranických dějin, ale vývoj ideálu CDU, toho, jak byla vnímána veřejností i samotnými straníky. Zolleis je velmi vnímavý autor a nabídl nový zajímavý pohled na historii strany, který nezůstává na úrovni jednotlivých programů a usnesení, ale jde hlouběji pod povrch, aby odhalil dlouhodobější vývojové tendence. V této analýze našlo pochopitelně své místo i téma Kohlovy komise, která předcházela reformám 70. let, i když je možné autorovi vytknout, že (podobně jako většina ostatních badatelů) přeceňuje konzervativní revizi návrhu komise ze strany ústředního výboru. Místo nových tendencí v CDU se tak do středu jeho pozornosti dostává spíše obava ze změny, což neklidné situaci ve straně na počátku 70. let neodpovídá.¹⁸

Z novějších knih je třeba zmínit také velmi pěknou přehledovou publikaci Nadace Konrada Adenauera k dějinám CDU, editovanou Günterem Buchstabem.¹⁹ Jedná se o velmi přínosný sborník, který u příležitosti 60. výročí založení strany nejen shrnul její chronologický vývoj, ale nabídl příspěvky, které se podrobně zaměřily na dílčí aspekty (program, ideové kořeny, německá či evropská politika), a stal se tak velmi praktickým a aktuálním úvodem ke studiu dějin CDU. Stať zabývající se programem strany se podrobně věnuje programovému vývoji v 70. letech a pro Druhou verzi Berlínského programu je v ní vyhrazena samostatná kapitola. Bohužel je však popis tohoto konkrétního programu velmi mělký a omezuje se na technické detaily, jako je počet členů komise a doručených stanovisek regionálních organizací, a citaci preambule programu.²⁰

Obraz Druhé verze Berlínského programu v odborné literatuře je hodně ovlivněn tím, jak jeho vznik vnímali politici z reformního proudu CDU z poválečné generace, kteří se programové diskuse účastnili jako představitelé mládežnických organizací strany. Je to jednak tím, že tato skupina vyvinula během práce na programu velkou publicistickou činnost a díky tomu vzniklo velké množství pramenů, které je možné při výzkumu tohoto tématu použít. Konzervativní proud, který netíhl tolik k teoretickým diskusím jako stranická mládež, svá stanoviska publikoval méně. Z toho důvodu může snadno dojít k nadhodnocení vlivu mládežnických organizací v programové diskusi, jejichž stanoviska jsou snadno dostupná. Politici CDU z této generace byli aktivní ale nejen pouze v době přípravy nového programu, ale také v následujících letech, a to i ve vědecké oblasti. Patřili k prvním, kteří se relevantním

¹⁷ Udo Zolleis, *Die CDU: das politische Leitbild im Wandel der Zeit* (Wiesbaden: VS, 2008).

¹⁸ *Ibid.*, 144–145.

¹⁹ Günter Buchstab, ed., *Brücke in eine neue Zeit: 60 Jahre CDU* (Freiburg: Herder, 2005).

²⁰ Rudolf Uertz, „Von den Gründungsaufufen 1945 zu den Grundsatzprogrammen 1978 und 1994: zur Programmgeschichte der CDU 1945 bis 1994,“ in *ibid.*, 117–120.

způsobem začali CDU a jejími dějinami teoreticky zabývat. Diskusi o Druhé verzi Berlínského programu, která pro ně osobně byla významným zážitkem a jednou z prvních zkušeností s vysokou politikou, přirozeně přikládali velký význam. Jejich interpretace ovlivnily i pozdější autory.

Klasickým titulem k dějinám CDU je disertace Wulfa Schönbohma,²¹ zabývající se reformou strany od nesmělých pokusů koncem 50. a v 60. letech až po dokončení proměny v době opozice. Téma zpracovává pointovaně a vyčerpávajícím způsobem, velmi jasně charakterizuje způsob fungování strany v Adenauerově období, problémy, jaké s sebou nesl a překážky na cestě transformace v moderní masovou integrační politickou stranu se standardními strukturami. Schönbohm byl v Kohlově komisi jedním z předsedů podkomise pro zahraniční politiku a předním propagátorem reformy CDU mezi stranickou mládeží. Dá se říci, že přestože se ve své práci příliš nevěnuje obsahu návrhu programové komise a výsledného programu, co se týče procesu jeho vzniku, prezentuje ve srovnání s ostatní literaturou nejpodrobnější informace.²²

Druhou verzí Berlínského programu se v samém závěru (hlavní část knihy končí původním Berlínským programem) zabývá i klíčová monografie k programatice CDU od Dorothee Buchhaas.²³ Jedná se o práci politologickou, historický vývoj programu strany se snaží vysvětlit za pomoci obecných teorií o politických stranách a stranických programech. Vzhledem k jejímu podrobnému obsahu a velmi jasným závěrům ji však není možné přejít bez povšimnutí ani při historiografickém výzkumu. Stejně jako v ostatních pasážích knihy je i ve vztahu k Druhé verzi Berlínského programu především hodnotící. To je velmi inspirativní, snaží-li se čtenář zasadit program do širšího kontextu. Na druhou stranu má tento normativní pohled i své slabiny. Buchhaas se jednoznačně ztotožňuje s názory reformního proudu, opírá se především o dobové texty autorů k němu patřících (především časopis *Sonde*) či s ním sympatizujících a prameny z opačného pólu strany nechává nepovšimnuté. Velmi jasně je tak u ní zřetelná výše zmíněná tendence přeceňovat prameny z prostředí mládežnických organizací.

Stejně jako Schönbohm byl přímým účastníkem jednání programové komise i Helmut Pütz, jehož práce o dějinách CDU²⁴ věnuje z dosavadní literatury tématu Druhé verze

²¹ Schönbohm, „Die CDU“.

²² Ibid. 116–123.

²³ Dorothee Buchhaas, *Die Volkspartei: Programmatische Entwicklung der CDU 1950–1973* (Düsseldorf: Droste, 1981).

²⁴ Helmut Pütz, *Die CDU: Entwicklung, Organisation und Politik der Christlich Demokratischen Union Deutschlands*, 4. vyd. (Düsseldorf: Droste, 1985).

Berlínského programu nejvíce prostoru. V době svého publikování byla tato kniha zajisté užitečnou příručkou, což dokazuje i velké množství jejích vydání. Dnes má však zájemce o danou problematiku již možnost sáhnout po aktuálnějších a propracovanějších úvodech. Přes velký rozsah kapitoly zabývající se programem z roku 1971 není tato monografie ani ve vztahu k našemu tématu nijak průlomová. Naopak je jí možno vytknout, že ve velkém významu přikládá stanoviskům stranické mládeže – hodně cituje např. z časopisu *Sonde*, k jehož vydavatelům sám autor patřil. Stanoviska konzervativních oponentů programové reformy pak do značné míry opomíjí. Nesmírně přínosná je ale jiná publikace Helmuta Pütze, a sice jeho disertace, ve které zpracovává vývoj školské politiky CDU do počátku 70. let. Dodnes zůstává jediným komplexním zpracováním tohoto tématu.²⁵

Zmínku o programové diskusi předcházející düsseldorfskému sjezdu by čtenář hledal i v biografii Helmuta Kohla, jednoho z jejích hlavních aktérů. V minulém roce vyšlo u příležitosti Kohlových 80. narozenin několik knih, mezi nimi i dvě biografie. Kniha novináře Heriberta Schwana a historika Rolfa Steinigera²⁶ téma Kohlovy komise zcela opomíjí (v pasážích věnovaných rané fázi Kohlovy kariéry, tedy i počátku 70. let, je navíc totožná s rozsáhlou Kohlovou biografií, kterou Schwan vydal s Wernerem Filmerem již v roce 1985²⁷). Biografie napsaná redaktory magazínu Spiegel Hans-Joachimem Noackem a Wolframem Bickerichem²⁸ věnuje tématu jeden odstavec, ten ale zjevně vychází ze starší Dreherovy knihy a autoři se nezamýšleli hlouběji nad významem této události v Kohlově životě.²⁹ Obě knihy soustředí svou pozornost zejména na pozdější léta Kohlovy kariéry, především velké události evropské politiky v souvislosti s německým znovusjednocením.³⁰ Především však jsou obě knihy popularizačními publikacemi postrádajícími náležitosti odborné práce, chybí např. jakýkoliv poznámkový aparát.

Nejlepší Kohlovou biografií tak dodnes zůstává již zmíněná kniha Klause Drehera.³¹ Dreher je svým povoláním především novinář, vzděláním je však historik a jeho práce, přestože poznámkový aparát je spíše stručný, splňuje nutné minimum, aby mohla být považována za titul relevantní i pro odborné bádání. Dreher se opírá o rozsáhlou rešerši pramenů a řadu rozhovorů s pamětníky, navíc se osobně v okolí špiček CDU a samotného

²⁵ Helmut Pütz, *Innerparteiliche Willensbildung: empirische Untersuchung zum bildungspolitischen Willensbildungsprozeß in der CDU* (Mainz: v. Hase & Koehler, 1973).

²⁶ Heribert Schwana a Rolf Steiniger, *Helmut Kohl: Virtuose der Macht* (Mannheim: Artemis & Winkler, 2010).

²⁷ Werner Filmer a Heribert Schwana, *Helmut Kohl* (Düsseldorf: ECON, 1985).

²⁸ Hans-Joachim Noack a Wolfram Bickerich, *Helmut Kohl: Die Biographie* (Berlin: Rowohlt, 2010).

²⁹ *Ibid.*, 70.

³⁰ Kniha zkušených biografů Schwana a Steinigera se detailně a s mnoha zajímavými postřehy věnuje i Kohlovu mládí, tato její část však, jak již bylo zmíněno, vyšla již v polovině 80. let.

³¹ Dreher, „Helmut Kohl“.

Kohla léta pohyboval. Programové komisi z roku 1970 věnuje více jak dvě stránky a i jazykové prostředky, které volí, naznačují, že této epizodě připisuje v dějinách strany i životě jejího budoucího předsedy velký význam. Ve svém napínavém popisu se však dopouští výrazných nepřesností týkajících se průběhu zasedání komise a způsobu její práce. Jejich příčinou jsou pravděpodobně mezery ve vzpomínkách pamětníka, se kterým Dreher hovořil (viz poznámku 211).³²

Je zajímavé, že ani samotný Helmut Kohl ve zpětném pohledu nepřikládá svému vystupování v programové diskusi příliš velký význam. Ve svých pamětech se omezuje na stručné konstatování, že před düsseldorfským sjezdem předsedal programové komisi, která „kriticky přezkoumala Berlínský program a vypracovala návrhy na jeho doplnění [Fortschreibung].“ Zmiňuje, že u tématu sociálně tržní hospodářství „bojovala obě politická křídla strany, členové sociálních výborů a hospodářského křídla, jako zřídka kdy před tím o politický vliv.“³³ Mnohem více prostoru ale věnuje svému nešťastnému postupu při hlasování o otázce spolurozhodování v podnicích, které se pro něj zjevně stalo traumatem (viz podkapitolu 5.3).

Překvapivě Kohl mnohem více zdůrazňuje svou roli při vzniku první verze Berlínského programu. V několika odstavcích referuje o tom, jak předsedal komisi, která měla za úkol zapracovat do jeho návrhu stanoviska zemských stranických organizací a dalších orgánů. Berlínský sjezd označuje za svůj dosavadní největší úspěch ve straně. „S Berlínským programem bylo neoddělitelně spojeno moje jméno.“³⁴ Opomíjí přitom zmínit zásadní zásluhu, kterou měl na vzniku Berlínského programu generální tajemník CDU Bruno Heck, který předsedal programové komisi, jež návrh programu původně vypracovala (viz kapitolu 1.2). Přestože Kohl v diskusi před berlínským sjezdem vystupoval velmi aktivně,³⁵ význam svého angažmá při psaní pamětí trochu přecenil.

Prameny

Přestože Helmut Kohl ve svých pamětech Druhou verzi Berlínského programu přehlídí, pramenná základna pro studium tohoto tématu je i tak rozsáhlá. Ve fondech Archívu křesťansko-demokratické politiky (*Archiv für Christlich-Demokratische Politik*; ACDP)

³² Ibid., 145–152.

³³ Kohl, „Erinnerungen“, 277.

³⁴ Ibid., 240–242.

³⁵ Srov. *Versöhnung mit Uhus und Pinschern: SPIEGEL-Gespräch mit dem CDU-Vorsitzenden und künftigen Ministerpräsidenten von Rheinland-Pfalz Dr. Helmut Kohl*, *Der Spiegel* 21, č. 41 (1968): 46–52. Kohl vystupoval velmi aktivně také na berlínském sjezdu. *16. Bundesparteitag der Christlich Demokratischen Union Deutschlands: Berlin, 4.–7. November 1968* (Bonn: CDU, 1968).

Nadace Konrada Adenauera (*Konrad-Adenauer-Stiftung*) v Sankt Augustinu, který spravuje stranický archiv CDU, se dochovala řada písemností vzniklých při práci programové komise. Zasedání komise bohužel nebyla protokolována, dochovaly se ale stručné zápisy zasedání jejího pléna a některých schůzí podkomisí. Důležitým pramenem tak jsou především různé verze návrhů nového programu pocházející z různých stádií práce komise, které umožňují alespoň přibližně zrekonstruovat, jak se diskuse v komisi vyvíjela a jakým způsobem komise pracovala. Užitečným vodítkem jsou také různé analýzy, návrhy a korespondence mezi členy komise a stranickým sekretariátem. Dochovala se rovněž veškerá stanoviska zaslaná ústředí CDU z regionů a jejich analýza vypracovaná pracovníky stranického aparátu.³⁶ Vedle materiálů vztahujících se přímo k práci komise, je možné nalézt prameny k programové diskusi i ve fondech pocházejících od jednotlivých stranických sdružení jako Mladé unie, sociálních výborů a Středostavovského sdružení a od studentské organizace RCDS.³⁷

Důležitý pramen představují stenografické protokoly sjezdů CDU, zejména mohučského (1969) a düsseldorfského (1970), které vyšly tiskem.³⁸ Protokoly ze zasedání ústředního výboru strany byly zpracovány dokonce v podobě pramenné edice, a to až do roku 1973. V nejnovějším teprve před rokem vydaném dílu³⁹ tak jsou zahrnuta i zasedání, která se zabývala Druhou verzí Berlínského programu. Bohužel nebyl pořízen stenografický protokol ani zápis z dvoudenního klauzurního zasedání ústředního výboru, kde byl diskutován a přepracován návrh programové komise. O této klíčové události je tedy k dispozici pouze velmi málo informací. Představu o jejím průběhu si můžeme udělat jednak na základě porovnání původního návrhu komise, návrhu předloženého na tomto zasedání generálním tajemníkem Heckem a výsledné podobě návrhu, která byla ústředním výborem přijata. Celkem podrobné zprávy o průběhu tohoto neveřejného zasedání obsahuje rovněž článek, který vyšel v magazínu *Spiegel*,⁴⁰ a který se tak vzhledem k neexistenci jiných podkladů stává důležitým pramenem.

Velmi dobrou představu o vývoji, který předcházel přijetí Druhé verze Berlínského programu si lze udělat na základě diskuse na stránkách různých křesťansko-demokratických časopisů. Především se jedná o již zmiňovaná periodika vydávaná stranickou mládeží, která novému programu věnovala takovou pozornost, že je badatel vystaven nebezpečí, že se nechá

³⁶ Fond VII-001, ACDP.

³⁷ Fondy IV-004, IV-006, IV-007, IV-013, ACDP.

³⁸ *17. Bundesparteitag der Christlich Demokratischen Union Deutschlands: Mainz, 17./18. November 1969* (Bonn: Union Betriebs, 1969). *18. CDU-Bundesparteitag: Düsseldorf, 28.–31. März 1965* (Bonn: CDU, 1965).

³⁹ Günter Buchstab a Denise Lindsay, eds., *Barzel: unsere Alternativen für die Zeit der Opposition: die Protokolle des CDU-Bundesvorstands 1969–1973* (Düsseldorf: Droste, 2010).

⁴⁰ „Angst vor so was“, *Der Spiegel* 23, č. 50 (1970): 32–33.

příliš ovlivnit jejich úhlem pohledu. To platí zejména pro časopis *Sonde* (vydáváný jako občasník), který byl projektem mladých politiků spojených se studentskou organizací RCDS, jenž se velmi aktivně podíleli i na vzniku Druhé verze Berlínského programu (viz podkapitulu 2.2.4). *Sonde* byla během programové diskuse hlavní platformou proreformních sil ve straně. Tématu se hodně věnoval také měsíčně vydávaný časopis *Die Entscheidung*, oficiální orgán mládežnické organizace strany. Stanoviska zaměstnaneckého křídla strany je možné najít na stránkách měsíčníku *Soziale Ordnung*, vydávaného sociálními výbory CDU.

Názory konzervativních oponentů programových změn našly prostor především na stránkách měsíčníku *Dialog*. Ten se snažil navenek vystupovat jako nezávislý časopis a jeho ambicí bylo stát se konzervativním magazínem čteným širokou veřejností a tím protipólem levicově liberálního *Spiegels*.⁴¹ Ve skutečnosti však bylo Vydavatelství *Dialog* (*Dialog-Verlag*) úzce propojeno s Hospodářskou radou CDU, jednou z organizací na zaměstnavatelském křídle strany, ke kterému se hlásila také řada v časopise publikujících autorů. Vydávání tohoto svým provedením nákladného periodika (na křídovém papíře a v barvě) bylo umožněno díky podpoře z komerční sféry, účast na projektu mělo i nakladatelství *Springer*. Vydávání bylo zahájeno v lednu 1970, tedy krátce po odchodu CDU do opozice, a zastaveno v létě 1973, když po volbách v roce 1972 zájem průmyslu o *Dialog* opadl vzhledem k tomu, že bylo již zřejmé, že CDU se v nejbližších letech do čela vlády nevrátí.⁴²

Výzkumné metody

Funkce politických programů

Stranické programy mají funkce vnější a vnitřní. Jejich vnější funkcí zaměřenou na veřejnost je představit politiku a záměry strany potenciaálním voličům a vymezit ji vůči nabídce ostatních stran. Jejich vnitřní funkce, přestože není tak evidentní, je však neméně důležitá. Tím, že programy slouží tomu, aby si strana vyjasnila své cíle a postoje k různým problémům, plní integrační úlohu. Sjednocují různé názorové proudy uvnitř politické strany za jedním dokumentem, který je svým obsahem akceptovatelný pro převažující většinou členů a kterým se strana odlišuje od jiných politických subjektů.⁴³

⁴¹ „Nachrichtenmagazin,“ Lexikon médií FOCUS, <http://www.medialine.de/deutsch/wissen/medialexikon.php?snr=3962> (přístup 7. 4. 2011).

⁴² Jürgen Dittberner, „Der Wirtschaftsrat der CDU e.V.,“ in *Parteiensystem in der Legitimationskrise: Studien und Materialien zur Soziologie der Parteien in der Bundesrepublik Deutschland*, ed. Jürgen Dittberner a Rolf Ebbighausen (Opladen: Westdeutscher Verlag, 1973), 206–207.

⁴³ Kaack, „Geschichte und Struktur,“ 402–403.

Přestože program sám o sobě není zárukou, že jeho obsah se v budoucnu skutečně stane politikou strany (ukázkovým příkladem může být Ahlenský program CDU – viz podkapitulu 1.1), a může tak vzniknout dojem, že vnější funkce převažuje, tedy že slouží pouze nalákání voličů, má i mocenské dopady. Je-li nějaký cíl či princip vyhlášen stranickým programem, strana by v budoucnu vypadala nedůvěryhodně, pokud by se od něj odklonila. Programy omezují manévrovací prostor stran. Různé vnitrostranické skupiny tak mají eminentní zájem, aby se jejich cíle a představy staly součástí programu celé strany.⁴⁴ Na druhou stranu může stranické vedení či vnitrostranické křídlo riziko takovýchto problémů vědomě akceptovat a připustit, že se součástí programu stanou cíle, jejichž praktické realizaci hodlá v budoucnu stejně zabránit – může tak učinit např. v zájmu zachování jednoty strany či právě kvůli efektu na voliče.

Programy a programové diskuse mohou uvnitř strany plnit také zástupné funkce. Primárním cílem aktérů nemusí být vždy prosazení myšlenek do programu či naopak zabránění tomu, aby se jiné myšlenky součástí programu staly. Souboj o ideje je často pouze prostředkem vedení skrytého mocenského zápasu mezi osobami či vnitrostranickými skupinami. Dosažení určitého znění programu je pak cestou k posílení vlastní pozice, vlastnímu zviditelnění, nebo naopak k oslabení pozice konkurenta.⁴⁵

Přestože výše nastíněné charakteristiky platí jak pro strany vládní tak pro strany opoziční, je zřejmé, že v dobách opozice hrají programy mnohem větší roli. Opoziční strany nemají možnost výrazně ovlivňovat rozhodnutí a prosazovat vlastní politiku. Stranický program se tak stává hlavním vztažným bodem jak pro voliče tak strany. Na jeho základě mohou posoudit, jak by strana postupovala, kdyby byla u moci. Podoba programu má tedy mnohem větší vliv na to, jak je politický subjekt vnímán. O to větší šanci mají straníci a vnitrostranické skupiny prostřednictvím své snahy ovlivnit znění programu vymezit směřování strany pro dobu, kdy se opět ocitne ve vládě.

Politika jako komunikace

Stranický program je ve své podstatě textem, kterým strana komunikuje své cíle vůči voličům i svým členům. Také samotný vznik programu, programová diskuse, je do značné míry procesem komunikace: jednotliví aktéři sdělují stranické veřejnosti své návrhy a snaží se ji přesvědčit o jejich správnosti. Tato diskuse probíhá na zasedáních politických orgánů jako jsou sjezdy, předsednictva či speciální programové komise nebo na stránkách stranického i

⁴⁴ Ibid., 403.

⁴⁵ Buchhaas, „Die Volkspartei,“ 85–86.

jiného tisku. Vzhledem k tomu že při vzniku programu hraje komunikace větší roli než při kterékoli jiném politickém procesu, staví tato práce ve snaze zodpovědět výše vytyčené otázky na historiografickému přístupu, který se při studiu politiky soustředí na komunikační aspekt. Politiku obecně chápe zejména jako komunikační akt a pro její pochopení užívá metod textové analýzy. Spolu s dalšími historiografickými přístupy, které se v 80. letech snažily oprostít historickou vědu od přílišného zaměření na společenské struktury, jež ji charakterizoval v období tzv. nových sociálních dějin, ji řadíme k tzv. novým politickým dějinám.⁴⁶

Toto paradigma bylo inspirováno tzv. lingvistickým obratem, který proběhl v humanitních a sociálních vědách v 70. letech 20. století. „*Ústředním prvkem tohoto ‚obratu‘ je důraz kladený na význam jazyka či diskurzu pro konstituci společnosti. Společenské struktury a procesy, dosud vnímané jako rozhodující sociokulturní činitelé, jsou nyní stoupající měrou posuzovány jako produkty kultury, která je chápána jako společenství komunikace.*“⁴⁷

Jazyk, komunikace a kultura – tyto pojmy se v daném kontextu do značné míry překrývají – jsou vnímány jako klíčové pro sociální realitu. Sociální skutečnost a její změny se odrážejí v jazyce, a to ne pouze v obsahu sdělení tím způsobem, že současníci se cíleně snaží popsat společnost, ve které žijí. Svědectví podávají i nevědomky, protože nová realita se projevuje i ve struktuře jazyka tím, jak se jí snaží v komunikaci uchopit. Komunikace sama ale realitu také utváří. Podle stoupenců lingvistického obratu je realita pouze sociálním konstruktem. Sama o sobě je příliš složitá a jedinec si ji musí strukturovat, utřídit. Napomáhá mu v tom to, jak je mu jeho okolím komunikována. Pojmenovaným problémům přisuzuje pozornost, přejímá jejich hodnocení. Přejímá i jazyk, jakým jeho okolí o nich komunikuje (jednotlivé pojmy, fráze), a pomocí těchto pojmů se snaží realitu uchopit. To, jak jedinec skutečnost chápe, potom předjímá jeho budoucí jednání. Na úrovni společnosti je tak pojmenování problémů vůbec předpokladem toho, aby byly brány v úvahu a následně i nějak řešeny. V jakém kontextu jsou pojmenovány je určující pro to, jakým způsobem budou

⁴⁶ Ute Frevert, „Neue Politikgeschichte: konzepte und Herausforderungen,“ in *Neue Politikgeschichte: Perspektiven einer historischen Politikforschung*, ed. Ute Frevert a Heinz-Gerhard Haupt (Frankfurt/Main: Campus, 2005), 7–26.

⁴⁷ Georg Iggers, *Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivy k postmoderní výzvě* (Praha: Lidové noviny, 2002), 115.

řešeny.⁴⁸ Jak v názvu své práce o anglické revoluci formuluje Willibald Steinmez, jen to, co je vyslovitelné, je také proveditelné.⁴⁹

Pro pochopení významu komunikace pro utváření sociální reality nestačí vycházet z jednoduchého tzv. *přenosového modelu komunikace*, přestože dobře vystihuje základní podstatu celého procesu. Podle něj je komunikace přenosem nějakého sdělení od odesílatele (zdroje, podavatele) k příjemci. Odesílatel sdělení zakóduje a vyšle nějakým kanálem k příjemci, který si sdělení dekoduje. Na druhou stranu slabinou tohoto modelu je, že komunikaci vnímá jako lineární proces nezávislý na dalším kontextu, přenos sdělení se zdá být podle něj téměř vždy úspěšným. Připomíná přepravu nějakého fyzického předmětu, např. dopisu, v prostoru. Aktivní podíl účastníků na komunikaci (zejména při procesu kódování a dekodování) a z něj pramenící možné nepochopení si či posun obsahu sdělení hraje stejně jako vliv okolí na to, jakým způsobem účastníci sdělení kódují a dekodují, malou roli.⁵⁰

Do širšího kontextu tak proces komunikace zasazuje *kulturální resp. rituálový model*. Ten přisuzuje procesu kódování a dekodování mnohem větší roli a klade důraz zejména na vnější vliv na odesílatele a příjemce a způsob, jakým sdělení kódují a dekodují. Klíčovou roli hraje kultura a to kultura ve smyslu nějakou skupinou sdílených hodnot a modelů chování (v tomto kontextu bývá používán i termín ideologie).⁵¹ Proces komunikace je procesem vytváření této kultury, procesem vytváření představy o světě, kterou skupina sdílí. Jak již bylo uvedeno výše, to, jak je realita vyjadřována, přispívá k tomu, jak je vnímána. Tato kultura či ideologie potom mají vliv na to, jak jedinec sdělení kóduje či dekoduje, protože tak činí vždy v kontextu této kultury. Jedinec formuluje či interpretuje sdělení v duchu představy o realitě komunikované v rámci jeho skupiny. V důsledku toho může příjemce sdělení nepochopit nebo jej pochopit jinak, než to podavatel zamýšlel. Přitom čím bližší si je kultura a kód odesílatele s kulturou a kódem příjemce, tím větší je šance na porozumění. Komunikace tak hraje roli při vytváření kultury, na druhou stranu kultura ovlivňuje proces komunikace.

⁴⁸ Srov. Reinhart Koselleck, „Linguistic Change and the History of Events,“ *The Journal of Modern History* 61, č. 4 (prosinec 1989): 650–666.

⁴⁹ Willibald Steinmetz, *Das Sagbare und das Machbare: zum Wandel politischer Handlungsspielräume. England 1780-1867* (Stuttgart: Klett-Cotta, 1993).

⁵⁰ Graeme Burton a Jan Jiráček, *Úvod do studia médií* (Brno: Barrister & Principal, 2001), 52–53. Jan Jiráček a Barbora Köplová, *Média a společnost: stručný úvod do studia médií a mediální komunikace* (Praha: Portál, 2003), 47–48.

⁵¹ Jako kultura resp. ideologie v tomto kontextu nemusí být chápána pouze kultura určitého národa či civilizace nebo naopak ideologie nějakého politického hnutí. Je to obecné označení pro sdílený soubor hodnot nějaké skupiny resp. pro její komunikační diskurs. Při studiu dějin mezinárodních vztahů se může např. jednat o komunikační diskurs uvnitř určitého národa, stejně tak se při studiu vnitrostátní politiky může jednat o diskurs v rámci politické strany, zájmové organizace nebo určité sociální vrstvy. Předmětem zájmu vědce potom je, jak tyto skupiny v kontextu své ideologie vnímají nějaký problém a sdělení ostatních aktérů k tomuto problému.

Přenosový a kulturní model se vzájemně nevyklučují, kulturní model spíše model přenosový doplňuje.⁵²

Sdělení je kódováno pomocí znaků a kódu. Znak je základním kamenem v procesu komunikace. Je to „*smyslově vnímatelný předmět nebo jev zastupující v procesu poznávání či sdělování jiný předmět či třídu předmětů a sloužící tak k předávání informací o nich.*“⁵³ Znakem může být např. zvuk (vyřčené slovo), symbol (napsané slovo), obraz či gesto. Součástí znaku přitom je tzv. *označující*, tedy samotný znak v užším slova smyslu, *označované*, předmět nebo jev, který zastupuje, a *označení*, význam, který odesílatel se znakem skutečně spojuje. Vztah mezi označujícím a označovaným může existovat na základě nějaké podobnosti mezi nimi, či mohou být k sobě přiřazeny čistě „náhodně“. V každém případě existuje společenská konvence o vztahu mezi nimi a znak má tak nadindividuální platnost: alespoň zčásti uznávají význam znaku všichni uživatelé.⁵⁴

Na druhou stranu ne všichni sdílejí tento význam zcela stejně, označované a označení není totožné. Např. odesílatel mohl znak, který se vztahuje k nějaké obecné skutečnosti, použít v konkrétním významu.⁵⁵ Příkladem může být slovo láska. Je jasné, co tento znak označuje. Odesílatel mohl mít na mysli ovšem i konkrétní význam, např. křesťanskou lásku k bližnímu. V daném případě se označení, tedy křesťanská láska, kterou má odesílatel na mysli, s označovaným, láskou obecně, zcela nepřekrývá.

Z hlediska zkoumání politiky je ale podstatnější to, že nějaký význam může mít pro účastníka komunikace subjektivní *konotace*, které se projevují v označení, které si se znakem spojuje (o označení hovoříme pouze v souvislosti s odesílatelem, v případě příjemce se užívá termín *interpretace*). Konotace význam takového znaku zabarvuje, často např. tak, že si s ním účastník komunikace spojuje nějaké hodnocení, např. na základě vlastní zkušenosti. Konotace znaků se může lišit i v kontextu různých kultur (ideologií). Proto se označení resp. interpretace vztahující se k jednomu znaku mohou u jednotlivých účastníků komunikace lišit, a mohou se dokonce lišit i u odesílatele a příjemce jednoho konkrétního sdělení.⁵⁶ Příkladem může být např. užití pojmu „stávka“. Přestože jeho význam (označované) bude pro příslušníky politické pravice a levice stejný, konotace bude v rámci jejich ideologie odlišná. Zatímco pro levici evokuje právo na stávku spíše legitimní prostředek při mzdovém

⁵² Jirák, „Média a společnost,“ 49–52.

⁵³ Štěpán Vlačík, *Slovník literární teorie* (Praha: Československý spisovatel, 1977), 416.

⁵⁴ Burton, „Úvod do studia médií,“ 72–73. Jirák, „Média a společnost,“ 133–136.

⁵⁵ Burton, „Úvod do studia médií,“ 73.

⁵⁶ Jirák, „Média a společnost,“ 135–136.

vyjednávání, pro pravici neúměrný nátlak na změnu výše mezd, která by se měla odvíjet od situace na trhu.

V obou případech závisí význam znaku také na kódu, v jehož rámci je uveden. Označení kód je užíváno pro soubor znaků, ale také soubor pravidel pro užívání a uspořádání znaků za účelem nějakého sdělení. To, jak jsou jednotlivé znaky v kódu uspořádány, má vliv na to, jak je sdělení pochopeno. Záleží tedy na tom, jaké další znaky jsou uvedeny či jak jsou umístěny. Např. umístění znaku dopředu, jedná-li se o text, či umístění znaku do centra, jedná-li se o obraz, mu přisuzuje větší důležitost. Na druhou stranu i proces dekódování podléhá kulturnímu (ideologickému) kontextu a příjemce si sdělení může přečíst jinak, než to odesílatel zamýšlel, zejména pokud je kód odesílatele a příjemce výrazně odlišný.⁵⁷

Politický boj, jehož cílem je ovlivnit budoucí podobu společnosti, tak můžeme vnímat jako sémiotickou bitvu o pojmy. Politici a politická hnutí se snaží obsazovat pojmy: pojmenovávat z jejich pohledu klíčové problémy, uváděním těchto pojmů v určitém kontextu jim přisuzovat významy a hodnocení a tím vštěpovat toto hodnocení celé společnosti. Kdo se se svou interpretací pojmů prosadí v celospolečenské diskusi tím ovlivňuje budoucí vývoj. Pojmenování důležitých problémů a nalezení výrazových prostředků, které jim přisoudí jasné hodnocení, je rozhodující i pro vytváření skupin (politická strana, národ, křídlo politické strany). Používání společných pojmů ve stejné konotaci (které je na jednu stranu výrazem společného smýšlení a na druhou stranu toto společné smýšlení dále upevňuje), které se liší od pojmů užívaných jinými skupinami, skupinu vymezuje od okolí a tím přispívá k její integraci. Pojmy mohou nabývat až symbolické hodnoty.⁵⁸

Historiografický přístup zaměřující se v politice na aspekt komunikace tedy vychází z toho, že rozbořením dobových textů až na úroveň jejich sémiotické analýzy může odhalit podstatu politických procesů. Zájmem badatele je v tom případě, o čem političtí aktéři komunikují, jak tyto skutečnosti pojmenovávají a jak jsou tato sdělení zakódována. Z toho, jakou pozici mají tyto pojmy v kódu, tj. jaká je jim přisuzována důležitost a v jakých souvislostech jsou komunikovány, usuzuje na to, co pod těmito pojmy chápou. Stejně přínosné může být zaměřit se na to, jaká témata ve svých sděleních vynechávají či zamlouvají. Cílem je zjistit, jak tito aktéři čtou společenskou realitu a jaký vliv to má na jejich

⁵⁷ Burton, „Úvod do studia médií,“ 56–58, 73–77.

⁵⁸ Reinhart Koselleck, „Begriffsgeschichte and social history,“ *Economy and Society* 11, č. 4 (listopad 1982), 409–427. Srov. Niels Åkerstrøm Andersen, *Discursive Analytical Strategies: Understanding Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann* (Bristol : The Policy Press, 2003): 33–42.

jednání. Je potom možné porovnávat, jak se toto chápání mění v průběhu času či jak se liší u různých aktérů.

Výhodou tohoto přístupu je, že nabízí širokou paletu konkrétních metod umožňujících zkoumat různé aspekty a zužitkovat různé druhy pramenů, které jsou navíc prověřeny aplikací i v jiných vědních oborech, ať už jazykovědě samotné či sociálních vědách. Zahrnují jak metody kvantitativní, které se hodí spíše pro analýzu velkého množství pramenů, např. pramenů z dlouhého časového období, tak metody kvalitativní, které jdou vhodné pro rozbor textového materiálu malého rozsahu ale velkého významu. Přestože i velmi technické sémiotické rozborů psaných pramenů mohou přinést pro historika zajímavé výsledky, historiografii nejbližší je tzv. hermetická metoda.⁵⁹

Je to metoda kvalitativní, která je inspirována postupy literární vědy, konkrétně interpretace textů. Tato metoda se snaží dopátrat hlubšího významu textu, který přesahuje jeho zaznamenané znění, důkladným studiem pramene ale i dobových okolností, přičemž klade velký důraz na neustálé dávání do souvislosti částí textu, jeho celku a souvislostí, za jakých vznikl. Přitom ovšem nerezignuje na kladení výzkumných otázek a falzifikování alternativních variant výkladu. Poznatky o významu komunikace a sémiotice se součástí takového rozboru stávají spíše implicitně. Oproti jiným metodám není důležité nasbírat velké množství materiálu, ale předmětem zkoumání je jeden text. Ten musí mít tedy v rámci zkoumaného diskurzu velký význam, jinak užití metody nemá smysl. Důležitým aspektem práce je rovněž nashromáždění dostatečného množství informací o okolnostech vzniku textu.⁶⁰

Hermetické metody bylo využito i při vzniku této práce. Byla provedena textová analýza výše uvedených pramenů, zejména návrhů a analýz vzniklých v rámci práce programové komise, článků ve stranickém tisku, stenografických protokolů sjezdů CDU a v neposlední řadě samotné Druhé verze Berlínského programu a jejích dřívějších návrhů. Jejím účelem bylo, s ohledem na otázky vytyčené v úvodu této práce, odhalit klíčové pojmy vyskytující se v tomto textu a to, v jakém kontextu byly různými vnitrostranickými proudy užívány. Rozdíly v chápání těchto pojmů u různých vnitrostranických skupin se autor snažil dát do souvislosti s obecnými historickými okolnostmi ve Spolkové republice Německo na počátku 70. let 20. století. Poznatky tohoto rozboru jsou v krystalické podobě obsaženy zejména ve čtvrté kapitole předkládané práce, která s pomocí řady citací představuje tři

⁵⁹ Jane Kronick, „Alternativní metodologie pro analýzu kvalitativních dat,“ *Sociologický časopis* 33, č. 1 (1997): 57–67.

⁶⁰ *Ibid.*, 59–65.

nejdůležitější pojmy programové diskuse a rozdíly ve významu, jaký jim přisuzoval reformní a konzervativní proud uvnitř CDU. Z této metody vychází ale i veškeré další interpretace průběhu programové diskuse obsažené v ostatních částech práce.

Generační výzkum

Při rozboru pramenů a hledání příčin rozdílných pohledů v rámci CDU na některé problémy je v případě diskusí předcházejících přijetí Druhé verze Berlínského programu nezbytné zohlednit rovněž generační rozdíly. Podobně jako v celé společnosti i v CDU se v tomto období spolu potýkaly tři generace s velmi odlišnou životní zkušeností. Právě tato odlišná generační zkušenost představuje, řečeno jazykem teorie komunikace, odlišnou kulturu, v jejímž kontextu jsou stejná sdělení, stejné pojmy jinak interpretovány. Tomuto tématu je věnována především podkapitola 2.2. Na následujících řádcích jsou shrnuty základní poznatky k problematice generací v poválečném Německu a kriticky rozebrána nejdůležitější díla k tomuto tématu, ze kterých předkládaná práce vychází.

Klíčové pro ustavení pojmu generace jako vědecké kategorie bylo dílo sociologa Karla Mannheima. Ten generaci srovnával se společenskou třídou. To, jak příslušníci určité třídy vnímají svět, jejich způsob myšlení a jednání, je určeno jejich životními podmínkami – v důsledku toho příslušníci různých tříd jednají odlišně, protože mají odlišnou životní zkušenost. Vedle rozdílů mezi třídami existují podle Mannheima ve společnosti podobné rozdíly i mezi generacemi (Mannheim formuloval svou definici generace koncem 20. let 20. století – v dnešní společnosti, pro kterou je charakteristická pluralita životních stylů, je zajisté možné najít více dělicích linií než pouze mezi společenskými třídami a generacemi). Rovněž příslušníci jedné generace vnímají svět podobně, protože jejich pohled na svět byl ovlivněn stejnými dějinnými událostmi, které prožívali ve stejném věku, a liší se od životních postojů jiných generací. Součástí tohoto podobného vidění světa je i uvědomování si této společné životní zkušenosti, příslušníci jedné generace vidí sami sebe jako společenství.⁶¹

Mannheim formuluje tři pojmy: generační zasazení, generační souvislost a generační jednotka. Jako o *generačním zasazení* hovoří o objektivních historických okolnostech, které měly vliv na formování generace. Za *generační souvislost* označuje, když prožitek těchto událostí spojí pamětníky do jedné generace tím, že formuje jejich pohled na svět. Nicméně podle Mannheima nečiní příslušníci jedné generace z této podobné životní zkušenosti shodné závěry – přestože jsou ovlivněni stejnými událostmi, což je spojuje do jedné generace,

⁶¹ Karl Mannheim, „Problém generací,“ *Sociální studia* 4, č. 1–2 (jaro 2007): 21–29.

interpretují tyto události různě, např. na základě třídní příslušnosti. V rámci jednotlivých generací tak vznikají ještě *generační jednotky*.⁶² Jako příklad je možné uvést generaci meziválečné mládeže (viz níže): na zkušenost meziválečného chaosu reagovala příklonem k ideologiím, přičemž se však jednalo o různé ideologie – od radikálního nacionalismu přes politický katolicismus a socialismus až ke komunismu.

Ústřední roli pro téma této práce sehrála generace socializovaná v posledních letech druhé světové války a těsně po ní – generace, která na přelomu 60. a 70. let ve Spolkové republice pronikala do popředí a postupně přebrala i vedení CDU. Její zkoumání věnovala německá věda velkou pozornost. Jednak zřejmě z toho důvodu, že se jedná o generaci, která většinu svého života prožila v poválečné demokratické Spolkové republice a po třicet let až donedávna hrála v její společnosti určující roli, na druhou stranu ale v raném mládí neunikla zkušenosti nacistického režimu. Zájem přitahovala také otázka, proč se svými postoji a životními cíli tolik lišila od následující generace studentského hnutí 60. let.

Jako jeden z prvních se zkoumáním této generace zabýval sociolog Helmut Schelsky,⁶³ a to velmi brzy: v době, kdy se její příslušníci nacházeli teprve na prahu dospělého života. Přesto dokázal velmi výstižně charakterizovat jejich životní postoje a popsat jejich životní zkušenosti, které tento pohled na svět formovaly, a ovlivnil tak veškerý následující výzkum.

Podle Schelskyho formulované teze je hlavním motivem jednání mládeže snaha zorientovat se ve společenské realitě, a dosáhnout tak pocitu jistoty.⁶⁴ Od konce 19. století do 50. let století dvacátého se podle něj vystřídaly tři generace mládeže, které se lišily tím, jak reagovaly na proces modernizace společnosti. První generace, kterou Schelsky nazývá *generací hnutí mládeže (Jugendbewegung)*, reagovala odmítavě na některé projevy modernizace, ale především na postoj starších generací k ní spočívající v přehnaném lpění na tradičních hodnotách zanikající měšťanské společnosti s jejími společenskými normami a hradbami. Na protest postulovala ideál svobody a čistoty, které hledala v přírodě a ve svých romantických představách minulosti.⁶⁵

Po první světové válce nastoupila podle Schelskyho *generace politické mládeže* – generace důležitá i z hlediska tématu této práce, protože zejména její příslušníci se účastnili politické obnovy v Německu po druhé světové válce včetně založení CDU a měli hlavní slovo v německé politice až do konce 60. let. Tato generace se generací hnutí mládeže podobala

⁶² Ibid., 29–31.

⁶³ Helmut Schelsky, *Die Skeptische Generation: Eine Soziologie der deutschen Jugend* (Düsseldorf: Eugen Diederichs, 1957).

⁶⁴ Ibid., 57.

⁶⁵ Ibid., 58–66.

svým kritickým postojem k moderní společnosti – v podmínkách meziválečného Německa pro ně byla synonymem politické a ekonomické nestability. Nereagovala však únikem od reality a konfliktem s dospělými, ale naopak politickou angažovaností po boku dospělých, mezi kterými panovala rovněž nespokojenost s danou situací. Mládež usilovala o změnu této společnosti a hledala oporu u politických ideologií, které nabízely často zjednodušený obraz světa a snadné východisko z komplikované situace. To neznamená, že by mladí lidé proudili do jedné politické strany, ale naopak hnutí napříč politickým spektrem dokázala mobilizovat mládež pro své cíle. Politická mládež 20. let se také podle Schelskyho na rozdíl od generace hnutí mládeže neodvracela od vymožeností moderní doby, ale ve své snaze změnit společnost využívala moderní techniky a masových politických organizací.⁶⁶

Mládež období nacistické diktatury přičítá Schelsky ještě generaci politické mládeže, neboť oficiální nacistické mládežnické organizace považuje za pozdní formu mládežnických organizací, jaké existovaly za Výmarské republiky. Za další generaci považuje až mládež z období konce druhé světové války a prvních poválečných let. Od předchozí generace se podle něj lišila zejména svou apolitičností a rezervovaným vztahem k politickým ideálům a ideologiím, proto ji nazývá *skeptickou generací*. Tento postoj je zapříčiněn ranou zkušeností této generace: indoktrinací nacistickou ideologií a následným prožitkem kolapsu celého systému, který na této ideologii stál. V mladém věku sami zažili, že realita se liší od zjednodušujících obrazů politické ideologie a že tato ideologie je často pouze nástrojem manipulace. Zároveň prožili za války a v poválečném chaosu bezprostřední nouzi a ohrožení života a byli v mladém věku a nelehkých podmínkách nuceni převzít velký díl odpovědnosti za osud svůj a často své rodiny, když se otec nacházel na frontě či někdo z rodinných příslušníků zahynul.⁶⁷

Reakci skeptické generace vnímá Schelsky ve dvou rovinách – první z nich označuje jako „*konkretismus*“: tato generace tíhne k tomu odmítat idealismus a abstraktní intelektuální konstrukty bez konkrétního vztahu k realitě. Na druhou stranu jsou její příslušníci ochotní účastnit se obětavě a s nasazením konkrétních praktických podniků. Pro druhou pak užívá termínu „*privatismus*“: příslušníci této generace se stahují do soukromí a jsou pro ně důležité rodinné vazby a jejich profesní život. Ty jsou jim oporou a zárukou stability. Přesto to podle Schelskyho neznamená, že by nebyli vůbec ochotni se veřejně angažovat. Necítí sice potřebu vstupovat do velkých organizací sledujících abstraktní programové cíle, které by kladly absolutní nároky na člověka a narušovaly jeho soukromou

⁶⁶ Ibid., 66–84.

⁶⁷ Ibid., 84–88.

sféru. Pro dosažení konkrétní věci či z kariérních důvodů jsou však ochotni, zcela v souladu se svým pragmatickým životním přístupem, přijmout členství či funkci ve spolku nebo politické straně.⁶⁸ V politické oblasti Schelsky této generaci předpovídal, že nebude toužit po revolučních změnách a nových modelech společnosti. Zároveň ale podle něj neměla ani tíhnout ke konzervativním postojům a snaze zachovávat či obnovovat přežitá dogmata, což by neodpovídalo jejímu pragmatismu.⁶⁹

Schelsky za tento skeptický přístup soudobou mládež nekritizuje, naopak jeho práce je její velkou obhajobou proti kritice starších generací, které jí vyčítali lhostejnost a pasivitu. Ve skutečnosti pragmatický přístup mladé generace vítá. Nehrozilo, že by se po zkušenosti nacismu pustila do politických dobrodružství, a byla podle něj první generací, která se dokázala vypořádat s projevy modernity, a to díky své pragmatičnosti a pozitivnímu vztahu k technice.⁷⁰

Zde spočívá i určitá slabina této práce. Schelsky tím, že až nekriticky vyzdvihuje chování mládeže 50. let, projektuje do své knihy zklamání ze své vlastní životní dráhy. Náležel ke generaci politické mládeže a ve 30. letech se vehementně angažoval v nacistickém hnutí, později však byl nacistickým režimem zklamán. Rezervovaný přístup poválečné mládeže k ideologiím tak vnímal jako pozitivum.⁷¹

Druhou zásadní prací věnující se generaci socializované ve Spolkové republice na konci druhé světové války a těsně po ní je disertace sociologa a psychologa Heinze Budeho.⁷² Zatímco Schelsky psal o této generaci v době jejího mládí, Budeho úhel pohledu je jiný: jako o dvě generace mladší historik ji popisoval v době, kdy zemi vedla. Přesto potvrzuje a dále rozvíjí Schelskyho poznatky. Bude nazývá jeho skeptickou generaci generací pomocníků protiletecké obrany (*Flakhelfer-Generation*). Tím zdůrazňuje, že její příslušníci nejen zažili nacistický režim, ale byli od dětského věku podrobeni systematické indoktrinaci ve státních mládežnických organizacích (jejich zglajchšaltování bylo dokončeno v roce 1936) a v posledních měsících války byli zoufale se bránícím režimem jako nedospělí zapojeni do bojů, a to právě na pozici pomocníků protiletecké obrany či jako součást jednotek *Volkssturmu* – odtržení od rodin, vystavení zlovůli velitelů a strádání, často zfanatizování.

⁶⁸ Ibid., 91–93.

⁶⁹ Ibid., 488–490.

⁷⁰ Ibid., 490–491.

⁷¹ Srov. Dirk Moses, „Die 45er: eine Generation zwischen Faschismus und Demokratie,“ *Neue Sammlung: Vierteljahres-Zeitschrift für Erziehung und Gesellschaft* 40, sešit 2 (léto 2000): 238–239. Götz Aly, *Unser Kampf: 1968 – ein irritierter Blick zurück*, 2. vyd (Frankfurt/Main: Fischer, 2009), 201.

⁷² Heinz Bude, *Deutsche Karrieren: Lebenskonstruktionen sozialer Aufsteiger aus der Flakhelfer-Generation* (Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1987).

Tato zkušenost zneužití a následného rozpadu veškerých iluzí byla podle Budeho určující.⁷³ Dalším aspektem, který Bude akcentuje, je, jak již název práce napovídá, touha příslušníků této generace po kariéřním a sociálním vzestupu, vyplývající ze snahy dohnat ztracený čas a z možností, které nabízela potřeba hospodářské obnovy země, ale i z jejich koncentrace na soukromý život a pragmatické snahy o jeho materiální zajištění.⁷⁴

Podle Budeho vyústila traumata prožitá v dětství u této generace v pocity nejistoty – on sám je označuje termíny generace bez otců, nemluvná generace a generace bez dějin (*vaterlose, sprachlose, geschichtslose Generation*). Za charakteristický považuje komplikovaný vztah k otci. Příčinou bylo odloučení otce od rodiny během jeho pobytu na frontě a jeho obtížný návrat, kdy otec měl za sebou traumatizující zkušenost války a matka a děti přivykly zvládat nesnáze samy a bylo jim zatěžko přiznat mu jeho tradiční roli. O iluze připravení synové měli podle Budeho navíc zcela jiný pohled na svět a nedávnou válku než jejich otcové, kteří ještě zažili císařství. Přes tento narušený vztah však zůstaly děti vůči rodičům, kteří měli mnohem větší problém se v poválečných podmínkách zorientovat, nanejvýš loajální, protože z jejich zkušenosti pro ně byla rodina zázemím, které nabízelo útočiště před společenskými otřesy. Přes rozdílné názory se generaci svých otců nevzepřeli, na rozdíl od generace následující, poválečné.⁷⁵

Nemluvností nazývá Bude skutečnost, že veřejně téměř nebyla tematizována válečná minulost, že o hrůzách války, do které byli příslušníci této generace zataženi ještě jako děti, a otázkách odpovědnosti se v 50. letech nemluvílo. Mládež akceptovala, že její rodiče nechtěli o své roli mluvit. Způsob, jakým se komunikovalo ve veřejném prostoru, který ovládala nová o dvě generace starší politická elita, byl generaci příslušníků protiletecké obrany cizí a nezohledňoval jejich životní zkušenost a skeptický pohled na svět.⁷⁶ Tato generace tak byla i generací bez historie: za sebou temnou minulost, stíhání nejistotou, zda nesou díl odpovědnosti, či byli vzhledem k nízkému věku spíše oběťmi nacistického režimu. Orientují se hlavně na budoucnost, od které si neslibují žádné utopie, ale očekávají zlepšování situace a koncentrují se na řešení praktických problémů.⁷⁷

Heinz Bude sám náleží ke generaci socializované koncem 60. let. Jeho charakteristika, přestože jeho práce je bezesporu přínosná a Bude je dobrým pozorovatelem, tak je do určité míry poplatná stereotypům, které se objevují ve vztahu rebelující mládeže 60. a 70. let

⁷³ Ibid., 12–27.

⁷⁴ Ibid., 27–32.

⁷⁵ Ibid., 58–64.

⁷⁶ Ibid., 65–67.

⁷⁷ Ibid., 67–69.

k střízlivé generaci konce války: Bude líčí její příslušníky jako osoby nesoucí si s sebou trauma, které mají nepřírozené a nezdravé chování. Jak je patrné z výše uvedeného shrnutí, jsou přitom kategorie, které používá, poměrně vágní. Z metodologického hlediska je mu možné vytknout, že jeho výzkum, založený na orální metodě, vychází pouze z omezeného množství provedených rozhovorů (11,⁷⁸ přitom součástí knihy jsou rozборы tří) a především že autor blíže neosvětluje způsob, jakým pamětníky vybíral, aby se dobral reprezentativního výsledku.⁷⁹ Zarážející je rovněž, že ve své práci do velké míry opomíjí ženy. Všichni pamětníci, rozhovory s nimiž jsou v knize uvedeny, jsou muži. Tento nedostatek pramení již z teze, kterou zvolil: tím, že zdůrazňuje zkušenost v oddílech pomocníků protiletectké obrany a podobných jednotkách, ve kterých sloužili pouze chlapani, dostaly se ženy mimo jeho zorný úhel.

Z novějších textů o skeptické generaci stojí rozhodně za zmínku stať Dirka Mosese, ve které shrnuje dosavadní výzkum, a to jak klasické práce jako např. Schelskyho a Budeho tak nejnovější publikace, a kriticky je hodnotí, přičemž se snaží vyvrátit některé stereotypy a nabízí nové interpretace. Především se staví proti tomu, aby byli pětačtyřicátníci, jak tuto skupinu nazývá, považováni za apolitickou generaci konformistů, ať už v pozitivním kontextu jako u Schelskyho, nebo s negativními podtóny jako v případě Budeho a většiny autorů jeho generace. Podle Mosese se poválečná mládež neangažovala za změnu politických poměrů, protože by se o politiku nezajímala, ale protože vzhledem ke své předchozí zkušenosti naopak plně podporovala poválečnou Spolkovou republiku a její politický systém, protože jí zajišťoval svobodu a ochranu soukromé sféry. Přestože příslušníci této generace vnímali potřebu reforem a na mnohé věci měli odlišné názory než téměř o dvě generace starší vládnoucí garnitura, případné změny měly v jejich očích podobu dílčích reforem a nikdy nezpochybňovali systém parlamentní demokracie jako takový.⁸⁰

Moses se také podobně jako Bude věnuje vztahu pětačtyřicátníků ke starším generacím a k otázce německé viny. Navrhuje přitom rozlišovat mezi veřejnou a soukromou sférou. V rodinném kruhu a svém nejbližším okolí akceptovali – na rozdíl od následující generace – mlčení o zodpovědnosti svých nejbližších. Na druhou stranu na celospolečenské úrovni se zajímali o odhalení zločinů nacismu a odpovědnosti za ně⁸¹ (přestože potřeba obnovy si

⁷⁸ Ibid., 72.

⁷⁹ Srov. Moses, „Die 45er,“ 244–245.

⁸⁰ Ibid., 245–246

⁸¹ Srov. Aly, „Unser Kampf,“ 147–158. Aly tvrdí, že to nebyla generace osmašedesátníků, kdo zahájil v Německu kritické vypořádávání se s minulostí, jak se často traduje, a že její zájem o toto téma byl spíše

vyžádala velkou míru tolerance vůči řadovým činitelům bývalého režimu, jak to je v obdobích transformace běžné) a zejména se chtěli vypořádat s pozůstatky autoritářského politického myšlení z dob vilémovského Německa, které nacismus umožnily.⁸²

O několik let později navázal Heinz Bude na svůj výzkum o generaci pomocníků protiletecké obrany habilitační prací věnovanou generaci studentského hnutí šedesátých let, která vznikla za použití stejné metody. Hlavní rozdíl mezi pětáctýřicátníky a osmašedesátníky vidí právě ve vztahu k politice. Mládež konce 60. let, která měla zcela odlišnou životní zkušenost – vyrostla v podmínkách demokratického státu a konzumní společnosti – , objevila znovu zájem o hledání dokonalejších forem organizace společnosti a abstraktní politické koncepty. Zatímco předchozí generace měla k ideologiím obecně nedůvěru a vnímala je spíše jako přežitky bránící řešení problémů moderní společnosti, mládež se vyžívala v teoretických diskusích. Byla politicky mnohem aktivnější a střízlivý pragmatismus předchozí generace jí byl cizí. S mnohými nedostatky a přežitky, které pětáctýřicátníci byli v zájmu zachování společenského konsenzu ochotni tolerovat, měla potřebu skoncovat.⁸³

Charakteristickým znakem generace osmašedesátníků je také větší důraz na společnost. Bude si všímá toho, že zatímco pro pětáctýřicátníky je typické to, že úzkostlivě střežili svou soukromou sféru, následující generace vnímala mnohem intenzivněji vliv společenské reality na život jedince a učinila i nejméně intimnější záležitosti předmětem politické diskuse. I pod vlivem nových poznatků sociálních věd si její příslušníci uvědomovali, jak moc je člověk nevyhnutelně produktem svého okolí, a nekladli takový důraz na dělení mezi veřejným a soukromým – v nejradiálnějším podobě se tento přístup projevuje v hesle „soukromé je politické“ („*das Private ist politisch*“), které na přelomu 60. a 70. let hlásala tzv. nová sociální hnutí, např. feminismus.⁸⁴

Bohužel Bude ve své práci nedostatečně rozlišuje mezi generací studentského hnutí a hnutím jako takovým – všech šest pamětníků, rozhovory s nimiž jsou v knize analyzovány, lze označit za aktivní účastníky hnutí. To je v souladu s výše zmíněnou obecnou tendencí výzkumu, kdy je v souvislosti s koncem 60. let a celým následujícím desetiletím ve Spolkové republice pozornost soustředěna spíše na levou část politického spektra. Právě studentské hnutí jakožto velice zajímavý fenomén se těší velké pozornosti a je při tom přehlížena

povrchní. Naopak upozorňuje na procesy s nacistickými pohlaváry z přelomu 50. a 60. let a odhalení učiněná v této době, na kterých se podíleli angažovaní právníci a historici z generace pětáctýřicátníků.

⁸² Moses, „Die 45er,“ 261–263.

⁸³ Heinz Bude, *Das Altern einer Generation: die Jahrgänge 1938 bis 1948* (Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1995), 73. Srov. Bude, „Deutsche Karrieren,“ 70–71.

⁸⁴ Bude, „Das Altern einer Generation,“ 74, 79–80.

skutečnost, že se jej aktivně účastnila pouze malá část generace, a to navíc velmi specifický segment, studenti.

Samozřejmě přístup zaměřující se na roli jednotlivých generací má své meze a slabiny. Za prvé, rozdíly mezi generacemi nejsou jedinými dělicími čarami ve společnosti, vedle nich existuje ještě řada dalších vlastností dělicích lidí do skupin nezávislých na hranicích mezi generacemi – ať už to jsou Mannheimem zmiňované třídy či například pohlaví. V důsledku toho tak existuje i v rámci jednotlivých generací řada podskupin – Mannheim je nazývá generačními jednotkami. Příslušníci dvou různých generací si mohou být na základě příslušnosti k jedné sociální skupině svými názory k sobě blíže než s některými ze svých vrstevníků. Přílišná koncentrace na generační aspekt tak může vést k simplifikaci a přehlížení dalších vztahů – dobrým příkladem je právě výše zmiňované zaměňování generace osmašedesátníků a studentského hnutí.

Dále je těžké určit hranice mezi jednotlivými generacemi. Jednak je složité přesně stanovit, kterým ročníkem končí jedna a začíná druhá generace, protože osoba jen o několik měsíců starší či mladší byla formována podobnými dějinnými událostmi – u různých autorů jsou tak generace časově vymezeny odlišně. S tím souvisí, že i generace se dále člení do podskupin, jejichž příslušníci mají životní zkušenost, která je něčím specifická a od zbytku generace se částečně liší.

V případě tématu této práce jsou nejproblematictější skupinou mladí přímí účastníci bojů druhé světové války, kteří byli socializováni až po roce 1933. To je patrné i při pohledu na odbornou literaturu k tématu generací v poválečném Německu, neboť různí autoři přiřazují tuto skupinu v různém kontextu k odlišným generacím.⁸⁵ Je přitom možné nalézt argumenty jak pro zahrnutí těchto ročníků do tzv. skeptické generace tak proti. Podobně jako mládež sloužící na konci války jako pomocníci protiletectvé obrany a v dalších pomocných jednotkách nebyli mladí vojáci socializováni v podmínkách Výmarské republiky a neměli zkušenost s jejím politickým systémem, což je odlišovalo od generace politické mládeže, a po druhé světové válce se v oblasti vzdělání a v profesním životě snažili dohnat to, co kvůli válce zameškali. Zajisté měly tyto dvě skupiny mnoho společného jako pocit zneužití a zklamání, který se odrážel ve skeptickém a pragmatickém přístupu. Na druhou stranu zkušenost příslušníků *Wehrmachtu* s válkou byla mnohem intenzivnější než u mládeže z období konce války a také na rozdíl od ní není možné je zcela zbavit zodpovědnosti za válku a zločiny

⁸⁵ Např. Schelsky ji řadí ke generaci politické mládeže, protože nacistické mládežnické organizace považuje za pozdní formu mládežnických organizací období Výmarské republiky. Mores o ní hovoří ale v souvislosti s generací pětáctičátníků. Srov. Schelsky, „Die skeptische Generation,“ 77–78, 87. Moses, „Die 45er,“ 235.

nacismu, není možné je vidět jako pouhé oběti, protože v době války byli v dospělém věku. Situaci komplikuje i skutečnost, že se jedná o ročníky, na které připadá značná část válečných ztrát a které tak byly v poválečné společnosti podprůměrně zastoupeny. Ročníky narození přibližně 1918 až 1925 tak představují velmi svébytnou skupinu, kterou bychom mohli označit za svého druhu samostatnou generaci, kdyby se nejednalo o tak krátké časové rozmezí.

Tato práce vychází z předpokladu, že u Spolkové republiky přelomu 60. a 70. let je možné hovořit o následujících generacích: 1. Generaci *politické mládeže*, socializované za Výmarské republiky (orientačně se jedná o osoby narozené přibližně před rokem 1918). 2. Specifické skupině *mladých frontových bojovníků*, která byla socializována v podmínkách nacistického režimu a v dospělém věku zažila druhou světovou válku a jejíž mužská část se v řadách Wehrmachtu a dalších ozbrojených oddílů účastnila přímých bojů (ročníky 1918 až 1925). 3. Generaci *pětačtyřicátníků* či tzv. *skeptické generaci*, která zažila pád nacistického režimu v roce 1945 v mladistvém věku, a její příslušníci tak neměli šanci stát se spoluodpovědnými za jeho zločiny, která však byla před tím indoktrinována v nacistických mládežnických organizacích a její mužská část byla v posledních měsících války zatažena do bojů v rámci jednotek protiletecké obrany či dalších pomocných oddílů (ročníky 1925 až 1935). 5. Generaci *osmašedesátníků* socializované v podmínkách demokratické konzumní společnosti 50. let.

Orální výzkum

V případě výzkumu událostí spadajících do období soudobých dějin, kde je možné hovořit přímo s pamětníky a nespolehat se pouze na dochované prameny, se vždy nabízí otázka využití metod orálního výzkumu. Výsledek *interview* s pamětníkem, jeho záznam či zápis, představuje svého druhu také pramen. S použitím takových pramenů jsou však spojené i otázky.

Zatímco běžný psaný pramen vzniká zpravidla v době, ke které se výzkum vztahuje, a nezávisle na badateli, *interview* se koná s časovým odstupem, výpověď pamětníka tak zahrnuje i zpětné hodnocení jeho dřívější činnosti, a badatel je součástí procesu vzniku tohoto pramene. Tím vyvstává otázka nad jeho věrohodností, protože tazatel může i nevědomky narátorovi podsouvat své domněnky a interpretace. Zohlednit je potřeba také otázku paměti narátora, neboť se nemusí upomenout na všechny okolnosti dřívějších dějů nebo se může splést (např. narátoři, kteří poskytli *interview* autorovi předkládané práce byli všichni především v letech následujících po událostech, kterými se tato práce zabývá, angažování

v nejvyšší politice a diskuse o Druhé verzi Berlínského programu pro ně představovala pouze jednu z mnoha událostí v jejich politických kariérách). Narátor může tazatele rovněž vědomě manipulovat, což hrozí právě při rozhovorech s politiky, kteří jsou schopnými komunikátory.⁸⁶ K výpovědím pamětníků je tak potřeba podobně jako k jiným pramenům přistupovat kriticky. Na druhou stranu pokud tazatel při *interview* dodrží metodické postupy,⁸⁷ provede analýzu výpovědí narátora⁸⁸ a zařadí je do kontextu ostatních pramenů, mohou výsledky orálního výzkumu představovat cenný přínos pro celý badatelský záměr.

Výběr narátorů v případě předkládané práce nebyl vzhledem k omezenému množství aktérů programové diskuse složitý. Osloveni byli žijící účastníci jednání programové komise, kteří, jak vyplývá z dochovaných písemných pramenů, se její práci velmi aktivně účastnili.⁸⁹ Většina z nich žádosti vyhověla: interview autorovi práce poskytli jeden z předsedů podkomise pro zahraniční politiku Wulf Schönbohm, jeden z předsedů podkomise pro hospodářskou politiku Christian Schwarz-Schilling, předseda studentské organizace RCDS Gerd Langguth, předseda Mladé unie CDU v Porýní Karl Lamers, předseda studentské organizace RCDS Gerd Langguth a referent programové komise Helmut Pütz. Z metodologického hlediska je problematické, že vzhledem k velkému časovému odstupu jsou mezi narátory zastoupeni především představitelé tehdejší stranické mládeže (pouze Christian Schwarz-Schilling je o generaci starší). Nejsou tak zastoupeny názory starší generace a konzervativního proudu CDU. *Interview* byla plánována na přibližně jednu hodinu, jejich skutečná délka byla od čtyřiceti minut do téměř dvou hodin. Výtah z jejich přepisů⁹⁰ tvoří přílohy této práce. Proběhla tzv. semi-strukturovanou formou: tazatel měl připravený seznam otázek stejný pro všechny narátory (viz přílohu č. 6), v závislosti na vývoji rozhovoru však měnil jejich pořadí, kladl doplňující otázky či kladl otázky vztahující se ke konkrétním zážitkům určitého pamětníka.

Terminologie

Vzhledem k tomu, že téměř veškerá literatura a všechny prameny k tématu předkládané práce jsou v německém jazyce, je složité najít pro některé klíčové pojmy vhodné ekvivalenty

⁸⁶ Miroslav Vaněk et al., *Orální historie: Metodické a „technické“ postupy* (Olomouc: Univerzita Palackého, 2003), 70–84.

⁸⁷ Miroslav Vaněk, Pavel Mücke a Hana Pelikánová, *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie* (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007), 83–121.

⁸⁸ Srov. Vaněk, „Naslouchat hlasům paměti,“ 122–150. Vaněk, „Orální historie,“ 95–159.

⁸⁹ Určitou výjimku představuje Gerd Langguth, který nebyl členem komise, ale jako předseda studentské organizace RCDS do diskusí významně zasáhl.

⁹⁰ Záznamy interview v digitálním formátu jsou uloženy v soukromém archívu autora práce.

v češtině. Použití vhodných termínů je důležité i vzhledem ke zvolené metodologii, která klade velký důraz na jazykovou stránku. S potížemi se setkáváme už u samotné typologizace politických programů. V dobové diskusi v CDU bylo rozlišováno mezi ideovým programem (*Grundsatzprogramm*), akčním programem (*Aktionsprogramm*) a volebním programem (*Wahlprogramm*). Za první akční program CDU byl považován původní Berlínský program z roku 1968, první ideový program si strana dala až v roce 1978. Toto dělení přešlo později i do odborné literatury.⁹¹ Přestože česká literatura na tuto typologizaci upozorňuje,⁹² např. pojem akční program je českému jazyku v tomto kontextu spíše cizí. Z tohoto důvodu je v následujících kapitolách pro „akční program“ používán pojem střednědobý program. Pro zdůraznění odlišnosti je ekvivalentně s termínem ideový program používán i termín dlouhodobý program.

Obdobně postrádá český politický a politologický slovník slovo vystihující pojem *Gesellschaftspolitik*, jedno z klíčových témat programové diskuse. Pojem *Gesellschaftspolitik* je širší než český výraz „sociální politika“ (německy *Sozialpolitik*). Nezahrnuje pouze opatření sociálního státu, ale obecně záměry týkající se struktury společnosti (spadají sem např. některé aspekty školské politiky či protidiskriminační opatření). Přestože to není přesné, je v této práci pro *Gesellschaftspolitik* používáno označení „sociální politika“, v závorce je ale vždy uvedeno, že se tím myslí sociální politika v tomto smyslu.

Těžko se hledá české označení pro samotný program přijatý düsseldorfským sjezdem. Zatímco oficiální název *Berliner Programm, II. Fassung* je možné přeložit ještě přibližně věrně jako Druhá verze Berlínského programu, hojně se vyskytující pojem *Fortschreibung des Berliner Programms* se výstižně převést do českého jazyka nedá. Slovo *Fortschreibung* totiž může znamenat jak doplnění bez změny původního obsahu tak rozvíjení. Jak je blíže vysvětleno v souvislosti s událostmi programové diskuse v podkapitole 3.2, odlišné výklady významu tohoto slovo sehrály významnou roli v procesu vzniku nového programu. V citacích je na to v závorce vždy upozorněno, pokud byl v originále použit tento výraz.

Pro úplnost je třeba osvětlit terminologii používanou pro označování stranických orgánů. Organizační struktura českých a německých politických stran je poněkud odlišná a z toho pramení i obtíže nalézt vhodné ekvivalenty. Názvy orgánů CDU jsou v této práci částečně přizpůsobeny označením používaným u českých politických stran: předsednictvo (*Präsidium*), ústřední výbor (*Bundesvorstand*), spolkový výbor (*Bundesausschuss*).

⁹¹ Kaack, „Geschichte und Struktur,“ 401–403.

⁹² Petr Fiala a Maxmilián Strmiska, *Teorie politických stran*, 2. vyd. (Brno: Barrister&Principal, 2009), 93–95. Fiala a Strmiska *Grundsatzprogramm* nepřesně překládají jako „základní program“.

1 Vývoj CDU

Vznik Druhé verze Berlínského programu byl součástí procesu transformace CDU. Procesu, který pozvolna začal již počátkem 60. let, jež ovšem propukl naplno až v důsledku odchodu strany do opozice v roce 1969 a volební porážky v roce 1972 a byl dokončen v polovině 70. let pod předsednictvím Helmuta Kohla. Na počátku tohoto procesu byla CDU úspěšným politickým projektem, její vyhlídky na další úspěšný vývoj kalila však malá a neaktivní členská základna, chabá stranická organizace a s ní související špatná finanční situace a absence závazného programu. Za své úspěchy vděčila především popularitě kancléře Adenauera a úspěšnosti politiky jeho vlád, které dovedly zemi ke stabilitě, hospodářské prosperitě a návratu do mezinárodního společenství. Výsledkem této transformace byla výrazně větší členská základna, moderní stranický aparát, vnitrostranické rozhodovací procesy, které umožňovaly zapojení členské základny, a standardní stranický program. Až v 70. letech dokončila CDU svůj vývoj v moderní masovou integrační stranu.

1.1 CDU v Adenauerově éře

Vznikem CDU na konci 40. let se na německé politické scéně objevuje nový typ politické strany, který v takovéto podobě nebyl doposud obvyklý ani jinde v Evropě: strana, která se snaží oslovit voliče napříč sociálními třídami a konfesemi. Zakladatele CDU spojila myšlenka nutnosti nového politického začátku po hrůzách nacismu, jenž by byl založen na politice vycházející z křesťanských hodnot. CDU mohla navázat na tradici katolické strany Centrum (*Zentrum*), jejíž počátky sahaly až na počátek 70. let 19. století a která vzhledem ke svému konfesnímu charakteru rovněž spojovala voliče napříč sociálními skupinami. Centrum bylo spolu se sociálními demokraty a částí liberálů pilířem Výmarské republiky a jeho odkaz tak byl součástí německých demokratických tradic. Nyní měla být ve znamení obnovy pramenící z křesťanských hodnot překonána hradba mezi vyznáními a nová strana měla zahrnovat i protestanty a tím i politiky, kteří v období výmarské republiky patřili k liberálním a konzervativním stranám.⁹³

Výsledkem tohoto sjednocení byla však i velká názorová pluralita uvnitř CDU (viz podkapitolu 2.1). K udržení jednoty přispěla postava Konrada Adenauera, který díky svému charismatu, pragmatismu i politické obratnosti dokázal mnohé konflikty zmírnit, a skutečnost,

⁹³ Frank Bösch, *Die Adenauer-CDU: Gründung, Aufstieg und Krise einer Erfolgspartei 1945–1969* (Stuttgart: DVA, 2001), 21–72. Pridham, „Christian Democracy,“ 21–39.

že se CDU po těsně vyhraných volbách v roce 1949 ve Spolkové republice musela ujmout vládní moci. Význam vládní odpovědnosti jako integračního faktoru podtrhává i fakt, že přestože se strana na regionální úrovni formovala již od konce roku 1945, na spolkové úrovni vznikla CDU formálně až po těchto volbách, v roce 1950. Stranická organizace na spolkové úrovni zůstala po několik desítek let také velmi slabá.⁹⁴

Za svou decentralizaci a pragmatickou orientaci na vládní politiku zaplatila CDU zaostáváním v organizační oblasti. V Adenauerově období byly mocenskými centry ve straně sám autoritativně rozhodující kancléř a jeho úřad, frakce ve Spolkovém sněmu, na niž musel šéf vlády při formulování politiky příležitostně brát ohled, a špičky zemských stranických organizací, které se snažily udržet si co nejvíce moci ve vlastních rukách. Formální stranické orgány byly často samotnými jejich členy, kteří přikládali větší význam svým vládním či parlamentním funkcím, přehlíženy, Adenauerem systematicky ignorovány a již svou strukturou (zejména počtem členů) byly schválně předurčeny k tomu, aby plnily integrační úlohu (paritně zde byly zastoupeny různé konfese a vnitrostranické proudy), ale aby nebyly akceschopné.⁹⁵

Na zemské i místní úrovni vypadala situace podobně: veškerý vliv měli držitelé vládních či správních postů, osobnosti místní honorace, které se většinou politicky angažovaly již za Výmarské republiky. Stabilní členská základna neexistovala – noví zájemci nebyli nijak motivováni angažovat se v CDU, protože ta nedisponovala mechanismy zaručujícími účast řadových členů na životě strany, veškerá rozhodnutí činili držitelé funkcí ve státním aparátu. A tato lokální elita často ani neměla zájem na tom, aby se členská základna rozšiřovala, bála se ztráty vlastního vlivu i charakteru strany. Zejména v oblastech, kde nebyla tradice z dob Centra, především v severních protestantských regionech, na místní a regionální úrovni mnohdy vůbec neexistovala stabilní stranická organizace.⁹⁶

Svou funkci neplnil dostatečně ani stranický aparát, který by zajistil nejen fungování stranických orgánů na všech úrovních, ale i vliv stranického ústředí. Finanční situace nedovolovala, aby strana disponovala rozsáhlým aparátem placených zaměstnanců, regionální organizace neměly většinou žádné administrativní síly. Na druhou stranu špatný organizační stav neumožňoval udržovat přehled o počtech členů a zajistit vybírání členských příspěvků.⁹⁷

⁹⁴ Zolleis, „Die CDU,“ 97–107.

⁹⁵ Bösch, „Die Adenauer-CDU,“ 236–269. Schönbohm, „Die CDU,“ 38–45.

⁹⁶ Schönbohm, „Die CDU,“ 45–49.

⁹⁷ Ibid., 49–53.

Konrad Adenauer se na jednu stranu bránil tomu, aby v CDU vznikly orgány či funkce se skutečným vlivem, protože by tím byla omezena jeho vlastní moc. Na druhou stranu si uvědomoval, že malá členská základna a zakrnělý aparát stranu oslabují při přípravě volebních kampaní, zabraňují zlepšení finanční situace a znemožňují ovlivňování politiky v regionech. Pokusy o zlepšení v organizační oblasti však většinou narazily na odpor zemských stranických organizací, které se obávaly ztráty moci.⁹⁸

Podobně neutěšený byl i stav stranického programu. CDU měla k programovým diskusím velmi rezervovaný postoj. Tím, že byla širokým hnutím s množstvím různých názorových proudů, které spojovala pouze vágní představa politiky z křesťanských pohnutek, byla velmi složité nalézt programovou shodu. Od svého vzniku po dalších 20 let byla hlavní vládní stranou, což směřovalo její pozornost na praktickou vládní politiku a nikoliv na teoretické diskuse, které by mohly ohrozit křehkou stranickou jednotu.⁹⁹ Podrobný program byl navíc chápán jako něco přežitého, spojeného s ideologiemi a slepou vírou v ně, něco co je vlastní levicovým stranám. CDU chtěla na jednu stranu stavět na obecných politických zásadách opírajících se o křesťanské hodnoty,¹⁰⁰ na druhou stranu dosazovat do funkcí osobnosti, které budou schopny pragmaticky řešit dílčí problémy. V této souvislosti bývá často citován výrok Josefa Hermanna Dufhuese, který u příležitosti své volby výkonným předsedou CDU uvedl:

„CDU je jedinou stranou, která má jasné duchovní základy. [...]

Programy – ať už se jmenují třeba ‚godesberské‘ – nejsou často ničím jiným než sekularizovaným takticky okrášleným vyznáním víry, jaké potřebují ti, kteří nemají žádný světonázor a musí zakrývat skutečnost fíkovým listem programu. Strana potřebuje v rychlém a mnohoramenném toku času teze, které vycházejí z jasných duchovních fundamentů a vystihují skutečnost; potřebuje osobnosti, které na základě tohoto zásadového postoje za měnících se podmínek vyvodí správné poznatky a s elánem je prosadí. Programy jsou pozůstatkem ideologických stran 19. století. Naše teze se dynamicky odvíjejí stále znovu od vypořádávání se se skutečností, tedy od zkušeností. Teze jsou jako kompas, nejsou však stranickým katechismem“.¹⁰¹

Až do roku 1968 tak CDU neměla formální stranický program. Programové dokumenty, které přijala v době svého vzniku na přelomu 40. a 50. let, se vyjadřovaly vždy pouze k několika tématům, zejména k aktuální otázce budoucího hospodářského uspořádání Německa. Nebyly myšleny jako dlouhodobý program, ale byly manifesty reagujícími na konkrétní situaci, často se jednalo o programy volební. Nepředstavovaly výsledek

⁹⁸ Ibid., 39–40.

⁹⁹ Srov. Buchhaas, „Die Volkspartei,“ 176–178.

¹⁰⁰ K hodnotovým východiskům srov. Jörg-Dieter Gauger, „Freiheit in Verantwortung: Zum Werteverständnis der Union“, in Buchstab, „Brücke in eine neue Zeit,“ 139–172.

¹⁰¹ 11. Bundesparteitag der CDU: 2.–5. Juni 1952, Dortmund (Bonn: CDU, 1952), 316. Srov. Bösch, „Macht und Machtverlust,“ 26–27. Buchhaas, „Die Volkspartei,“ 177.

vnitrostranické diskuse a kompromisů mezi různými proudy v CDU, ale byly vypracovány úzkou skupinou osob, většinou měl hlavní slovo sám Adenauer, a následně pouze potvrzeny stranickými orgány. První z nich přijala dokonce pouze CDU britské okupační zóny, přestože jejich autoři se snažili mluvit jménem celé strany. Přesto se v průběhu let staly součástí stranických mýtů a v programové diskusi na počátku 70. let byly nové návrhy porovnávány a poměřovány s těmito „tradičními programy“.

Prvními programovými dokumenty strany byla provolání vydávaná v roce 1945 u příležitosti založení místních buněk nové od zdola se konstituující křesťansko-demokratické strany, přičemž jejich obsah a zaměření se často lišily, a to zejména mezi katolickými a protestantskými oblastmi (z nejdůležitějších je třeba zmínit např. provolání berlínské CDU a tzv. kolínské teze).¹⁰² Prvním textem, o kterém se dá říci, že se snažil tyto rozdíly překonat a stát se platformou křesťanských demokratů na celoněmecké úrovni byl *Program z Neheim Hüsten* přijatý CDU britské zóny v březnu 1946. Předlohu vypracoval její předseda Adenauer, který se obával, že CDU v budování strany zaostává za SPD, a bez větších změn ji prosadil ve stranickém výboru. Podobně jako provolání místních organizací klade tento dokument důraz na duchovní obrodu. Pozoruhodné je, že Adenauer dokázal obratně oponovat myšlence křesťanského socialismu, která byla populární zejména v katolických oblastech, byla však nepřijatelná pro protestanty. Program zdůrazňuje ekonomickou svobodu a diskuse o případné socializaci průmyslu odsouvá do budoucnosti s odůvodněním, že o těchto otázkách rozhodovali zatím spojenci.¹⁰³

O rok později se ale z Adenauerova pohledu situace změnila. Před volbami do zemského sněmu průmyslového Severního Porýní-Vestfálska potřeboval získat hlasy dělníků, chtěl navázat lepší vztahy s britskou okupační správou, která pod vlivem londýnské labouristické vlády úzce spolupracovala s ideologicky blízkou SPD, a potřeboval také posílit svou pozici vůči vnitrostranickému rivalovi Jakobu Kaiserovi, který patřil k vůdcům sociálně katolického proudu uvnitř strany. Vypracoval nový program, který v únoru 1947 ve výboru CDU britské zóny prosadil obdobným autoritativním způsobem. Tento *Ahlenský program* se vyznačoval výrazným antikapitalistickým vyzněním, aniž by ovšem formuloval konkrétní požadavky směřující k omezení tržních sil. Zatímco Neheim-hüstenský program je uváděn zřídka, čistě hospodářský Ahlenský program se stal jedním z historických symbolů strany a

¹⁰² Bösch, „Macht und Machtverlust,“ 12–16. Kleinmann, „Geschichte der CDU,“ 79–89.

¹⁰³ „Parteiprogramm von Neheim-Hüsten,“ Portál Nadace Konrada Adenauera, http://www.kas.de/upload/ACDP/CDU/Programme_Beschluesse/1946_Parteiprogramm-von-Neheim-Huesten.pdf (přístup 7. 4. 2011). Srov. Bösch, „Macht und Machtverlust,“ 16–17. Buchhaas, „Die Volkspartei,“ 152–155.

zároveň zdrojem kontroverzí. V pozdějších letech byl mnohými straníky vzhledem k hospodářským ekonomickým úspěchům Spolkové republiky zakládajícím se na v evropském kontextu velmi liberální hospodářské politice vnímán jako historický omyl, který je třeba přičíst obtížné poválečné situaci. Naopak pro zaměstnanecké křídlo strany (viz podkapitolu 2.1.1) představoval Ahlenský program vždy velmi pozitivní symbol a vztažený bod v dobách, kdy bylo v beznadějně menšině. Při hodnocení tohoto dokumentu je však nutné nezapomínat, že klíčovou postavou při jeho vzniku byl Adenauer, pro nějž měl obsah pouze ryze taktický význam.¹⁰⁴

To dokládá i následující vývoj. Zejména americká okupační správa usilovala o vybudování co nejliberálnějšího hospodářského systému v Německu, ale ani Britové nebyli tolik nakloněni socializačním plánům, jak se zprvu zdálo. Hospodářská rada pod vedením profesora Ludwiga Erharda provedla měnovou reformu, která se měla stát základem obnovy fungujícího tržního hospodářství. Skupina ekonomů, mezi kterými hrál Erhard klíčovou roli, vypracovala nový dokument, který měl podle Adenauerovy interpretace doplnit a konkretizovat Ahlenský program – tím se snažil Adenauer uklidnit vnitrostraničskou levici a vyvolat zdání kontinuity a systematické programové práce, ve skutečnosti byl ale Ahlenský program negován. Erhardem vypracované a Adenauerem prosazené *Düsseldorfské teze* kladly jednoznačný důraz na tržní principy, které měly být omezeny pouze zásahy na ochranu hospodářské soutěže a doplněny sociální politikou. Poprvé zde byl v CDU použit pojem sociálně tržního hospodářství. Tento pouze hospodářský program byl přijat jen sjezdem CDU britské zóny, posloužil ale také jako volební program CDU před volbami do Spolkového sněmu v roce 1949. Zatímco mnozí konzervativci v následujících letech neradi vzpomínali na Ahlenský program, *Düsseldorfské teze* se pro ně staly ztělesněním tradičního programu CDU.¹⁰⁵

Na patnáct let posledním ambicióznějším programovým dokumentem CDU byl *Hamburský program* z roku 1953. Byl přijat výslovně jako volební program před druhými volbami do Spolkového sněmu, do určité míry byl ale i v dalších volebních obdobích vnímán jako náhrada stranického programu. Až do roku 1968 přijímala CDU již pouze stručné

¹⁰⁴ „Das Programm von Ahlen“, Portál Nadace Konrada Adenauera, http://www.kas.de/upload/ACDP/CDU/Programme_Beschluesse/1947_Ahlener-Programm_CDU-ueberwindet-Kapitalismus-und-Marxismus.pdf (přístup 7. 4. 2011). Srov. Buchhaas, „Die Volkspartei,“ 159–164. Kleinmann, „Geschichte der CDU,“ 89–91. Bösch, „Macht und Machtverlust,“ 17–18.

¹⁰⁵ „Düsseldorfer Leitsätze“, Portál Nadace Konrada Adenauera, http://www.kas.de/upload/ACDP/CDU/Programme_Bundestag/1949_Duesseldorfer-Leitsaetze.pdf (přístup 7. 4. 2011) Srov. Bösch, „Macht und Machtverlust,“ 18–19. Buchhaas, „Die Volkspartei,“ 164–171. Kleinmann, „Geschichte der CDU,“ 93–96.

volební manifesty. Text vypracovaný odbornými výbory strany a přijatý hamburským sjezdem (ze všech zmíněných dokumentů je tento prvním, který schválily spolkové orgány CDU) je v první řadě oslavou úspěchů Adenauerovy vlády v prvním legislativním období, které měly být v následujícím období prohloubeny. Oproti předchozím programům se ten hamburský nezabývá pouze obecnými hodnotovými otázkami, ale i konkrétními aktuálními politickými tématy (např. zemědělská politika, středostavovské podniky, bytová výstavba, sociální politika), přestože ne příliš systematicky a spíše se dá hovořit o podbírání se konkrétním voličským skupinám. Např. školská politika, která patřila ke klíčovým politickým otázkám, ale byla konfliktním tématem i uvnitř samotné CDU, byla taktně vynechána.¹⁰⁶

1.2 První kroky k reformě strany v 60. letech

Příležitostná kritika organizačního stavu strany se ozývala od jejího vzniku, v průběhu padesátých let se však nepodařilo překonat vzájemnou blokádu Adenauera na straně jedné a zemských stranických organizací na straně druhé.¹⁰⁷ Odhodlání k reformě posílilo, až když se CDU ocitla za zenitem své moci. Přelomovým momentem byla tzv. prezidentská krize v roce 1959: osmdesátiletý Adenauer se zprvu chtěl vzdát úřadu kancléře a ucházet se o post prezidenta, čímž by se vyřešilo dilema strany, která s čím dál větší netrpělivostí čekala na to, až její staříčkový patriarcha předá nástupnictví. Ten však nakonec obrátil a kandidátem na prezidenta nechal nominovat Ludwiga Erharda, kterému chtěl navzdory jeho velké popularitě ve straně zabránit v tom, aby se stal příštím kancléřem. Jako obvykle přitom obešel formální procedury a stranická grémia. Tentokrát však překročil všechny meze a jeho autorita značně poklesla.¹⁰⁸

CDU nechtěla již nadále být Adenauerovým rukojmím a odhodlání k reformě značně vzrostlo. Posílil jej i ne příliš dobrý výsledek ve volbách do Spolkového sněmu v září 1961. Ještě v roce 1959 dal Spolkový výbor CDU straně poprvé jednací řád (doposud měla pouze stanovy), který jasně vymezil pravomoci stranických orgánů a stanovil závazné rozhodovací mechanismy. Na vyjednávání o koalici s FDP po volbách v roce 1961 se měla spolu s Adenauerem poprvé podílet komise jmenovaná Ústředním výborem CDU, což dokládá posílení stranických orgánů na úkor frakce a kancléře. V roce 1962 pak ústřední výbor proti

¹⁰⁶ „Hamburger Programm,“ Portál Nadace Konrada Adenauera, http://www.kas.de/upload/ACDP/CDU/Programme_Bundestag/1953_Hamburger-Programm.pdf (přístup 7. 4. 2011). Srov. Bösch, „Macht und Machtverlust,“ 25. Buchhaas, „Die Volkspartei,“ 221–223. Kleinmann, „Geschichte der CDU,“ 156–161.

¹⁰⁷ Schönbohm, „Die CDU,“ 34–38.

¹⁰⁸ Pridham, „Christian Democracy,“ 97–104.

Adenauerově vůli, zato ale se souhlasem předsedů zemských organizací, inicioval zřízení nové funkce výkonného předsedy (*geschäftsführender Vorsitzender*). Cílem bylo vytvořit ve vedení CDU silnou pozici, jejíž držitel by se intenzivně věnoval práci pro stranu, která byla v minulosti zanedbávána na úkor vládních záležitostí. Do této funkce byl vybrán Josef Hermann Dufhues, který patřil k mladším příslušníkům generace zakladatelů CDU a dlouhodobě se zasazoval za organizační reformy a posílení vlivu stranických orgánů. V roce 1966 byla funkce úřadujícího předsedy nahrazena postem výkonného člena předsednictva (*geschäftsführender Präsidiumsmitglied*), do které byl zvolen dřívější schopný tajemník strany z 50. let Bruno Heck.¹⁰⁹

Milníkem v procesu reformy CDU byl však až *sjezd v Braunschweigu* v roce 1967. V tomto momentě byla strana znejistěná krizí vlekoucí se fakticky již od roku 1959. Po protahovaném Adenauerově odchodu v roce 1963 nastoupil do úřadu kancléře Ludwig Erhard, který však nedokázal splnit očekávání a po dvou letech byl svou stranou přinucen odstoupit. V roce 1966 vytvořila CDU velkou koalici s SPD, v jejímž čele stanul Kurt Georg Kiesinger. Na úrovni zemských stranických organizací již probíhala generační výměna a mladí politici z generace pětáctýřicátníků volali po reformách. Navíc původní stanovy CDU neodpovídaly novému zákonu o politických stranách. Na braunschweigsčém sjezdu nově přijaté stanovy výrazně změnilu podobu stranických orgánů. Byl radikálně snížen počet jejich členů, čímž měla být zvýšena akceschopnost, bylo omezeno členství ex officio, které doposud zajišťovalo velký vliv zemských organizací a držitelů vládních a parlamentních funkcí ve vedení strany, a ústřední výbor nebyl napříště volen Spolkovým výborem CDU, ale přímo každoročním sjezdem. Byla také zřízena funkce generálního tajemníka (*Generalsekretär*), který měl odpovídat za každodenní úkoly při vedení strany – návrh na vytvoření tohoto postu se od vzniku strany objevil několikrát, pokaždé však vyvolal velký odpor. Prvním generálním tajemníkem se stal Bruno Heck.¹¹⁰

Spolu s prvními reformami počátkem 60. let šly ruku v ruce také nespělé pokusy dohnat deficity i v programové oblasti. Několik let však vyznívaly do prázdna. Troskotaly na odmítavém postoji stranického vedení k programům a neschopnosti CDU shodnout se napříč všemi vnitrostranickými proudy na ideových východiscích. Prvním krokem tímto směrem byla *analýza*, jejímž vypracováním byl v roce 1962 ústředním výborem pověřen mladý talent poslaneckého klubu strany *Rainer Barzel*. Jeho úkolem bylo postihnout změny v rychle se modernizující společnosti Spolkové republiky a navrhnout nová východiska pro CDU. Barzel

¹⁰⁹ Pridham, „Christian Democracy,“ 113–134. Schönbohm, „Die CDU,“ 53–65.

¹¹⁰ Schönbohm, „Die CDU,“ 65–69.

vypracoval intelektuální text se silně religiózním akcentem.¹¹¹ Analýza byla diskutována ústředním i spolkovým výborem strany a jednou z pracovních skupin následujícího sjezdu v Dortmundu. Reformně naladěni straníci požadovali, aby tento náznak programové diskuse vyústil ve vypracování nového programového prohlášení, usnesení v tomto duchu přijal i dortmundský sjezd. Přestože byla za tímto účelem vytvořena komise, svou práci nikdy nedokončila, zčásti kvůli nezájmu předsednictva, zčásti pro neschopnost dosáhnout shody. Stejně dopadl obdobný požadavek hannoverského sjezdu v roce 1964.¹¹²

To, že CDU měla problém sjednotit se i na základních ideových konceptech, ukazovala takzvaná „diskuse o C“, která na počátku šedesátých let ve straně probíhala. Jejím předmětem bylo, jaký význam má křesťanství pro politickou činnost strany či v přeneseném slova smyslu v jejím názvu. Zda je CDU stranou křesťanů, jejímž hlavním úkolem je prosazovat křesťanský pohled na svět v politice, či pluralitní stranou, k jejímž kořenům patří i křesťanská tradice a hodnoty, která je však otevřena i nevěřícím, jak zaznívalo zejména od liberálně naladěných politiků z protestantského tábora – podle nich mohlo být přílišné zdůrazňování onoho „C“ v sekularizující a pluralizující se společnosti CDU na škodu.¹¹³

Nakonec se tak – pro CDU ne netypicky – nejdůležitějším programovým dokumentem, který strana v polovině 60. let měla, stal text, který nebyl vypracován stranickými orgány. Na düsseldorfském sjezdu v roce 1965 vystoupil kancléř Ludwig Erhard s vlastním konceptem *Formované společnosti* (*Formierte Gesellschaft*), který s představiteli strany dopředu nekonzultoval (předsedou CDU byl v tuto chvíli ještě Adenauer) a který vypracoval pouze se svými důvěrníky. Erhard představil vizi společnosti, která překonala třídní konflikty a kde různé společenské skupiny svobodně kooperují ve prospěch celku. Nad nimi měl bdít silný nezávislý stát usilující o obecné dobro.¹¹⁴ Přestože teze o Formované společnosti byla straně vnucena zvenčí a vzhledem ke krátkému trvání Erhardova kancléřství neměla na vnitrostranickou diskusi velký vliv, z hlediska programového vývoje CDU je zajímavá tím, že byla paradoxně prvním pokusem o vytvoření komplexního konceptu reagujícího na proměny moderní společnosti. Na druhou stranu se nejednalo o odpověď, která by křesťanské demokraty posouvala výrazně dále, neboť základní pohnutkou za Erhardovou romantickou vizí byla obava z moderní společnosti s její pluralitou zájmů a názorů, typická pro německé konzervativní politické myšlení. Dalším nedostatkem bylo u Erharda obvyklé opomenutí

¹¹¹ Buchhaas, „Die Volkspartei,“ 299–302. Schönbohm, „Die CDU,“ 70–71.

¹¹² Schönbohm, „Die CDU,“ 71–75.

¹¹³ Buchhaas, „Die Volkspartei,“ 205–221, 298–303. Schönbohm, „Die CDU,“ 72.

¹¹⁴ „18. CDU-Bundesparteitag,“ 700–721.

tématu role křesťanství v politice, které ovšem bylo v té době klíčovou otázkou ideových debat v CDU.¹¹⁵

Předpoklady pro vypracování skutečného stranického programu nastaly až s volbou Bruna Hecka do funkce výkonného člena Předsednictva CDU v roce 1966. Zatímco doposud se nejvyšší představitelé strany k programové práci stavěli vlažně a vnímali spíše její rizika než přínosy, Heck považoval intenzifikaci programových diskusí a přijetí nového stranického programu za nezbytnou součást reformy stranické organizace, kterou si předsevzal. Stranu motivovala k tomu, aby tentokrát dotáhla věci do konce, i skutečnost, že o několik měsíců později utvořila velkou koalici s SPD, a v této nastalé situaci se tak potřebovala vůči ní programově vymezit.

Heck inicioval a zodpovídal za proces, který neměl v dosavadní historii CDU obdoby. Programová diskuse trvala dva roky, 24 komisí vypracovalo první návrhy, které byly zpracovány centrální komisí pod Heckovým předsednictvím. Její text byl zveřejněn stranickými novinami a předložen k diskusi nejen zemským ale i okresním organizacím strany včetně návodu, jak při diskusi postupovat – výsledkem bylo více jak 30 000 stanovisek.¹¹⁶ Postoje členské základny do návrhu zapracovala nová programová komise, výsledný text diskutoval ústřední výbor a konečné slovo měl berlínský sjezd v roce 1968.¹¹⁷

S ohledem na roli, jakou hrál Heck o několik let později v diskusi o Druhé verzi Berlínského programu, je zajímavé, jaký význam novému programu připisoval. Přestože byl hlavním iniciátorem vzniku prvního standardního stranického programu, do značné míry sdílel v CDU tradiční rezervovaný postoj k programům. Vznikající dokument podle něj neměl být dlouhodobým či ideovým programem (*Grundsatzprogramm*), protože politika CDU se v takových programech formulovat nedá. Strana vychází z křesťanského pohledu na člověka, z kterého „*vyplývají určité zásady pro politiku, pro rodinu, společnost a stát, pro právo a pořádek ve státě a společnosti. Výklad těchto zásad ale není pevně daný a odvíjí se od skutečnosti, proto není možné naši politiku formulovat v ideových programech [Grundsatzprogramme].*“ Podle Hecka strana potřebovala věcný „*a k č n í p r o g r a m*

¹¹⁵ Bösch, „Macht und Machtverlust,“ 27–28. Buchhaas, „Die Volkspartei,“ 303–309.

¹¹⁶ Narozdíl od diskuse o návrhu Druhé verze Berlínského programu nezasílali okresní organizace svá stanoviska přímo stranickému ústředí, ale zemským organizacím, které je zohlednily ve svých usneseních.

¹¹⁷ Schönbohm, „Die CDU,“ 78–81.

[Aktionsprogramm], který dá na problémy dneška a zítřka odpověď pro dnešek a zítřek, a to jazykem naší doby“.¹¹⁸

Přijatý *Berlínský program* byl prvním programem CDU, který vzešel z vnitrostranické diskuse a který vyjadřoval postoj strany ke všem oblastem politického života. Obsahově však nepřinesl mnoho nového. Moderně mohl působit velký prostor, který byl věnovaný problematice školství – potřeba reforem školského systému byla v 60. letech vnímána jako nanejvýš aktuální téma – a na přední místo umístěná kapitola Reforma demokracie. Ta obsahovala požadavek změn ve federálním uspořádání, jednacích řádech parlamentů či právním řádu, vedle tohoto technicistního katalogu však tváří v tvář zpochybňování legitimacy parlamentních demokracií koncem 60. let ze strany některých intelektuálů a radikalizujících se studentů nedokázala nabídnout žádné hlubší teoretické úvahy. Obecně tak byl Berlínský program spíše kodifikováním dosavadních tradičních pozic strany, jak dokládá např. kapitola věnovaná hospodářské politice, která opěvuje úspěchy sociálně tržního hospodářství a akcentuje ekonomickou svobodu, a zejména první kapitola, která se zabývá politikou zahraniční. Jak si trefně všímá Dorothee Buchhaas, absolutní vyzdvižení dogmatu znovusjednocení a omezení se u tématu vztahů se státy východního bloku na nejnужnější fráze lze chápat až jako krok zpět na pozice raných padesátých let. Ty byly možná v rétorické rovině stále opakovány, ale praktická politika pozdějších Adenauerových vlád a především vlády Erhardovy a velkokoaličního kabinetu Kiesingerova byla ve skutečnosti pragmatičtější.¹¹⁹

Důležitý z hlediska vývoje strany nebyl pouze obsah programu, ale i samotný průběh berlínského sjezdu. V padesátých letech bylo hlavním účelem sjezdů propagovat vládní politiku a demonstrovat jednotu strany. Seznam vystoupení byl dopředu pečlivě připraven vedením strany, rozprava se nekonala, usnesení byla přijímána jednomyslně. Berlínským sjezdem vyvrcholila postupná aktivizace strany v průběhu 60. let. Čtyři dny diskutovali delegáti o podrobnostech nového programu, o konečném znění rozhodovali hlasováním mezi různými variantami – bylo to takřka poprvé, kdy se stranické mínění k podstatným otázkám utvářelo odzdoła a nikoliv naopak.¹²⁰

¹¹⁸ Bruno Heck, „Zur ‚Programm‘-Situation der CDU,“ *Gesellschaftspolitische Kommentare* 14 (příloha Der Standpunkt: in Betrieb, Gewerkschaft, Partei), č. 15 (srpen 1967): 1. Zvýraznění již v originále. Srov. Wulf Schönbohm, v osobním rozhovoru s autorem, příloha č. 4, 1–2.

¹¹⁹ „Das Berliner Programm,“ Portál Nadace Konrada Adenauera, http://www.kas.de/upload/ACDP/CDU/Programme_Beschluesse/1968_Berliner-Programm.pdf (přístup 7. 4. 2011). Srov. Bösch, „Macht und Machtverlust,“ 30. Buchhaas, „Die Volkspartei,“ 309–316.

¹²⁰ Schönbohm, „Die CDU,“ 82.

U dvou tematických okruhů se však sjezd vyhnul rozhodnutí. U problematiky vzdělávání to bylo odůvodněno nedostatkem času – příslušné pasáže byly přijaty bez detailní diskuse s tím, že se v následujícím roce měl konat stranický kongres zabývající se tímto tématem.¹²¹ V otázce spolurozhodování zaměstnanců v podnicích se stranické vedení většinového rozhodování zaleklo – vzhledem k nepřekonatelným rozdílům mezi stranickými křídly (ještě na sjezdu byly na stole návrhy jak na paritní zastoupení vlastníků a zaměstnanců v dozorčích radách podniků tak verze výslovně odmítající jakékoliv rozšiřování spolurozhodování) se obávalo, že by mohlo vést k ohrožení jednoty CDU. Součástí programu se tak stala pouze obecná formulace vyjadřující se pozitivně o spolurozhodování s tím, že za účelem vyřešení této otázky měla být povolána zvláštní stranická komise.¹²²

¹²¹ Pütz, „Innerparteiliche Willensbildung,“ 143–144.

¹²² Bösch, „Macht und Machtverlust,“ 30.

2 Situace v CDU na počátku 70. let

2.1 *Názorové proudy uvnitř CDU*

CDU vznikla s cílem sjednotit na základě křesťanských hodnot voliče napříč konfesemi a společenskými vrstvami. Již tím jí byla dána do vínku velká názorová pluralita uvnitř strany. Zolleis hovoří o čtyřech hlavních skupinách, které stály u vzniku CDU: křesťanských sociálech hlásících se k odkazu katolického odborového hnutí, katolicích z měšťanského prostředí, hospodářsky liberálním proudem zahrnujícím podnikatele a zastánce tržního hospodářství, jehož centrem byly spíše protestantské oblasti, a sekulárně konzervativním proudem, který se k CDU postupně přidával nikoliv kvůli jejím křesťanským cílům, ale protože v ní viděl baštu středostavovských hodnot a hráz proti socialismu.¹²³

Často i k zásadním otázkám tak různé segmenty strany zastávaly různé postoje a stranické vedení muselo s největším možným pragmatismem usilovat o vyvažování jejich vlivu, aby zachovalo jednotu. Specifikem CDU je, že různé proudy ve straně jsou do velké míry institucionalizované v podobě tzv. sdružení (*Vereinigungen*), která uvnitř strany existují a která jsou dokonce zakotvena v jejích stanovách. Jejich úkolem je zastupovat zájmy různých segmentů společnosti uvnitř strany a naopak posilovat vliv strany na tyto společenské skupiny.¹²⁴

2.1.1 **Zaměstnanecké křídlo**

Ve vztahu k otázkám hospodářské a sociální politiky ve straně brzy vykryštovala dvě křídla, která byla označována jako zaměstnanecké (*Arbeitnehmerflügel*) a zaměstnavatelské křídlo (*Arbeitgeberflügel*). Ztělesněním zaměstnaneckého křídla bylo jedno z nejvýznamnějších stranických sdružení, *Křesťansko-demokratické zaměstnanectvo* (*Christlich-Demokratische Arbeitnehmerschaft*; CDA) nazývané též *sociální výbory* (*Sozialausschüsse*). CDA je jedním z pilířů strany. Hlásí se k odkazu sociálně katolického hnutí a katolických odborů, který sahá až do poloviny 19. století a zaujímá také významné místo v dějinách meziválečné Výmarské republiky. Vzhledem k silné tradici se na lokální úrovni začaly sociální výbory ustavovat již v roce 1945, paralelně s procesem vzniku CDU vyvinuly hned v prvních měsících po válce enormní aktivitu a již v listopadu 1947 vytvořily

¹²³ Zolleis, „Die CDU,“ 101–103.

¹²⁴ Sdruženími CDU se přehledně zabývá zejména Kleinmann: Kleinmann, „Geschichte der CDU,“ 96–111, 137–149, 273–289, 461–480.

celoněmeckou organizaci. Vedle toho, že bylo možné částečně obnovit organizační struktury z předválečné doby, mohlo sociálně katolické hnutí těžit také z toho, že disponovalo řadou politicky zkušených charismatických osobností, jako byli Jakob Kaiser či Johannes Albers. CDA ze své minulosti odvozovalo ve vztahu ke straně nárok na výsadní postavení a velkou míru samostatnosti. Ve skutečnosti se však vzhledem k úspěšnosti vládní hospodářské politiky určené spíše zastánci liberálního přístupu dostalo do pozice vlivné menšiny, jejíž loajalitu bylo třeba si čas od času vykoupit ústupky, která však neměla šanci prosadit ve straně své koncepcí.¹²⁵

Svůj vliv dokázalo CDA ve straně na přechodnou dobu posílit koncem 60. a v první polovině 70. let. Přispěla k tomu generační výměna ve vedení sdružení, když se v roce 1963 předsedou stal Hans Katzer (*1919), a také nová situace, do které se CDU dostala po odchodu do opozice v roce 1969. Pod Katzerovým vedením CDA nově definovalo své pole působnosti: opustilo úzké zaměření na odborářskou problematiku a formulovalo své postoje k širšímu spektru souvisejících společenských problémů, jako jsou otázky hospodářské politiky, vzdělávání, rodinné politiky a postavení ženy ve společnosti či územního plánování. V roce 1967 si přijetím Offenburského prohlášení dalo jako zatím jediné ze sdružení CDU vlastní komplexní program, který o dva roky později doplnilo Oldenburskými tezemi představujícími konkrétnější střednědobý program.¹²⁶

Po roce 1969 a s ještě větší intenzitou po roce 1972 se možnosti CDA rozšířily tím, že když byla CDU zbavena vládní odpovědnosti a Hans Katzer svého úřadu ministra sociálních věcí, mohly si sociální výbory dovolit více využívat svého vyděračského potenciálu. Zároveň se mezi reformně smýšlejícími členy CDU začal rozšiřovat názor, že CDA by mělo do budoucna hrát větší roli. Klíčovým problémem strany byla ztráta podpory mezi velkoměstským obyvatelstvem, kde převažují lidé v pozici zaměstnanců, a CDU si tak nemohla dovolit vypadat jako subjekt jednostranně upřednostňující zájmy komerční sféry a musela zajistit CDA důstojnou roli. Navíc pro politiky, kteří si přáli výraznou modernizaci strany, nabízela teoretická činnost CDA i jeho dlouhodobě kritický postoj k politice strany možný zdroj změny.¹²⁷

¹²⁵ Kleinmann, „Geschichte der CDU,“ 97–101. Gertrud Kramer a Johannes Kramer, „Der Einfluß der Sozialausschüsse der Christlich-Demokratischen Arbeitnehmerschaft auf die CDU: ein Beitrag zur Parteientheorie,“ *Aus Politik und Zeitgeschichte* 26, č. 46–47 (1976): 20–22.

¹²⁶ Kleinmann, „Geschichte der CDU,“ 280–283.

¹²⁷ Kramer, „Der Einfluß der Sozialausschüsse,“ 39–40. Zolleis, „Die CDU,“ 172–173.

2.1.2 Zaměstnavatelské křídlo

Jádrem zaměstnavatelského křídla jsou Středostavovské sdružení a Hospodářská rada CDU. *Středostavovské sdružení (Mittelständische Vereinigung)* je jedním ze sdružení zakotvených ve stanovách strany. Vzniklo s cílem zastupovat zejména zájmy drobných živnostníků, rodinných podniků a zemědělců, k jeho klientele patří i vykonavatelé svobodných povolání a úředníci. Konstitovalo se o poznání později než ostatní sdružení CDU, a to počátkem 50. let, když došlo k hospodářskému oživení. Nejprve vznikl středostavovský diskusní kroužek ve frakci CDU/CSU ve Spolkovém sněmu, později začaly vznikat i odpovídající sdružení na lokální a později na zemské úrovni. Ke vzniku spolkové organizace došlo až v roce 1956. Předsedou byl tehdy zvolen Kurt Schmücker, který sdružení vedl až do roku 1970 a okrajově zasáhl i do diskuse o Druhé verzi Berlínského programu.¹²⁸

Hospodářská rada CDU (Wirtschaftsrat der CDU) mezi stranická sdružení nepatří a je samostatnou z právního hlediska na CDU nezávislou institucí. Zatímco Středostavovské sdružení reprezentuje především zájmy drobných živnostníků, Hospodářská rada vznikla jako sdružení majitelů větších podniků a vrcholových manažerů. Přestože ke vzniku uskupení s podobným profilem docházelo v rámci CDU na regionální a místy dokonce na zemské úrovni již koncem 40. let, zájem o vznik organizace na spolkové úrovni se objevil až na samém konci Adenauerovy éry. Příčinou byly obavy spojené s ochabováním hospodářského růstu a sociální akcent posledních Adenauerových vlád, které vyvolaly zájem představitelů hospodářství mít větší vliv na dění v CDU. Cílem zakladatelů Hospodářské rady bylo vybudovat organizaci, která by se stala protipólem CDA, přičemž nové uskupení nevznikalo v konkurenci k Středostavovskému sdružení ale naopak za intenzivní podpory jeho představitelů. Vznik dalšího vnitrostranického sdružení se nakonec ukázal jako nemožný, přestože by jej odcházející Adenauer upřednostňoval, aby byla nová organizace více podřízena stranické disciplíně – cílová skupina (velcí podnikatelé a vedoucí hospodářští pracovníci) však byla ve srovnání s ostatními sdruženími příliš malá. Nakonec vyslovilo vedení strany souhlas s tím, aby v roce 1963 vznikla Hospodářská rada jako samostatný registrovaný spolek podle občanského práva.¹²⁹

Zejména CDA kritizovalo dlouhodobě tento stav, protože Hospodářská rada jako nezávislá instituce se vůči straně nechovala solidárně a vystupovala konfrontačně. V roce 1970 byl podniknut pokus o těsnější začlenění Hospodářské rady do struktur CDU – společně

¹²⁸ Kleinmann, „Geschichte der CDU,“ 144–146.

¹²⁹ Ibid., 146–149, 478.

se Středostavovským sdružením měla vytvořit Hospodářské sdružení (*Wirtschaftsvereinigung*). Tento záměr ale nakonec zůstal pouze na papíře a Hospodářská rada dala přednost samostatnosti.¹³⁰

Vedle nevyjasněné právní pozice Hospodářské rady zatěžovala v době diskuse o Druhé verzi Berlínského programu vztahy mezi zaměstnaneckým a zaměstnavatelským křídlem také otázka tzv. nových středních vrstev. V 60. a 70. letech souběžně s mohutným rozmachem sektoru služeb rychle rostla skupina nemanuálních pracovníků v zaměstnaneckém pracovním poměru, čímž vznikala vedle osob v dělnických profesích a starých středních vrstev představovaných živnostníky, zemědělci a úředníky do značné míry nový segment společnosti. Jak CDA tak Středostavovské shromáždění vznášely nárok na to počítat tuto rozsáhlou a politicky klíčovou skupinu ke své klientele – to by mělo samozřejmě dopad i na váhu těchto sdružení uvnitř CDU. Středostavovské sdružení odůvodňovalo své aspirace tím, že se jedná o kvalifikované nemanuální pracovníky tedy příslušníky středních vrstev, zatímco CDA zdůrazňovalo ten aspekt, že jde o zaměstnance vykonávající závislou pracovní činnost za mzdu.¹³¹

2.2 Generační situace v CDU na počátku 70. let

Velký vliv na diskusi o Druhé verzi Berlínského programu měly nejen názorové rozdíly mezi představiteli různých tradičních vnitrostranických proudů, ale rovněž lišící se pohledy na aktuální společenské problémy u představitelů odlišných generací. Právě velké rozdíly v generační zkušenosti a proces generační výměny byly na přelomu 60. a 70. let zdrojem řady změn i konfliktů ve společnosti Spolkové republiky Německo a odrazily se velkou měrou i v programové diskusi CDU. Po krátké období několika let se na utváření politiky CDU podílely vyváženou měrou tři generace, které vzhledem k radikálním proměnám, jež Německo prodělalo v první polovině 20. století, byly socializované ve zcela odlišných podmínkách. Stále ještě významnou roli hrála věková skupina zakladatelů CDU z generace politické mládeže období Výmarské republiky, do popředí se ale již dostávali mladí politici z generace pětáctičtířníků a o slovo se také velmi hlasitě hlásila stranická mládež, která již vyrůstala v podmínkách demokracie a blahobytu padesátých let.

To je situace, která se neobjevovala pouze v CDU, ale byla charakteristická pro celou západoněmeckou společnost:

¹³⁰ Dittberner, „Der Wirtschaftsrat der CDU,“ 209–210.

¹³¹ Srov. Zápis ze zasedání Předsednictva CDA, 17. 7. 1970, IV-013-015/2, ACDP.

„Koncem šedesátých let převzali dvaceti- až třicetiletí spolu s třiceti- až čtyřicetiletými velení v arénách společenské sebeprezentace. Střední generace tehdejších padesátníků, které v pořadí generací normálně připadá úloha zajistit kontinuitu kolektivních zkušeností, byla početně příliš slabá a duševně vyhořelá. A staří, kteří jakožto paternalistické vůdčí osobnosti mladé Spolkové republiky udržovali ještě morálku císařství, definitivně dosloužili.“¹³²

Důsledkem byl nezvykle velký vliv mladších generací a velký společenský zlom.

2.2.1 Generace politické mládeže

Odchod CDU do opozice po volbách 1969 urychlil postupně probíhající generační výměnu a do řady stranických funkcí a grémií zasedli zástupci generace pětáctýřicátníků.¹³³ Stále ale ještě přetrvával zásadní vliv generace, která stranu koncem 40. let založila, zajistila vybudování demokratického státu a jeho navázání na demokratické tradice Výmarské republiky. *Generace politické mládeže* hrála v politice Spolkové republiky určující roli až do konce 60. let, a to v neposlední řadě proto, že mladší ročníky byly silně oslabeny válečnými ztrátami, ale i proto, že řada jejich příslušníků se politicky kompromitovala v době nacistické diktatury. Svě politické názory formovala tato generace na přelomu 20. a 30. let ještě před převzetím moci nacisty, mnozí z jejich představitelů se politickému řemeslu vyučili v této době jako funkcionáři v mládežnických spolcích či jako pracovníci aparátu politických stran či hnutí. Z té doby si s sebou nesli silně hodnotově založené chápání politiky a s ním související myšlení v kategoriích politických táborů s nepřekonatelnými rozpory. Životní zkušenosti této generace členů CDU rovněž odpovídá opatrný postoj k moderní společnosti a obava ze zániku tradičních hodnot.

Tato věková skupina měla stále ještě velký vliv v místních a regionálních organizacích strany, což se během diskuse o Druhé verzi Berlínského programu projevilo konzervativními reakcemi z řad členské základny (viz podkapitolu 3.5.2). Z osobností, které do diskuse významným způsobem zasáhly, k ní patřili především úřadující předseda strany Kiesinger a jeho předchůdce Erhard. *Kurt Georg Kiesinger* (*1904) je typickým příkladem politického vývoje této generace. Během svých studií se významně angažoval v katolických studentských buršenshaftech, po dva semestry vedl berlínský spolek *Askania*. Katolické studentské organizace zůstaly sice vzhledem ke svému pevnému zakotvení v katolickém milieu (jehož důsledkem byla i jejich vazba na stranu Centrum) loajální vůči republice a vůči sílícím nacistům si držely distanc, jednalo se ale o spolky hluboce konzervativní s nacionalistickými

¹³² Bude, „Das Altern einer Generation,“ 42.

¹³³ Srov. výsledky voleb do ústředního výboru a prezidia na Mohučském sjezdu 1969: „17. Bundesparteitag,“ 209–210.

sklony. Sám Kiesinger vnímal později své angažmá v tomto radikálním hnutí s kritickým odstupem, což se promítlo i do jeho tolerantního postoje k studentskému hnutí 60. let.¹³⁴

Problematická je Kiesingerova činnost v období nacistického režimu: velmi brzy vstoupil do NSDAP (únor 1933), přestože k nacistickému hnutí doposud nijak netíhnul. Svou roli sehrála zřejmě řada motivů: vzhledem k hlubokému národnímu citění Kiesinger neodolal vlně nadšení, která zachvátila Německo, zároveň to zřejmě byly také kariérní důvody čerstvého absolventa, ale i snaha najít místo pro *Askanii* a další konfesijní akademické organizace v nových podmínkách. Kiesinger se v roce 1933 stal zástupcem režimu (*Korporationsführer*) ve zglajchšaltované *Askanii* a zůstal jím až do roku 1936, kdy byl tento spolek zcela zrušen. Přesto však není možné Kiesingera považovat za angažovaného straníka a ani jeho kariéra na ministerstvu zahraničí po roce 1940 nebyla důsledkem jeho politických aktivit, přestože skutečnost, že působil v oddělení propagandy, vrhá na jeho životní dráhu velký stín.¹³⁵

Po válce chtěl Kiesinger přispět k obnově Německa vycházející z křesťanské tradice a zároveň zahájit novou profesní dráhu v obnovujícím se státním aparátu, bývalé členství v NSDAP mu však bylo překážkou – nelze ho tedy považovat za jednoho ze zakládajících členů CDU. Až v roce 1948 se mu díky kontaktům z doby jeho předválečné činnosti podařilo získat funkci tajemníka organizace CDU ve Württembersku-Hohenzollernsku. Velmi rychle proslul jako výtečný řečník a záhy byl zvolen do prvního Spolkového sněmu. Zde na sebe brzy upoutal pozornost a stal se jedním z předních zástupců křesťanských demokratů, Konrad Adenauer jej však nepovažoval za vhodného pro post v exekutivě a odepřel mu členství ve vládě. Když se v roce 1958 uvolnila funkce premiéra v Kiesingerově domovině, nové spolkové zemi Bádensko-Württembersko, rozhodl se pro odchod do zemské politiky. Do Bonnu se vrátil v roce 1966, když CDU a CSU hledaly náhradu za kancléře Erharda.¹³⁶

Ludwig Erhard (*1897),¹³⁷ který byl o několik let starší než Kiesinger, se jako mladík zúčastnil frontových bojů první světové války a utrpěl vážné zranění, na rozdíl od Kiesingera, který válku prožil jako dítě, však nebyl ovlivněn nacionalistickým patosem tohoto období. Pro

¹³⁴ Michael Hochgeschwender, „Kurt Georg Kiesinger und das Verbindungsstudententum der 20er und 30er Jahre,“ in *Kurt Georg Kiesinger 1904–1988: von Ebingen ins Kanzleramt*, ed. Günter Buchstab et al. (Freiburg: Herder, 2005), 119–146. Vztah ke studentskému hnutí 60. let: Aly, „Unser Kampf,“ 33–38.

¹³⁵ Michael Feldkamp, „Kurt Georg Kiesinger und seine Studentenkorporation Askania auf dem Weg ins ‚Dritte Reich‘,“ in Buchstab, „Kurt Georg Kiesinger,“ 149–199. Jürgen Klöckler, „Auslandspropaganda und Holocaust: Kurt Georg Kiesinger im Auswärtigem Amt,“ in Buchstab, „Kurt Georg Kiesinger,“ 201–227.

¹³⁶ Frank Gaberg, „Kurt Georg Kiesinger und Gerhard Müller in der Südwestdeutschen Landespolitik,“ in Buchstab, „Kurt Georg Kiesinger,“ 229–267.

¹³⁷ Alfred Mierzejewski, *Ludwig Erhard: der Wegbereiter der Sozialen Marktwirtschaft* (München: Siedler, 2005).

svou generaci netypicky se neúčastnil ani politického života. Samotářský Erhard se po válce soustředil na studia ekonomie a akademickou dráhu. Možnost studia pro něj znamenala společenský vzestup – oba jeho rodiče pocházeli z relativně chudých poměrů a vypracovali se do střední třídy díky rodinnému obchodu s textilním zbožím, který Erhardův otec založil.

S nacistickým režimem si nijak výrazně nezadal. Hned v roce 1933 odmítl vstoupit do NSDAP a dalších oficiálních organizací, což mělo za následek, že se nemohl habilitovat, nadále však působil v akademické sféře. Nedá se říci, že by byl vůči režimu přímo v opozici, naopak působil jako poradce pro otázky ekonomické integrace různých anektovaných území. Zároveň ovšem udržoval přátelské styky s Carlem Goerdelerem, který byl jednou z ústředních postav odporu proti Hitlerovi. Goerdelerovým prostřednictvím do opozičních kruhů pronikl Erhardův spis obsahující návrhy poválečného hospodářského uspořádání, který v roce 1944 vypracoval na objednávku průmyslu.

Tato analýza Erhardovi dopomohla k poválečné kariéře. Přestože jeho plánem bylo pokročit po pádu režimu konečně v akademické kariéře a jako člověk spíše nepolitický rozhodně neplánoval veřejnou činnost, americká okupační správa jej jako odborníka s čistou minulostí a zastávce tržního hospodářství povolala do vznikajících správních orgánů. Zde hrál rozhodující úlohu při přípravě západoněmecké měnové reformy, která se stala základem pozdějšího ekonomického úspěchu. Konrad Adenauer nabídl Erhardovi, který si mezitím udělal jméno, kandidaturu za CDU a později i křeslo spolkového ministra hospodářství. Přestože se Erhard stal jako „otec hospodářského zázraku“ jedním z nejsilnějších symbolů CDU, na stranické práci se nikdy výrazně nepodílel. Není ani jasné, kdy a zda vůbec do strany formálně vstoupil, což odpovídá i jejímu neutěšenému organizačnímu stavu v 50. letech. Ani jako kancléř v letech 1963 až 1966 a její předseda v letech 1966 až 1968 se ve vnitrostranické situaci neorientoval a nedokázal si zajistit podporu pro svou politiku.

2.2.2 Mladí frontovní bojovníci

Jak ve výše uvedeném citátu poznamenává Bude, generace politické mládeže se ve vedoucích funkcích ve státě i v CDU udržela do velmi vysokého věku i z toho důvodu, že následující věková kohorta měla kvůli velkým válečným ztrátám ve společnosti Spolkové republiky malé procentuální zastoupení. O situaci v CDU se dá říct, že představitelé skupiny *mladých frontových bojovníků* byli po dlouhá léta odkázáni na spolupráci s generací zakladatelů strany a nikdy ve skutečnosti nepřišel jejich čas, protože v první polovině 70. let byli vystřídáni novou mladou generací. Zatímco počátkem 60. let byli ve straně inovátory, o

deset let později představovali v očích mnohých mladých politiky, kteří se nedokázali oprostit od floskulí minulosti a nebyli zárukou dostatečné změny.

Tato věková skupina již neměla žádné zkušenosti s politikou Výmarské republiky, její příslušníci byli socializováni v podmínkách upevňujícího se nacistického panství. Když skončila válka, bylo jim přes dvacet, měli za sebou zážitky z fronty a zajetí, ale byli připraveni o možnost studovat a profesně se realizovat a neměli žádnou zkušenost s veřejnou činností v podmínkách svobodné společnosti. Nyní dostali příležitost dohnat to, co zameškali. V momentě vzniku Spolkové republiky a CDU byli mladými lidmi na počátku profesní dráhy toužícími po vzestupu.

Z této skupiny je v souvislosti s programovou diskusí na počátku 70. let potřeba zmínit dvě osobnosti z vedení CDU.¹³⁸ Jednak je to *Rainer Barzel* (*1924),¹³⁹ který se nacházel v té době v roli čekatele na nástupnictví po Kurtu Georgu Kiesingerovi v čele strany. Narodil se ve východním Prusku, v roce 1930 se jeho rodina přestěhovala do Berlína. Absolvoval válečnou maturitu a dobrovolně se přihlásil do důstojnického kurzu, na frontě sloužil jako průzkumný letec. Po válce zahájil studium práv a zároveň se začal ihned politicky angažovat, ke vznikající CDU měl však zprvu nedůvěru a v duchu rodinné tradice se rozhodl pro Centrum. Až po krachu pokusu o obnovení této katolické konfesijní strany přešel do tábora křesťanských demokratů. Po rychle ukončeném studiu získal díky svému politickému angažmá místo referenta v zemské státní správě v Severním Porýní-Vestfálsku. Ukázal se být velmi schopným úředníkem a organizátorem a upoutal na sebe pozornost zemského premiéra Karla Arnolda, který jej vzal pod svá křídla. Barzel se stal nejmladším ministerským radou ve Spolkové republice. I díky Arnoldovu vlivu byl v roce 1957 zvolen do Spolkového sněmu.

To, že motorem jeho rychlého vzestupu nebyly pouze schopnosti, ale rovněž velká ctižádost vedoucí až k oportunistu, demonstruje aféra s hnutím *Zachraňte svobodu* (*Rettet die Freiheit*) z roku 1959. Mladý poslanec Barzel, který hledal možnost zviditelnit se, se od ministra obrany Franze Josefa Strauße nechal vmanévrovat do pozice předsedy spolku, který měl v McCarthyovském stylu odhalovat konfidenty Východu ve Spolkové republice. Celá difamační akce skončila blamáží. Barzelovu kariéru však nakonec neohrozila a ten se stal na několik měsíců ministrem pro všenněmecké záležitosti v poslední Adenauerově vládě. Po nástupu Erharda do funkce kancléře v důsledku koaliční dohody o tento post přišel, dostal se však do čela frakce a v této funkci, kterou vykonával až do roku 1972, dokázal ve svých

¹³⁸ Vedle uvedených osobností z CDU této věkové kohortě náležel rovněž předseda CSU Franz Josef Strauß.

¹³⁹ Klaus Dreher, *Rainer Barzel: zur Opposition verdammt* (München: Paul List Verlag, 1972). Srov. „Rainer Barzel,“ *Internationales Biographisches Archiv* 50, č. 13 (2007).

rukou soustředit značný vliv. Velmi brzy začal pomýšlet na zcela nejvyšší metu a již v roce 1966 se chtěl ucházet o předsednictví CDU po odcházejícím Adenauerovi, kancléř Erhard, v jehož brzký odchod Barzel věřil, však překvapivě o tuto funkci projevil zájem sám. Když skutečně o několik měsíců později přišel Erhardův pád, sehrál Barzel klíčovou roli při přípravě tohoto puče, celou akci však nedokázal dotáhnout do konce. Strana si za nového kancléře místo ambiciózního předsedy frakce vybrala raději poddajnějšího charismatického politika z provincie, Kurta Georga Kiesingera. V době diskuse o Druhé verzi Berlínského programu byl tak Barzel přirozeným nástupcem již řadu let čekajícím na svou příležitost.

Klíčovou postavou při přípravě nového programu se stal generální tajemník strany *Bruno Heck* (*1917).¹⁴⁰ Heck pocházel z velmi prostých poměrů a studovat mohl pouze díky stipendiu, které jakožto nadaný žák získal. Před ideologickými svody nacistického režimu byl uchráněn i vzhledem k tomu, že jeho rodina byla pevně zakořeněna v jihoněmeckém katolickém prostředí. Jako gymnazista byl členem katolické mládežnické organizace, po jejím zglajchšaltování zastával pozici *Stadtgruppenführera*. Absolvoval povinnou polovojskovou pracovní službu a nastoupil studium teologie, to však kvůli vypuknutí války nedokončil. Sloužil na různých frontách u letectva, za války byl těžce raněn při dopravní nehodě. V roce 1945 znovu zahájil studium – tentokrát se rozhodl pro historii a filologii – a zároveň se začal velmi brzy politicky angažovat. Od samých počátků byl členem CDU a Mladé unie, regionálně známým se stal ale hlavně díky svým aktivitám ve studentské samosprávě. Nastoupil sice na místo učitele, po několika měsících mu však württembersko-hohenzollernský ministr kultury nabídl pozici osobního referenta.

Podobně jako Barzel byl Heck extrémně schopný organizátor, nebyl však tolik orientovaný na vlastní kariérní vzestup. Několik let se angažoval v zemské politice, stal se členem ústředního výboru zemské organizace strany. Přejít do Bonnu mu nabídl Kiesinger, který byl dříve tajemníkem této zemské organizace. Kiesinger Hecka v roce 1952 navrhl na post tajemníka (*Geschäftsführer*) Spolkového sekretariátu CDU. Aparát, v jehož čele měl Heck stát, ještě téměř neexistoval. CDU na spolkové úrovni formálně vznikla teprve před dvěma roky a byla řízena spíše z kancléřství než stranickými orgány. Přes počáteční nedůvěru kancléře Adenauera přispěl energický Heck výrazně k profesionalizaci práce stranické centrály a hrál klíčovou roli zejména při přípravě předvolebních kampaní, rovněž inicioval založení pozdější Nadace Konrada Adenauera.

¹⁴⁰ Jürgen Aretz, „Bruno Heck (1917–1918),“ in *Zeitgeschichte in Lebensbildern*, sv. 8, ed. Jürgen Aretz, Rudolf Morsey a Anton Rauscher (Mainz: Grünewald, 1997), 213–231.

V roce 1957 byl poprvé zvolen do Spolkového sněmu, vedle toho se silně angažoval na poli mediální politiky: od udělení právní subjektivity v roce 1960 byl po dalších téměř třicet let předsedou správní rady *Deutsche Welle*, měl také stanout v čele nové televizní stanice, kterou chtěl Adenauer v roce 1962 založit jako provládní kanál, jejíž vznik ale ztroskotal na odporu spolkových zemí. Spolu s Barzelem zasedl Heck v tomto roce v poslední Adenauerově vládě jako ministr pro rodinu, byl po něm druhým nejmladším členem. Vedle ministerské funkce, kterou vykonával až do roku 1968, se později opět vrátil k intenzivní stranické práci. Erhard jej při svém zvolení předsedou v roce 1966 instaloval jako výkonného člena předsednictva, s Kiesingerovou volbou do čela strany byla tato nová funkce posílena a přejmenována na generálního tajemníka. V roce 1970 tak byl Heck jakožto zkušený a uznávaný stranický funkcionář po boku s předsedou, který mu byl osobně blízký, jenž v něj měl plnou důvěru a který se sám o stranický život mnoho nezajímal, ústřední postavou vnitrostranického dění. Pozoruhodná na Heckově osobnosti je skutečnost, že byl iniciátorem reforem stranického aparátu a významným způsobem přispěl k modernizaci CDU, na druhou stranu ale zastával po celý život výrazně konzervativní hodnotové postoje, což často naráželo na nepochopení u mladší části členské základny.

Z členů samotné programové komise by jako zástupce této generace měl být zmíněn alespoň *Richard von Weizsäcker* (*1920).¹⁴¹ Zatímco Barzelova a zejména Heckova kariéra dosáhla v roce 1970 již svého zenitu, von Weizsäcker byl na rozdíl od nich ve stranické politice relativně novou postavou a z procesu generační výměny v CDU spíše profitoval. Válku zažil von Weizsäcker v uniformě od samého počátku. Po maturitě absolvoval povinnou pracovní službu, jako voják pěchoty se zúčastnil polského tažení, invaze do Francie, útoku na Sovětský svaz i ústupu na východní frontě. Jeden z jeho bratrů padl v jeho těsné blízkosti hned druhý den polského tažení. V posledních letech války byl von Weizsäcker v kontaktu s opoziční skupinou kolem plukovníka Stauffenberga a nabídl se jí k dispozici. Po roce 1945 vystudoval práva. Ještě během studií se podílel na obhajobě svého otce při jednom z norimberských procesů – Ernst von Weizsäcker byl jakožto vysoký diplomat, který setrval ve funkci i po nástupu nacistů, spolu s dalšími úředníky obviněn z podílu na válečných zločinech. Po ukončení studií zahájil profesní dráhu v komerční sféře. Od roku 1954 byl členem CDU, přes zájem o společenská témata se však stranicky příliš neangažoval. Své politické ambice realizoval zprvu v protestantském milieu, od roku 1964 byl prezidentem celoněmeckého Evangelického církevního sněmu (*Evangelischer*

¹⁴¹ Gunter Hofmann, *Richard von Weizsäcker: ein deutsches Leben* (München: C. H. Beck, 2010).

Kirchentag). Pod Weizsäckerovým předsednictvím přijal sněm v roce 1965 usnesení k východní politice, ve kterém vyzval ke smíření s Polskem a větší otevřenosti vlády Spolkové republiky v otázce hranice na Odře a Nise.

K výraznějšímu angažmá ve straně se snažil charismatického liberálně smýšlejícího Weizäckera přimět Helmut Kohl, mladý předseda frakce CDU v zemském sněmu Porýní-Falce, který si připravoval půdu pro vzestup do politiky na spolkové úrovni. Weizäckera v roce 1964 sám vyhledal a nabídl mu kandidaturu do Spolkového sněmu. Ten zatím upřednostnil svou církevní činnost, s Kohlovou pomocí se ale stal o dva roky později členem ústředního výboru CDU. V roce 1969 pak poprvé zasedl ve Spolkovém sněmu. Následně se jej Kohl pokusil prosadit jako kandidáta CDU/CSU na spolkového prezidenta, v hlasování parlamentní frakce však Weizäcker podlehl bývalému ministru zahraničí Gerhardu Schröderovi. Přestože se Kohl snažil zaangažovat Weizäckera ve straně, aby jej později mohl využít při své snaze o její reformu, Weizäcker sám díky svým církevním aktivitám požíval velkého respektu. Jeho názor byl žádán zejména v ideových otázkách, po volbě Rainera Barzela předsedou strany byl v roce 1971 dosazen do čela stranické ideové komise (*Grundsatzkommission*).

2.2.3 Generace pětačtyřicátníků

Zatímco pro straníky z generace politické mládeže byla jejich politická aktivita po vzniku Spolkové republiky pouze další etapou jejich života a nesli si s sebou zkušenosti z období Výmarské republiky a někteří i vzpomínky na první světovou válku a císařství, generace *pětačtyřicátníků* prožila téměř celý svůj dospělý život v demokratické části poválečného Německa. Součástí jejich socializační zkušenosti byla ideologická indoktrinace v oficiálních mládežnických organizacích nacistického režimu v době, kdy jejich systém byl již plně etablovaný. Na konci války pak zažili zhroucení nacistického státu i s jeho ideály, chaos, ohrožení bombardováním, útěk na venkov, často odloučení od rodiny a v případě některých službu v oddílech pomocníků protiletectvé obrany či *Volkssturmu*. V neklidných poválečných podmínkách jim velmi brzy připadl velký díl odpovědnosti za osud vlastní i rodiny. Následující období však zažili jako dobu, která pro ně jakožto mladé nezatížené lidi díky hospodářské konjunkturu a nutnosti obnovy země skýtala velké šance na profesní růst.

Nově nabytá svoboda nabízela i možnosti veřejného angažmá. Pětačtyřicátníci byli první generací, která absolvovala typickou německou stranickou kariéru začínající drobnou prací v mládežnické organizaci a místní stranické buňce a pokračující postupným vzestupem hierarchií. Na této cestě vzhůru se střetávali s výrazně starší stranickou honorací se zcela

jinými životními zkušenostmi. Její ideologické vnímání politiky a lpění na dogmatech Adenauerovského období, ale i způsob politické práce byl pětáctyřicátníkům cizí. Střety mezi politickými tábory v období výmarské republiky již nezažili. Jejich raná zkušenost s nacistickým režimem a jeho pádem v nich vyvolávala nedůvěru k všeobjímajícím vizím. Rychle sbírali profesní a politické zkušenosti v podmínkách modernizující se společnosti Spolkové republiky Německo a byli mnohem vnímavější k jejím aktuálním společenským problémům. Tíhli k pragmatickým řešením a měli důvěru v prostředky, které moderní doba dávala státu a společnosti k dispozici. Intenzivně vnímali nutnost přizpůsobit jak CDU tak státní aparát změněným společenským podmínkám.¹⁴²

Právě tato generace politiků CDU byla v letech 1970 a 1971 při práci na novém programovém textu nositelkou inovace. V průběhu 60. let začala pronikat do vyšších funkcí a bylo stále intenzivněji slyšet volání jejích zástupců po změně. Na přelomu 60. a 70. let pak díky po odchodu do opozice urychlené generační výměně v CDU dostávají její představitelé poprvé příležitost zásadně ovlivnit směřování celé strany. Již v té době byl bezpochyby nejvýraznějším představitelem straníků z této generace tehdejší novopečený ministerský předseda Porýní-Falce Helmut Kohl, jehož politické dráze a roli v programové diskusi je vzhledem k tomu, že byl předsedou programové komise, věnována samostatná kapitola (viz kapitolu 5). Díky tomu, že Kohl stál v čele komise, dostala velký prostor při práci na programu řada dalších mladých politiků, se kterými Kohl často dlouhodobě spolupracoval.

Mezi osobami, které významně ovlivnily podobu Druhé verze Berlínského programu a zároveň patřily k nejbližším spolupracovníkům Helmuta Kohla (*1930), je třeba na prvním místě zmínit ministra sociálních věcí z Kohlova zemského kabinetu *Heinera Geißlera* (*1930).¹⁴³ Geißler se narodil do rodiny katastrálního úředníka, který byl z důvodu svého dřívějšího angažmá v katolické straně Centrum šikanován nacistickým režimem a přesazován mezi různými malými městy. Z této zkušenosti a z hluboké katolické víry pramenil odpor jeho rodiny k režimu. Na konci války byl Geißler povolán do služby na hloubení zákopů, záhy však dezertoval. Po válce bylo jeho cílem stát se knězem, vystudoval proto jezuitské gymnázium a zahájil studia na jezuitské vysoké škole. Vedle náboženského založení si jak

¹⁴² Pro charakteristiku této generace srov.: Bösch, „Die Adenauer-CDU,“ 408–411. Frank Bösch a Ina Brandes, „Die Vorsitzenden der CDU. Sozialisation und Führungsstil,“ in *Die Parteivorsitzenden in der Bundesrepublik Deutschland 1949–2005*, ed. Daniela Forkmann a Michael Schlieben (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2005), 40. Zatímco Bösch ve své monografii zahrnuje Rainera Barzela do generace pomocníků protiletectké obrany, Ina Brandes upozorňuje na rozdíly životní zkušenosti i politického stylu Barzelových vrstevníků a této generace.

¹⁴³ „Heiner Geißler,“ *Internationales Biographisches Archiv* 53, č. 7 (2010). Srov. *Heiner Geißler im Gespräch mit Gunter Hofmann und Werner A. Berger* (Frankfurt: Eichborn, 1993), 403–411. Bernhard Vogel, „Er macht Minister,“ in Filmer a Schwan, „Helmut Kohl,“ 126–131.

z nepříliš majetné rodiny tak z jezuitského prostředí odnesl rozvinutý cit pro sociální otázky. Nakonec se rozhodl pro světskou dráhu a vystudoval práva. Do CDU jej přivedl jeho otec, který patřil k zakládajícím členům na regionální úrovni. Geißler se podílel na vzniku organizace studentské organizace RCDS na univerzitě v Tübingenu a zemské organizace Mladé unie, jimž později také předsedal. Po ukončení studií nastoupil v roce 1961 do funkce soudce stuttgartského správního soudu, po několika měsících mu však díky jeho angažmá v CDU bylo nabídnuto místo šéfa kabinetu bádensko-württemberského ministra sociálních věcí.

V roce 1965 pokračovala jeho politická kariéra úspěšnou kandidaturou do Spolkového sněmu. Zde na sebe jako mladý talentovaný poslanec upoutal pozornost Helmuta Kohla, tehdy předsedy frakce CDU v zemském sněmu Porýní-Falce. Ten si jej v roce 1967, aniž by jej blíže znal, vytipoval jako kandidáta na zemského ministra sociálních věcí. Následně jej do této funkce prosadil nezávisle na vůli ministerského předsedy Altmeiera a navzdory skepsi části frakce, které byl Geißler, jenž se v této spolkové zemi dříve neangažoval, neznámý. Na tomto ministerském postu setrval deset let a provedl řadu průlomových reforem např. v oblasti předškolního vzdělávání, organizace klinické péče či sociálních zařízení, které ve své době platily za vzor moderní sociální politiky.

V podobné pozici jako Geißler byl jeho kolega ze zemského kabinetu Vogel. *Bernard Vogel* (*1932)¹⁴⁴ pochází z rodiny profesora zemědělských věd, dobré společenské postavení jej však na konci války neochránilo před nouzí. Když rodinný byt padl za oběť bombardování, musel s rodiči uprchnout na venkov; starší bratr Hans-Jochen (pozdější mnichovský starosta a předseda SPD) byl tou dobou na frontě. Po válce absolvoval Vogel prestižní mnichovské Maxmiliánovo gymnázium, kde také objevil svůj zájem o společenské otázky a rozhodl se pro studium sociálních věd. Původně směřoval k akademické dráze, stal se odborným asistentem univerzity v Heidelbergu, zároveň se však angažoval politicky. Od dětství byl členem katolického mládežnického Spolku Nové Německo (*Bund Neudeutschland*), v jehož vedení na spolkové úrovni působil. Významným momentem je rovněž Voglova intenzivní spolupráce s jezuitským politickým vzdělávacím střediskem v Mannheimu, jehož prostřednictvím navázal styky s křesťansko-sociálním proudem. Naopak ke stranické politice se dostal až

¹⁴⁴ „Bernhard Vogel“, *Internationales Biographisches Archiv* 46, č. 37 (2003). Peter Molt, „Lehr- und Wanderjahre,“ in *Mut, Hoffnung, Zuversicht: Festschrift für Bernhard Vogel zum 75. Geburtstag*, ed. Dieter Althaus et al. (Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2007), 1–18. Georg Gölter, „Bernhard Vogel und die CDU – eine nicht ganz einfache Beziehung,“ in Althaus, „Mut, Hoffnung, Zuversicht,“ 67–86. Karl Martin Graß, „Bernhard Vogel und die Bildungspolitik in Rheinland-Pfalz,“ in Althaus, „Mut, Hoffnung, Zuversicht,“ 87–130.

později prostřednictvím těchto aktivit. Od roku 1963 byl členem městské rady v Heidelbergu, později rovněž regionálním předsedou CDU.

V roce 1965 byl zvolen do Spolkového sněmu. Zde se seznámil a spřátelil s Geißlerem, který byl rovněž nováčkem a zasedal ve stejných výborech. Spolu s ním byl Helmutem Kohlem také dosazen do porýnsko-falckého zemského kabinetu, a sice jako ministr kultury. Na rozdíl od Geißlera se Vogel s Kohlem znal déle, již z dob studií. Kohl jej už dříve podpořil při jeho politickém postupu. Nebyl ani úplným nováčkem na politické scéně Kohlova regionu, jeho volební obvod se nacházel ve Falci. Spolu s Geißlerem patřili k jádru reformního kabinetu, který Kohl nejprve ovládal z pozice předsedy frakce a později se sám postavil do jeho čela. Vogel se zasloužil o dalekosáhlé školské reformy, zejména zrušení konfesních škol, založení druhé univerzity, ale i reformy středního školství. V aktuálních diskusích o reformách vzdělávacího systému se vypracoval mezi vůdčí osobnosti na spolkové úrovni. Za svou pověst reformátora Kohl do značné míry vděčil svým dvěma ministrům. Sám sice zarputile a dlouhodobě sledoval vizi modernizace provinčního Porýní-Falce a dokázal zajistit politickou podporu, konkrétní reformní kroky a inovátorské projekty v klíčových oblastech školství a sociální péče však vypracovali tito dva politici, které Kohl objevil a do svého kabinetu přivedl. Na počátku 70. let tak byl Vogel expertem na školskou politiku s celoněmeckým renomé. V roce 1970 předsedal z titulu své ministerské funkce Konferenci ministrů kultury, grémiu všech zemských šéfů tohoto resortu, které v německém federalismu v oblasti školské politiky hraje ústřední roli.

Klíčovou postavou v diskusích o Druhé verzi Berlínského programu byl díky svému vlivu na zaměstnaneckém křídle strany i blízkému vztahu s Helmutem Kohlem tajemník (*Geschäftsführer*) CDA *Norbert Blüm* (*1935).¹⁴⁵ Podobně jako Blümovy politické názory je i jeho životní dráha pro vrcholového politika CDU spíše neobvyklá. Pochází z dělnického prostředí z hesenského průmyslového města Rüsselsheim, většina jeho příbuzných pracovala v místní automobilce Opel. Zatímco jeho otec sloužil za války na frontě, Blüm spolu s matkou zažil v Rüsselsheimu bombardování a dokonce uvěznění v troskách zasaženého domu a následný útěk na venkov. Po návratu do Rüsselsheimu se Blüm vyučil nástrojářem u Opelu a následně tu také nastoupil do zaměstnání. Zde leží také počátky jeho politické činnosti: ještě jako učeň se stal členem odborů, zároveň jej však matkou zprostředkované pevné náboženské založení a katolická víra vedly k členství v CDA a následně CDU. Učeň Blüm proslul brzy

¹⁴⁵ Hans-Dieter Bamberg, *Der Mutmacher: Aufstieg und Aussichten, Aktivitäten und Ansichten des Norbert Blüm* (Marburg: SP-Verlag Norbert Schüren, 1987). Werner Filmer a Heribert Schwan, *Norbert Blüm* (Düsseldorf: ECON, 1990).

jako vynikající řečník a stal se voleným členem a následně předsedou podnikového zastoupení mládeže. Později vychodil večerní školu a dodělal si maturitu a počátkem 60. let absolvoval díky stipendiu studium teologie a filozofie, které zakončil doktorátem. Díky svým kontaktům v CDA ale i nepochybnému talentu dostal již během studií místo referenta ve spolkové centrále organizace a zároveň působil jako redaktor časopisu *Soziale Ordnung*.

Mladý agilní Blüm významně přispěl k modernizaci CDA, sehrál důležitou roli např. při přípravě Offenburského prohlášení. Předseda Hans Katzer jej ihned po dokončení studia v roce 1968 dosadil do funkce tajemníka CDA. Přes příležitostné napětí v jejich vzájemném vztahu způsobené odlišnostmi v názorech pramenícími z generačních rozdílů se Katzer stal Blümovým politickým patronem a duo Katzer – Blüm hrálo v průběhu 70. let na zaměstnaneckém křídle strany určující roli. V roce 1969 byl Blüm rovněž zvolen spolu s řadou dalších mladých politiků do Ústředního výboru CDU. Na počátku 70. let tak byl Blüm stoupající hvězdou vnitrostranické levice a zároveň pro své rovnostářské názory a nekonformní vystupování trnem v oku pro zaměstnavatelské křídlo strany, které se často uchýlovalo k denunciačním kampaním vůči jeho osobě.

2.2.4 Generace osmašedesátníků

Na konci 60. let začíná do veřejného života zasahovat *generace osmašedesátníků*, která se od zbytku společnosti odlišuje tím, že již nezažila druhou světovou válku. Zatímco předchozí generace zažily útlak nacistického režimu a starší ročníky i nestabilitu Výmarské republiky a poválečná demokracie a blahobyt ve Spolkové republice pro ně představovaly velký výdobytek, mládež konce 60. let v těchto podmínkách vyrostla, brala je za samozřejmé a mnohem kritičtěji vnímala společenské problémy. Nejen u levicových radikálů demonstrujících v ulicích ale i u mládeže angažující se v CDU můžeme pozorovat touhu po změně, idealistickou víru v možnost dosažení lepšího uspořádání společnosti a tíhnutí k často abstraktním teoretickým diskusím. Přes své mnohdy antikapitalistické postoje a nespokojenost se stavem demokracie (srov. podkapitoly 4.1 a 4.3) se však mladí křesťanští demokraté od účastníků studentského hnutí, které zasáhlo i mládežnické organizace SPD a FDP, odlišovali tím, že navzdory svým mnohdy idealistickým představám nikdy neopustili pole standardní parlamentní demokracie a tržního hospodářství a nepožadovali jejich nahrazení jiným systémem.

I v CDU došlo koncem 60. let paralelně se studentskými nepokoji v celé Spolkové republice ke generačnímu konfliktu. Postoje stranické mládeže se často odchylovaly od oficiální linie strany a je na místě položit si otázku, proč tito mladí lidé směřovali do CDU či

její studentské organizace RCDS, když by se mnozí z nich se svými konkrétními postoji jako např. v oblasti východní či hospodářské politiky často snadněji prosadili v hlavním proudu SPD, která počátkem 70. let zažila masivní příliv mladých členů, než v CDU, kde se svými názory představovali radikální menšinu. Vysvětlení je třeba hledat v konfesních vazbách, které v německé politice hrají tradičně silnou roli, přestože koncem 60. let jejich význam již postupně klesal.¹⁴⁶ Pro lidi pevně zakotvené v katolickém prostředí představuje přirozenou volbu CDU resp. CSU, což způsobuje i výše zmíněnou pluralitu uvnitř CDU. Cesta k členství vede často přes angažmá v katolických organizacích v předpolí politiky a členství v CDU je tak pouze přirozeným dalším stupněm společenských aktivit. V případě takovýchto vazeb rodiny na katolické prostředí by členství např. v SPD ani nepřipadalo v úvahu.¹⁴⁷ Přestože by se v řadě konkrétních bodů s programem SPD shodli, hledala tato generace členů CDU konfrontaci s SPD v rovině ideových východisek.¹⁴⁸

V době diskuse o Druhé verzi Berlínského programu byla tato generace straníků studenty či čerstvými absolventy vysokých škol, kteří sbírali své první pracovní zkušenosti a v případě některých z nich první zkušenosti s vysokou politikou. Z jejich představitelů se na práci na Druhé verzi Berlínského programu přímo jakožto členové programové komise podíleli např. předseda Mladé unie Jürgen Echternach (*1937), předseda RCDS v letech 1967 – 1968 Wulf Schönbohm (*1941) a Uwe-Rainer Simon, jeho nástupce v této funkci v letech 1968 – 1970. Další příslušníci této věkové skupiny se práce komise účastnili jako pracovníci stranického sekretariátu – byli to vedle dalších bývalý předseda berlínské organizace RCDS Horst Teltschik (*1940) a bývalý předseda RCDS na berlínské Svobodné univerzitě Helmut Pütz (*1940).

Poslední čtyři jmenované spojoval nejen věk, ale i příslušnost ke skupině, která hrála v diskusích v CDU na přelomu 60. a 70. let velkou roli. Podíleli se na činnosti časopisu *Sonde*, který si kladal za cíl podněcovat teoretické diskuse ve straně a podporovat její reformu.¹⁴⁹ Časopis vznikl v roce 1968 v rámci RCDS a jeho hlavním iniciátorem byl Wulf Schönbohm. Postupně se toto periodikum osamostatnilo a získalo zejména mezi proreformně

¹⁴⁶ Oskar Niedermayer, „Die Entwicklung des Bundesdeutschen Parteiensystems,“ in *Handbuch der deutschen Parteien*, ed. Frank Deker a Viola Neu (Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2007), 121–123.

¹⁴⁷ Srov. Helmut Pütz, v osobním rozhovoru s autorem, příloha č. 2, 12. Wulf Schönbohm, v osobním rozhovoru s autorem, příloha č. 4, 5.

¹⁴⁸ Srov. Gerd Langguth, v osobním rozhovoru s autorem, příloha č. 1, 1–2. Helmut Pütz, v osobním rozhovoru s autorem, příloha č. 2, 13–14.

¹⁴⁹ Srov. „Editorial“, *Sonde: Neue Christlich-Demokratische Politik* 1, č. 1 (1968): 4.

naladěnými členy strany velký vliv.¹⁵⁰ Vedle teoretických článků zveřejňovali vydavatelé *Sonde* pravidelně soubory tezí, které s cílem vyprovokovat diskusi nekonformním způsobem hodnotily činnost CDU a navrhovaly, jak by se strana v budoucnu měla vyvíjet.¹⁵¹ Jakožto důležitá platforma proreformních sil sehrál časopis během programové diskuse klíčovou roli.

Stranické mládežnické organizace byly v diskusích o reformě CDU na přelomu 60. a 70. let významným aktérem a v této době prodělaly také zásadní proměnu. *Mladá unie (Junge Union)*, která je organizací mládeže hlásící se k CDU a mladých členů strany, představuje jedno z tradičních sdružení uvnitř CDU. Vznikla paralelně se stranou, první diskusní spolky mladých vznikaly již v roce 1945, organizace na spolkové úrovni vznikla v roce 1947. V 50. a první polovině 60. let však Mladá unie neměla vlastní politický profil, zcela kopírovala pozice strany a spíše než místem vášnivých diskusí byla odrazovým můstkem pro zájemce o kariéru ve velké politice a pomocníkem mateřské strany při předvolebních kampaních.¹⁵²

Od poloviny 60. let však narůstal v organizaci neklid a přelom nastal na sjezdu Mladé unie v Hammu. Měsíc po volbách do Spolkového sněmu v roce 1969 a odchodu CDU do opozice došlo za bouřlivé atmosféry ke generační výměně v čele organizace, generace pětáctičtířníků byla vystřídána osmašedesátníky. Téměř celé vedení bylo nově zvoleno, a to včetně předsedy – tím se stal progresivní kandidát Jürgen Echternach (*1937), který chtěl, aby Mladá unie posílila svou nezávislost na CDU, vytýčila vlastní politické cíle a připojila se k proreformním silám ve straně.¹⁵³ V usnesení zhodnotil sjezd kriticky výsledek voleb a vyzval stranu k reformám.¹⁵⁴ Další významný krok na cestě k větší politické samostatnosti udělala Mladá unie na svém Evropském kongresu v Saarbrückenu v listopadu 1970. Ve zde přijatém usnesení označila uznání linie na Odře a Nise jakožto západní hranice Polska za „nezbytný předpoklad“ pro normalizaci vztahů Spolkové republiky s Polskem a smíření obou národů,¹⁵⁵ což byl postoj, který šel daleko za to, na čem by se CDU byla schopná shodnout

¹⁵⁰ Gerd Langguth, v osobním rozhovoru s autorem, příloha č. 1, 3–4. Wulf Schönbohm, v osobním rozhovoru s autorem, příloha č. 4, 5–7

¹⁵¹ Srov. Helmuth Pütz, Peter Radunski, Wulf Schönbohm, „34 Thesen zur Reform der CDU,“ *Sonde: Neue Christlich-Demokratische Politik* 2, č. 4 (1969): 4–51. Wulf Schönbohm, Helmuth Pütz a Uwe-Rainer Simon, „15 Thesen zu Situation der CDU,“ *Sonde: Neue Christlich-Demokratische Politik* 4, č. 1 (1971): 4–22.

¹⁵² Kleinmann, „Geschichte der CDU,“ 101–105.

¹⁵³ „Im Übergang,“ in: *60 Jahre Junge Union Deutschlands*, ed. Philipp Missfelder (Berlin: Junge Union. 2007), 94–119. Kleinmann, „Geschichte der CDU,“ 274–276.

¹⁵⁴ „Folgerungen aus der Wahl,“ *Die Entscheidung* 17, č. 12 (prosinec 1969): 12–13.

¹⁵⁵ Usnesení Evropského kongresu Mladé unie „Deutschlands Beitrag zur Entspannung in Europa“, IV-007-123/2, ACDP. Srov. „Im Übergang,“ 104. Andreas Grau, *Gegen den Strom: die Reaktion der CDU/CSU-Opposition auf die Ost- und Deutschlandpolitik der sozialliberalen Koalition 1969–1973* (Düsseldorf: Droste, 2005), 166–167.

(srov. podkapitulu 4.2). Toto usnesení se o dva měsíce později promítlo do postupu Mladé unie na düseldorfském sjezdu (viz podkapitulu 3.8).

Pokud je u Mladé unie možné hovořit o aktivizaci a posunu doleva, tak studentská organizace Kroužek křesťansko-demokratických studentů (*Ring Christlich-Demokratischer Studenten*; RCDS) byla na konci 60. let vyloženě rušivým elementem v CDU. Podobně jako první místní buňky Mladé unie začaly křesťansko-demokratické studentské organizace vznikat na univerzitách již v letech 1945 a 1946, dlouho však vážlo navazování spolupráce mezi nimi a ke vzniku organizace na spolkové úrovni došlo až v roce 1951. Zatímco Mladá unie je jedním z vnitrostranických sdružení, RCDS nikdy nebyl součástí struktur CDU a snažil se zachovat si svou nezávislost, přestože byl do značné míry odkázán na finanční podporu ze stranické pokladny. Sám sebe vnímá jako samostatnou křesťansko-demokratickou organizaci, která má k CDU ideově blízko.¹⁵⁶

Svou nezávislost musel RCDS zdůrazňovat zejména během studentských nepokojů na konci 60. let, kdy měl vážné problémy prosadit se v konkurenci s neomarxistickým Socialistickým německým studentským spolkem (*Sozialistischer Deutscher Studentenbund*; SDS), organizací tvořící jádro studentského hnutí. Ve snaze najít nové způsoby jak oslovit potenciální příznivce zintenzívnil ideovou diskusi, jejímž výsledkem bylo přijetí vlastního programu v roce 1969, který nesl název „K reformě politiky v SRN“. V něm se např. vyslovil pro uznání západní hranice Polska a pro zřeknutí se znovusjednocení Německa.¹⁵⁷ Na tom samém sjezdu v Marbachu, který se podobně jako přelomový hamský sjezd Mladé unie konal nedlouho po volbách do Spolkového sněmu, přijal RCDS i další usnesení vyzývající k reformám ve společnosti i ve straně. V dokumentu s názvem „K reformě CDU/CSU“ konstatoval, že strana „*musí nově formulovat základy své politiky*“ a „*radikálně obnovit svou stranickou organizaci.*“ Požadoval rovněž sloučení CDU a CSU.¹⁵⁸ Přes rozvoj nových aktivit byl však RCDS v době vzniku Druhé verze Berlínského programu oslaben. V důsledku studentských nepokojů došlo k utlumení jeho aktivit na řadě univerzit. Nové vedení zvolené v březnu 1970 se tak muselo koncentrovat hlavně na obnovu organizace.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Kleinmann, „Geschichte der CDU,“ 141–144.

¹⁵⁷ Program RCDS „Zur Reform der Politik in der BRD“, IV-006-011/1, ACDP.

¹⁵⁸ Usnesení RCDS „Zur Reform der CDU/CSU“, IV-006-011/1, ACDP. Celospolečenské reformy: Usnesení „Forderungen des RCDS an den VI. Deutschen Bundestag“, IV-006-011/1, ACDP.

¹⁵⁹ Johannes Weberling, *Der Ring Christlich-Demokratischer Studenten (RCDS) 1945–1986* (Düsseldorf: Walter Rau Verlag, 1990), 99–118.

2.2.5 Rozložení sil uvnitř CDU na počátku 70. let

Poměřovat vliv jednotlivých sdružení a proudů ve straně je možné pouze ve velmi relativních pojmech. Jednak je to z toho důvodu, že nejsou k dispozici žádná spolehlivá čísla, protože systematická členská kartotéka CDU vznikla až v průběhu reformy v následujících letech a ani některá sdružení neměla přehled o svých členech. Dále mělo členství v různých sdruženích různý vztah k členství ve straně: např. členové CDU byli do 35 let věku (před rokem 1969 do 40 let věku) automaticky členy Mladé unie nezávisle na tom, zda zde byli aktivní či nikoliv. Na druhou stranu více jak tři čtvrtiny členské základny CDA nebyli členové strany. Zároveň počet členů nevypovídá automaticky o vlivu ve straně a schopnosti mobilizovat podporu na sjezdech a ve stranických orgánech. V roce 1975, kdy byl organizační stav CDU díky reformám již lepší, bylo z členů podle stranické statistiky 7,72% organizováno v Mladé unii, 3,64% v CDA a 2,75% ve Středostavovském sdružení. V roce 1971 byl však podíl CDA vyšší a to 4,98%. Celkem asi jedna třetina straníků byla zároveň členy jednoho z vnitrostranických sdružení.¹⁶⁰

V relativních pojmech se tak dá říci, že CDA dlouhodobě představovalo svého druhu loajální vnitrostranickou opozici, která měla velmi silnou pozici, nebyla však schopná dosáhnout většiny pro své požadavky. Přestože měly Středostavovské sdružení a Hospodářská rada menší členskou základnu, byly schopné oslovit více nezávislých členů. Situace se však částečně změnila s proměnami uvnitř Mladé unie. Tím, že se politizovala a posunula spolu s RCDS na vnitrostranickém spektru doleva, stala se významným mocenským faktorem. Pozice RCDS uvnitř strany byla vzhledem k malému počtu členů, z nichž většina neměla ani stranickou legitimaci, poměrně slabá, vliv mu zaručovala spíše jeho rozsáhlá publikační a teoretická činnost. Na přelomu 60. a 70. let se tak postupně na levém křídle strany zformoval blok z CDA, Mladé unie a RCDS, který se stal motorem vnitrostranických reform a který ovlivnil již diskusi o Druhé verzi Berlínského programu, jehož zlaté období však přišlo až v několika letech následujících.¹⁶¹

¹⁶⁰ Kramer, „Der Einfluß der Sozialausschüsse,“ 29. 17,78% bylo potom ve Sdružení žen (*Frauenvereinigung*). RCDS a Hospodářská rada nebyly jakožto nezávislé organizace ve statistice zachyceny.

¹⁶¹ *Ibid*, 29–30.

3 Průběh programové diskuse

3.1 Volby do spolkového sněmu v září 1969

Výsledek voleb do Spolkového sněmu v roce 1969 představoval pro CDU velké zklamání. Společně s CDU sice dostala 46,1% tzv. druhých hlasů (*Zweitstimme*)¹⁶², což bylo o více jak tři procenta více než SPD, která obdržela 42,7% hlasů, a rovněž ve srovnání s dřívějšími volbami to byl velmi slušný výsledek.¹⁶³ Těsně však nedosáhla absolutní většiny ve Spolkovém sněmu, ve kterou doufala. Nepodařilo se jí tak zabránit vzniku koalice mezi SPD a FDP, která se s 5,8% hlasů jen těsně dostala do parlamentu.

Rozdílné hodnocení volebního výsledku různými názorovými proudy uvnitř CDU se projevilo i v následující programové diskusi. Tradicionalisté viděli v těchto volbách „ukradené vítězství“ a kritizovali strany nové koalice za to, že navzdory vůli voličů odstavily vítěze voleb a sestavily vlastní vládu, která měla pouze těsnou většinu ve Spolkovém sněmu. CDU pro ně byla přirozenou vládní stranou a dobrý volební výsledek podle nich ukazoval, že byla na správné cestě. „Prohrané sestavování koalice“ vnímali jako nehodu dějin, přičemž očekávali, že nespokojenost voličů s Brandtovou vládou povede k drtivému vítězství CDU/CSU v příštích volbách.

Na povolebním zasedání Spolkového výboru strany, které volby hodnotilo (bylo zde také rozhodnuto o iniciování programové diskuse – viz podkapitulu 3.2), apeloval předseda Kurt Georg Kiesinger na spolustraníky:

„Nenechte si od nikoho namluvit, že CDU tyto volby nevyhrála. Všichni víte, co bylo. Všichni víte, co bylo prorokováno všemi možnými a nemožnými instituty, a víte, že jsme z tohoto volebního klání vyšli jako nejsilnější politická skupina, jako tomu bývalo dříve, dokonce silnější, než někdy v minulosti, ještě v roce 1961. Je to pravda, museli jsme – za daných okolností – dostat absolutní většinu anebo se absolutní většině tak přiblížit, aby nikdo nemohl sestavit vládu proti nám. Ale co to znamená, dosáhnout absolutní většiny za daných podmínek, ví každý. A přesto jsme se navzdory očekáváním a obavám mnohých absolutní většině přiblížili. A to, co mnohé hrozně rozčiluje, je, že vlastně by stačilo půl procenta více, abychom této koalici zabránili.“¹⁶⁴

Progresivně naladěni členové výsledek voleb nehodnotili tak kladně, ale spíše jako varovný signál. Považovali jej za „Pyrrhovo vítězství“ – zasazen do dlouhodobější

¹⁶² V německém tzv. personifikovaném poměrném volebním systému disponuje volič dvěma hlasy. Prvním volí konkrétního kandidáta v jednomandátovém volebním obvodu, přičemž se jedná o jednokolovou volbu, druhým zemskou kandidátku politické strany. Wolfgang Rudzio, *Das politische System der Bundesrepublik Deutschland*, 7. vyd. (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006), 161–164.

¹⁶³ Výsledky voleb do Spolkového sněmu v letech 1949–1969; Dieter Nohlen a Reiner-Olaf Schultze, „Die Bundestagswahl 1969 in wahlstatistischer Perspektive: Materialien zur Diskussion des Wahlergebnisses,“ *Aus Politik und Zeitgeschichte* 19, č. 51/52 (1969): 16–17.

¹⁶⁴ Stenografický protokol zasedání Spolkového výboru CDU, 8. 11. 1969, str. 2, VII-001-603, ACDP. Kiesingerův projev na mohučském sjezdu: „18. CDU-Bundesparteitag,“ 16–26.

perspektivy a při detailnějším pohledu na sociologická data odhaloval trendy, které byly pro CDU velmi nepříznivé. Obávali se, aby CDU, hrdá na své úspěchy v minulosti, nezaspala překotné společenské změny a nebyla vykázána do opozičních lavic na dlouhá léta. Strana podle nich musela v některých oblastech ustoupit z ideologických pozic 50. let a nabídnout řešení aktuálních problémů nové společenské reality.

Přestože volební výsledek CDU opravdu odpovídal dobrým výsledkům v minulosti, sociální demokracie se od roku 1953 volby od voleb prudce zlepšovala a snižovala náskok CDU.¹⁶⁵ SPD již dávno nebyla stranou dělnické třídy, stala se akceptovatelnou alternativou pro voliče napříč společenskými vrstvami, a to i pro voliče CDU. Dosáhla toho modernizací programu – definitivním oproštěním se od Marxem inspirované třídní ideologie a akceptováním tržního hospodářství a integrace Spolkové republiky do západních struktur – pro kterou je symbolickým především sjezd v Bad Godesbergu v roce 1959.¹⁶⁶ To, že byla schopna se konstruktivně podílet na správě státu a její volební vítězství by neznamenal radikální obrat v poválečném vývoji země, jak hlásaly kampaně CDU, dokázala SPD účastí na vládě velké koalice v letech 1966 – 1969.¹⁶⁷ Zatímco SPD se tak snažila programově otevřít novým voličským vrstvám, CDU stále ještě váhala zbavit se svých programových dogmat z Adenauerovského období.

Právě ve volbách do Spolkového sněmu v roce 1969 zaznamenala CDU výraznou ztrátu voličů ve prospěch SPD. Ta se ovšem příliš neprojevila na celkovém výsledku křesťanských demokratů, protože ztracené voliče částečně nahradili zklamaní příznivci FDP, která se po roce 1968 postupně odkláněla doleva. SPD posílila v regionech, které byly jejími baštami, ale nové voliče získala i v oblastech, které tradičně volily konzervativně. Zjevně se jí tedy podařilo přilákat voliče ze segmentů společnosti, jež v minulosti tíhly k CDU. Zejména se jednalo o rychle rostoucí střední vrstvu, která byla dříve oporou CDU, nyní ale z velké části volila SPD, což se projevilo především masivními ztrátami křesťanských demokratů v městských aglomeracích. Varovné byly i další signály: zatímco v minulosti se CDU těšila velké popularitě u žen a mládeže, u obou těchto skupin byla v roce 1969 podpora oběma velkými stranami vyrovnána. Stejně tak klesal význam konfesní příslušnosti pro rozhodování voličů – stále více katolíků bylo ochotno uvažovat o tom, že by podpořili SPD. Skupiny

¹⁶⁵ 1953: 28,8%, 1957: 31,8%, 1961: 36,2%, 1965: 39,3%. Nohlen, „Die Bundestagswahl 1969,“ 16–17.

¹⁶⁶ Peter Lösche a Franz Walter, *Die SPD: Klassenpartei, Volkspartei, Quotenpartei* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1992), 113–115.

¹⁶⁷ *Ibid.*, 92–94.

voličů se dávaly do pohybu, přičemž v danou chvíli se tyto změny odehrávaly na úkor CDU a naopak SPD z nich dokázala profitovat.¹⁶⁸

Změna voličských nálad se projevila i na novém obsazení přímých jednomandátových volebních obvodů (*Direktwahlkreise*), které představují v německém volebním systému většinový prvek. Ve většinových volebních systémech může vést i malá změna voličských preferencí k výrazným změnám v poměru získaných mandátů. Zatímco při posledních volbách v roce 1956 měla CDU/CSU, co se týče přímých volebních obvodů, zřetelnou převahu (154:94), ve volbách 1969 získala SPD poprvé většinu přímých mandátů pro sebe (121:127).¹⁶⁹

Obavy reformistů dokázal ve svém projevu na mohučském sjezdu v roce 1969 velmi dobře formulovat bývalý předseda hamburské zemské organizace CDU a poslanec Spolkového sněmu Erik Blumenfeld:

„Musíme se připravit na zvýšenou mobilitu naší společnosti, mobilita může zároveň představovat něco aktivního a něco pasivního. Do pohybu se daly mladá generace a o politiku se silně zajímající a silně informovaná mohutná střední třída. Ještě to byl, moji přátelé, pohyb bez nás. Za čtyři roky by to ovšem mohl být již pohyb proti nám, pokud nebudeme s rozhodností vyhledávat a iniciovat dialog.“¹⁷⁰

V pozdějších měsících ovlivnily programovou diskusi i výsledky zemských voleb, a to v opačném duchu než volby do Spolkového sněmu. Významným přelomem byly zejména volby v Severním Porýní-Vestfálsku, Dolním Sasku a Sársku 14. června 1970, tedy krátce před zveřejněním návrhu programové komise, po kterých se CDU definitivně vzpamatovala z šoku roku 1969. K volebním urnám tehdy měla možnost jít téměř polovina všech voličů ve Spolkové republice a volby tak byly významným testem jak vládní politiky, tak toho, jak CDU zvládala svou opoziční roli. Přestože v CDU převládlo pozitivní hodnocení, výsledek zdaleka nebyl jednoznačný. CDU sice dokázala posílit v klíčovém a pro ni problematickém Severním Porýní-Vestfálsku, kde SPD oslabila, naopak ale ztratila několik procent v Dolním Sasku. Navíc se jí na Rýně přes vítězství nepodařilo ukončit jedno volební období trávající vládní koalici SPD s FDP a v Dolním Sasku byla vytlačena do opozice. Nedalo se tedy říci, že by SPD zřetelně ztratila podporu ve prospěch křesťanských demokratů, navíc CDU mohla

¹⁶⁸ Werner Kaltefleiter et al., *Im Wechselspiel der Koalitionen: eine Analyse der Bundestagswahl 1969* (Köln: Carl Hexmanns Verlag, 1970), 137–165. Nohlen, „Die Bundestagswahl 1969,“ 15–38. „Das Wählerverhalten bei der Bundestagswahl 1969 nach Geschlecht und Alter: Ergebnis der repräsentativen Bundestagswahlstatistik,“ *Wirtschaft und Statistik* 22, č. 1 (leden 1971): 18–23.

¹⁶⁹ Nohlen, „Die Bundestagswahl 1969,“ 22.

¹⁷⁰ „18. CDU-Bundesparteitag,“ 50. Srov. Georg Gölder a Elmar Pieroth, eds., *Union in der Opposition: Analyse – Strategie – Programm* (Düsseldorf: Econ, 1970). Projevy Erwina Teufela a Carla Otto Lenze na povolebním zasedání spolkového výboru: Stenografický protokol zasedání Spolkového výboru CDU, 8. 11. 1969, str. 61–63, 69–70.

opět výrazně čerpat z rezervoáru zklamaných nacionálně orientovaných voličů FDP, kteří až po vytvoření sociálně liberální koalice pochopili, k že se jejich strana odchytila od svého původního kurzu.¹⁷¹ Výsledek voleb do zemského sněmu v Hesensku v listopadu 1970 byl jednoznačnější: CDU posílila o více jak deset procent, zatímco SPD ztratila. V době, kdy programová komise zveřejnila svůj návrh a sjezd přijímal konečnou podobu programu, tak již byla atmosféra ve straně jiná než na přelomu let 1969 a 1970, kdy byla programová diskuse iniciována.

3.2 Rozhodnutí o změně programu a ustavení programové komise

V odborné literatuře je většinou za zahájení diskuse o Druhé verzi Berlínského programu označováno usnesení sjezdu v Mohuči v listopadu 1969.¹⁷² Na toto usnesení se později odvolávaly i stranické orgány a bylo různě interpretováno aktéry programové diskuse. Ve skutečnosti nebylo však ničím více než formálním usnesením legitimujícím postup, na němž se stranická špička již dříve dohodla a které si navíc vykládala podle svých potřeb.

Skutečným iniciátorem práce na novém programu byl Helmut Kohl, který 8. listopadu 1969 na zasedání spolkového výboru (*Bundesauschuss*) strany, kde byl diskutován výsledek voleb a koaličních vyjednávání, navrhl, aby byl svolán programový sjezd, který se bude zabývat „*strategií politiky CDU pro příští léta*“ včetně „*dalšího rozvíjení [Fortentwicklung] Berlínského programu.*“ Kohl chtěl zajisté situaci, kdy se CDU dostala do opozice, využít k tomu, aby se modernizovala, a to i v programové oblasti (blíže o Kohlových motivech pojednává kapitola 5) . Pro svůj záměr vypracovat nový program musel ale získat stranické vedení a konzervativněji smýšlející kolegy. Zřejmě tedy především proto argumentoval, že svolání zvláštního sjezdu (podle jeho původního návrhu se měl konat na jaře 1970, z diskuse vzhledem k termínu voleb v Severním Porýní-Vestfálsku vplynulo jeho přesunutí na podzim) mělo především zabránit praní špinavého prádla na veřejnosti v rozjitřené povolební atmosféře na blížícím se řádném sjezdu v Mohuči. Varoval před tím, aby CDU v Mohuči prováděla „*střepinový soud*“, nechtěl, aby „*se řečníci dívali především do minulosti, ale je důležité, aby tento sjezd hleděl vpřed.*“ Doporučení výboru na svolání programového sjezdu mělo být v Mohuči předloženo hned na začátku jednání, aby se tak redukovala vysoká očekávání spojená s řádným sjezdem, a to očekávání jak na straně delegátů tak médií. Diskuse

¹⁷¹ Srov. Grau, „Gegen den Strom,“ 91–93. Buchhaas, „Die Volkspartei,“ 319.

¹⁷² Např. Bösch, „Macht und Machtverlust,“ 31. Buchhaas, „Die Volkspartei,“ 318. Günter Buchstab, „Einleitung,“ in Buchstab: „Barzel,“ XVIII. Zolleis, „Die CDU,“ 144.

o konceptu pro budoucnost měla být vedena s dostatečným odstupem od voleb a bez časového tlaku.¹⁷³

Svůj návrh Kohl zřejmě předem domluvil s předsedou strany Kurtem Georgem Kiesingerem a generálním tajemníkem Brunem Heckem, kteří tuto zásadní iniciativu v rozpravě bezvýhradně podpořili.¹⁷⁴ Tomu, že pravděpodobně postupovali ve vzájemné shodě, odpovídá i skutečnost, že Kohla s oběma těmito konzervativními politiky pojily dlouhodobé přátelské vztahy.

Spolkový výbor Kohlem přednesený návrh přijal.¹⁷⁵ Záměr svolat zvláštní programový sjezd oznámil na mohučském sjezdu ve svém úvodním projevu předseda strany Kiesinger. Konstatoval, že programovým východiskem CDU v opozici musí být Berlínský program, který ovšem musí být dále rozvíjen („weiterentwickelt“). Uvedl, že před výrazem reforma upřednostňuje termín rozvoj, protože si přeje více než jen jednorázové reformy, které se dělají nárazově. Program strany se měl tedy také průběžně rozvíjet, neboť „*žijeme v době permanentní změny*.“ Mimořádný sjezd měl

„přezkoumat náš stranický program a dále jej rozvíjet [weiterentwickeln]. To samozřejmě nemůže být úkolem tohoto sjezdu. Mám tím na mysli, že bychom tento příští programový sjezd měli připravit podobně jako sjezd berlínský, to znamená především skrze širokou a otevřenou diskusi našich členů a tím, že jim dáme možnost se kriticky vyjádřit k materiálům, které jim budou předloženy. Čím více pozornosti a účasti tato diskuse v rámci naší strany a u široké veřejnosti nalezne, tím lépe.“¹⁷⁶

K tématu se ve svém projevu vyjádřil i generální tajemník Heck: „*Naše cesta je cestou Berlínského programu, přesněji řečeno cestou jeho neustálého obnovování [...]*“.¹⁷⁷ Tento sjezd či úprava programu však nestály nikterak v centru pozornosti delegátů, pouze několik málo řečníků je zmínilo jen na okraj svých příspěvků. Konkrétní diskuse na toto téma se nekonala a delegáti zřejmě neměli přesnější představu o tom, co by se se stávajícím programem mělo stát. Naopak v průběhu bouřlivé diskuse, během které zazněla řada velmi kritických připomínek, byl Berlínský program zmiňován v pozitivním kontextu jako moderní programový dokument a spíše byla kritizována skutečnost, že nebyl stranickými funkcionáři v praktické politice dostatečně zohledňován.

¹⁷³ Stenografický protokol zasedání Spolkového výboru CDU, 8. 11. 1969, str. 57–61. Obava z toho, aby na sjezdu nezaznělo příliš mnoho kritiky a nezanechal špatný dojem u veřejnosti, byla diskutována i na zasedání ústředního výboru o den dříve. Stenografický protokol zasedání Ústředního výboru CDU, 7. 11. 1969, in Buchstab, „Barzel“, 52.

¹⁷⁴ Kiesinger k návrhu: Stenografický protokol zasedání Spolkového výboru CDU, 8. 11. 1969, str. 65. Heck k návrhu: Ibid., 78–79. Oba s tímto návrhem zjevně počítali a brali celou záležitost téměř jako hotovou věc. Kohlovi bylo také uděleno slovo jako prvnímu řečníkovi v obecné rozpravě.

¹⁷⁵ O návrhu se nehlasovalo, generální tajemník Heck pouze shrnul, že z diskuse vyplynulo, že členové grémia s ním souhlasí. Stenografický protokol zasedání Spolkového výboru CDU, 8. 11. 1969, str. 78.

¹⁷⁶ „17. Bundesparteitag“, 21.

¹⁷⁷ Ibid., 34–35.

Usnesení sjezdu, na které se orgány při svém dalším postupu v souvislosti s revizí Berlínského programu později odvolávaly, je velmi nejasné, což nechávalo stranickému vedení velký prostor. Usnesení nadepsané „*Reformní komise*“ nehovoří explicitně o změně Berlínského programu, ale vyzývá ústřední výbor strany, „*aby neprodleně ustavil komisi, která vyvine na základě pečlivé analýzy voleb do Spolkového sněmu a za přihlídnutí k novým [tj. opozičním – poznámka OP] úkolům Unie reformní koncept, který bude předložen k hlasování stranickému sjezdu 1970.*“ Při své práci měla komise vzít v potaz, že „*politika Unie musí být srozumitelná a přijatelná zejména pro mladší generaci, obyvatelstvo velkých měst a zaměstnance.*“ Ke své práci měla komise pozvat i vědecké pracovníky. Usnesení dále hovoří o personálním omlazení strany a posílení stranické organizace.¹⁷⁸

Návrh byl přijat ke konci sjezdu téměř bez rozpravy a to jednomyslně.¹⁷⁹ Nebyl formulován nikým z pléna, ale návrhovou komisí. Ta do tohoto textu shrnula deset návrhů předložených různými krajskými organizacemi strany a vnitrostranickými uskupeními zabývajících se především reformou strany a reakcí na výsledek voleb. To, že se usnesení sjezdu vztahuje k Berlínskému programu, je tak patrné až v kontextu návrhu předloženého původně krajskou organizací Frankfurt nad Mohanem, který místo „reformního konceptu“ uvádí „*přepřacování, zpřesnění a doplnění [Überarbeitung, Verdeutlichung und Ergänzung] Berlínského programu*“, jinak je text v této pasáži téměř totožný. Obrat „reformní koncept“ byl přejet z jiného návrhu.¹⁸⁰

Je zřejmé, že problematika vytvoření programové komise a provedení změn v Berlínském programu stála na okraji zájmu sjezdu. Mohučské usnesení je přeceňováno. Práci na programu iniciovalo a rozhodujícím způsobem usměrňovalo vedení strany, především generální tajemník Heck a Helmut Kohl, který byl v Mohuči zvolen prvním místopředsedou CDU. Klíčová byla následující zasedání předsednictva strany a ústředního výboru, kde bylo rozhodnuto o podobě komise a jejích úkolech. V tuto chvíli hrál zjevně určující roli Bruno Heck. Již 28. listopadu navrhl schůzi předsednictva strany seznam témat, kterými by se měla komise zabývat,¹⁸¹ a seznam členů komise. Na předsedu komise byl předsednictvem navržen Helmut Kohl, na místopředsedu Heinrich Köppler, předseda zemské organizace CDU

¹⁷⁸ Antrag II/13, Betr.: „Reformkommission“, in „17. Bundesparteitag“, 207.

¹⁷⁹ „17. Bundesparteitag“, 154–156.

¹⁸⁰ Návrhy: Stenografický protokol sjezdu v Mohuči, 17. a 18. 11. 1969, str. 6–7, VII-001-22068, ACDP. Výraz „reformní koncept“ se vyskytuje v návrhu II/8 předloženém krajskou organizací Mönchengladbach.

¹⁸¹ Zahraniční politika, sociálně tržní hospodářství, tvorba majetku (*Vermögensbildung*), spouřozhodování v podnikách, vzdělávání, federalismus, rodinná politika, sociální zabezpečení a územní plánování.

v Severním Porýní. Komise měla svou práci ukončit do 30. března 1970.¹⁸² Tyto návrhy byly předloženy 12. prosince ústřednímu výboru, který doplnil několik dalších členů komise a po rozpravě vyslovil s jejím ustavením souhlas.¹⁸³

Práce na úpravách programu byla pro Hecka především ventilem pro neklid ve straně, který se dostavil po volbách a odchodu CDU do opozice. V Mohuči vystoupil s široce reflektovaným projevem,¹⁸⁴ ve kterém zdůraznil nutnost modernizace strany.¹⁸⁵ Tu si však nepředstavoval jako radikální změnu, ale spíše jako navázání na stranické reformy minulých let, jejichž byl hlavním aktérem. Změna Berlínského programu měla podle něj spočívat pouze v úpravě jeho textu v několika konkrétních bodech (ač se jednalo z části o body zásadní) při současném zachování základní struktury dokumentu.¹⁸⁶ Proto také navrhl předsednictvu seznam konkrétních témat, kterými by se měla komise zabývat, a na zasedání ústředního výboru se zasazoval o to, aby se diskuse v komisi a na sjezdu omezily na tato témata. Výslovně byl proti tomu, aby byly diskutovány principiální otázky:

„Nechat diskutovat sjezd jenom třeba o tématu demokratizace, to je velká odvaha. A to ‚C‘ v moderním pojetí, jakých vyjádření bychom se dočkali – dokážu si představit, že by to naše celé dilema, ve kterém skutečně vězíme, veřejně odhalilo. Jsem skutečně vehementně pro to, abychom tomuto sjezdu předložili k diskusi a rozhodnutí těchto devět konkrétních témat“.¹⁸⁷

Plánu generálního tajemníka upravit pouze některé části programu odpovídá také krátký čas, který byl komisi původně dán k dispozici. Již dříve na zasedání spolkového výboru, kde Kohl přednesl návrh na svolání zvláštního programového sjezdu, Heck zdůraznil, že strana nepotřebuje nový program:

„Vždycky jsme prohlašovali – již v Berlíně [na sjezdu v roce 1968] –, že tento program není sbírkou dogmat křesťansko-demokratické politiky, ale je to program, který musí být dále doplňován [fortgeschrieben]. Ale neměli bychom se chovat, jako bychom si v Berlíně dali staromódní tetkovský program a nyní museli navrhovat něco nového asi tak pro rok 2000. Mám důvod na to upozorňovat“.¹⁸⁸

Součástí Heckovy snahy omezit manévrovací prostor komise bylo důsledné lpění na názvosloví. Heck s Kiesingerem nejprve na zasedání ústředního výboru zamezili tomu, aby byla komise nazývána „reformní komisí“, jak byla označována v usnesení sjezdu, a zavedli

¹⁸² Zápis ze zasedání Předsednictva CDU, 28. 11. 1969, VII-001-1402, ACDP. Kdo navrhl Kohla na předsedu programové komise, není v zápise uvedeno.

¹⁸³ Stenografický protokol zasedání Ústředního výboru CDU, 12. 12. 1969, in Buchstab, „Barzel,“ 82–98.

¹⁸⁴ Srov. např. Buchstab, „Einleitung,“ XVII.

¹⁸⁵ „17. Bundesparteitag,“ 26–47.

¹⁸⁶ K roli Bruna Hecka rovněž srov.: Wulf Schönbohm, v osobním rozhovoru s autorem, příloha č. 4, 3.

¹⁸⁷ Stenografický protokol zasedání Ústředního výboru, 12. 12. 1969, str. 81. Výrazem „C“ v moderním pojetí“ měl Heck na mysli diskusi o významu křesťanských hodnot pro politickou práci CDU. Tato problematika byla v soudobé diskusi v narážce na zkratku názvu strany označována jako „diskuse o C“ (viz podkapitolu 2.2).

¹⁸⁸ Stenografický protokol zasedání Spolkového výboru CDU, 8. 11. 1969, str. 79.

označení „programová komise“.¹⁸⁹ Heck také úzkostlivě dbal na to, aby byla práce na programu veřejně označována za „doplnění (*Fortschreibung*) Berlínského programu“ a připravovaný program jako „Berlínský program, II. verze“ (*Berliner Programm, II. Fassung*), přestože ani usnesení sjezdu ani ústředního výboru takové jasné vymezení neobsahují. Tím svazoval komisi ruce a zároveň předcházел nutnosti vysvětlovat veřejnosti, proč CDU potřebuje po dvou letech nový program.¹⁹⁰ O několik měsíců později nechal Heck dokonce předsednictvo strany přijmout usnesení, ve kterém se ohrazuje proti tomu, aby byl připravovaný pozměněný program nazýván jako „Hamburský“ (programový sjezd, který se nakonec konal v Düsseldorfu, se měl původně konat v Hamburku), a konstatuje, že „označení pro doplněný [*Fortschreibung*] Berlínský program zní: *Berlínský program, II. verze*“.¹⁹¹

O názvosloví byla nepřímou svedena terminologická bitva. Představitelé progresivního proudu zdůrazňovali potřebu dalekosáhlejších programových změn používáním označení hamburský resp. düsseldorfský program.¹⁹² To byl však spíše okrajový jev a Heck se se svým názvoslovím prosadil. Potenciální členové byli do komise přizýváni s tím, že sjezd rozhodl povolat komisi, která má předložit „návrhy na doplnění a zpřesnění [*Fortschreibung und Präzisierung*] Berlínského programu“.¹⁹³ Dokonce když programová komise v létě předložila svůj návrh, ozývaly se z regionů hlasy, že se text od Berlínského programu příliš odlišuje a že tak nedostála zadání původní program pouze doplnit (viz podkapitolu 3.5.2).

Problémem ovšem bylo, že výraz „*Fortschreibung*“ má v německém jazyce široký význam. Může znamenat „doplnění“ – z kontextu je patrné, že tak jej chápal Bruno Heck –

¹⁸⁹ Stenografický protkol zasedání Ústředního výboru, 12. 12. 1969, str. 83.

¹⁹⁰ Na to, že vedení strany usnesení sjezdu úmyslně dezinterpretovalo, aby omezilo možnosti komise a zabránilo přijetí zcela nového programu, upozorňoval důrazně jak v dobové diskusi tak zpětně ve své monografii zejména Wulf Schönbohm. Srov. Schönbohm, „Die CDU,“ 121. Wulf Schönbohm, „Wo sind sie geblieben?: die Union und ihre Reformen,“ *Sonde: Neue Christlich-Demokratische Politik* 3, č. 4. (1970): 9. Wulf Schönbohm, „CDU-Programm-Parteitag,“ *Die Entscheidung* 19, č. 1 (leden 1971): 9.

¹⁹¹ Zápis ze zasedání Předsednictva CDU, 29. 6. 1970, str. 2, VII-001-1403, ACDP. To, že termín „*Fortschreibung*“ zavedl právě Heck, se můžeme domnívat i na základě toho, že jej použil již na zasedání spolkového výboru 8. 11. (viz výše), přestože ostatními zatím používán nebyl a nezazněl ani na mohučském sjezdu ani na následném zasedání ústředního výboru.

¹⁹² Srov. Norbert Blüm, „Ein neues CDU-Programm: Die soziale Marktwirtschaft wird ganz anders interpretiert,“ *Welt der Arbeit*, 10. 7. 1970. „Düsseldorfer Programm: ein relativer Fortschritt,“ *Soziale Ordnung* 25, č. 2/3 (leden/únor 1971): 8–11. Schönbohm, „15 Thesen,“ 4–22. Pütz používá toto označení dokonce ve své monografii o dějinách CDU. Pütz, „Die CDU,“ 96–104.

¹⁹³ Konrad Kraske členům programové komise, dopis, Bonn, 19. 12. 1969, svazek 1, 2/201/16-1, ACDP-PD. Přílohu dopisu dokonce tvořilo příslušné usnesení mohučského sjezdu, které hovoří ovšem pouze o vypracování „reformního konceptu“. Tento dopis je také prvním oficiálním dokumentem CDU, který za cíl práce komise označuje „*Fortschreibung*“.

To, že se Heck zprvu se svým pojetím do velké míry prosadil, je patrné i ze zápisu z prvního zasedání podkomise Stát, občan, společnost, kde je zmíněno, že „*cílem programové komise je doplnění [*Fortschreibung*] Berlínského programu, to znamená, že jde konec konců o formulaci několika článků a komise je pod časovým tlakem [...]*“. Zápis ze zasedání podkomise Stát, občan, společnost, 13. 3. 1970, VII-004-331/1, ACDP.

ale také „aktualizaci“ či „rozvíjení“.¹⁹⁴ Na tento problém upozornil již v soudobé diskusi Schönbohm: „Všichni ti, kteří programové komisi vyčítali, že vypracovala ‚nový program‘, rozuměli pod pojmem ‚Fortschreibung‘ evidentně doplnění či škrtnutí několika článků, ale nikoliv nezbytně nutné politické rozvíjení [Fortschreibung] programu“.¹⁹⁵ Generální tajemník Heck prosadil, že připravovaný program byl označován za novou verzi programu berlínského. I vzhledem k tomu, že termín „Fortschreibung“ nabývá v různých kontextech různých významů, tím však nezamezil tomu, aby se představitelé progresivního proudu v CDU od samého počátku zasazovali v komisi za to, aby vznikl text jdoucí daleko za rámec programu z roku 1968.¹⁹⁶

3.3 Práce programové komise

Dne 20. ledna 1970 se programová komise poprvé sešla. Potvrdila Helmuta Kohla jako svého předsedu a Heinricha Köpplera jako místopředsedu. Zároveň zde padlo rozhodnutí, které ovlivnilo další průběh práce a bylo spíše ve prospěch dalekosáhlejších změn textu Berlínského programu. Komise opustila původní myšlenku, že by se strukturovala do devíti podkomisí, které by odpovídaly devíti tematickým okruhům vytyčeným předsednictvem a ústředním výborem strany, a rozhodla, že utvoří pouze čtyři podkomise: 1. Zahraniční a bezpečnostní politika; 2. Sociálně tržní hospodářství dnes; 3. Vzdělávání, věda, výzkum; 4. Stát, občan, společnost (tento zvláště vymezený tematický okruh je třeba vnímat jako zbytkový, zahrnující témata, která se nehodila jinam). Podkomise se dále měly dělit na pracovní skupiny.¹⁹⁷

Komise měla 87 členů.¹⁹⁸ To, že závěry, ke kterým dospěla, vyvolaly vášnivou vnitrostranickou diskusi, nelze přičítat tomu, že by byla složena nevyváženě. Zasedla zde řada mladých politiků, ale zároveň i zástupci starších generací včetně poslanců Spolkového sněmu

¹⁹⁴ Např. Kohl s Köpplerem měli v plánu při prezentaci návrhu své komise na tiskové konferenci definovat „Fortschreibung“ šfeji jako „programatické rozvíjení, které vychází z obsahových postulátů Berlínského programu“. Chtěli tak zajisté i odůvodnit to, proč se komisí předložený návrh Berlínskému programu podobal jen vzdáleně. Poznámka datovaná 26. 6. 1970, svazek 1, 2/201/16-1, ACDP-PD.

¹⁹⁵ Wulf Schönbohm, „Bemerkungen zur Programmdiskussion“, *Die Entscheidung* 18, č. 9 (září 1970): 6. Srov. Christian Schwarz-Schilling, v osobním rozhovoru s autorem, příloha č. 5, 2–3.

¹⁹⁶ Deník *Christ und die Welt* brzy po zahájení práce komise uvedl: „Celá řada členů této programové komise věří, že nejde o přezkoumání akčního programu, ale spíše o jeho předělání v ideový program (Grundsatzprogramm).“ Zároveň deník chybně upozorňuje, že „mandát sjezdu zní jinak“. „Nägel mit Köpfen“, *Christ und die Welt*, 30. 1. 1970.

¹⁹⁷ Zápis ze zasedání programové komise, 20. 1. 1970, VII-004-108/2, ACDP.

¹⁹⁸ Podkladový materiál pro novináře informující o struktuře komise, 6. 3. 1970, VII-004-331/2, ACDP. Počet členů komise zejména z počátku kolísal.

a zemských parlamentů a také zemských ministrů.¹⁹⁹ Věkový průměr členů komise byl přibližně stejný jako věkový průměr ústředního výboru strany, který byl ovšem výrazně omlazen mohučským sjezdem. Výsledky práce komise tak zajisté byly do velké míry projevem postupné generační výměny ve straně.

Vedle ustavujícího zasedání zasedala celá komise v plénu v průběhu roku 1970 ještě třikrát. Druhé zasedání se uskutečnilo o měsíc později měsíc, tj. 20. února 1970.²⁰⁰ Komise již debatovala o programových otázkách. Členové, kteří byli pověřeni na minulém zasedání, vypracovali a přednesli pracovní koncepty pro čtyři plánované kapitoly programu.²⁰¹ Byly ustaveny i čtyři výše jmenované podkomise, přesně určeno jejich tematické vymezení a zvoleni jejich předsedové. Seznam jmen předsedů podkomisí²⁰² jasně ukazuje snahu o paritní zastoupení obou křídel strany: zkušený konzervativní diplomat Carstens předsedal zahraničně politické podkomisi spolu s liberálním bývalým předsedou RCDS Schönbohem,²⁰³ ze 4 předsedů podkomise zabývajících se ekonomickou částí programu patřili 2 k zaměstnavatelskému křídlu a 2 k CDA. Zároveň se zde ale projevila generační výměna ve straně. Drtivá většina těchto funkcionářů se narodila okolo roku 1930 a měla za sebou životní dráhu typickou pro tuto politickou generaci: angažmá ve straně od mladého věku, členství v mládežnických organizacích, vysokoškolské vzdělání, bohaté profesní zkušenosti. Jako páté grémium byla ustavena koordinační komise (*Grundsatzkommission*).²⁰⁴ Programová komise na tomto zasedání také přijala harmonogram pro svou práci. Návrh chtěla mít hotový do poloviny června, programový sjezd se potom měl konat v listopadu 1970 v Hamburku.²⁰⁵ Posunutí časového horizontu navrženého generálním tajemníkem Heckem o tři měsíce dokazuje, že komise měla již větší ambice než jen doplnění některých programových bodů.

¹⁹⁹ Seznam členů komise, jak byl přijat ústředním výborem: Stenografický protkol zasedání Ústředního výboru CDU, 12. 12. 1970, str. 95–98.

²⁰⁰ Zápis ze zasedání programové komise, 20. 2. 1970, VII-004-108/2, ACDP.

²⁰¹ Dochovaly se dva z těchto pracovních konceptů: Karl Carstens, Wulf Schönbohm, pracovní koncept kapitoly Zahraniční politika VII-004-327/1, ACDP. Tento koncept do značné míry předjímal stěžejní body této kapitoly včetně některých formulací. Christian Schwarz-Schilling, Norbert Blüm, pracovní koncept kapitoly Sociálně tržní hospodářství, VII-004-113/2, ACDP.

²⁰² I: Karl Carstens (*1914), Wulf Schönbohm (*1941). II: Philipp von Bismarck (*1913), Heiner Geißler (*1930), Hermann Josef Russe (*1922), Christian Schwarz-Schilling (*1930). III: Horst Schröder (*1938), Bernard Vogel (*1932). IV: Günter Rinsche (*1930), Dietrich Rollman (*1932).

²⁰³ Srov. Wulf Schönbohm, v osobním rozhovoru s autorem, příloha č. 4, 4.

²⁰⁴ V jejím čele stanuli Kohl (*1930) a Norbert Blüm (*1935).

²⁰⁵ Počátečním záměrem bylo uspořádat sjezd v Severním Porýní-Vestfálsku, jak zněl i původní návrh Helmuta Kohla. Měla tím být symbolizována snaha oslovit obyvatelstvo velkoměst a získat zpět tuto klíčovou spolkovou zemi. Nakonec se však ústřední výbor rozhodl pro Hamburk z výlučně praktických důvodů: v duisburské hale byl volný pouze termín počátkem listopadu, což se zdálo stranickému vedení příliš brzy pro důkladnou vnitrostraničnou diskusi. Stenografický protkol zasedání Ústředního výboru CDU, 23. 1. 1970, in Buchstab, „Barzel“, 146–149.

Těžiště práce komise se nyní přeneslo do jednotlivých podkomisí. Různý způsob práce a různá kvalita výstupů čtyř podkomisí svědčí o tom, že vedení komise nemělo situaci organizačně zcela pod kontrolou. Např. zatímco v podkomisi pro zahraniční politiku vypracovávali jednotliví členové návrhy celých rozsáhlých podkapitol, v podkomisi pro vzdělávání byli pověřováni vytvářením konceptů pouze kratších tematicky ucelených úseků, přičemž někdy vzniklo několik alternativních verzí od různých členů, z kterých se potom text sestavoval. V polovině dubna předložila zahraničně politická podkomise kompletní strukturovaný návrh kapitoly,²⁰⁶ který se do značné míry podobal textu, který nakonec plénum komise přijalo; rovněž kapitola vzdělávání²⁰⁷ byla odevzdána v ucelené podobě, přestože v následující fázi doznala struktura této kapitoly ještě výrazných úprav. Naopak podkomise Stát, občan, společnost nebyla s to dopracovat svou kapitolu do podoby blízké se koherentnímu programu a odevzdala spíše štos náčrtů jednotlivých témat.²⁰⁸ Rovněž text odevzdaný podkomisí Sociálně tržní hospodářství nebyl zcela hotový a neobsahoval ještě některé důležité pasáže.²⁰⁹

Těmito předlohami se zabývalo zasedání pléna celé programové komise 27. dubna 1970.²¹⁰ Zde byla ustavena redakční komise „*vybavená značnou pravomocí*“, která měla text programu dopracovat. Návrh programu předložený programovou komisí tak byl do značné míry až dílem této malé skupiny, která ještě na textu odvedla hodně práce: musela výraznými redakčními úpravami dosáhnout toho, aby jednotlivé kapitoly měly alespoň přibližně stejnou strukturu, a některé pasáže teprve napsat. Pozoruhodná je skutečnost, že v redakční komisi zasedli výlučně reformně naladěni mladí politici.²¹¹ Na svém třetím zasedání přijala programová komise ještě další usnesení, které mělo vliv na výslednou podobu programu. Koordinační komise byla pověřena vypracováním preambule dokumentu, přičemž měla o návrhy k diskusi požádat 11 profesorů politologie a sociologie spřízněných s CDU a CSU.

²⁰⁶ Návrh kapitoly Zahraniční politika, verze datovaná 14. 4. 1970, VII-004-331/2, ACDP.

²⁰⁷ Návrh kapitoly Vzdělávání, věda a výzkum, verze datovaná 20. 4. 1970, VII-004-328/3, ACDP.

²⁰⁸ Návrh kapitoly Stát, občan, společnost, verze datovaná duben 1970, svazek 2, 2/201/16-1, ACDP-PD.

²⁰⁹ Návrh kapitoly Sociálně tržní hospodářství, verze datovaná 17./21. 4. 1970, svazek 2, 2/201/16-1, ACDP-PD.

²¹⁰ Zápis ze zasedání programové komise, 27. 4. 1970, VII-004-331/2, ACDP.

²¹¹ Norbert Blüm (*1935), Horst Schmelzer (*1934), Horst Schröder (*1938), Wulf Schönbohm (*1941), Olaf von Wrangel (*1928). Blüm a Schönbohm patřili k hlavním zastáncům reformy CDU v programové komisi. Von Wrangel byl ve funkci tajemníka (*Geschäftsführer*) novou tvář ve vedení frakce CDU/CSU ve Spolkovém sněmu a patřil k mladým liberálně smýšlejícím poslancům. Mladý hamburský zastupitel Schröder byl v expertních diskusích o vzdělávacím systému významným zastáncem dalekosáhlých reforem, přestože v dalším průběhu kariéry se profiloval spíše jako konzervativní politik. Schmelzer byl vědeckým pracovníkem CDU blízkého WEMA-Institutu, který pro stranu zpracovával empirické výzkumy.

Konečnou podobu dostal návrh programu na zasedání pléna programové komise 19. až 21. června 1970 ve falckém vinařském středisku Deidesheim.²¹² Jednalo se o textu vypracovaném redakční komisí. O definitivním znění řady pasáží se rozhodlo až hlasováním. Zásahy provedené plénem komise se nesly převážně v konzervativním duchu. Některé odvážnější požadavky byly škrtnuty, místy byly zvoleny opatrnější formulace. Je tak patrné, že plénem komise bylo konzervativněji naladěné než redakční komise. Lze se také domnívat, že v podkomisích bylo pro aktivní reformně naladěné členy snazší prosadit se.²¹³

V Deidesheimu přijatý text neobsahoval ale ještě jednu důležitou pasáž, a to článek o spolurozhodování zaměstnanců v podnicích. U tohoto tématu, které bylo jablkem sváru mezi zaměstnavatelským a zaměstnaneckým křídlem CDU, se nepodařilo včas najít kompromisní formulaci. Na příslušném článku pracovala pracovní skupina pod vedením poslance Spolkového sněmu Thomase Rufa, která byla formálně součástí druhé podkomise, fakticky ale pracovala autonomně a zasedala spolu s pracovní skupinou, kterou k této otázce vytvořila frakce CDU/CSU ve Spolkovém sněmu (jejím předsedou byl rovněž Ruf).²¹⁴ Svá jednání zakončila pracovní skupina 24. června, když se usnesla na poměrně vágní formulaci, podle které mělo dojít k zvýšení počtu zástupců zaměstnanců v dozorčích radách a CDU se měla zavázat „zohlednit“ doporučení vládní expertní komise, které představovalo kompromis mezi průmyslem a odbory (níže viz exkurz věnovaný jednotlivým modelům).²¹⁵ Když se plénem programové komise 10. září znovu sešlo po letní pauze, aby projednalo chybějící pasáž o spolurozhodování, vypukla ovšem celá diskuse nanovo. Proti formulaci vypracované pod Ruvovým předsednictvím se stavělo CDA, které si přálo radikálnější řešení, paritní zastoupení vlastníků a zaměstnanců. Několik dní před tímto zasedáním se CDA pokusilo získat podporu

²¹² Karl-Heinze Bilke členům programové komise, dopis, Bonn, 8. 5. 1970, VII-004-331/2, ACDP. Podle Drehera se v Deidesheimu měla odehrát veškerá jednání komise. Mělo se zde podle něj zasedat o „prodloužených víkendech“, přičemž přes den se jednalo o programu a večery byly věnovány posezení u vína. Dreher práci na programu líčí jako intelektuální debatní kroužek, jehož středobodem byl Kohl. Taková představa je mylná. Zápisy dokládají, že plénem komise až na závěrečnou klauzuru v Deidesheimu zasedalo vždy v budově porýnsko-falckého zemského zastoupení v Bonnu, a to většinou v pracovní dny. Prezenční listiny nedokládají ani masovou účast hostů mimo řady členů komise, o které se Dreher zmiňuje. Na druhou stranu vzhledem k tomu, že se Dreher odvolává na rozhovor s pamětníkem a sám v té době měl k CDU a Kohlovi velmi blízko, nelze vyloučit, že se zde tímto způsobem odehrála již před klauzurou neformální jednání či zasedání redakční komise. Dreher, „Helmut Kohl,“ 146.

²¹³ Ze zasedání pravděpodobně nebyl pořízen zápis. Dochovaly se ale návrhy jednotlivých kapitol vypracované redakční komisí obsahující místy i rukou zanesené změny odhlasované na tomto zasedání. Tyto dokumenty obsahují rovněž členy předložené pozměňovací návrhy. Návrhy redakční komise, VII-004-327/1, ACDP.

²¹⁴ Buchstab, „Barzel,“ 92, poznámka č. 46.

²¹⁵ Usnesení tzv. Ruvovy komise, 24. 6. 1970, svazek 7, 2/201/16-1, ACDP-PD.

pro svou vizi navržením zcela nového modelu, jehož základem ovšem byla opět parita.²¹⁶ Po čtyřech hodinách bylo zasedání pléna komise přerušeno a odročeno na 30. září.²¹⁷

Vedle varianty vypracované Rufovou skupinou a protinávru CDA byl při dalším zasedání na stole ještě nový kompromisní návrh, se kterým přišel předseda komise Helmut Kohl. Podle něj měly být posty v dozorčích radách rozděleny rovnoměrně mezi zástupce vlastníků a zaměstnanců, část zaměstnaneckých křesel měli ale obsadit zástupci vedoucích pracovníků.²¹⁸ Vedle snahy dovést jednání o tomto bodě ke zdárnému konci se dá předpokládat, že Kohl vycítil i šanci ukázat se jako zprostředkovatel řešení tohoto léta trvajících konfliktu mezi stranickými křídly a posílit tak svou pozici v CDU. Jednalo se o jeden z mála momentů v celé programové diskusi, kdy Kohl veřejně zaujal pozici k nějakému konkrétnímu bodu, navíc byla o tomto jeho návrhu informována média. Návrh se ale neukázal jako nosný a průběh diskuse nijak zásadně neovlivnil. Komise se ovšem nespokojila ani s usnesením Rufovy skupiny a ve vztahu ke složení dozorčí rady přijala dvoutřetinovou většinou konkrétnější formulaci, která fakticky znamenala přejmutí modelu vládní komise. Jednalo se tak o alespoň částečný úspěch zaměstnaneckého křídla, protože toto usnesení představovalo mnohem jasnější závazek k výraznému posílení pozice zástupců zaměstnanců v dozorčích radách. Zároveň měl být k vnitrostranické diskusi jako menšinové vótum předložen i návrh CDA.²¹⁹

Ne zcela dobře zorganizovaná práce komise a časový tlak se projevil i na kvalitě předloženého textu,²²⁰ na což různá grémia v následné vnitrostranické diskusi často poukazovala (viz podkapitulu 3.5.2). Dokument byl poměrně dlouhý, jeho struktura ne zcela systematická,²²¹ rozdělení do čtyř kapitol se neukázalo jako nejšťastnější – vzhledem k širokému tematickému vymezení kapitol se tak vedle sebe ocitla témata, která spolu

²¹⁶ Zápis ze zasedání Ústředního výboru (*Bundesvorstand*) CDA, 4. 9. 1970, IV-013-015, ACDP. Srov. „Katzner rollt Mitbestimmungs-Front auf,” *Die Welt*, 8. 9. 1970.

²¹⁷ „CDU trifft Vorentscheidung über Kurs für Mitbestimmung,” *Die Welt*, 11.9.1970. „Falsche Seite,” *Der Spiegel* 23, č. 38 (1970): 30.

²¹⁸ „Falsche Seite,” č. 30. „Jede programmatische Erklärung muß ein Stück Utopie enthalten“, *Der Volkswirt*, č. 39 (1970).

²¹⁹ Tisková zpráva CDU, 30. 9. 1970, VII-004-326/1, ACDP. Zápis ze zasedání programové komise, 30. 9. 1970, VII-004-326/1, ACDP. Při hlasování o tom, zda má být za základ diskuse vzat návrh CDA, se vyslovilo 12 členů komise pro, 28 proti a 1 se zdržel. Při hlasování o závěrečném usnesení nebyl nikdo proti, 9 členů komise se zdrželo.

²²⁰ „Entwurf für das Berliner Programm, 2. Fassung,” *Deutsches Monatsblatt* 17, č. 7 (červen 1970): jako příloha.

²²¹ Některé kapitoly začínají článkem nepatřícím do žádné z podkapitol, který plní úlohu jakési preambule, jiné nikoliv. Délka jednotlivých podkapitol se výrazně liší: sahá od jednoho článku o několika řádcích po devět článků. To samé platí pro jednotlivé články: Některé jsou několikařádkové, jiné jsou členěny do několika dlouhých odstavců. Délka jednotlivých pasáží mnohdy neodpovídá jejich významu.

nesouvisí; rozpačitě působí zejména „zbytková“ kapitola Stát, občan, společnost.²²² Komise měla velmi vysoké ambice a pokusila se tematizovat nanejvýš komplexní problémy. Neustálými úpravami v různých fázích práce a hledáním nových a nových formulací, které by byly přijatelné pro co nejvíce členů,²²³ však často došlo k přetrhání kontextu původních složitých formulací či snížení jejich srozumitelnosti. Často tak platí: čím ranější verze nějaké pasáže, tím jasnější a údernější formulace. Výsledný text se pak vyznačuje až intelektuálským jazykem s mnohdy prázdnými frázemi. Takové nebezpečí hrozí samozřejmě každé mnohačlenné komisi pracující na rozsáhlém textu, výsledek ukazuje ale na ne zcela zvládnutou organizaci a redakční práci. Berlínský program má v tomto ohledu výrazně vyšší kvalitu.

Zpočátku měla komise v plánu v rámci vnitrostranické diskuse uspořádat i řadu slyšení, na kterých by o jejích návrzích diskutovali odborníci i mimo řady CDU (Kohl na tiskové konferenci zdůraznil, že by mezi nimi byli i členové SPD²²⁴) a zástupci zájmových skupin.²²⁵ Tyto akce měly být součástí snahy medializovat práci na novém programu a zprostředkovat novou tvář strany veřejnosti. Zdá se ale, že se nakonec uskutečnila pouze jediná, a to dvoudenní konference o problematice životního prostředí 4. a 5. června 1970. Pod Kohlovým předsednictvím zde diskutovalo téměř sto zástupců akademické sféry, státní správy, politiky (včetně komunální), průmyslu a ochránářských spolků.²²⁶ To dokazuje, jaký velký význam z hlediska vlivu na veřejnost a její vnímání CDU byl pasáží programu o životním prostředí připisován. Závěry konference však na konečnou podobu těchto podkapitol vliv neměly.

3.4 Návrh programové komise

Z návrhu programu, který komise předložila, je na první pohled jasné, že o rozvíjení a natož doplňování Berlínského programu nemůže být ani řeči. Jeho „druhá verze“ má zcela jinou strukturu a jiné akcenty i celkové vyznění, formulace z Berlínského programu lze jen s obtížemi rozeznat na některých místech dokumentu. Nebyly to ani tak konkrétní

²²² Ve třetí kapitole se tak vedle sebe ocitly otázky státu a práva, životního prostředí a volného času. Podkapitoly Rodina a Mládež jsou spolu např. se zemědělskou a dopravní politikou součástí druhé kapitoly vztahující se k sociálně tržnímu hospodářství.

²²³ Srov. Helmut Pütz, v osobním rozhovoru s autorem, příloha č. 2, 9–10.

²²⁴ „SPD-Rat für CDU-Programm erwünscht,“ *Darmstädter Echo*, 7. 3. 1970.

²²⁵ Zápis ze zasedání programové komise, 20. 2. 1970.

²²⁶ „Bericht der Bundesgeschäftsstelle,“ in *Bericht der Bundespartei, erstattet vom Generalsekretär der CDU, Dr. Bruno Heck, auf dem 18. Bundesparteitag der CDU, 25.–27. Jan. 1971 in Düsseldorf* (Bonn: CDU, 1971), 22–23. Ve zprávě je chybně uvedeno, že se konference konala v červenci. Srov. Rüdiger Göb účastníkům konference, dopis, Bonn, 29. 5. 1970, svazek 3, 2/201/16-1, ACDP-PD. K této pozvánce byl přiložen návrh příslušné pasáže programu. Od definitivní verze přijaté programovou komisí se výrazně neliší.

programové požadavky, čím se text komise odlišoval, ale duch, v kterém je napsán.²²⁷ Zatímco Berlínským programem se prolíná pro CDU 60. let charakteristické odvolávání se na úspěchy, kterých za 20 let svého vládnutí dosáhla (čl. 55 a zejména závěr programu), v novém návrhu o nich není ani zmínky. Naopak z něj číší kritický postoj k soudobé realitě ve Spolkové republice a nadšení pro reformy.

Snaha o nové akcenty je patrná už z členění programu. Zatímco Berlínský program začínal zahraniční politikou resp. německou otázkou, čímž byl zdůrazňován prvořadý cíl obnovy národní jednoty a začlenění Spolkové republiky do mezinárodního společenství jako plnoprávného partnera, programová komise tuto kapitolu odsunula na konec a na první místo vyzdvihla kapitolu vzdělávání. To odpovídalo názoru reformistů, že zahraniční politika zaujímalá v programatice CDU příliš významné místo a že pro oslovení nových voličských vrstev bylo nezbytné posílit profil strany u témat domácí politiky.²²⁸ Zároveň tím byl podtrhnut klíčový význam vzdělávání pro řešení aktuálních společenských problémů a odhodlání řešit problémy německého vzdělávacího systému, které se začaly v 60. letech významně projevovat.

Reformní nadšení zachycuje i preambule návrhu. Ta vychází sice z preambule Berlínského programu, významně ji ale rozšiřuje. Cíl německého znovusjednocení odsouvá nakonec a zaměřuje se především na chápání demokracie, kterou označuje za „*dynamický politický systém, který je třeba dále rozvíjet*“. Zdůrazňuje srozumitelnost politiky pro občana a občanskou angažovanost.²²⁹ Již nehovoří o politice orientované na „*křesťanskou víru a myšlení*“, ale politice „*z křesťanské odpovědnosti*“. Vedle svobody, spravedlnosti a solidarity, které jsou obsaženy již v Berlínském programu, označuje za její cíle seberealizaci a rovnost šancí. Tento na první pohled pouze sémantický posun naznačuje posun v chápání významu náboženství pro politiku. Křesťanství již nevystupovalo jako samozřejmý hlavní motiv politického angažmá, ale jako zdroj určitých hodnot, které bylo třeba v programu teoreticky rozebrat a které jsou přístupné i nekřesťanům.²³⁰

²²⁷ Nového slovníku si všímá i Bösch: Bösch, „Macht und Machtverlust,“ 30. Bösch, „Die Krise als Chance,“ 302.

²²⁸ Karl Lamers, „Deutschland in Europa und in der Welt,“ *Die Entscheidung* 19, č. 1 (leden 1971): 11. Schönbohm, „Wo sind sie geblieben,“ 13–14. Karl Carstens, Wulf Schönbohm, pracovní koncept kapitoly Zahraniční politika.

²²⁹ Podle Pütze, který se na práci na programu podílel a patřil k reformnímu proudu, bylo chápání demokracie ze strany CDU v programu nově formulováno a modernizováno. „*S tímto moderním pojetím demokracie je CDU programaticky na výši doby, ano, dokonce je jí se svým ideálem dynamické demokracie o trochu napřed.*“ Pütz, „Die CDU,“ 98.

²³⁰ Srov. Zolleis, „Die CDU,“ 180.

3.4.1 Kapitola Zahraniční politika

Přestože zahraničně politická kapitola program uzavírala, byla to právě ona, která vyvolala největší diskuse. Je u ní patrný také největší posun ve srovnání s Berlínským programem. Zatímco ten naprosto jednoznačně jako hlavní cíl vytýčil znovusjednocení Německa (čl. 1–6) a otázka uvolnění mezi Západem a Východem zde byla zmíněna pouze okrajově (čl. 15), návrh komise zdůrazňuje zejména problematiku vztahů se státy sovětského bloku.²³¹ Ve vztahu k Německé demokratické republice je patrná mnohem větší ochota smířit se s daným *status quo*, cíl znovusjednocení je zasazen do spíše dlouhodobější perspektivy.²³²

Podle textu vypracovaného komisí má Spolková republika jakožto stát nacházející se na hranici mezi Východem a Západem „*v mimořádné míře úkol, podporovat uvolnění mezi bloky v Evropě a zahájit spolupráci [...] se členy Varšavského paktu a především s NDR [sic!]*.“ CDU je přitom připravena přinést oběti (čl. IV/6). Tyto formulace napovídají, že zodpovědnost za přetrvávající napětí není připisována výlučně Sovětskému svazu, ale že k uvolnění musí přispět i státy Západu, přičemž Spolkové republice je přičítána klíčová úloha. Konkrétně se návrh vyjadřuje např. ke vztahu s Polskem: odvolává se sice na to, že polská západní hranice může být definitivně stanovena až v mírové smlouvě, uznává však „*přání národů na život v zabezpečených hranicích jako oprávněné*“, přičemž toto „*platí zejména pro polský lid*“ (čl. 31).²³³

Znovusjednocení Německa se v programu již neobjevuje jako apriorní a absolutní cíl, ale je zdůrazňováno spíše dodržování lidských práv (čl. IV/26) a „*právo Němců v NDR na sebeurčení*“. Na něm (a na zajištění svobodného Berlína) závisí i „*naš postoj v otázce uznání či neuznání vlády ve východním Berlíně*“. Z této formulace vyplývá, že by CDU byla ochotna vzdát se cíle sjednocení, pokud by občané Německé demokratické republiky mohli svobodně

²³¹ To je opět patrné i z členění programu. Zatímco německá otázka stojí v Berlínském programu na začátku kapitoly, v návrhu komise je spolu s východní politikou sloučena do jedné podkapitoly, která následuje až po podkapitolách o rozvojové a evropské politice. První článek této podkapitoly (čl. 23) je věnován spolupráci se státy východního bloku.

²³² Dorothee Buchhaas pasáže návrhu k východní politice a německé otázce charakterizuje jako „*flexibilní strategii*“ a pokus nově formulovat státní ideu Spolkové republiky. Buchhaas, „*Die Volkspartei*“, 319, 322.

²³³ Ranější verze této pasáže přitom obsahovaly ještě odvážnější formulace. Verze vypracovaná redakční komisí hovořila navíc ještě o připravenosti respektovat teritoriální integritu Polska. Tato pasáž byla ale na návrh Aloise Metrese, vysokého úředníka ministerstva zahraničí, který patřil při jednáních o zahraničně politické části programu k nejhlasitějším zástupcům konzervativního proudu CDU, vyškrtána. Návrh kapitoly Zahraniční politika, verze datovaná květen/červen 1970, VII-004-327/1, ACDP.

Tento článek ve znění vypracovaném ještě příslušnou podkomisí obsahoval potom výslovně formulaci, že přestože definitivně může být hranice určena až v mírové smlouvě, CDU se nebude „*před tím vyhýbat otázce po našich cílech*“ v souvislosti s tímto budoucím konečným uspořádáním. Navazovala citovaná pasáž o právu národů žít v zabezpečených hranicích. Návrh kapitoly Zahraniční politika, verze datovaná 14. 4. 1970.

rozhodovat o další existenci tohoto státu, a nebylo vyloučené uznání vlády NDR.²³⁴ Přelomová byla skutečnost, že se v textu opravdu objevilo označení „NDR“, a to bez uvozovek (čl. IV/6, 24, 26) – Berlínský program hovořil ještě o „druhé části Německa“, „Sověty obsazené části Německa“ (čl. 4) a „zonální hranici“ („Zonengrenze“; čl. 3).

Významné místo v kapitole připadlo rozvojové politice. Zařazení tohoto tematického okruhu bylo součástí strategie dát CDU modernější tvář prostřednictvím rozšíření programu o nová aktuální témata. Zatímco v Berlínském programu je jí věnován jeden článek (čl. 17), v návrhu programové komise se jí zabývá celá podkapitola o osmi článcích, která je uvedena hned za úvodem kapitoly.

Tento posun v pozici CDU byl naprosto záměrný. Nastínil ho již ve svém referátu na druhém zasedání programové komise Karl Carstens, předseda zahraničně politické podkomise. Analýza, kterou Carstens pro členy komise vypracoval se spolupředsedou Schönbohm, varuje, že CDU sice má šanci prostřednictvím nového programu k otázkám domácí politiky „získat zpět“ tzv. nové střední vrstvy, ale „[t]ato nová záměrná image nesmí být ohrožena tím, že by se CDU v zahraničně politické oblasti jevila voliči v podstatě jako neoblomná strana bránící se porozumění.“ Autoři argumentují, že „CDU je sice stranou bezpečnosti a solidarity, musí ale v zahraniční politice být i stranou otevřenosti a připravenosti dohodnout se s Východem a nesmí v očích voličů neustále působit jako brzda“.²³⁵

3.4.2 Kapitola Sociálně tržní hospodářství jako sociální politika

Znatelný posun v programatice strany znamenala i kapitola „Sociálně tržní hospodářství jako sociální politika [Gesellschaftspolitik]“, což napovídá již její název. Berlínský program odkazuje na úspěchy sociálně tržního hospodářství při poválečné obnově Německa a definuje jej zejména prostřednictvím negativního vymezení ekonomické svobody, jako hlavní hodnoty jsou uvedeny svoboda spotřebitele, svobodná volba pracovního místa, svobodný výkon povolání, tarifní autonomie, svoboda a odvaha k rozhodnutím v podnikání a na posledním místě sociální spravedlnost (čl. 55). Kapitola věnovaná hospodářství obsahuje především technická opatření, která mají pomoci tyto svobody naplnit, sociálně politickým cílům je

²³⁴ Srov. Lamers, „Deutschland in Europa,“ 12. Karl Lamers, „Außenpolitik im CDU-Programm – gewogen und zu leicht befunden,“ *Sonde: Neue Christlich-Demokratische Politik* 3, č. 4 (1970): 30–31, 40.

²³⁵ Karl Carstens, Wulf Schönbohm, pracovní koncept kapitoly Zahraniční politika. Přestože jsou pod analýzou podepsáni oba tito členové komise, podle některých odvážných formulací se dá předpokládat zejména zásadní vliv Schönbohmův.

věnována samostatná kapitola a jsou definovány až na podporu rodiny především negativně: jako ochrana před riziky nemoci, invaliditou, nezaměstnaností či zabezpečení ve stáří (čl. 84).

Reformně naladěni členové komise chtěli sociálně tržní hospodářství interpretovat nově (viz podkapitolu 4.1). Kapitola mnohem více zdůrazňuje sociální spravedlnost ve smyslu rovnosti výsledků. Tento akcent se nejvíce odráží v úvodním článku kapitoly: *Za základy sociálně tržního hospodářství jsou označeny „píle [Leistung] a sociální spravedlnost, volná soutěž a solidarita“*. Sociálně tržní hospodářství má být nadále rozvíjeno (*fortentwickeln*), aby *„stále rostla účast na společenském a hospodářském pokroku“* (čl. II/1).²³⁶

Nedá se říci, že by se tento hodnotový posun nějak výrazně projevil v konkrétních požadavcích v oblasti hospodářské politiky. Pouze je z některých formulací oproti Berlínskému programu patrný větší důraz na roli státu v hospodářském procesu.²³⁷ Velký význam je potom připisován nákladům na reformy a investice. Dokument hovoří o *„velkých sociálně politických [gesellschaftspolitisch] reformách“* (čl. II/4) a připouští dokonce pro případ, že by na jejich pokrytí nestačily příjmy státu, *„zvýšení podílu veřejné ruky na hrubém sociálním produktu“*, tj. fakticky zvýšení daní (čl. II/9).

Mnohem širší je ale pojetí sociální politiky, která v návrhu komise tvoří s hospodářskou politikou jednu kapitolu. Je naprosto patrný odklon od koncepce sociální politiky jakožto záchranné sítě ve prospěch aktivní sociální politiky zasazující se za rovnost šancí a možnost seberealizace jedince. Samostatná podkapitola byla věnována politice zaměstnanosti – tato problematika není v Berlínském programu téměř vůbec zmíněna (srov. čl. 58). Návrh hovoří o významu širšího zaměření odborného vzdělávání, dalšího vzdělávání a přeškolení (čl. II/18), tematizuje otázku postavení žen a starších zaměstnanců na trhu práce (čl. II/19, 20) a zmiňuje dokonce problematiku *gastarbeiterů* (čl. II/21). Dokument prosazuje velkorysé rozšíření sítě sociálních zařízení (čl. II/17) a řadu nových plnění ze sociálních systémů.²³⁸ Mnohem více prostoru než v Berlínském programu je věnováno postavení ženy ve společnosti. Vedle výše zmíněné problematiky přístupu na trh práce se věnuje roli ženy

²³⁶ Původní návrh této kapitoly vypracovaný příslušnou podkomisí byl výrazně delší a radikálnější (viz dále). Pravděpodobně byl zkrácen redakční komisí. Heiner Geißler se jej na 4. zasedání pléna programové komise snažil pozměňovacím návrhem prosadit zpět do textu, ale neuspěl.

²³⁷ Např. přestože již program přijatý v Berlíně hovoří o tom, že veřejné investice musí přispívat k hospodářské stabilitě (čl. 58), podle návrhu komise *„musí být v tržním hospodářství národohospodářský proces ovlivňován státem“* (čl. II/3).

²³⁸ Zahrnutí žen v domácnosti do systému důchodového pojištění, snížení čekací doby u důchodového pojištění (toto opatření mělo ochránit zejména pracovníky postižené invaliditou v nízkém věku; čl. II/38), zavedení povinného úrazového pojištění (čl. II/42) a zahrnutí preventivní lékařské péče do zákroků hrazených veřejnými zdravotními pojišťovnami (čl. II/40). V kapitole vzdělávání je potom uvedeno zavedení stipendií nezávislých na příjmech rodičů (čl. I/9). Návrh vypracovaný redakční komisí obsahoval ještě navázání výšky sociálních dávek na průměrný příjem místo průměrných životních nákladů, tento článek byl však plénum komise vyškrtnut.

v rodině. Za cíl rodinné politiky CDU označuje „*partnerskou rodinu*“ (čl. II/29) a stejné příležitosti pro ženy ve vzdělávání, zaměstnání i volném čase – za tímto účelem navrhuje změny v řadě právních oblastí a zakládání sociálních zařízení podporujících rodiny (čl. II/31). Autoři návrhu ale ženské otázky nepřipisovaly natolik velký politický význam, aby pro ni vyhradili samostatnou podkapitolu: zůstala roztržštěná mezi podkapitoly Politika zaměstnanosti a Rodina.

3.4.3 Kapitola Vzdělávání, věda a výzkum

Přestože i mnohé pasáže kapitoly Vzdělávání, věda a výzkum vzbudily pozornost, nedá se hovořit o tom, že by se programová komise v této oblasti snažila programatiku strany iniciativně posunout, jako tomu bylo např. u předchozích dvou kapitol. Od přijetí Berlínského programu pokročila CDU v diskusích o vzdělávání hodně kupředu, na řadě expertních zasedání v průběhu roku 1969²³⁹ byl vypracován komplexní program pro tuto oblast.²⁴⁰ Komise do velké míry přejala jeho cíle. Přestože tedy některé body uvedené v návrhu této kapitoly byly veřejností přijaty až s překvapením a jsou připomínány i v odborné literatuře,²⁴¹ ve skutečnosti se nejednalo o nic nového a důležitá rozhodnutí padla již dříve. Ve fázi diskusí na úrovni stranických odborníků se však nová školská politika strany ještě netěšila takové pozornosti, jako když byla vepsána do stranického programu.

Proces tání ve vzdělávací politice CDU probíhal již od poloviny 60. let a strana postupně opouštěla původní hodnotové pojetí školské politiky, podle nějž bylo cílem vzdělávání především utváření charakteru jedince a klíčovou roli hrála oblast religiozity. Vnímala stále intenzivněji nedostatky vzdělávacího systému ve Spolkové republice, spočívající především v nízké sociální propustnosti a nedostatku absolventů vysokých škol, a jejich negativní ekonomické dopady a postupovala mnohem pragmatičtěji. Zachování vlivu rodiny a církví a minimalizace role státu již nebyly nepřekročitelnými požadavky.²⁴²

Již z Berlínského programu je patrné, že CDU chtěla nadále klást na vzdělávání mnohem větší důraz (tato problematika byla v programových dokumentech doposud zcela opomíjena) a že je již chápáno především jako prostředek k dosažení sociální spravedlnosti (čl. 34). Program se zasazuje za reformu vzdělávacího systému a jeho větší sociální propustnost (zejména čl. 36 věnovaný středním školám). Přesto jsou na některých místech

²³⁹ Pütz, „Innerparteiliche Willensbildung,“ 92.

²⁴⁰ *Schule und Hochschule von Morgen* (Bonn: CDU, 1969).

²⁴¹ Např. Bösch v krátkém popisu programu zdůrazňuje zejména zmínku o jednotné škole (*Gesamtschule*).

Bösch, „Macht und Machtverlust,“ 31.

²⁴² Pütz, „Innerparteiliche Willensbildung,“ 126–133.

stále ještě patrné vlivy původní politické koncepce. Návrh komise jde v oblasti vzdělávání o něco dál, jak co se týče rétoriky tak konkrétních opatření. V rozsáhlém úvodu obšírně vysvětluje význam vzdělávání pro seberealizaci jedince, jeho občanskou angažovanost a konkurenceschopnost hospodářství (čl. I/1–4). Školské reformy jsou zde prohlášeny za „*existenciální otázku lidstva pro příští desetiletí*“ (čl. I/5).

Zatímco program z roku 1968 stále ještě zanedbává předškolní vzdělávání, které bylo v politické koncepci CDU 50. let především záležitostí rodiny,²⁴³ návrh vypracovaný Kohlovou komisí považuje rozsáhlý systém mateřských škol za předpoklad odstranění sociální selekce (čl. I/7, 10). Požaduje dokonce zavedení povinné docházky do předškolních tříd pro pětileté (čl. I/10). Tento požadavek byl v CDU dlouhodobě předmětem diskusí, a to jak při přípravě školského programu z roku 1969²⁴⁴, tak při práci programové komise²⁴⁵, nakonec se ale objevil v obou dokumentech. Berlínský program zmiňoval také ještě konfesijní základní školy (čl. 34), které byly v 50. letech pilířem politiky CDU,²⁴⁶ přestože koncem 60. let již bylo jasné, že jsou nepraktickým anachronismem, protože moderní vzdělávání si vyžaduje spíše větší školní zařízení.²⁴⁷ V návrhu komise se tato mantra CDU již neobjevuje.

Již v Berlínském programu strana požadovala větší prostupnost mezi třemi typy středních škol, gymnáziem, reálkou a nejméně náročnou hlavní školou (čl. 36), která je bezesporu jedním z klíčů k řešení problému malé sociální propustnosti německého vzdělávacího systému. Do poloviny 60. let se CDU snažila o reformu tohoto tradičního systému, který vznikl ve druhé polovině 19. století²⁴⁸ a odráží v sobě realitu stavovské společnosti, bránila – pluralita druhů škol podle ní odpovídala různému nadání školáků i potřebám společnosti.²⁴⁹ Návrh komise šel ještě o krok dál, když explicitně zmiňuje podporu pro pokusné zavádění jednotné školy (*Gesamtschule*) pod vědeckým dohledem (čl. I/8). To je postoj, který nezazněl pouze ze strany programové komise, ale experimentální zavádění jednotných škol (jinak dlouhodobě prosazovaných SPD) bylo v této době široce akceptovaným stanoviskem strany. Přestože požadavek na plošné zavedení takových zařízení se objevoval v CDU zcela okrajově, a to v prostředí RCDS a CDA,²⁵⁰ skutečnost, že autoři

²⁴³ Ibid., 78.

²⁴⁴ Ibid., 80.

²⁴⁵ Seznam bodů sporných při jednání podkomise Vzdělávání: Helmut Pütz, rozbor návrhu podkomise Vzdělávání, 23. 4. 1970, VII-004-328/3, ACDP.

²⁴⁶ Pütz, „Innerparteiliche Willensbildung,“ 66–69.

²⁴⁷ Hans-Ulrich Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, díl 5 (München: Beck: 2008), 375.

²⁴⁸ Hans-Ulrich Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, díl 3 (München: Beck: 1995), 396–414.

²⁴⁹ Pütz, „Innerparteiliche Willensbildung,“ 76–78, 82–83.

²⁵⁰ Ibid., 90–92.

programu měli potřebu vyzkoušení tohoto modelu výslovně požadovat,²⁵¹ ukazuje, že přesvědčení, že jednotná škola by mohla být řešením problémů německého školství, které se z dnešního pohledu jeví jako spíše mylné, které však právě na počátku 70. let bylo velmi rozšířené,²⁵² mělo vliv i na CDU, stranu tomuto konceptu tradičně oponující.

Oproti předchozímu programu věnuje návrh vypracovaný komisí více pozornosti vzdělávání učňů a jeho přizpůsobení skutečnosti, že pracovní trh 70. let si vyžadoval od zaměstnanců více flexibility (čl. I/17–18, 20). Naopak pasáž věnovaná vysokému školství nedoznala obsahově změn, což odpovídá skutečnosti, že tato problematika nebyla ve straně předmětem větších konfliktů.²⁵³ Hlavními body jsou zvýšení počtu studijních míst (čl. I/26) a posílení pozice docentů a asistentů (čl. I/25). Význam, jaký je programem modernizaci vzdělávacího systému připisován, se odráží i v požadavku, aby výdaje na vzdělávání byly v následujících pěti letech zdvojnásobeny a dostaly přednost před výdaji na jiné oblasti (čl. 35, 36).

3.4.4 Kapitola Stát, občan, společnost

Jak již bylo zmíněno výše, představovala kapitola Stát, občan, společnost ne příliš šťastně uspořádanou zbytkovou kapitolu zahrnující témata, která nenalezla místo v ostatních třech kapitolách. Kromě otázek státu a práva se zabývala zejména životním prostředím a volnočasovými aktivitami. Z těchto tématických okruhů měla na přelomu 60. let klíčový význam zejména otázka reformy federalismu. Přestože CDU je stranou tradičně lpící na autonomii jednotlivých spolkových zemí,²⁵⁴ atmosféra 60. let, kdy historicky podmíněná rozdrobenost v německém federalismu (tzv. „*deutsche Kleinstaaterie*“) byla považována za překážku reform, měla vliv i na křesťanské demokraty.²⁵⁵ Již Berlínský program požadoval přizpůsobení spolkového státu „*potřebám moderní společnosti*“ spočívající v novém vymezení hranic spolkových zemí a větší spolupráci zemí a spolku (čl. 26).

Přestože změnou Základního zákona a přijetím reformy rozdělení daňových příjmů provedla vláda velké koalice v roce 1969 významný zásah do německého federalismu, jehož výsledkem byla větší centralizace,²⁵⁶ nevyhnula se ani programová komise diskusím o tomto

²⁵¹ Příslušná pasáž byla do textu návrhu vložena až redakční komisí, ve verzi vypracované příslušnou podkomisí se ještě neobjevuje.

²⁵² Srov. Wehler, „Deutsche Gesellschaftsgeschichte, díl 5,“ 376–378.

²⁵³ Pütz, „Innerparteiliche Willensbildung,“ 104.

²⁵⁴ Heiderose Kilper a Roland Lhotta, *Föderalismus in der Bundesrepublik Deutschland* (Opladen: Leske+Budrich, 1996), 88.

²⁵⁵ Srov. např. projevy Kurta Georga Kiesingera a Uwe-Reinera Simona na sjezdu v Mohuči: „17. Bundesparteitag,“ 19, 58.

²⁵⁶ Kilper, „Föderalismus,“ 178–207.

tématu. Návrh komise je mnohem konkrétnější a požaduje přesun řady právních oblastí do tzv. konkurenčního zákonodárství včetně všech oblastí spadajících doposud do tzv. rámcového zákonodárství²⁵⁷ (čl. III/4).²⁵⁸ Vzhledem k benevolentnímu výkladu ústavy ze strany Spolkového ústavního soudu²⁵⁹ by to spolku fakticky umožňovalo přijímat pro tyto oblasti jednotnou právní úpravu. Tato změna by se dotkla zejména oblasti školství, protože vedle vysokého školství navrhoval text vypracovaný komisí zařadit do konkurenčního zákonodárství i základy vzdělávací politiky obecně. Tím by bylo zasaženo jádro výlučných kompetencí zemí, protože právě základní a střední školství jsou nejvýznamnější z mála oblastí, ve kterých jsou spolkové země zcela autonomní. Školství si dokázaly země proti centralizačním tendencím uhájit dodnes.²⁶⁰

Až překvapivě velká pozornost je v programu věnována problematice životního prostředí.²⁶¹ To je nápadné nejen v porovnání s Berlínským programem, kde je znečištění životního prostředí pouze krátce zmíněno v souvislosti s územním plánováním (čl. 73), ale i při srovnání s vnitrostranickými diskusemi té doby. Přestože počátkem 70. let zájem o problematiku životního prostředí ve Spolkové republice rapidně stoupal, na stránkách stranických tiskovin CDU se téměř neobjevovala²⁶² – na rozdíl např. od tématu postavení ženy ve společnosti, které bylo obdobně na vzestupu, jež ovšem v návrhu komise nedostalo ani vlastní podkapitolu. Příčinu, proč se tématu životního prostředí dostalo tak velkého prostoru, je třeba vidět v osobě Rüdigerovi Göbovi, který se touto problematikou dlouhodobě

²⁵⁷ Konkurenční zákonodárství: Čl. 72 Základního zákona. Rámcové zákonodárství: Do reformy federalismu v roce 2006 čl. 75 Základního zákona.

²⁵⁸ Předseda právního výboru Spolkového sněmu Carl Otto Lenz, který byl pověřen vypracováním příslušného článku, navrhl přitom ještě radikálnější formulaci požadující faktické rozšíření konkurenčního zákonodárství na všechny právní oblasti. Z jeho návrhu přitom komise dlouho vycházela, až na závěrečném plenárním zasedání se prosadil protinávrh, jehož základem je konzervativnější formulace vypracovaná dlouholetým státním tajemníkem na ministerstvu spravedlnosti Walterem Straußem, která zdůrazňovala normativní hodnotu federálního uspořádání. Pozoruhodné na této diskusi je odlišný věk a životní zkušenosti obou hlavních aktérů, které jsou ukázkovým příkladem generačních rozdílů v CDU této doby. Lenz se narodil roku 1930, absolvoval studijní pobyt v USA, celý život se profesně angažoval v politice, před svým zvolením do Spolkového sněmu pracoval v aparátu křesťansko-demokratické frakce v Evropském parlamentu, později se významně angažoval na reformách ústavního a rodinného práva SRN. Strauß byl ročník 1900, v letech 1928–1935 působil jako úředník na ministerstvu hospodářství, během nacistické diktatury byl pronásledován, po válce spoluzakládal CDU v Berlíně. 1949–1963 byl státním tajemníkem na ministerstvu spravedlnosti, 1963–1970 soudcem Evropského soudního dvora. Lenzův a Straußův návrh: Carl Otto Lenz Rüdigerovi Göbovi, dopis, Bonn, 17. 4. 1970, VII-004-331/1, ACDP. Biografie: „Carl Otto Lenz,“ *Internationales Biographisches Archiv*, č. 41 (1998). „Walter Strauß,“ *Internationales Biographisches Archiv*, č. 14 (1976).

²⁵⁹ Kilper, „Föderalismus,“ 102.

²⁶⁰ K tématu dobových diskusí o rozdělení kompetencí v oblasti vzdělávání mezi země a spolek srov. Pütz, „Innerparteiliche Willensbildung,“ 136–142.

²⁶¹ Toho si také všímají někteří autoři. Srov. Bösch, „Macht und Machtverlust,“ 31. Dreher, „Helmut Kohl,“ 147.

²⁶² Srov. např. *Deutsches Monatsblatt*, ročník 1970.

zabýval²⁶³ a příslušné pasáže programu vypracoval.²⁶⁴ Göb se právě v době, kdy komise připravovala program, stal tajemníkem (*Geschäftsführer*) CDU.²⁶⁵ Strana pak jeho znalostí a angažmá v této oblasti spíše využila, aby zdůraznila svou moderní tvář – nedá se říci, že by zájem o životní prostředí byl odrazem vnitrostranických nálad.

Pasáž věnovaná životnímu prostředí je nápadná nejen svým rozsahem (zahrnuje 7 článků, přitom každý z nich představuje samostatnou podkapitolu, což svědčí o snaze ji zdůraznit), ale i tónem, který je velmi kritický ke společenské situaci a naznačuje katastrofické scénáře: „*Negativní následky technizace a rostoucí konzum vedou k ohrožení našich životních podmínek*“ (čl. III/15).²⁶⁶ Zároveň ale na rozdíl od ideologie vyvinuté v průběhu 70. let environmentalistickým hnutím²⁶⁷ si dokument vypracovaný komisí sliboval vyřešení otázky životního prostředí od technického pokroku, místo aby v něm viděl podstatu problému.

3.5 Reakce na návrh programové komise

3.5.1 Veřejné reakce na návrh programu

Po zveřejnění návrhu programové komise ovládly vnitrostranickou diskusi nejprve kritické konzervativní hlasy. Zastánci práce komise hlásící se k progresivnímu křídlu strany se k jejímu textu vyjadřovali spíše až zpětně pod dojmem úprav, které v něm v listopadu provedl Ústřední výbor CDU. Hlavní útok proti textu předloženému k diskusi byl veden na stránkách časopisu *Dialog* blízkého Hospodářské radě CDU. Svou terminologií a částečně i obsahem podle něj návrh znamenal „výrazné přiblížení programu SPD“ a šéfredaktor magazínu upozornil, že „škodolibí kritici jej již označili za ,nejlepší program SPD““.

„Ve srovnání s Berlínským programem má program nové akcenty: zespolečenštění ,sociálně tržního hospodářství‘, společenský pokrok, rozšíření všech kolektivních sociálních systémů, více

²⁶³ Srov. např. jeho článek v časopise Mladé unie: Rüdiger Göb, „Die Stunde der Wahrheit,“ *Die Entscheidung* 18, č. 9 (září 1970): 26–27.

²⁶⁴ Zápis ze zasedání podkomise Stát, občan, společnost, 13. 3. 1970.

²⁶⁵ „Rüdiger Göb,“ *Internationales Biographisches Archiv*, č. 28 (1978). Göb (*1928) předtím působil na vysokých pozicích na ministerstvu vnitra, zaměřoval se na otázky komunální politiky a územního plánování.

²⁶⁶ Kritický postoj a obavy z budoucnosti jsou mnohem více patrné z ranějších verzí této pasáže. Např. ve verzi vypracované příslušnou podkomisí stojí: „*Stoupající industrializace, rapidní přírůstek obyvatelstva a vznik konzumní společnosti společně ovlivnily ekosystém a tyto vlivy vedly k neúnosnému a stále nebezpečnějšímu znečištění a nedostatku elementárních statků jako vzduch, voda a půda. Nezodpovědnému drancování těchto přírodních zdrojů musí být co nejrychleji zamezeno – v našem vlastním zájmu, ale rovněž na základě odpovědnosti vůči další generaci. Bez opečovávání a uchování našich přírodních základů života bude ztracena nejen báze pro dynamické hospodářství, ale pro důstojnou existenci vůbec.*“ Návrh pasáže o životním prostředí datovaný 22. 4. 1970, VII-004-331/1, ACDP. Viz rovněž: Analýzy k problematice životního prostředí, VII-004-327/1, ACDP.

²⁶⁷ Srov. Karl-Werner Brand, Detlef Büsser a Dieter Ruch, *Aufbruch in eine Gesellschaft: Neue soziale Bewegungen in der Bundesrepublik* (Frankfurt/Main: Campus, 1986), 103–106.

solidarity, více donucování zákonem, více státu a státní kontroly – zato méně svobody, méně rozmanitosti, méně individuálních možností rozvoje a méně vlastní odpovědnosti. Pouze jako zástěrka se objevují pojmy ‚svoboda‘ a ‚odpovědnost‘ v preambuli návrhu“.²⁶⁸

Pasáže programu k hospodářské politice zkritizoval v *Dialogu* v podobném tónu i poslanec Spolkového sněmu za CSU a předseda pracovní skupiny k finanční politice frakce CDU/CSU Wolfgang Pohle.²⁶⁹ Jeho stranický kolega Julius Steiner se vyjádřil v článku s názvem „*Lehkomyslnost?*“ k zahraničně politické kapitole, které vyčetl, že signalizovala připravenost smířit se s realitou a nedostatečně vyzdvihovala cíl znovusjednocení.²⁷⁰ Do tohoto čísla časopisu přispěla i poslankyně za CDU Margot Kalinke, která zde analyzovala programové body k sociální politice. Kritizovala, že místo aby program zdůrazňoval princip odpovědnosti a rovnocenné postavení soukromých pojišťoven, prosazuje rozšiřování vlivu státu a stále více reglementace a dává neufinancovatelné sliby.²⁷¹ Obecně potom konstatovala:

„Když se člověk podívá na návrh programu [...], může téměř dojít k závěru, že v programové komisi byly zastoupeny síly, které chtěly v Hamburgu zinscenovat ‚Godesberg‘. Už preambule ukazuje, že se, zdá se, daří získávat stále více vlivu v CDU těm kruhům, které by chtěly hodit přes palubu poslední zbytky světonázorově zakotvených zásad“.²⁷²

Dalším poslancem, který se k návrhu programu veřejně kriticky vyjádřil, byl jeden ze zakladatelů Hospodářské rady CDU Alphons Horten. Ve svém článku v konzervativním katolickém týdeníku *Rheinischer Merkur*, který kriticky provázal celou programovou diskusi, vytýkal dokumentu předloženému komisí vedle špatné redakční kvality to, že neklade dostatečný důraz na důležité otázky jako zahraniční politika – v tomto kontextu cituje výrok Friedricha Neumanna „*Když se blíží Kozáci, končí sociální politika*“ – , boj proti stoupající inflaci či potřeba vymezit se proti „*kolektivistickým a anarchistickým cílům, které mají zčásti otevřeně za cíl svržení stávajícího řádu*“. Místo toho je plný prázdných frází jako je „*mlhavý a šroubovaný*“ pojem seberealizace. Také litoval, že návrh nezmiňuje úspěšnou minulost strany.²⁷³

Na zaměstnavatelském křídle strany se k návrhu Kohlovy komise vyjádřilo kriticky i Středostavovské sdružení. Jeho čelní představitelé zaútočili na tento dokument velmi ostře na

²⁶⁸ Heinz Pentzlin, „Neu programmiert“, *Dialog: Konzeptionen, Kommentare, Analysen* 1, č. 8 (srpen 1970): 1.

²⁶⁹ Wolfgang Pohle, „Torso mit Schlagseite: zum Wirtschaftspolitischen Teil des CDU-Programmwerfs“, *Dialog: Konzeptionen, Kommentare, Analysen* 1, č. 8 (srpen 1970): 12–15.

²⁷⁰ Julius Steiner, „Leichtsinn?: zum ostpolitischen Teil des CDU-Programmwerfs“, *Dialog: Konzeptionen, Kommentare, Analysen* 1, č. 8 (srpen 1970): 22–23. Steiner byl jedním z poslanců CDU/CSU, kteří se nechali podplatit tajnou službou NDR a v roce 1972 nepodpořili návrh na vyslovení nedůvěry vládě Willyho Brandta, čímž umožnili pokračování jeho východní politiky.

²⁷¹ Margot Kalinke, „Programm der Kompromisse: zum sozialpolitischen Teil des CDU-Programmwerfs“, *Dialog: Konzeptionen, Kommentare, Analysen* 1, č. 8 (srpen 1970): 16–21.

²⁷² *Ibid.*, 17.

²⁷³ Alois Horten, „Kein Programm für die Opposition: Widersprüche und Lücken im Entwurf der Sonderkommission für den CDU-Parteitag“, *Rheinischer Merkur*, 4. 9. 1970.

sněmu své organizace v září 1970. Spoluzakladatel spolku a nyní jeho odstupující předseda, pokladník CDU a bývalý spolkový ministr hospodářství Kurt Schmücker ve svém projevu konstatoval:

„Rozhodně odmítáme v CDU jakýkoliv závod se socialismem. Kdo chce předjíždět zleva, nedokáže se vrátit k pravé straně, bude vytlačen ještě víc doleva. Kdo to tak chce, ať to klidně provozuje, ale ať k tomu nezneužívá naše hlasy a naše členské průkazy. Ze zkušenosti víme, že hesla jsou nebezpečná a mohou již v zárodku zkazit mnohá nutná zamyšlení se. Ale víme také, že klid a rozvaha mohou být špatně pochopeny a proto dnes tento tón! Jsme připraveni postavit se moderním formulacím předjíždění zleva [...].

Milí přátelé, je zcela přirozené, že v každé straně jsou spory o její směřování a ty by měly pobíhat bez difamací. Každý musí ale vědět, že nikoliv organizace strany je rozhodující, ale to, co strana programaticky chce. V extrémním případě to může být dokonce tak, že aparát nebo organizace vydají program, a nikoliv jednotliví členové, kterým se ty změny nelíbí.

A říkám naprosto zřetelně, v tzv. doplnění [*Fortschreibung*] Berlínského programu jsou některé body, které představují nebezpečí zvratu [*Bruch*]. My tento zvrát nechceme, protože ten se hodí pouze těm, kteří nám – jak jsem právě ukázal – chtějí podvázet ekonomickou volnost. Ale špatné kompromisy také odmítáme. Abych to řekl nepřikrášleně [*unverblümt* – výraz používaný zaměstnavatelským křídlem často jako narážka na Norberta Blüma], nenecháme naši CDU/CSU degradovat na pouhou stranickou organizaci, která může přes noc vyměnit esenciální zásady, hlavně když stojí aparát.

Chci vyzdvihnout některé body z toho návrhu. Ledabylost [*Liebllosigkeit*], s jakou jsou popisovány zodpovědnost, vlastnictví a podnikatelská odvaha, mě rozčiluje. Trváme na úpravách ve smyslu berlínských formulací [...]. Část ke vzdělávací politice obsahuje tolik touhy po změně, že také prosíme o to, aby byly zváženy proměny pedagogických a školních představ posledních padesáti let, abychom na konci skromně došli k závěru, že nic nedokazuje, že je možné si od dnešního stavu moudrosti slibovat dlouho trvající platnost. [...] Že se prostřednictvím školek a předškolních tříd [...] sahá už po tříletých, je mi příliš spartánské, připomíná mi to hejna kuřátek [totalitních – poznámka OP] státních organizací“.²⁷⁴

Předseda diskusního kroužku Střední stav frakce CDU/CSU Heinrich Gewandt varoval:

„Nic by nebylo nebezpečnější pro tuto zemi, ale nic by nebylo nebezpečnější pro CDU/CSU, než kdyby vzplanulo podezření, že se již nehlásíme k tržnímu hospodářství. Teď cituji jednoho kolegu, který má tendenci k přehánění, já jsem to opravdu nebyl, ten řekl: ‚Cílem CDU není napsat druhý komunistický manifest‘. Vážným tónem bych ale dnes řekl, my musíme Berlínský program dále rozvíjet [*Fortentwickeln*], nesmí se ale stát imitací Godesberského programu“.²⁷⁵

Nový předseda Středostavovského sdružení Egon Lampersbach, který byl členem programové komise, tvrdil, že se zástupci sdružení „se vši rozhodností bránili tomu, aby místo doplnění [*Fortschreibung*] na stole ležel zcela nový návrh. Že se tento návrh navíc dokonce téměř nepodobá původním stanoviskům CDU, nad tím bychom se měli zamyslet.“ Lampersbach se ohradil proti tendencím, „které nemají nic společného se zásadami, pod

²⁷⁴ Referát Kurta Schmückera „*Mittelstandspolitik in der Opposition*“ přednesený na sněmu Středostavovského shromáždění 27. a 28. 9. 1970 v Ansbachu, IV-004-006/I, ACDP.

²⁷⁵ Projev Heinricha Gewandta přednesený na sněmu Středostavovského shromáždění 27. a 28. 9. 1970 v Ansbachu, IV-004-006/I, ACDP.

kterými Unie kdysi nastoupila.“ Kritizoval také, že návrh neobsahuje žádnou pasáž explicitně se vyjadřující ke středním vrstvám.²⁷⁶

Do diskuse o předloze programu se zapojil i bývalý kancléř Ludwig Erhard, který ztělesňoval úspěchy strany v hospodářské politice. Erhard byl rovněž členem komise, podle zpráv tisku se však, „když jeho globální poučky o mravním řádu nebyly vyslyšeny“, po prvních zasedáních „rozhněván stáhl“ a dále se práce neúčastnil.²⁷⁷ Podle magazínu *Der Spiegel* bývalý kancléř „bojoval v komisi proti demontáži svého pomníku. Erhard nazval představy o hospodářské politice zastávané většinou v komisi za ‚zcela šílené‘ a ‚modernistické žvanění‘“. ²⁷⁸ V článku v teoretickém časopise strany Erhard kritizoval, že stranické programy již nevycházejí z dlouhodobých hodnotových zásad, ale podléhají momentálním módám. Návrh komise podle něj „z obavy, že by již nebyl moderní, dělá ústupky povážlivým kolektivistickým představám – jako by byla myšlenka svobody již prohraná a rovnostářství bylo náš osud“. ²⁷⁹ V projevu na akci vlivné stranické organizace okresu Rýn-Sieg, zahrnujícího předměstí Bonnu, se Erhard pozastavil nad tím, kolikrát se v programu vyskytují výrazy „musí“ a „požaduje“. „Jak špatná musela CDU v uplynulých dvaceti letech být, když nyní pracujeme s takovým slovníkem. To je sebeobvinění, ke kterému nemá CDU žádný důvod“. ²⁸⁰

Za návrh komise se naopak postavila vnitrostranická levice. Již v červenci představil tajemník CDA Norbert Blüm, který byl při jednáních komise jedním z hlavních aktérů, návrh v odborářském deníku *Welt der Arbeit*. Uvedl, že v textu komise jsou jednotlivé programové body oproti Berlínskému programu mnohem více zasazeny do kontextu hodnot, které CDU zastává. Zdůraznil potom především ekonomickou část programu, kde je podle něj nově interpretováno sociálně tržní hospodářství tím, že hospodářská politika se stává součástí sociální politiky (*Gesellschaftspolitik*; srov. podkapitolu 4.1). ²⁸¹ Později se Blüm v komentáři v bavorském rozhlasu také důrazně postavil proti kritice v časopise *Dialog*. ²⁸² Oficiální orgán

²⁷⁶ Projev Egona Lampersbacha přednesený na sněmu Středostavovského shromáždění 27. a 28. 9. 1970 v Ansbachu, IV-004-006/I, ACDP.

²⁷⁷ „Kohl als Programm“, *Capital* 9, č. 11 (1970): 42.

²⁷⁸ „Wagnis gestrichen“, *Der Spiegel* 23, č. 28 (1970): 33. Časopis *Dialog* zmiňuje, že v komisi došlo ke konfliktům mezi Erhardem a Norbertem Blümem z CDA. Leo Schütze, „Die CDU-Sozialausschüsse und die ‚Neue Linke‘“, *Dialog: Konzeptionen, Kommentare, Analysen* 1, č. 8 (srpen 1970): 28.

²⁷⁹ Ludwig Erhard, „Über Parteiprogramme“, *Gesellschaftspolitische Kommentare* 17 (září 1970): 208. Článek byl rovněž citován v médiích: Srov. „Umstrittenes wirtschaftspolitisches Programm der CDU“, *Neue Zürcher Zeitung*, 12. 9. 1970.

²⁸⁰ Citováno podle: „Erhard übte Kritik am CDU-Parteiprogramm“, *Rhein-Sieg-Rundschau*, 12. 10. 1970.

²⁸¹ Blüm, „Ein neues CDU-Programm“.

²⁸² Komentář Norberta Blüma „Der Streit um das neue CDU-Programm“, Bayerischer Rundfunk, 1. 9. 1970. Přepis: IV-013-023, ACDP.

CDA zveřejnil rozsáhlou analýzu jednotlivých částí programu, ocenil preambuli návrhu, nové členění programu a „zřetelně pragmatická řešení“ a vyhlásil „ani o krok zpět za tento návrh“.²⁸³

Podobně formuloval své stanovisko předseda Mladé unie Jürgen Echternach: bylo podle něj nutné „přesvědčivý a koncepčně kompaktní návrh, který byl předložen programovou komisí, bránit v jeho jádru proti všem útokům z doby včerejší.“ Mnohé se podle něj na návrhu dalo zlepšit, ale jeho základní tendence neměla být rozmělněna.²⁸⁴ Ve stejném čísle časopisu Mladé unie se postavil Wulf Schönbohm na obranu návrhu programu proti útokům měsíčníku Dialog. Autoři této kritiky podle něj mají dosavadní politiku CDU za neměnné dogma. „Dělají, jako by se během dvaceti let politiky CDU nic nezměnilo a zapřísahávání ztrouchnivělých frází bylo garancí pro úspěšnou politiku CDU pro příštích dvacet let.“ Schönbohm míní, že „každý, kdo se odváží škrábnout posvátnou krávu politiky Unie (o bitvách nemůže být žádné řeči), je označen za kacíře a odpadlíka a dostane se mu označení, která byla doposavad rezervována pro rudé a podobné politické druhy. Kdyby bylo vše podle těchto kritiků, neexistovalo by žádné doplnění (Fortschreibung), ale pouze zachování Berlínského programu“.²⁸⁵

O několik měsíců později shrnul Schönbohm v časopise *Sonde*, že programová komise

„učinila nutný seriózní pokus posunout se od berlínského Neckermannova katalogu k integrovanému politickému reformnímu konceptu. [...] Především v sociálně politické [gesellschaftspolitisch] a zahraničně politické kapitole učinila programová komise odvážný pokus, odhodit část ideologického balastu, aby tak dospěla ke skutečnému politickému rozvinutí [Fortschreibung] dosavadní programatiky CDU“.²⁸⁶

Podle Místopředsedy RCDS Wolfganga Reedera obsahoval návrh komise sice „ještě mnohé prázdné formulace, bral ještě ohled na oblíbené představy. Nicméně byl z něj patrný vhled do změněných politických a společenských podmínek, rozeznání nutnosti, v proměněném prostředí nově formulovat roli CDU.“ Bez cílů seberealizace, kterou označuje za první cíl politiky, rovnosti šancí a na spolurozhodování, transparentnosti a sdílení a kontrole moci stojící „dynamické demokracie“ ztrácela podle něj v 70. letech křesťansko-demokratická politika veškerou přesvědčivost. „Dynamika akceptující společenskou změnu nahradila frázi ‚žádné experimenty‘ [slogan CDU před volbami 1957 – poznámka OP], společenský pokrok

²⁸³ „Kein Zurück hinter den Entwurf,“ *Soziale Ordnung* 24, č. 7/8 (červenec/srpen 1970): 3.

²⁸⁴ Jürgen Echternach, „Der Kommentar,“ *Die Entscheidung* 18, č. 9 (září 1970): 4.

²⁸⁵ Schönbohm, „Bemerkungen,“ 7.

²⁸⁶ Schönbohm, „Wo sind sie geblieben,“ 9–10.

*se dostal na místo pohodlného konstatování ‚bezpečí pro všechny‘ [slogan SPD před volbami 1957 – poznámka OP]. Politika nastoupila na místo rutinní administrace“.*²⁸⁷

Do diskuse o novém programu CDU se snažil zasahovat také hlavní politický konkurent, SPD. Tajemník strany (*Bundesgeschäftsführer*) Jürgen Wischnewski se ve svých komentářích snažil zdůraznit intenzitu konfliktu v CDU a sílu konzervativní reakce na program a naznačoval, že tam, kde se křesťanští demokraté snaží o modernější akcenty, se vlastně pouze přibližují pozicím, které SPD zastává již dlouho. Návrh vypracovaný Kohlovou komisí nebyl sice SPD dostatečně progresivní, podle Wischnewského by ale „*spolupráce s CDU, která by tento návrh měla jako program, umožnila rychlejší realizaci iniciativ, které jsou naplánovány v tomto legislativním období*“.²⁸⁸ V listopadu, zjevně se znalostí interních materiálů CDU, citoval kritická stanoviska zaslaná různými stranickými organizacemi a zveličoval konzervativní odezvu. Situaci reformátorů v CDU vykreslil jako beznadějnou.²⁸⁹

3.5.2 Stanoviska stranických organizací

O programovou diskusi projevila zájem i členská základna – stranické organizace i jednotlivci zaslali do Bonnu více než 7 000 stanovisek.²⁹⁰ Tato reakce byla vnímána jako negativní,²⁹¹ o čemž svědčí i následné počínání stranického vedení. Toto hodnocení je však třeba částečně relativizovat. Přestože došla řada otevřeně kritických komentářů, drtivá většina stanovisek byla svou formou velmi technická a týkala se věcných úprav dílčích bodů. Je také třeba vzít v úvahu, že se stranické organizace spíše vyjadřovaly k aspektům, se kterými nesouhlasily a požadovaly jejich změnu, a necítily takovou potřebu zmiňovat věci, které podporovaly, či vyjadřovat podporu návrhu jako celku.

Všechna došlá stanoviska byla zpracována zaměstnanci sekretariátu CDU do rozsáhlé dokumentace,²⁹² která se snažila zachytit „*rozpoznatelné tendence stanovisek*“, tedy u každého článku návrhu kvantifikovat, kolik stranických organizací jaké úrovně k němu má jaké stanovisko. Zvlášť byly potom uvedeny citace všech stanovisek vyjadřujících se obecně

²⁸⁷ Wolfgang Reeder, „Ein Schritt Vorwärts – zwei Schritte zurück...?: zur zweiten Fassung des CDU-Programmmentwurfes für 1971,“ *RCDS aktuell*, zvláštní vydání u příležitosti 18. sjezdu CDU: 11–12.

²⁸⁸ Jürgen Wischnewski, „Die CDU entdeckt ihre Konflikte,“ *Vorwärts*, 11. 8. 1970. Srov. Die CDU robbt sich heran: „Programmmentwurf nähert sich SPD-regierungsprogramm von 1961,“ tisková zpráva SPD, 28. 8. 1970, svazek 5, 2/201/16-1, ACDP-PD.

²⁸⁹ Komentář Jürgen Wischnewského pro Südwestfunk, 29. 11. 1970. Přepis: Svazek 5, 2/201/16-1, ACDP-PD.

²⁹⁰ Stanoviska stranických organizací k návrhu komise, VII-004-333/1, VII-004-332/2, VII-004-333/2, 329/1, VII-004-329/2, VII-004-334/1, ACDP.

²⁹¹ Helmut Pütz, v osobním rozhovoru s autorem, příloha č. 2, 10–11. Wulf Schönbohm, v osobním rozhovoru s autorem, příloha č. 4, 1. Komentář Jürgen Wischnewského pro Südwestfunk, 29. 11. 1970.

²⁹² Dokumentace shrnující stanoviska stranických organizací k návrhu komise, svazek 4, 2/201/16-1, ACDP-PD. Srov. Helmut Pütz, v osobním rozhovoru s autorem, příloha č. 2, 6–7.

k programu, jeho členění nebo preambuli. Právě tento způsob zpracování – který vzhledem k nedostatečnému personálnímu obsazení sekretariátu představoval obdivuhodný výkon – mohl přispět ke zkreslenému vnímání reakce členské základny, protože negativní hlasy ještě zdůraznil a vytrhl je z kontextu (např. stanovisek vyjadřujících se k programu jako celku explicitně pozitivně byl pouze zlomek). I průběh pozdějšího Düsseldorfského sjezdu naznačuje, že reakce členské základny nebyla tak odmítavá, jak se na první pohled zdálo.

Vyhodnotit takové množství návrhů a vyslovit autoritativní soud o rozložení sil ve straně se tak ukazuje jako nemožné. Z tohoto důvodu to také nemůže být cílem následujících odstavců, jsou zde pouze nastíněny nejčastější kritické námitky. Mezi ně patřila výtky, že návrh předložený komisí není doplněním Berlínského programu, ale zcela novým textem. Text vypracovaný komisí byl kritizován za přílišnou délku a malou srozumitelnost. Naopak původní Berlínský program byl vyzdvihován pro svou přehlednost a jasné politické poselství. Rozsah programu byl přitom některými vnímán nejen jako technický problém týkající se redakční úpravy, ale jako politický nedostatek – nedostatečné zdůraznění priorit a oportunistická snaha zavděčit se všem: „[...] první Berlínský program byl celkově jasnější, političtější a ve svých bodech úspornější. U tohoto programu má člověk dojem nabídky velmi bohatě zásobeného obchodního domu, který chce mít pro každého potenciálního zákazníka něco v nabídce“.²⁹³

Mnozí postrádali větší vymezení vůči programu SPD. Často zaznívala námitka, že se návrh snaží zavděčit aktuálním „módním“ náladám a oportunisticky jim obětuje tradiční hodnoty CDU. Výše bylo zmíněno, že výsledek voleb v roce 1969 byl vnímán odlišně reformisty a tradicionalisty. Některá stanoviska ukazují, že na nižších úrovních stranické hierarchie byla ochota vzít na vědomí probíhající společenskou změnu a její politické důsledky ještě menší, než u špičkových politiků, kteří měli k dispozici sociologické analýzy. Jedna zemská stranická organizace varovala před tím, že by „*přizpůsobení se [Anpassung] aktuálnímu levicovému trendu menšiny obyvatelstva SRN*“ mohlo „*otrást důvěrou širokých voličských vrstev v CDU*“.²⁹⁴ Z Porýní přišlo přání, aby „*CDU měla více odvahy odolávat tlaku doby a jsme přesvědčeni o tom, že výsledkem by nebylo odstrašení ‚moderních‘ lidí, ale mnohem větší přitažlivost pro ustarané a zodpovědné (a přeci o nic méně ‚moderní‘) lidi*“.²⁹⁵ Jiné stanovisko hovoří o oportunistické hysterii („*Anpassungshysterie*“) a o „*trendu*

²⁹³ Stanovisko krajské organizace CDU Hildesheim – město.

²⁹⁴ Stanovisko Pracovního kroužku pro celoněmecké otázky při Zemské organizaci CDU Severní Württembersko.

²⁹⁵ Stanovisko krajské organizace Eüskirchen. Tato pasáž se vztahuje výslovně k preambuli návrhu.

*k levicovému oportunismu [Links-Anpassung] a postupné revizi pevných zásad CDU*²⁹⁶ V dopise generálnímu tajemníkovi Heckovi vyjádřil straník z Düsseldorfu přesvědčení, že CDU může získat voliče *“mobilizací MLCÍCÍ VĚTŠINY – apelem na pravé, solidní, tradiční hodnoty, nikoliv ale takzvanou ‘pokrokovost’”*.²⁹⁷ Opakovaně byl kritizován slovník návrhu, který byl označován za příliš odborný, či rovnou jako přebírání levicové terminologie.

Konkrétně pozornost členské základny, jak se dalo očekávat, upoutala otázka řazení kapitol – řada stranických organizací se vyslovila pro přesunutí zahraniční politiky na první místo (přestože ani počet stanovisek požadujících zachování navržené struktury nebyl zanedbatelný) – a zahraniční politika obecně: kontroverzní byly zejména pasáže týkající se NDR a polských hranic. Řada stanovisek se kriticky vyjadřovala k preambuli návrhu a především jejímu druhému odstavci pokoušejícímu se vykreslit představu CDU o „dynamické“ demokracii. V kapitole o hospodářské politice postrádali kritici větší důraz na tržní principy a požadovaly zmínění hodnot jako soukromé vlastnictví či odvaha k rozhodnutím v podnikání. V oblasti vzdělávání se ozývalo přání na větší důraz na roli rodiny, kontroverzní byl zejména požadavek zavedení povinných předškolních tříd, přičemž v tomto bodě byly síly přibližně vyrovnané. Pozoruhodné je, že i ze stanovisek je patrná tendence k větší centralizaci školské politiky, a to zejména u nižších stranických organizací, u zemských organizací se naopak projevovala tendence chránit kompetence spolkových zemí. Velmi silně zazněl hlas požadující zařazení článků vyjadřujících se explicitně k středním vrstvám a k roli církví ve společnosti.

3.5.3 Diskuse o odložení programového sjezdu

Koncem léta se začínalo ukazovat, že plánovaný harmonogram nebude možné dodržet a sjezd se nebude moci konat v listopadu. Komise měla původně svou práci ukončit do konce května, třítydenní zpoždění ale způsobilo, že čas vymezený na diskusi v regionálních organizacích strany připadl na dobu letních dovolených. Stranické organizace o návrh projevíly velký zájem, v létě ho ovšem nebyly schopné dostatečně prodebatovat. Koncem srpna se tak na sekretariátu CDU začaly hromadit žádosti o posunutí lhůty pro zasílání stanovisek (3 zemské stranické organizace, 24 krajských a další grémia).²⁹⁸ Nejednalo se však pouze o technickou diskusi týkající se čistě časového plánu. Celý problém se obrátil

²⁹⁶ Stanovisko krajské organizace Mosbach/Baden.

²⁹⁷ Helmut Polte Brunovi Heckovi, dopis, 22. 10. 1970, svazek 12, 2/201/16-1, ACDP-PD.

²⁹⁸ Stenografický protokol zasedání Ústředního výboru CDU, 8. 9. 1970, in Buchstab, „Barzel,“ 283–284. Srov. „CDU Parteitag erst 1971?“, *Frankfurter Rundschau*, 29. 8. 1970.

v politický spor, kterému média na konci „okurkové sezóny“ se zájmem věnovala pozornost a doprovázela jej řadou spekulací.

V první řadě se vnitrostranická levice obávala, že by posunutí sjezdu hrálo do karet konzervativcům, protože od regionálních organizací očekávala spíše kritický postoj. Nechtěla také dát odpůrcům návrhu dost času na to, aby jej mohli přepracovat. Navíc cítila, že prostor, který se otevřel pro změnu po volbách v roce 1969, se postupně uzavíral a reformní nadšení vyprchávalo – v zemských volbách v průběhu roku 1970 byla strana úspěšná. CDA, Mladá unie a RCDS se tak naopak postavily proti posunutí sjezdu.²⁹⁹ Předseda RCDS Gerd Langguth napsal předsedovi strany a generálnímu tajemníkovi dopis, ve kterém varoval před takovým rozhodnutím, protože by pouze vyvolávalo dojem, že se CDU z obavy před politickými následky vyhýbá rozhodnutí.³⁰⁰ V předsednictvu strany proběhla na toto téma bouřlivá diskuse. Nakonec bylo rozhodnuto doporučit přesunutí sjezdu na leden, proti hlasoval pouze předseda Mladé unie Jürgen Echternach. Ústřední výbor toto rozhodnutí bez rozpravy jednohlasně podpořil.³⁰¹

Média v této souvislosti hodně spekulovala také o roli Helmuta Kohla.³⁰² Případné posunutí sjezdu mělo zvyšovat jeho šance na zvolení předsedou CDU, zejména pokud by programový sjezd byl sloučen se sjezdem volebním, který se měl konat rovněž v roce 1971. Kohl by se tak mohl zviditelnit a vystupovat jako reformátor. Tato interpretace má ovšem i slabé stránky. Především v tuto chvíli byl návrh komise již terčem kritiky z konzervativních kruhů. Být vnímán jako autor programu by tak Kohlovi mohlo i zlomit vaz, přestože v následujících měsících postupoval tak, aby text byl akceptovatelný i pro tradicionalisty. Chování předsedy programové komise během diskusí o termínu konání sjezdu je ale pozoruhodné. Jedná se o jediný moment během celé práce na novém programu, kdy se veřejně angažuje v nějaké sporné otázce. Celou diskusi hned v počátku ještě vyostřil, když se v rozhlasovém interview vyslovil pro posunutí sjezdu a přímo řekl, že v takovém případě by

²⁹⁹ „Junge Union gegen Verschiebung des CDU-Parteitages,“ tisková zpráva Mladé Unie, 7. 9. 1970, svazek 7, 2/201/16-1, ACDP-PD. „Wunsch nach verschiebung des CDU-Programmparteitages immer stärker,“ tisková zpráva DPA, 3. 9. 1970. „Beschluss beendete Ungewissheit,“ tisková zpráva DPA, 8. 9. 1970. Srov. „CDU-Parteitag im Januar in Düsseldorf,“ *Düsseldorfer Nachrichten*, 9. 9. 1970. Hafale Pawlowski, „Die Zukunft der CDU hat noch nicht begonnen,“ *Publik*, 11. 9. 1970.

³⁰⁰ „Studentenring protestiert,“ *Süddeutsche Zeitung*, 31. 8. 1970.

³⁰¹ Generální tajemník Bruno Heck na zasedání ústředního výboru jednání předsednictva označil za „od počátku zcela neharmonick[ou] diskusi“. Stenografický protkol zasedání Ústředního výboru CDU, 8. 9. 1970, 285–286. Vzhledem k tomu, že ve zvoleném termínu byla hala v Hamburku obsazená, bylo rozhodnuto také o tom, že se sjezd uskuteční nakonec přeci jen v Düsseldorfu.

³⁰² Srov. „Union will ihr neues Programm erst noch gründlich diskutieren,“ *Die Welt*, 31. 8. 1970. „CDU in Sorge um die innere Geschlossenheit,“ *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1. 9. 1970.

se muselo jednat rovnou o sjezd volební.³⁰³ Takové jednání je pro Kohla, který vždy spíše sázel na zákulisní taktiky a u sporných otázek se veřejně nestavěl na žádnou stranu, velmi neobvyklé a svědčí o záměrném postupu. Předseda CDU Kiesinger považoval za nutné nechat ústřední výbor potvrdit hlasováním, že plánovaný sjezd nebude sjezdem volebním.³⁰⁴

3.6 Projednání návrhu programu v Ústředním výboru CDU

Ústřední výbor se návrhem nového programu zabýval na za výjezdním zasedání svolaném za tímto účelem na 26. až 28. listopadu 1970 do turistického letoviska Mayschoß nedaleko Bonnu. Odborná literatura výsledky tohoto jednání charakterizuje jako zásadní přepracování návrhu předloženého Kohlovou komisí, a to ve velmi konzervativním duchu.³⁰⁵ Tato interpretace je ovšem poněkud povrchní. Nabízí se zejména otázka, proč by ústřední výbor, do kterého byla mohučským sjezdem zvolena řada mladých tváří, dospěl k závěrům tak zásadně odlišným od výsledků práce komise. Přitom složení komise, jak již bylo uvedeno výše, nebylo nikterak nevyvážené. Roli ústředního výboru je tak třeba vnímat mnohem více diferencovaně, zejména je potřeba upustit od vidění tohoto orgánu jakožto nejdůležitějšího iniciátora konzervativních úprav.

Klíčovou roli při omezování prostoru pro reformisty sehrál – opět – generální tajemník Bruno Heck. Ten ústřednímu výboru předložil novou verzi návrhu, která údajně zohledňovala stanoviska stranických organizací CDU.³⁰⁶ Výboru zřejmě nezbylo nic jiného, než dokument, který mu byl předložen vedením strany a měl představovat vůli členské základny, vzít za základ svého jednání. Kdo s Heckem na návrhu spolupracoval, není jasné,³⁰⁷ ale pracovníci Sekretariátu CDU byli do jeho přípravy zahrnutí zřejmě pouze co se týče vyhodnocení stanovisek členské základny a k návrhu se někteří z nich vyjadřovali kriticky.³⁰⁸

Heckův text zobecnil nebo odstranil problematické formulace, mnohem častěji sahal k tradiční terminologii CDU a posouval akcenty: mnohem větší důraz kladl na znovusjednocení, tržní hodnoty, méně hovořil o seberealizaci jedince a více o jeho tvořivé síle a výkonnosti. Téměř žádný článek nezůstal beze změny. Text byl výrazně kratší, např. byly

³⁰³ Rozhovor s Helmutem Kohlem, Südfunk, 30. 8. 1970. Citován podle: „Kohl bestätigt Sorgen der CDU,“ *Frankfurter Rundschau*, 31. 8. 1970.

³⁰⁴ Stenografický protokol zasedání Ústředního výboru CDU, 8. 9. 1970, 286.

³⁰⁵ Srov. Buchhaas, „Die Volkspartei,“ 318–319. Bösch, „Macht und Machtverlust,“ 32. Dreher, „Helmut Kohl,“ 149. Schönbohm, „Die CDU,“ 121–122. Zolleis, „Die CDU,“ 145.

³⁰⁶ Z jednání ústředního výboru nebyl pořízen stenografický protokol ani zápis. Průběh zasedání: „Angst vor so was,“ 32–33. Návrh předložený Heckem: Überarbeiteter Entwurf für das Berliner Programm, Zweite Fassung (Vorlage für die Bundesvorstandssitzung vom 26. – 28. November 1970), VII-004-327/1, ACDP.

³⁰⁷ Srov. Wulf Schönbohm, v osobním rozhovoru s autorem, příloha č. 4, 2.

³⁰⁸ Poznámka Helmuta Pütze, 23. 11. 1970, VII-004-328/2, ACDP. Poznámka Horsta Teltschika, 23. 11. 1970, VII-004-328/2, ACDP.

zkráceny či zcela odstraněny analytické pasáže vyjadřující se k aktuální situaci. Ty komise do návrhu umístila záměrně,³⁰⁹ působily však právě často zmiňovaným intelektuálním dojmem a návrh neúměrně prodlužovaly, navíc nebyly uváděny systematicky. Zkrácení a redakční úprava programu velmi prospěly, což uznávali i kritici postupu ústředního výboru.³¹⁰ Změny provedené v návrhu komise zohledňovaly názory vyjádřené ve stanoviscích stranickými organizacemi,³¹¹ ve své snaze dát programu konzervativnější podobu však šli autoři předlohy pro ústřední výbor rozhodně dále, než by si pouhé zapracování připomínek vyžadovalo. Znění programu se snažili mnohde přiblížit formulacím Berlínského programu.

V Heckově návrhu stála zahraniční politika opět na prvním místě, přičemž slovy Berlínského programu bylo za hlavní úkol označeno „*vydobýt svobodu a jednotu pro německý lid*“. Vstřícné formulace v oblasti východní politiky nechal generální tajemník tak seškrtat, že z nich zbyly pouze opatrné fráze programu z roku 1968. Kontroverzní pasáže o možnosti uznání vlády NDR (která už byla opět pouze „druhou částí Německa“) a západní hranici Polska se v nové verzi nenacházely. Značně zkrácena byla kapitola o rozvojové politice.

Výrazně nové akcenty – alespoň v teoretické rovině – dostala kapitola věnovaná hospodářské politice. V názvu nebylo sociálně tržní hospodářství označeno za nástroj sociální politiky (*Gesellschaftspolitik*), jako tomu bylo v návrhu komise, ale za základ svobodné společnosti. Problematická deklaratorní úvodní část byla nahrazena textem vypracovaným stranickým Spolkovým výborem pro hospodářskou politiku.³¹² Začíná přihlášením se k sociálně tržnímu hospodářství, „*protože vede k rozvoji svobody jakožto produktivní síly pro obecné blaho,*“ těžiště se posouvá více k ekonomické svobodě, přestože ve srovnání s Berlínským programem stále ještě zůstává patrný důraz i na sociální spravedlnost ve smyslu rovnosti výsledků.

Důraz na seberealizaci jedince, který se návrhem komise prolíná na několika místech (vedle výše uvedených částí např. u tématu vzdělávání, rodina), se z textu vytrácí. V preambuli byl idealistický obraz „dynamické demokracie“ nahrazen konstatováním, že demokracie je systém, který musí být udržován „*stálou a obětavou účastí občanů*“, na místo

³⁰⁹ Srov. Zápis ze zasedání redakční komise, 2. 5. 1970, svazek 12, 1/201/16-1, ACDP-PD. Původně bylo rozhodnuto, že jednotlivé kapitoly budou mít vždy část analyzující situaci ve vztahu k hodnotám uvedeným v preambuli programu a vytyčující obecné cíle CDU, která by předcházela samotným věcným bodům programu. Přestože toto usnesení určovalo, že samotná věcná část programu potom takovéto pasáže již obsahovat nemá, některé body nesystematicky obecné soudy tohoto druhu obsahovaly (např. čl. II/29, II/32, III/15).

³¹⁰ Srov. Schönbohm, „CDU-Programm-Parteitag,“ 10.

³¹¹ Srov. Poznámky k předloze Druhé verze Berlínského programu pro ústřední výbor, 24. 11. 1970, VII-004-328/2, ACDP. Dokument obsahuje zdůvodnění jednotlivých úprav. Většinou se odvolává na stanoviska stranických organizací či na Berlínský program.

³¹² Srov. Stanovisko Spolkového výboru pro hospodářskou politiku CDU, VII-004-327/1, ACDP.

seberealizace nastoupila potřeba chránit svobodu jednotlivce proti kolektivismu a rozvíjet jeho tvořivou sílu. Rovněž pasáž o demokracii v úvodu kapitoly Stát, občan, společnost pozbyla svého reformního náboje a naopak se zde objevilo vymezení vůči heslu demokratizace: „*Politizaci soukromé sféry člověka pod záminkou demokratizace odmítáme.*“ Polemice s pojmem demokratizace se v těchto měsících se zápalen věnoval právě Bruno Heck (viz podkapitolu 4.3).

Dá se tak říci, že návrh předložený generálním tajemníkem byl opravdu doplněním Berlínského programu z roku 1968 v úzkém slova smyslu a nikoliv jeho politickým rozvíjením. Jak si Heck nový program představoval je dobře vidět např. na diskutované zahraničně politické kapitole: politický program zcela respektuje pozice vytyčené v roce 1968, přestože jazykově není zcela totožný. A objevují se zde nová témata, která byla v Berlíně ještě opomenuta či zmíněna pouze stručně, v případě této kapitoly se jedná o podkapitolu o rozvojové politice.

Ústřední výbor však, přestože akceptoval Heckův návrh jako výchozí bod, provedl v jeho textu výrazné změny a některé progresivní formulace do něj zase vrátil. Text, který byl v Mayschoßu nakonec přijat,³¹³ se více věnoval zlepšení vztahů se státy východního bloku (čl. 16) a s NDR (toto označení se do textu opět vrátilo a zůstalo i v konečné verzi přijaté sjezdem). Také opíral svou argumentaci opět spíše o nedodržování lidských práv v NDR a odepření práva na sebeurčení jejím občanům než pouze o historickou národní jednotu (čl. 6). V úvodu kapitoly o ekonomice se ústřední výbor vrátil s menšími úpravami k verzi vypracované programovou komisí (čl. 61), upustil ale od provokativního nadpisu kapitoly. Pasáž o školské politice byla rovněž opět více argumentativní (zejména čl. 27–32). Velké diskuse byly svedeny o preambuli,³¹⁴ zatím však zůstala přibližně v podobě, jak ji předložil Heck.

Ve srovnání s návrhem vypracovaným programovou komisí byl však text přijatý ústředním výborem celkově stále ještě výrazně konzervativnější. To se týká např. také obrazu rodiny. Již v Heckově návrhu chyběla formulace o „partnerské rodině“ či povinná docházka do předškolních tříd – ty měly být zavedeny pouze jako dobrovolná alternativa. Ústřední výbor vyškrtl navíc větu zdůrazňující význam předškolních zařízení a škol s celodenním výchovným systémem pro zaměstnanost žen. Opatrnější byl návrh také, co se týče úprav

³¹³ „Entwurf für das Berliner Programm, 2. Fassung: Vorlage des Bundesvorstandes für den 18. Bundesparteitag der CDU vom 25. bis 27. Januar 1971 in Düsseldorf“, *Deutsches Monatsblatt* 17, č. 12 (prosinec 1970).

³¹⁴ „Angst vor so was,“ 32.

vztahu mezi zeměmi a spolkem.³¹⁵ Četným žádostem vyhověl ústřední výbor tím, že vytvořil podkapitolu výslovně se nazývající „Střední stav“ (přestože body v ní obsažené byly součástí návrhu již před tím) a přidal krátkou podkapitolu věnující se roli církví. Na druhou stranu shrnulo grémium do samostatné podkapitoly body věnující se postavení ženy.

S několika novými iniciativami přišli na jednání ústředního výboru zástupci CDA. Zcela novou podobu díky nim dostala podkapitola o učňovském školství.³¹⁶ CDU dlouhodobě obhajuje systém tzv. duálního učňovského vzdělávání, tradiční v německy mluvících zemích, ve kterém je vedle teoretického vzdělání ve škole zdůrazňováno zejména paralelně probíhající praktické vzdělání přímo ve výrobě, přičemž primární odpovědnost za učňovské vzdělávání nesou podniky a hospodářské komory.³¹⁷ Druhá verze Berlínského programu představuje významný milník v politice CDU v této oblasti. Formulace, kterou zaměstnavatelské křídlo strany na zasedání ústředního výboru (s podporou předsedy strany Kiesingera) prosadilo, se zasazuje za větší roli státu. Učňovské vzdělávání bylo označeno za „veřejný úkol“, byl požadován zákon o učňovském vzdělávání jednotný pro všechny sektory³¹⁸ a podřízení učňovského školství Spolkové agentuře práce (*Bundesanstalt für Arbeit*),³¹⁹ která by za účelem financování této činnosti vybírala rovněž nový poplatek (čl. 37) – zejména poslední dva body se staly předmětem ostré kritiky průmyslu.³²⁰ CDA si od tohoto řešení slibovalo větší důraz na teoretické vzdělávání a zvýšení kvality výuky, která mnohde ustupovala ekonomickým potřebám podniků.³²¹

CDA se také znovu pokusilo zvrátit rozhodnutí programové komise v otázce spolurozhodování zaměstnanců v podnicích. Opět předložilo svůj nový model, se kterým přišlo v září těsně před tím, než o této otázce hlasovalo plénum programové komise. Se svým návrhem se neprosadilo, jeho zástupcům se ale znovu podařilo dosáhnout toho, že byl

³¹⁵ Již Heckova verze počítala (na rozdíl od návrhu komise) se zachováním rámcového zákonodárství, ústřední výbor se potom postavil proti tomu, aby byly základy školské politiky zahrnuty do konkurenčního zákonodárství, a chtěl v této oblasti dát spolku pouze kompetenci vydávat rámcové zákony (srov. čl. 108).

³¹⁶ Srov. návrhy úprav programu zveřejněné CDA před zasedáním ústředního výboru: „Diskussion des Programmmentwurfs,“ *Soziale Ordnung* 24, č. 9 (září 1970): 8. Helmut Pütz, v osobním rozhovoru s autorem, příloha č. 2, 8–9.

³¹⁷ Pütz, „Innerparteiliche Willensbildung,“ 94–101.

³¹⁸ Zákon o učňovském vzdělávání (*Berufsbildungsgesetz*), přijatý teprve v roce 1969, nezahrnoval zcela učně v dílnách malých řemeslníků. Zákon byl novelizován v roce 1971 i s podporou CDU, přičemž zasedání ústředního výboru v Mayschoßu bylo z tohoto hlediska pro CDU rozhodujícím momentem. Pütz, „Innerparteiliche Willensbildung,“ 98–99.

³¹⁹ Nyní *Bundesagentur für Arbeit*. Jejím hlavním úkolem je správa pojištění v nezaměstnanosti.

³²⁰ Srov. Prezident Německé průmyslové a obchodní komory O. A. Friedrich a zástupci čtyř dalších organizací průmyslu Kurtu Georgu Kiesingerovi, telegram, 15. 12. 1970, VII-004-326/1, ACDP.

³²¹ Srov. „Gleiche Chancen für alle,“ *Soziale Ordnung* 24, č. 12 (prosinec 1970): 9.

zveřejněn jako menšinové vótum (v této věci se CDA během tohoto zasedání již podruhé zastal i předseda strany Kiesinger).

Před stranickou i širokou veřejností se však vedení CDU snažilo rozsah změn provedených v návrhu programu zamlžit. Neměl vzniknout dojem, že programová komise se se svým návrhem unáhlila a ústřední výbor musel uvést věci na pravou míru, ani neměly být přiživovány spekulace o pnutích ve straně. Ve svém prohlášení pro tisk zdůvodnil generální tajemník Heck změny v návrhu zapracováním stanovisek z regionů a zestručněním. Podle něj se ale „ukázalo, že návrh programové komise v diskusích v zásadě obstál. Z jeho požadavků se jich většina nachází opět i v návrhu Ústředního výboru.“ Z provedených změn zmínil pouze změnu pořadí kapitol – posunutí zahraniční kapitoly na první místo mělo odpovídat aktuálnímu vývoji ohledně východních smluv – a nové formulace k učňovskému vzdělávání.³²²

Pokud v diskusi o návrhu programové komise převládaly kritické konzervativní hlasy, nyní se ozývali zejména zastánci modernizace strany, kteří kritizovali rozmělnění textu vypracovaného komisí. S rozhodnutím ústředního výboru byly nespokojené zejména mládežnické organizace, jejichž odpověď jak na stránkách časopisu Mladé unie tak v *Sonde* koordinoval Wulf Schönbohm. Do povědomí se vrylo zejména heslo, které verzi ústředního výboru označovalo za „*Rückschreibung der Fortschreibung*“³²³, tedy volně přeloženo za proškrtané doplnění – toto hodnocení cituje i odborná literatura.³²⁴ Schönbohm soudil: „*Všechna důležitá pokroková programová stanoviska, která mnohá dosavadní stanoviska CDU modifikovala a rozvíjela, byla bez náhrady škrtnuta nebo oslabena k nepoznání. Zřídka kdy ukázal ústřední výbor takovou jasnou politickou linii, jako při práci na návrhu programové komise: všechna potencionálně kontroverzní stanoviska byla eliminována*“.³²⁵

Předseda Mladé unie v Severním Porýní-Vestfálsku Karl Lamers kritizoval vedení CDU za to, že se snažilo najít kompromis s co nejširší podporou, místo aby stranu k reformám samo vedlo. Nové znění návrhu hodnotil jako:

„opravdu obecný a vágně formulovaný program, umožňující a potřebující interpretace, částečně dokonce bezobsažný. Snaha ústředního výboru uspokojit všechny skupiny ve straně je zřejmá a také pochopitelná, neposloužila ale profilování strany. Kdo místo toho, aby podporoval tvorbu stranického mínění, chce zohlednit všechny názory, které jsou k dispozici, musí přitom stále hledat nejmenší možný jmenovatel. A ten evidentně není příliš velký“.³²⁶

³²² Prohlášení Bruna Hecka k návrhu programu přijatému Ústředním výborem CDU přednesené před Spolkovou tiskovou konferencí, 1. 12. 1970, svazek 8, 2/201/16-1, ACDP-PD.

³²³ Schönbohm, „CDU-Programm-Parteitag“, 10.

³²⁴ Bösch, „Macht und Machtverlust“, 32.

³²⁵ Schönbohm, „Wo sind sie geblieben“, 11.

³²⁶ Lamers, „Deutschland in Europa“, 12.

Ve zpětném pohledu časopis *Sonde* kritizoval stranické vedení za to, že záměrně přehlíželo nutnost reformy CDU. Ústřední výbor se namísto dlouhodobé perspektivy reforem, kterou časopis doporučoval, rozhodl „na základě průhledných, aktuálních a taktických úvah“ pro strategii co největší konfrontace se sociálně liberální vládou:

„Zjevně mu nešlo o vytvoření střednědobého politického programu Unie, které bylo zadáním [mohučského sjezdu – poznámka OP], ale o posílení frakce v její opoziční a konfrontační strategii vůči spolkové vládě. Ústřední výbor přispěl svým návrhem k tomu, že beztak již oslabená ochota strany k reformám byla ještě více zbrzděna. To, že ústřední výbor návrh proškrtal ještě více, než bylo straně milé, je možné vidět na tom, že [düsseldorfský] sjezd v některých důležitých otázkách obnovil formulace programové komise“.³²⁷

Naopak partner mládeže na vnitrostranické levici, CDA, se zdál s výsledkem zasedání ústředního výboru, na kterém se mu podařilo prosadit řadu návrhů, za daných okolností spokojen.³²⁸

3.7 Reakce CSU na programovou diskusi v CDU

Po odchodu do opozice byly vztahy mezi CDU a její bavorskou sesterskou stranou CSU napjaté. CSU s nedůvěrou hleděla na dění v CDU, která jen nejistě hledala svou novou roli, pohrávala si s myšlenkou změny kurzu a utápěla se v personálních spekulacích. Trnem v oku byla pro ni rovněž stále zřetelnější nejednota v CDU, co se týče reakce na tzv. východní smlouvy.³²⁹

K třenicím přispívaly kritické články na adresu partnerské strany v orgánu CSU *Bayernkurier*. V září 1970 radil *Bayernkurier* kolegům z CDU v článku s názvem Méně diskutovat:

„Není nejlepší, když se dlouhodobě více diskutuje o straně než o jejích politických aktivitách. Na jednu stranu není možné přehlédnout, že je v zájmu vlády podnikáno mnoho průhledných publicistických pokusů z venku způsobovat rozvrat v CDU. Na druhou stranu existují tyto možnosti ovlivňování jenom proto, že u některých prominentních reprezentantů strany padají na neúrodnou půdu.“

Po převzetí vlády sociálními a svobodnými demokraty na podzim minulého roku začala debata v a o CDU, která bohužel ještě ani dnes není u konce. Stejně jako je důležité, že se ve straně diskutuje, je ovšem z dlouhodobé perspektivy problematické, když se tato diskuse svým způsobem osamostatní a stane se samoúčelem. Samo debatování nepřinese nejbližší možné svržení Brandtovy vlády, tolik nezbytné pro řešení německé otázky a politiku v Německu. K tomu je potřeba jasného, přesvědčivého a konsekventního politického jednání, které se orientuje podle německého zájmu a které nepodléhá pokušení učinit vodítkem taktická cvičení a průzkumy veřejného mínění.

³²⁷ Schönbohm, „15 Thesen“, 14.

³²⁸ Podle zpráv tisku se předseda CDA Hans Kater o výsledku jednání vyjadřoval pozitivně. „Im CDU Vorstand wechseln die Fronten,“ *Kölner Stadt-Anzeiger*, 30. 11. 1970.

³²⁹ Nejednota ve východní politice: Franz Josef Strauss Raineru Barzelovi, dopis, 25. 8. 1970, 01-226-603, ACDP.

CDU – a všem jejím politickým exponentům – by svědčilo více politického sebevědomí. I v budoucnu mohou CDU a CSU ukázat na 20 let úspěšné politiky pro Německo, i nadále stojí zřetelná většina za CDU a CSU a jejich politikou [...]“³³⁰

Bavorská strana, která je v rámci uskupení CDU/CSU fakticky jedním z pilířů vnitrostranické pravice, měla málo pochopení pro experimenty s programem, do kterých se CDU pustila. Pozice CSU byla přitom velmi silná: jako formálně samostatná strana mohla vůči výrazně větší CDU vystupovat jako rovnocenný partner, neúčastnit se vnitrostranických kompromisů a vyvažování vlivu mezi křídly, ale rovnou klást podmínky. To, jakým způsobem této pozice využívala k brzdění snah reformátorů v CDU, bylo zejména těm nejmladším z nich trnem v oku. Rozštěpenost Unie považovali za přežitek, *Sonde* požadovala – a to i na základě zkušenosti s chováním CSU během diskuse o Druhé verzi Berlínského programu – dokonce sloučení obou stran.³³¹

Ve snaze ovlivnit programovou diskusi v CDU sáhla CSU k nejsilnějším zbráním včetně hrozby rozpuštění společné frakce ve Spolkovém sněmu a rozšíření strany do dalších spolkových zemí. Před projednáním návrhu programu CDU v ústředním výboru se vedení CSU drželo ještě zpátky a zřejmě vyčkávalo reakce stranického vedení na návrh programové komise. Jedinou hlasitou reakcí z CSU na text vypracovaný komisí byla, kromě výše citovaných článků poslanců CSU v časopise *Dialog*, vyjádření předsedy Křesťanského odborového spolku Německa (*Christlicher Gewerkschaftsbund*) a poslance Spolkového sněmu za CSU Franze Weigela. Ten v říjnu v rozhovoru, který otiskl opět *Dialog*, varoval před posunem CDU doleva:

„Budoucí kandidát CDU/CSU na spolkového kancléře bude určen frakcí CDU a CSU. CSU není na sjezdu CDU zastoupena. Jsem přesvědčen, že delegáti CDU budou při svých rozhodnutích vždy myslet na to, že stanoviska strany musí potom zastupovat i poslanci zemské skupiny CSU [...] V krajním případě, říkám výslovně v krajním případě, by CSU podle mne musela nastoupit na spolkové úrovni, aby zabránila ztrátě voličů pro společnou frakci CDU/CSU.“³³²

Ofenzívu zahájila CSU až před sjezdem CDU, a to s velkou vehemencí. V prosinci 1970 její zástupci program ostře kritizovali na setkání předsednictev obou stran.³³³ Následujícího dne uspořádali předseda CSU Franz Josef Strauß a předseda zemské skupiny CSU ve Spolkovém sněmu Richard Stücklen tiskovou konferenci, kde Strauß upozornil, že by program, jak jej schválil Ústřední výbor CDU, nemohl být převzat společnou frakcí CDU/CSU a konstatoval, že by CSU litovala, kdyby se CDU v oblasti hospodářské politiky

³³⁰ „Weniger diskutieren,“ *Bayernkurier*, 5. 9. 1970.

³³¹ Schönbohm, „15 Thesen,“ 21.

³³² „Wie kann die CDU wieder Regierungspartei werden?,“ *Dialog: Konzeptionen, Kommentare, Analysen* 1, č. 10 (říjen 1970): 46–47. Tento rozhovor byl citován i týdeníkem *Bayernkurier*, rozhodně tedy nebyla Weigelova slova v rozporu s oficiální linií strany: „Offene Worte in ‚Dialog‘,“ *Bayernkurier*, 26. 9. 1970.

³³³ „Nichts Spinnertes,“ *Der Spiegel* 23, č. 53 (1970): 24–25.

„posunula od *Düsseldorfských tezí směrem k Ahlenskému programu*“.³³⁴ Předmětem kritiky byl návrh formulace ke spolurozhodování v podnicích, u kterého CSU kritizovala, že dává příliš velký vliv zástupcům zaměstnanců, a nové požadavky ohledně učňovského vzdělávání prosazené do návrhu CDA. Tisková konference byla počátkem zjevně cílené mediální kampaně, která trvala až do düsseldorfského sjezdu.³³⁵ Vrcholem této kampaně byl formální dopis, který předseda CSU Franz Josef Strauß zaslal Kurtu Georgu Kiesingerovi a o němž se dozvěděli novináři.³³⁶

Strauß v dopise uvádí, že CSU sleduje programovou diskusi v CDU „s velkými obavami“ a „věří, že je v ní možné rozpoznat tendenci, že se tento program v nikoliv nevýznamných oblastech vzdaluje doposud platným základům politiky CDU a CSU.“ Kritizuje čtyři konkrétní oblasti: 1) V kapitole o zahraniční politice postrádá jasné stanovisko k „ohrožení svobodného světa“. Návrh podle něj „vyvolává spíše dojem připravenosti smířit se s tzv. ‚realitou‘.“ 2) Celý návrh podle něj má centralistickou tendenci, což dokládá na příkladech z oblasti školství. 3) Kritizuje podřízení problematiky učňovského vzdělávání Spolkové agentuře práce a požaduje zachování autonomie ekonomické sféry v této oblasti. 4) V otázce spolurozhodování odmítá jakoukoliv formu paritního zastoupení, kritizuje ale i návrh přijatý ústředním výborem CDU a explicitně se vyslovuje pro alternativní návrh vypracovaný Hospodářskou radou. Podle Strauße „nemůže být návrh programu ve verzi ústředního výboru CDU předmětem společné politiky frakce CDU/CSU ve Spolkovém sněmu a zatížil či dokonce ohrozil by společnou frakci obou stran“.³³⁷

Pohrůžku rozpuštěním společné frakce v případě, že by se programové představy obou stran v zahraniční a sociální politice (*Gesellschaftspolitik*) rozcházelely, zopakoval ještě v předvečer sjezdu Richard Stücklen v rozhlasovém interview. Šéf poslanců CSU opět zmínil konkrétně příklad spolurozhodování zaměstnanců.³³⁸ Za tyto výroky si vysloužil od některých delegátů düsseldorfského sjezdu pískot.³³⁹

Předseda CSU Franz Joseph Strauß se na delegáty düsseldorfského sjezdu CDU snažil zapůsobit i přímo ve své zdravici. Ve svém vystoupení relativizoval význam programů a zdůraznil nutnost převzetí moci a vymezení se vůči SPD. V programu podle něj „nesmí stát něco, co může být od zájemců použito proti nám. [...] A zadruhé by se člověk měl bránit

³³⁴ „Nun Streit in der Union: Strauß gegen CDU-Entwurf,“ *Schwäbische Zeitung*, 17. 12. 1970.

³³⁵ Srov. např. „Strauß: Vorbehalte gegen gewisse CDU-Vorstellungen,“ *Die Welt*, 26. 1. 1971.

³³⁶ Srov. „Kiesinger sieht keine Gefahr einer Trennung von der CSU,“ *Die Welt*, 25. 1. 1971.

³³⁷ Franz Josef Strauß Kurtu Georgu Kiesingerovi, dopis, Bonn, 19. 1. 1971, 01-226-603, ACDP. Srov. Buchhaas, „Die Volkspartei,“ 319–320.

³³⁸ „Die CSU will auf den CDU-Parteitag einwirken,“ *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 25. 1. 1971.

³³⁹ „18. CDU-Bundesparteitag,“ 440.

naivní víře v to, že s programy vyhraje volby“.³⁴⁰ Jeho emotivní řeč byla delegáty přijata s nadšením (osmnáctkrát ji přerušil potlesk a následovaly dlouhé ovace) a tiskem byla hodnocena jako jedno z nejlepších vystoupení na sjezdu.³⁴¹

3.8 Düsseldorfský sjezd

K závěrečnému projednání Druhé verze Berlínského programu se CDU sešla na sjezdu v Düsseldorfu 25. až 27. ledna 1971.³⁴² Sjezd byl v dějinách strany bezesporu významnou událostí – podobně jako před necelými třemi lety v Berlíně zde funkcionáři a členská základna zevrubně a kvalifikovaně diskutovali o cílech strany. Zatímco na posledním programovém sjezdu ještě byly některé konfliktní otázky raději nechány nevyřešené, tentokrát došlo k otevřenému střetu protichůdných stanovisek a rozhodnutí většinovým hlasováním i v klíčových bodech. Mnohé stěžejní pasáže projednané v předešlých měsících programovou komisí a ústředním výborem byly opět podrobeny diskusi a místy dokonce sjezd revidoval předlohu přijatou ústředním výborem ve prospěch znění bližšího méně konzervativnímu návrhu programové komise. Dá se tak říci, že obavy z možného odporu členské základny k programovým reformám zakládající se na interpretaci zaslanych stanovisek k návrhu komise byly přehnané.

Významný krok zpět k návrhu programové komise znamenal hned na začátku sjezdu přijetí preambule, která byla téměř totožná s preambulí vypracovanou Kohlovou komisí. Proti tomuto návrhu resp. pro návrh preambule předložený ústředním výborem se nevyslovil v diskusi žádný z řečníků a sjezd rozhodl o této otázce jednomyslně. Pro původní preambuli se nakonec vyslovil i předseda Kiesinger, který se údajně nechal přesvědčit silou argumentů.³⁴³ K diskusi stála opět i otázka řazení jednotlivých kapitol programu, zejména pozice části věnované zahraniční politice. Výraznou většinou se však delegáti rozhodli pro zachování pořadí navrženého ústředním výborem.³⁴⁴

Velká pozornost byla sjezdem věnována problematice vzdělávání – rovněž u této kapitoly se plénum sjezdu rozhodlo vrátit do programu některé akcenty, které obsahoval již návrh Kohlovy komise. V úvodní pasáži kapitoly byl opět zdůrazněn význam vzdělávání pro dosažení rovnosti šancí a seberealizaci jedince (čl. II/27). Dlouhá diskuse byla vedena o předškolním vzdělávání. Podobně jako v textu vypracovaném komisí bylo nakonec zasazeno

³⁴⁰ „18. CDU-Bundesparteitag,“ 19–20.

³⁴¹ Srov. „Der CDU-Parteitag feiert Strauß,“ *Frankfurter Rundschau*, 26.1.1971.

³⁴² Berliner Programm, 2. Fassung, in „18. CDU-Bundesparteitag,“ 545–590.

³⁴³ „18. CDU-Bundesparteitag,“ 49–57.

³⁴⁴ *Ibid.*, 45–47.

do širšího kontextu z hlediska významu pro rozvoj osobnosti dítěte a odbourávání bariér ve společnosti. Nejkontroverznější byla otázka povinné docházky do předškolních tříd, sjezd se nakonec rozhodl od navrácení tohoto požadavku do kapitoly upustit, nově však do programu začlenil záměr zrušit poplatky v předškolních zařízeních (čl. II/31).

Dlouhá diskuse se rozvinula o pasážích věnovaných učňovskému školství, které do návrhu programu na zasedání ústředního výboru prosadilo CDA. Kontroverzní bylo zejména přiznání kompetencí v této oblasti Spolkové agentuře práce (viz podkapitolu 3.6), které bylo zaměstnavatelským křídlem kritizováno jako snaha o postátnění tohoto sektoru. Důležitou roli při hledání řešení této ožehavé otázky sehrál předseda frakce Rainer Barzel, který během diskuse pohotově zareagoval a navrhl kompromisní formulaci, podle které měla agentura vzdělávání učňů „*dodatečně podporovat*“. Tím se pasoval do role mediátora mezi oběma křídly, přestože se jinak držel stranou programové diskuse. Příspěvek zaměstnavatelů na učňovské školství však byl z návrhu vyškrtnut (čl. II/36–38).³⁴⁵

Delegáti dali to, že problematice vzdělávání a reforem v této oblasti připisovali velký význam, najevo také svým rozhodnutím (přijatým ovšem velmi těsnou většinou) navrátit do programu požadavek během následujících pěti let zdvojnásobit výdaje z veřejných rozpočtů na školství (čl. II/50), který byl původně obsažen již v návrhu programové komise.³⁴⁶ Reformisté se prosadili rovněž v bodě studentská samospráva. Mladá unie uspěla se svým odvážným návrhem dávajícím spolurozhodování žáků na školách do souvislosti s výchovou k demokracii, který svým rozsahem i obsahem šel ještě dále než návrh programu vypracovaný Kohlovou komisí (čl. II/35).³⁴⁷

U úvodu kapitoly o hospodářské politice, který byl v minulých měsících jablkem sváru mezi oběma křídly a ve kterém se vnitrostranická levice snažila prosadit nové akcenty do koncepce sociálně tržního hospodářství, se diskuse zúžila na otázku, zda se má program explicitně vymezovat vedle socialistických myšlenek i vůči „*nekontrolovaným hospodářským formám liberalistického ražení*“. Úvodní kapitola samotná byla tedy tak, jak byla přepracována ústředním výborem, již očividně přijatelná napříč vnitrostranickým spektrem. Nedráždila zaměstnavatelské křídlo, ale obsahovala i nové momenty, které si přála mít přítomné vnitrostranická levice. Ta si tento aspekt přála zdůraznit ještě zmíněním rozdílů mezi sociálně tržním hospodářstvím a zcela neregulovaným trhem – taková formulace byla těžko napadnutelná, protože interpretace sociálně tržního hospodářství jako třetího modelu

³⁴⁵ Ibid., 98–123.

³⁴⁶ Ibid., 144–153.

³⁴⁷ Ibid., 94–97.

mezi tržním hospodářstvím a socialismem byla součástí jeho teoretické tradice a od tržního hospodářství se distancovaly i rané programové dokumenty CDU. I díky tomu získal tento návrh výraznou podporu (čl. II/61).³⁴⁸

Velký význam připisovalo zaměstnanecké křídlo rovněž pasáži o volné soutěži. Chtělo tím zdůraznit svou představu, že sociálně tržní hospodářství nevzniká odstraněním veškerých regulací trhu, ale že naopak stát musí aktivně na trhu zasahovat, aby zaručil volnou a spravedlivou hospodářskou soutěž, a chránit ji proti kartelům a subjektům s dominantní pozicí na trhu. CDA po přijetí návrhu programu ústředním výborem strany zaměřilo svou aktivitu vedle otázky spolurozhodování v podnicích a učňovského vzdělávání právě na tento bod.³⁴⁹ Podobně jako u vymezení se vůči neregulovanému tržnímu hospodářství byla tato pozice těžko napadnutelná, protože důraz na ochranu volné soutěže patří k základním stavebním kamenům doktríny sociálně tržního hospodářství, přestože různé segmenty CDU tomuto aspektu přisuzovaly různý význam. Kontroverzním tak byl pouze návrh na vytvoření nezávislého antikartelového úřadu, který nebyl obsažen ani v původním textu Kohlovy komise.³⁵⁰ Pro opětovné rozšíření této podkapitoly a vložení nezávislého kartelového úřadu se nakonec vyslovila drtivá většina delegátů (čl. II/67).³⁵¹

Největší pozornost se soustředila na rozhodnutí o formulaci k problematice spolurozhodování zaměstnanců v podnicích – toto hlasování bylo vyústěním dlouholeté diskuse a zastíňovalo i diskuse o principiálních otázkách reformy strany. Přestože Ústřední výbor CDU podpořil model vypracovaný programovou komisí, přičemž v obou grémiích hlasování předcházela dlouhá bouřlivá výměna názorů, na sjezdu začala celá debata prakticky opět v bodě nula. Vyšlo najevo, že ústřední výbor byl v této otázce naprosto nejednotný a že jím předložený návrh nebyl skutečným kompromisem, ale pouze zdánlivým řešením, se kterým se nedokázalo smířit ani zaměstnanecké ani zaměstnavatelské křídlo. Přestože se pro něj ve všech těchto grémiích nakonec našla většina, CDA hrající vysokou hru a trvající na paritě mezi zástupci vlastníků a zaměstnanců v dozorčích radách si v ústředním výboru prosadilo minoritní vótum odpovídající jeho představě a ani pro řadu představitelů zaměstnavatelského křídla nebylo toto řešení akceptovatelné. Až během rozpravy na sjezdu se delegáti dozvěděli, že si již na zasedání ústředního výboru někteří jeho členové pro sebe

³⁴⁸ Ibid., 209–215.

³⁴⁹ Srov. Hans Besters, „Wo bleibt der Wettbewerb?“, *Soziale Ordnung* 24, č. 12 (prosinec 1970): 10–11.

³⁵⁰ Spolkový antikartelový úřad (*Bundeskartellamt*) je podřízen Spolkovému ministerstvu hospodářství, které má *de iure* právo dávat úřadu obecně formulované příkazy. Postupně se ale prosadila praxe, že ministerstvo tohoto práva nevyužívá. Stephan Bredt, *Die demokratische Legitimation unabhängiger Institutionen: vom funktionalen zum politikfeldbezogenen Demokratieprinzip* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2006), 56.

³⁵¹ „18. CDU-Bundesparteitag,“ 230–238.

reklamovali právo prezentovat na sjezdu v tomto bodě své mínění a vystupovat i proti usnesení tohoto grémia.³⁵²

Rozprava v Düsseldorfu³⁵³ se tak neobešla bez iritací. Překvapivě se diskuse o kladech a záporech návrhu ústředního výboru a minoritního vóta velmi rychle vyvinula v diskusi o návrhu CDA (tedy minoritním vótu ústředního výboru) a návrhu zaměstnavatelského křídla předloženém několika zemskými organizacemi na čele s Hesenskem. Vyšlo najevo, že zaměstnavatelské křídlo tento model podporovalo již na zasedání ústředního výboru, ten byl ale zamítnut³⁵⁴ (kromě toho byl na stole ještě návrh Mladé unie, který byl ale spíše symbolický, od počátku bylo jasné, že nemá šanci na úspěch a Mladá unie později podpořila návrh CDA).

V několik hodin trvající výměně názorů téměř nezazněly hlasy na podporu návrhu předloženého ústředním výborem – a to ani ze strany zástupců stranického vedení, naopak jednotliví členové ústředního výboru vystupovali ve prospěch konkurenčních modelů. Model vypracovaný programovou komisí dostal za úkol představit předseda příslušné pracovní skupiny komise poslanec Spolkového sněmu Thomas Ruf, jeho příspěvek však byl poměrně technický a on sám zaujal k této předloze spíše rezervovaný postoj. Jediný opravdu výrazný projev na podporu tohoto návrhu přednesl ve chvíli, kdy již bylo zřejmé, že se situace vymyká kontrole, Kurt Biedenkopf, který předsedal vládní expertní komisi, z jejíž zprávy návrh předložený Kohlovou komisí vycházel. Ani jeden z nich však nebyl členem ústředního výboru strany. To vyvolalo u delegátů nevoli, několik řečníků se dožadovalo reakce stranického vedení. Před sjezd nakonec předstoupil předseda programové komise a místopředseda CDU Helmut Kohl, který se ale zaměřil především na obhajobu postupu vedení strany. Ve vztahu k návrhům byl jeho projev, přestože se v závěru vyslovil pro verzi ústředního výboru, nejednoznačný (viz podkapitolu 5.3).

Naopak již v úvodu rozpravy ovlivnil její průběh a dost možná i výsledek hlasování strhujícím projevem předseda hesenské stranické organizace Alfred Dregger. Vystoupil jako hlavní řečník zaměstnavatelského křídla, stylizoval se ale do role řadového člena CDU, který nenáleží k žádnému z jejích křídel.³⁵⁵ Označil se za zastávce spolurozhodování, ale varoval

³⁵² Srov. Projevy Helmuta Kohla a Kurta Georga Kiesingera: „18. CDU-Bundesparteitag,“ 303–304, 444.

³⁵³ „18. CDU-Bundesparteitag,“ 246–313.

³⁵⁴ Projev Helmuta Kohla: „18. CDU-Bundesparteitag,“ 303. Srov. Schönbohm, „15 Thesen,“ 15.

³⁵⁵ Ve skutečnosti byl postup Hospodářské rady v této otázce na sjezdu velmi dobře koordinovaný a organizovaný a Dreggerovo vystoupení bylo součástí těchto plánů. S hlavním projevem za Hospodářskou radu měl ovšem původně vystoupit generální tajemník hesenské CDU Christian Schwarz-Schilling. Heimo George (tajemník hospodářské rady) Christianu Schwarz-Schillingovi, dopis, 21. 1. 1971, soukromý archiv Christiana Schwarz-Schillinga.

před paritním zastoupením v dozorčích radách. Záměrně přitom zcela opomíjel návrh ústředního výboru, který odbyl několika větami, ve kterých jej označil za příliš složitý a nefunkční, a sugeroval delegátům, že se jedná o rozhodnutí mezi hesenským návrhem a návrhem CDA, na který soustředil svou zdrcující kritiku. Parita by podle něj vedla ke konci sociálně tržního hospodářství, protože by majitelé ztratili moc nad podniky a socialisté by toho mohli využít k socializaci průmyslu. Nepřímo tak obvinil zastánce návrhu CDA z otevírání dveří levicovým extremistům. Hesenská varianta byla v projevu představena jako jediná skutečná alternativa k paritnímu modelu, která zároveň ale znamenala i výrazné posílení pozice zaměstnanců.³⁵⁶ Ač byla Dreggerova řeč založena na demagogických zkratkách, v porovnání s rozpačitými vystoupeními na podporu návrhu ústředního výboru působila přesvědčivě, Dregger rétorickými kvalitami překonal i řečníky zaměstnavatelského křídla. Jeho projev opakovaně přerušoval bouřlivý potlesk a projevy souhlasu, obecně byl hodnocen jako vynikající řečnický výkon.³⁵⁷

Hlasování o článku o spolurozhodování dopadlo jednoznačným vítězstvím zaměstnavatelského křídla. Nejprve byl nečekaně velkou většinou zamítnut model navržený CDA, který podpořila pouhá pětina delegátů (111 pro, 411 proti, 8 se zdrželo). V následném hlasování o hesenském návrhu se těsná většina vyslovila pro (259 pro, 253 proti, 6 se zdrželo).³⁵⁸ Na hlasování o nešťastném návrhu ústředního výboru tak vůbec nedošlo, přitom kdyby návrh zaměstnavatelského křídla podpořilo jen o šest delegátů méně, byla by pravděpodobně předloha ústředního výboru přijata jako kompromisní varianta. Ještě bizarnějším činilo toto hlasování chování samotného stranického vedení: většina ústředního výboru včetně předsedy Kiesingera a předsedy programové komise Kohla podpořila vítězný návrh, a nejen že se tak fakticky vyslovila proti návrhu předloženému sjezdu tímto grémiem, ale přímo svými hlasy zapříčinila, že nebyl přijat.³⁵⁹

Tento nečekaný výsledek a nešikovný postup stranického vedení během celé diskuse vedl k eskalaci emocí. Nejrazantněji postupoval RCDS, který ještě týž den večer vydal tiskové prohlášení, ve kterém vyzval k tomu, aby sjezd, přestože nebyl volebním, odvolal

³⁵⁶ „18. CDU-Bundesparteitag,“ S. 257–265.

³⁵⁷ Srov. Projev Josefa Micka: „18. CDU-Bundesparteitag,“ 299. Lothar Ruehl, „Kraftprobe statt Kompromiss,“ *Die Welt*, 28. 1. 1971.

³⁵⁸ „18. CDU-Bundesparteitag,“ 312–313.

³⁵⁹ Podle různých zpráv v tisku nepodpořili hesenský návrh pouze následující členové předsednictva strany: předseda CDA Hans Katzer, bývalý ministr zahraničí Gerhard Schröder, nastávající předsedkyně Sdružení žen CDU (*Frauenvereinigung*) Helga Wex a předseda CDU ve Šlesvicku-Holštýnsku Bernard Stoltenberg. Sonde zmiňuje, že proti měl hlasovat i předseda frakce CDU/CSU ve Spolkovém sněmu Rainer Barzel. Hilde Purwin, „Der ‚Schwarze Riese‘ Kohl hat seine Chance nicht genutzt,“ *Neue Rhein-Zeitung*, 28. 1. 1971. Schönbohm, „15 Thesen,“ 15.

ústřední výbor strany. Odůvodnil to tím, že „především během debaty o spolurozhodování nebyl schopen odůvodnit a obhajovat vlastní předlohy a evidentně hlasoval většinou proti svému vlastnímu návrhu.“ Sjezd měl dostat možnost „zvolit nově ústřední výbor, který bude schopen politicky argumentovat a hodnověrně zdůvodňovat své představy“.³⁶⁰ Na stranické vedení večer ostře zaútočil i tajemník CDA Norbert Blüm a vyjádřil pro prohlášení RCDS pochopení.³⁶¹ Následujícího dne se k tématu za RCDS vyjádřil ještě jeho předseda Gerd Langguth. V bojovném projevu kritizoval, že celý ústřední výbor „neprokázal jasně svou vůdčí úlohu“ a hrozil, že na příštím sjezdu – jednalo se o sjezd, kde se měl volit Kiesingerův nástupce ve funkci předsedy – „z této situace delegáti jistě vyvodí patřičné důsledky“.³⁶² Tato výzva měla být namířena přímo proti Kohlovi.³⁶³ Předseda Kiesinger se snažil vzbouřené emoce uklidnit a přiznal, že se vedení strany dopustilo chyby v komunikaci a nedokázalo delegátům včas vysvětlit situaci v ústředním výboru.³⁶⁴

Ani emoce vzbuzující kapitola o zahraniční politice nezůstala na düsseldorfském sjezdu stranou diskuse. Bouřlivé výměny názorů, které se zde odehrály, však neměly velký vliv na výslednou podobu programu a příslušné pasáže se do velké míry shodovaly s textem přijatým dříve ústředním výborem strany. Rozložení sil bylo dopředu jasné – předsednictvo sjezdu se také rozhodlo zařadit tento programový bod až na samotný konec akce. Prominentní zastánci změny kurzu v zahraniční politice spíše za účelem rozpoutání diskuse navrhli návrat některých klíčových formulací z návrhu Kohlovy komise do programu. Poslanec Spolkového sněmu Walter Leisler Kiep odůvodňoval návrh na opětovné zařazení kontroverzní pasáže zmiňující možnost uznání vlády Německé demokratické republiky v závislosti na lidskoprávní situaci.³⁶⁵ Mladá unie v souladu se svým předchozím usnesením z listopadového Evropského kongresu v Saarbrückenu navrhla doplnit do programu explicitní výzvu k uznání hranice na Odře a Nise, které mělo být „předpoklad[em] pro smíření mezi Polskem a Německem“.³⁶⁶ Zejména rozprava o polské hranici probíhala ve velmi bouřlivé atmosféře a projevy byly často přerušovány reakcemi z pléna včetně pískání,³⁶⁷ což byl na sjezdech CDU, které ještě nedávno probíhaly spíše jako dobře zorganizované manifestace stranické jednoty,

³⁶⁰ Tisková zpráva RCDS, 26. 1. 1971, soukromý archiv Christiana Schwarz-Schillinga.

³⁶¹ Blüm kritizoval vedle chování během debaty o spolurozhodování také nepřítomnost stranického vedení na tribuně během jednání. Oponoval mu místopředseda CDU Gerhard Stoltenberg. Oba projevy doprovázely bouřlivé reakce delegátů. „18. CDU-Bundesparteitag“, S. 327, 351–352.

³⁶² „18. CDU-Bundesparteitag“, 445–446.

³⁶³ Gerd Langguth, v osobním rozhovoru s autorem, příloha č. 1, 4–5.

³⁶⁴ „18. CDU-Bundesparteitag“, 442–446.

³⁶⁵ Ibid., 461–477.

³⁶⁶ Návrh č. 133, VII-001-22073, ACDP.

³⁶⁷ „18. CDU-Bundesparteitag“, 491–516.

jev zcela neobvyklý. Oba návrhy byly ale nakonec výraznou většinou odmítnuty. Ze změn provedených v první kapitole programu stojí za zmínku pouze výrazné rozšíření podkapitoly o rozvojové politice, která byla původně ústředním výborem hodně zkrácena (čl. I/19, 20).

Dojem z nečekaného rozhodnutí v otázce spolurozhodování zaměstnanců přehlušil výsledky diskuse o ostatních částech nového programu CDU. Sjezd v Düsseldorfu byl vnímán jako vítězství zaměstnavatelského křídla a pozornosti ušlo, že v řadě otázek se delegáti odchýlili od opatrného kurzu ústředního výboru a rozhodli se pro nové akcenty v politice CDU. Přestože v porovnání s původním návrhem programové komise pod předsednictvím Helmuta Kohla nečíší z Druhé verze Berlínského programu takové reformní nadšení a v některých oblastech je méně rozhodná, celkově ale představuje významný modernizační krok. Oproti Berlínskému programu se mnohem podrobněji věnuje aktuálním společenským problémům a její tón více odpovídá pohledu na svět liberálně smýšlejících středních vrstev. Na několika místech navrátilo plénum sjezdu do programu formulace blížící se pasážím, které ústřední výbor z návrhu komise vyškrtal či rozměnil.

Liberální smýšlení delegátů se zejména projevilo při rozpravě o preambuli a školské kapitole – tyto části přispívají k celkovému modernímu vyznění programu. Sjezd obnovil preambuli vypracovanou programovou komisí s jejím důrazem na demokratické hodnoty a seberealizaci jedince. Kapitola o vzdělávání jasně demonstruje význam, který je tomuto tématu připisován. Sjezd vrátil do textu programu formulace zdůrazňující politický rozměr této problematiky a oproti návrhu komise dokonce ještě více rozpracoval některé aspekty, zejména učňovské školství, významný je také závazek ke zdvojnásobení výdajů v této oblasti. Rovněž kapitola o hospodářské a sociální politice a „zbytková“ kapitola Stát, občan, společnost přinášejí do programové výbavy strany nové prvky, přestože v nich (odhlédneme-li od otázky spolurozhodování) na sjezdu k velkým změnám nedošlo. Vnitrostranická levice si dokázala uhájit nové důrazy v interpretaci sociálně tržního hospodářství, kapitola Stát, občan, společnost otevírá zcela nové téma ochrany životního prostředí a klade velký důraz na územní plánování či reformy právního systému.

Naopak co se týče zahraničně politické kapitoly pokusy o obnovení akcentů návrhu Kohlovy komise neuspěly a kapitola (s výjimkou podkapitoly o rozvojové politice) zůstala přibližně ve znění přijatém ústředním výborem, přestože diskuse, která o těchto pasážích proběhla, dokládala změny probíhající ve straně. Hlavní důraz je v Druhé verzi Berlínského programu kladen na znovusjednocení Německa, snaha o formulaci nové politiky vůči státům východního bloku, patrná z návrhu komise, z programu vyprchala. Přesto se však nedá říct, že by, co se týče východní politiky a německé otázky, nepředstavoval vůbec žádný posun. Svým

obsahem byla sice Druhá verze Berlínského programu konformní s tradičními postoji CDU, oproti programu z roku 1968 však mnohem více prostoru věnovala významu vztahů se sovětským blokem.

Je tedy možné konstatovat, že přestože se program přijatý düsseldorfským sjezdem odvolával na Berlínský program z roku 1968 a měl být pouze jeho upravenou verzí, ve skutečnosti se jedná o zcela jiný programový dokument. Svou strukturou i svým vyzněním se od něj výrazně liší.³⁶⁸

Vztah k otázce spolurozhodování zaměstnanců byl určující i pro reakce vnitrostranických skupin na přijatý program. Zejména zaměstnavatelské křídlo přijalo rozhodnutí v této otázce s nadšením.³⁶⁹ Naopak pro CDA, přestože v průběhu programové diskuse v několika bodech výrazně uspělo a prosadilo do Druhé verze Berlínského programu řadu svých vizí jako např. u témat učňovské vzdělávání, ochrana hospodářské soutěže či v neposlední řadě v definici sociálně tržního hospodářství, ztratil nový programový dokument vzhledem k drtivé porážce ve střetu o spolurozhodování zaměstnanců veškerý lesk. Podle tiskového prohlášení CDA nepředstavoval přijatý model perspektivní řešení.³⁷⁰ Vedení organizace oznámilo ještě v Düsseldorfu svůj záměr prosazovat i nadále paritní zastoupení vlastníků a zaměstnanců v dozorčích radách.³⁷¹ Časopis CDA označil přijatý program za relativní pokrok. „*Pro politické hodnocení düsseldorfského sjezdu zůstává rozhodujícím jeho usnesení o spolurozhodování. V ostatních bodech naprogramoval však Düsseldorf CDU na pokrok*“.³⁷²

Vyváženější postoj k düsseldorfskému sjezdu a na něm přijatému programu dokázaly zaujmout mládežnické organizace, které se (přestože rozhodnutí o spolurozhodování zaměstnanců považovaly za velkou prohru) nesoustředily tolik na toto jediné téma a dokázaly tak ocenit jiné úspěchy, kterých proreformní síly dosáhly. Časopis *Sonde* přinesl těsně po düsseldorfském sjezdu novou verzi svých tezí, ve které se obšírně vyjádřil k novému programovému dokumentu CDU.³⁷³ Ten je zde hodnocen veskrze velmi pozitivně, podle autorů „*představuje v důležitých bodech oproti starému Berlínskému programu důležitý pokrok, takže se s ním dá politicky pracovat*.“ Vyzdviženy jsou zejména preambule a pojetí demokracie. Časopis dokonce brání přijatý model spolurozhodování proti přemrštěné kritice

³⁶⁸ Pro celkové hodnocení programu srov.: Buchhaas, „Die Volkspartei,“ 320–325. Pütz, „Die CDU,“ 96–101.

³⁶⁹ Srov. Herbert B. Schmidt, „CDU: mehr Mittbestimmung,“ *Dialog: Konzeptionen, Kommentare, Analysen* 2, č. 3 (březen 1971): 26–30.

³⁷⁰ Tisková zpráva CDA, 27. 1. 1971. Citováno podle: „CDU: mehr Mittbestimmung,“ 30.

³⁷¹ „Katzner will erst in zwei Jahren einen neuen Anlauf nehmen,“ *Die Welt*, 28. 1. 1971.

³⁷² „Düsseldorfer Programm,“ S. 8–11.

³⁷³ Schönbohm, „15 Thesen,“ 4–16.

s tím, že se v konečném důsledku příliš neliší od modelu navrhovaného Biedenkopfovou vládní komisí, pouze je jednodušší. Snaží se zejména oponovat mínění vyjadřovanému v tisku, že se CDU v Düsseldorfu posunula doprava.³⁷⁴ Přesto ale program podle autorů nespĺňuje zadání mohučského sjezdu, kterému byl bližší návrh Kohlovy komise.

Předseda Mladé unie Jürgen Echternach vyjádřil své přesvědčení, že nový program nepředstavoval důvod k nadšení, ale pocit uspokojení byl oprávněný: „*Sice se nepodařilo prosadit v Düsseldorfu všechny nové perspektivní body návrhu programové komise, ale přesto je přijatý program celkově pozoruhodným pokrokem oproti formulacím z roku 1968. CDU pochopila, že programy nemají být bilancí dnešní situace, ale musí být vůdčí myšlenkou pro budoucnost. A že je proto úkolem CDU rozpoznat včas společenské proměny a formulovat její politiku předvídavě*“.³⁷⁵

Exkurz I: Diskutované modely spolurozhodování zaměstnanců v podnicích

Jedním z nejkonfliktnějších témat během programové diskuse předcházející přijetí Druhé verze Berlínského programu bylo spolurozhodování zaměstnanců v podnicích. Napříč stranou panovala shoda na tom, že má ve velkých podnicích dojít k posílení pozice zaměstnanců na pracovišti a zvýšení počtu jejich zástupců v dozorčích radách – zákon o organizaci podniku (*Betriebsverfassungsgesetz*) z roku 1952 předepisoval složení dozorčí rady v poměru šest zástupců vlastníků ku třem zástupcům zaměstnanců. Nad tím, jak konkrétně by se mělo složení dozorčích rad změnit, však panovala nepřekonatelná nejednota. Klíčová otázka byla, zda měli mít vlastníci a zaměstnanci v dozorčích radách stejný počet zástupců, jak to požadovaly odbory a CDA, či zda měla být zachována převaha zástupců vlastníků.³⁷⁶

Návrh programové komise

Programová komise převzala model vypracovaný vládní expertní komisí (viz podkapitolu 3.3) povolanou v roce 1967 vládou velké koalice, kterou vedl člen hospodářského výboru CDU a pozdější generální tajemník strany Prof. Kurt Biedenkopf. Biedenkopfova komise předložila svou zprávu v lednu 1970 těsně před zahájením přípravy Druhé verze Berlínského programu. Rovněž její práci provázal konflikt mezi zastánci paritního zastoupení

³⁷⁴ Srov. Rudolf Heizler, „CDU Kongreß, Nachwort,“ *Bonner Rundschau*, 31. 1. 1971. „Barzel liegt vorn,“ *Die Zeit*, 29. 1. 1971.

³⁷⁵ Jürgen Echternach, „Wir haben ein neues Programm!,“ *Die Entscheidung* 19, č. 2 (únor 1971): 4. Srov. Wulf Schönbohm, „Junge Union auf dem Parteitag in Düsseldorf,“ *Die Entscheidung* 19, č. 2 (únor 1971): 12–15.

³⁷⁶ Zolleis, „Die CDU,“ 146–177.

vlastníků a zaměstnanců a jeho odpůrců. Nakonec dokázala nalézt kompromisní řešení, podle kterého měl být zvýšen podíl zástupců zaměstnanců v dozorčích radách, měl však zůstat těsně pod hranicí parity. Vlastníci měli mít šest zástupců a zaměstnanci čtyři. Další dva posty měly být obsazeny osobami, na kterých by se zástupci vlastníků a zaměstnanců shodli.³⁷⁷

Model CDA

CDA dlouhodobě usilovalo o dosažení paritního zastoupení vlastníků a zaměstnanců v dozorčích radách, které pro něj mělo velkou symbolickou hodnotu. Původně prosazovalo model, podle kterého měly dozorčí rady velkých podniků být složeny ze 40% ze zástupců vlastníků, ze 40% ze zástupců zaměstnanců a z 20% ze zástupců tzv. veřejného zájmu, které by vysílaly zastupitelské orgány.³⁷⁸ V září 1970, těsně před tím, než programová komise přijala svou formulaci k tématu spolurozhodování, zahájilo CDA novou ofenzívu v tomto pro něj klíčovém bodě přijetím nového konceptu. Podle něj měl dozorčí radu nahradit nový orgán, tzv. podniková rada (*Unternehmensrat*). Ta na rozdíl od dozorčí rady neměla pouze vykonávat kontrolní pravomoci vůči správní radě a povolávat její členy, ale měla rovněž určovat obchodní politiku podniku. V tomto orgánu mělo zasednout stejné množství zástupců vlastníků a zaměstnanců, kteří měli být doplněni o zástupce vrcholového managementu.³⁷⁹ CDA argumentovalo tím, že podniková rada se blíží anglosaskému modelu, kde tzv. *Board of Directors* vykonává kontrolní i exekutivní funkce. Aplikace tohoto systému ve Spolkové republice by však znamenala významný zásah do německého hospodářského práva, navíc v amerických a britských správních radách nezasedají zástupci zaměstnanců.³⁸⁰

Návrh zaměstnavatelského křídla

Pro zaměstnavatelské křídlo strany byl i model přijatý programovou komisí, vycházející z kompromisního návrhu vládní Biedenkopfovy komise, těžko akceptovatelný. Až příliš zasahoval do práv majitelů, kteří by přišli o jasnou většinu hlasů v dozorčích radách. Představoval kompromis s modelem, který byl pro něj principiálně nepřijatelný. Již na zasedání ústředního výboru tak jeho zástupci přišli s návrhem, který sice zvyšoval podíl zástupců zaměstnanců v dozorčích radách, ale zachovával straně vlastníků zřetelnou většinu: zástupců vlastníků mělo být sedm, pro stranu zaměstnanců bylo určeno pět křesel. Na

³⁷⁷ „Auf der Bremse,“ *Der Spiegel* 23, č. 4 (1970): 23–24.

³⁷⁸ „Tür zur Macht,“ *Der Spiegel* 21, č. 44 (1968), 46–65.

³⁷⁹ „Horn Modell,“ *Soziale Ordnung* 24, č. 9 (září 1970): 11.

³⁸⁰ Werner Mühlbrandt, „Katzers Modell kein gangbarer Weg,“ *Die Welt*, 12. 9. 1970.

düsseldorfském sjezdu byl nakonec vítězný pozměňovací návrh obsahující tento model prosazovaný Hospodářskou radou předložen zemskými organizacemi strany z Hesenska, Šlesvicka-Holštýnska a Württenberska,³⁸¹ tuto variantu podporovala rovněž sesterská CSU (viz podkapitolu 3.7).

Exkurz II: Dohra v otázce spolurozhodování zaměstnanců: hamburský sjezd 1973

Diskuse o otázce spolurozhodování zaměstnanců v podnicích, které v Düsseldorfu zastínilo ostatní témata, tímto sjezdem neskončily a měly dohru o dva roky později. CDA se s drtivou porážkou odmítalo smířit, ztěžovalo práci frakce na konkretizaci návrhů ke spolurozhodování a veřejně dávalo najevo svou nespokojenost. Ještě Kurt Georg Kiesinger jako odcházející předseda (do května 1971) v zájmu uchování vnitrostranického smíru naznačil, že vedení zintenzivní spolupráci s CDA a že ke spolurozhodování nebylo v Düsseldorfu řečeno poslední slovo.³⁸²

Rozhodující změnu potom přinesla porážka ve volbách do Spolkového sněmu v roce 1972, v jejímž důsledku vzrostl ve straně vliv zastánců reformy a tím posílilo svou pozici i CDA. Napříč vnitrostranickým spektrem převládlo přesvědčení, že stávající formulace ke spolurozhodování je nedostatečná. Předseda Rainer Barzel povolal novou komisi, která se měla tímto tématem zabývat. I jeho nástupce Helmut Kohl (od června 1973) se spolu se svým generálním tajemníkem (za toho si vybral překvapivě Kurta Biedenkopfa stojícího doposud mimo stranickou špičku) této otázky s vervou ujal s cílem zbavit stranu konfliktního tématu odvádějícího pozornost od reformy. Otázkou spolurozhodování se měl zabývat mimořádný sjezd v Hamburku v listopadu 1973.³⁸³

CDA přišlo opět s modelem, který stavěl na principu paritního zastoupení vlastníků a zaměstnanců v dozorčích radách. Barzelem vytvořená komise nedokázala dospět k dohodě, a tak šlo stranické vedení do diskuse s návrhem, který ústřednímu výboru předložil Biedenkopf. Ten vycházel předstávám CDA značně vstříc: vlastníci a zaměstnanci měli mít v dozorčích radách stejně zástupců, jeden ze členů na straně zaměstnanců měl však zastupovat management podniku. Pozici zástupců zaměstnanců oslabovalo také to, že v případě rovnosti hlasů při volbě předsedy představenstva měli mít rozhodující slovo zástupci vlastníků.³⁸⁴

³⁸¹ Srov. diskusi o spolurozhodování na düsseldorfském sjezdu: „18. CDU-Budnesparteitag,“ 246–313.

³⁸² Kamer, „Der Einfluß der Sozialausschüsse,“ 37-39.

³⁸³ Kamer, „Der Einfluß der Sozialausschüsse,“ 39-40. Zolleis, „Die CDU,“ 172-179.

³⁸⁴ Kamer, „Der Einfluß der Sozialausschüsse,“ 40-42.

Hamburský sjezd byl pro nové vedení velkou zkouškou, protože pozice CDA byla po prohraných volbách zjevně velmi silná a hrozilo, že tentokrát prosadí zaměstnavatelské křídlo svůj model, který by byl pro značnou část strany ovšem nepřijatelný, a rozepře by pokračovaly. Spojení mezi CDA a Mladou unií bylo nyní ještě těsnější a obě organizace prosazovaly návrh sociálních výborů. V týdnech před hamburským sjezdem se konalo několik zemských sjezdů, které ukázaly, že jsou pro něj schopné zmobilizovat velkou podporu. Ještě v předvečer sjezdu svolalo vedení CDU ústřední výbor a nechalo jej zapracovat do přeloženého návrhu další ústupky. Měla být vytvořena komise, která by vypracovala zcela nové podnikové právo, jež mělo výslovně vycházet z principu „parity“ (aniž by bylo přesněji určeno, co z toho vyplývá). Navrhovaný model měl být pouze přechodným řešením do doby, než se tak stane.³⁸⁵ Byl také odstraněn nejkontroverznější bod, rozhodující slovo zástupců vlastníků při volbě předsedy představenstva.³⁸⁶

Tento tah ústřednímu výboru vyšel. Kompromisní návrh zapůsobil na delegáty přesvědčivě a ti jej jasnou většinou přijali. CDA tak stálo opět na straně poražených, z jeho řad zaznívaly znovu hlasy nespokojenosti.³⁸⁷ Z dlouhodobější perspektivy je však nutné o hamburském sjezdu hovořit jako o úspěchu zaměstnaneckého křídla. Před berlínským sjezdem v roce 1968 se velká část strany odmítala o změnách v oblasti spolurozhodování zaměstnanců vůbec bavit, v roce 1973 byly v CDU princip spolurozhodování a nutnost jeho rozšíření až na hranice parity široce akceptovány.

Viděno procedurálně hamburský sjezd obsah Druhé verze Berlínského programu nezměnil, ale přijal usnesení, které nezávisle na platném programu dál rozvíjelo programatiku strany v tomto bodě. Podobná usnesení přijal sjezd i k některým dalším tématům, která hrála důležitou roli již v diskuzi o stranickém programu, např. k otázce učňovského školství.³⁸⁸

³⁸⁵ Žádný nový koncept však nakonec vypracován nebyl. První dlouhodobý program (*Grundsatzprogramm*) CDU z roku 1978 se v otázce spolurozhodování zaměstnanců pouze odvolává na usnesení hamburského sjezdu a zde vytyčenou vizi nového podnikového práva. V následujících letech pak toto téma ztratilo na aktualitě. „Grundsatzprogramm der Christlich Demokratischen Union Deutschlands“, Portál Nadace Konrada Adenauera, http://www.kas.de/upload/ACDP/CDU/Programme_Beschluesse/1978_Grundsatzprogramm_Ludwigshafen.pdf (přístup 7. 4. 2011).

³⁸⁶ Kamer, „Der Einfluß der Sozialausschüsse“, 42-43.

³⁸⁷ Ibid., 44.

³⁸⁸ 22. *Bundesparteitag der Christlich Demokratischen Union Deutschlands: Hamburg, 18.-20. November 1973* (Bonn: Union Betriebs, 1973), 488-523.

4 Rozdílné pohledy na návrh programové komise

Ve druhé kapitole je popsáno rozložení sil uvnitř CDU mezi tradicionalisty a reformisty na počátku 70. let a průběh konfliktní linie ve straně. Následující odstavce se zabývají otázkou, v čem se názory těchto dvou skupin lišily; jsou věnovány hlavním konfliktním tématům, která byla určující pro diskusi o Druhé verzi Berlínského programu. Na základě textové analýzy pramenů je zde pojednáno o tom, proč se právě tyto problémy staly předmětem konfliktu a jsou zde nastíněny odlišné úhly pohledu vnitrostranické pravice a levice na ně. Základem tohoto pojednání jsou tři pojmy, které byly pro programovou diskusi klíčové: demokratizace, sociálně tržní hospodářství a uvolnění. V kapitole je analyzován kontext, do jakého byly tyto pojmy odlišnými názorovými proudy ve straně zasazovány, a příčiny tohoto rozdílného vnímání.

Kapitoly o zahraniční a hospodářské politice byly zdaleka nejkonfliktnějšími částmi programu, na které se soustředil největší díl pozornosti. Z tohoto důvodu je v této kapitole připisován takový význam rozdílnému chápání pojmů „sociálně tržní hospodářství“ a (mezinárodní) „uvolnění“, které bylo podstatou diskuse o těchto kapitolách. Pojem „demokratizace“ se v žádné verzi návrhu programu explicitně neobjevuje, důraz na demokratické hodnoty byl však důležitým cílem reformního proudu v CDU a projevil se na několika místech programu. Idea demokracie je zmíněna v preambuli programu a v úvodní pasáži kapitoly Stát, občan, společnost (viz podkapitolu 3.4.4). Cíl dosáhnout demokratičtější společnosti proklamovali modernizátoři i v souvislosti se svými představami týkajícími se jiných částí programu, např. právě sociálně tržního hospodářství, vzdělávání či reform právního řádu. Tento aspekt je tak jakousi červenou nití, která se proplétá celou jejich politikou – to platí zejména pro mládežnické organizace CDU – a je tak i významný pro interpretaci Druhé verze Berlínského programu. Především se ale modernizátoři dostali do konfliktu s tradicionalisticky smýšlejícími představiteli strany o některé z těchto pasáží a interpretaci pojmu demokratizace, kterému byly oběma těmito skupinami připisovány zcela jiné konotace a význam.

4.1 Sociálně tržní hospodářství

Tradiční konflikt mezi zaměstnavatelským a zaměstnaneckým křídlem CDU se nejvíce projevil v diskusích o hospodářské politice. Střet o interpretaci pojmu sociálně tržní hospodářství nebyl novým momentem v dějinách strany, ale pouze další kapitolou diskuse probíhající již od konce 40. let. Přestože se zastánci liberální hospodářské politiky snažili

prezentovat návrh programu vypracovaný komisí jako odklon od dosavadní hospodářské politiky CDU a koncepce sociálně tržního hospodářství, ke které se strana hlásila, i v padesátých letech byl pojem sociálně tržní hospodářství velmi úspěšnou značkou, na jejímž konkrétním obsahu se však němečtí křesťanští demokraté nedokázali shodnout.

Německý politický katolicismus zastával historicky velmi rezervovaný postoj k tržnímu hospodářství, zatímco v protestantských kruzích převažoval liberální pohled na ekonomiku. Po vzniku CDU se pojem sociálně tržní hospodářství stal téměř synonymem pro hospodářský systém odpovídající křesťanskému pohledu na společnost, a to především protože byl akceptován katolíky z měšťanského prostředí, kteří v CDU této doby představovali svorník mezi protestanty a proudem navazujícím na tradice katolických odborů. Naopak sociálně katolický proud, reprezentovaný ve straně CDA a na pomezí politiky a společnosti řadou katolických sociálních organizací, přistupoval k myšlence sociálně tržního hospodářství mnohem více kriticky a spojoval si s ním odlišnou interpretaci. Konrad Adenauer jako spolkový kancléř a reprezentant středostavovského katolicismu využíval značky sociálně tržního hospodářství zejména jako volebního taháku, v praktické politice však postupoval pragmaticky a nedělal ústupky ani tržním liberálům ani zaměstnavatelskému křídlu, pokud to nebylo oportunní.³⁸⁹

Konečně ani mezi osobnostmi nejvíce spojovanými s myšlenkou sociálně tržního hospodářství nepanovala úplná jednota o jeho výkladu. Pro Ludwiga Erharda, kterému je jako řediteli Hospodářské správy západních okupačních sektorů a později dlouholetému ministru hospodářství připisován velký podíl na tzv. německém hospodářském zázraku, byla podstatou myšlenky sociálně tržního hospodářství především ekonomická svoboda a její ochrana před zásahy státu na straně jedné a kartely na straně druhé.³⁹⁰ Naopak jeho blízký spolupracovník na Spolkovém ministerstvu hospodářství, autor několika teoretických spisů o sociálně tržním hospodářství i samotného tohoto termínu Alfred Müller-Armack se mnohem více zabýval myšlenkou, jak v tržním prostředí prostřednictvím státních zásahů dosáhnout sociálně vyvážených výsledků. Sociálně tržní hospodářství pro něj bylo třetí cestou mezi tržním a plánovaným hospodářstvím.³⁹¹ V druhé polovině 60. let formuloval Müller-Armack tezi, že cíle sociálně tržního hospodářství – materiálního zajištění nejširších vrstev – bylo dosaženo a

³⁸⁹ Franz Josef Stegmann a Peter Langhorst, „Geschichte der sozialen Ideen im deutschen Katholizismus,“ in *Geschichte der sozialen Ideen in Deutschland*, ed. Helga Grebing et al. (Essen: Klartext, 2000), 785–797. Zolleis, „Die CDU,“ 111–128.

³⁹⁰ Srov. Ludwig Erhard, *Wohlstand für Alle* (Düsseldorf: Econ-Verlag, 1957).

³⁹¹ Srov. Alfred Müller-Armack, *Wirtschaftslenkung und Marktwirtschaft* (Hamburg: Verlag für Wirtschaft und Sozialpolitik, 1947).

že Spolková republika vstupuje do druhé fáze sociálně tržního hospodářství, ve které by měl být kladen větší důraz na sociálně politické (*gesellschaftspolitische*) než na ekonomické cíle. Vedle zajištění hmotného blahobytu mělo být více pozornosti věnováno opatřením, která usnadní život člověka v moderní společnosti nejen po materiální stránce. Navrhoval soustředit se např. na vzdělávání, podporu samostatné výdělečné činnosti, péči o stabilitu měny či životní prostředí.³⁹²

V diskusi o hospodářsko politické části programu se po boku CDA hodně angažovala i stranická mládež. Její kritický postoj k nedostatkům tržního hospodářství byl zajisté ovlivněn generační zkušeností, duchem doby a náladami převládajícími mezi vysokoškolskými studenty, přesto však formulovali její zástupci své postoje pomocí tradičních argumentů užívaných sociálně katolickým proudem.

Tradicionalisté v CDU kladli u sousloví „sociálně tržní hospodářství“ důraz na druhé slovo, bylo pro ně v první řadě tržním modelem, který bylo potřeba jasně vymezit vůči politickým představám SPD. Již sama ekonomická svoboda – kromě toho že je neodmyslitelnou součástí svobodné společnosti – vedla v očích tradicionalistů k sociální spravedlnosti, protože zaručovala odměnu odpovídající výkonu. Navíc je takový hospodářský systém výkonný, takže zaručoval podle nich vyšší životní úroveň pro všechny. Stát měl sice korigovat výsledky hospodářského procesu tím, že zaručil důstojnou životní úroveň i těm, kteří nemohli pracovat, rozsah této podpory měl ale zároveň záviset na tom, co výkonnost hospodářství umožňovala.

Ludwig Erhard vystoupil na düsseldorfském sjezdu a bránil svou představu sociálně tržního hospodářství:

„[...] v mých očích je výkonnost nejspravedlivějším měřítkem pro odměňování vykonané práce a právě proto bych to nevnímal jako spravedlivé, chtít vyrovnávat nedostatečnou vůli dosáhnout výkonnosti nebo také nedostatečnou schopnost dosáhnout výkonnosti almužnami. Když se v programu hovoří o volné soutěži a solidaritě, tak doufám, že tím není míněno solidární chování spočívající v omezení volné soutěže. A co se týče vlastní odpovědnosti a sociálního zabezpečení, nevykládám tuto formulaci tak, že tam, kde selže odpovědnost, nastupuje automatická podpora a zabezpečení. Jinak pojatá interpretace by odporovala duchu Sociálně tržního hospodářství. Pokud v tomto společenství ještě budu vyslyšen, odvážím se říci, že až úspěšná hospodářská politika určuje hranice sociální politiky.“³⁹³

To, že podstatou sociálně tržního hospodářství je v první řadě volný trh a sociální cíle se objevují pouze v roli korektivu, jehož intenzita závisí na ekonomické výkonnosti, zdůraznil ve

³⁹² Alfred Müller-Armack, „Die Zweite Phase der Sozialen Marktwirtschaft: Ihre Ergänzung durch das Leitbild einer neuen Gesellschaftspolitik,“ in *Studien zur Sozialen Marktwirtschaft*, ed. Alfred Müller-Armack a Fritz Meyer (Köln: Institut für Wirtschaftspolitik an der Universität zu Köln, 1960). Znovu otištěno v: Alfred Müller-Armack, *Wirtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik: Studien und Konzepte zur Sozialen Marktwirtschaft und zur Europäischen Integration* (Freiburg: Rombach, 1966), 267–291.

³⁹³ „18. CDU-Bundesparteitag,“ 198.

svém kritickém textu o programovém návrhu Kohlovy komise i šéfredaktor časopisu *Dialog* Heinz Pentzlin:

„Sociálně tržní hospodářství bylo v první řadě protipólem dirigistického hospodářství, které bylo dědictvím válečného hospodářství a v kterém se pokračovalo až do měnové reformy 1948. Byla to tato velká odvaha skoku z dirigismu do volné soutěže, co přineslo bezpříkladný úspěch. Hospodářská soutěž a majetkové uspořádání, s kterým byla spojená, nebyly ale zcela volné, ale sociálně podmíněné a vázané. Hospodářské výsledky, kterých bylo dosaženo v tržním hospodářství, umožnily ve Spolkové republice vybudování sociálního systému, jehož výsledky nepřekona žádný stát světa“.³⁹⁴

Níže se vyjádřil ještě jasněji:

„Slova maršála Trivulzio: ‚Na vedení války je třeba tří věcí: peněz, peněz, peněz‘ platí i pro sociálně politické reformy. Jsou možné pouze tehdy, pokud jsou k dispozici prostředky na jejich provedení; to znamená, pokud na ně komerční sektor dokáže obstarat peníze.

[...] Sociální politika [Gesellschaftspolitik], jako veškerá politika, je ‚uměním možného‘.

Komerční sektor nemůže donekonečna jako oslíčku ořes se obstarávat prostředky pro sociálně politická opatření, ale zhroutí se jako osel, když mu naložíme příliš mnoho. [...] Zdá se, že se politické strany, jakkoli se mezi sebou sváří, spolu spikly s cílem ztížit komerčnímu sektoru život, neboť nechápou, že bez jeho výkonnosti jsou všechny reformní programy jen vzdušnými zámky“.³⁹⁵

Ve stejném čísle časopisu *Dialog* zdůraznila ve svém článku o sociálně politických aspektech návrhu komise poslankyně Spolkového sněmu Margot Kalinke souvislost mezi tržními principy a svobodou:

„Centrálním problémem ve svobodném demokratickém systému orientovaném na sociální stát je vymezení stupně nezbytného donucování vůči stupni možné svobody. Neboť zodpovědnost jedince, jež se může rozvíjet pouze v dostatečném prostoru svobody jemu přenechaném, je předpokladem pro fungování svobodného a demokratického státu, musí nezbytně bezbřehé rozšiřování donucování ze strany sociálního státu demokracii ohrozit.

[...] [N]ení možné občana na jednu stranu stále intenzivněji obšťastňovat ‚dobročinností‘ o něj pečujícího tatíčka státu, zbavit ho veškeré odpovědnosti a později si stěžovat na jeho nedostatečnou ochotu převzít zodpovědnost a podílet se na spolurozhodování v demokratickém státě“.³⁹⁶

Zejména CDA a stranická mládež toto pojetí sociálně tržního hospodářství kritizovaly jako dvoukolejné. Sociální cíle podle nich nesměly v hospodářském systému figurovat pouze v roli dodatečného částečného napravení výsledků tržních mechanismů. Již samotný hospodářský proces měl být koncipován tak, aby plnil i sociální cíle a sloužil potřebám člověka. Princip svobodného trhu byl pro to z jejich pohledu důležitým předpokladem, protože umožňuje svobodné uplatnění kreativních sil člověka, nebyl však samoučelem – stejnou hodnotu měla podle nich např. solidarita. Z tohoto úhlu pohledu tak jsou zásahy státu do tržních procesů oprávněné, i když má být zachována určitá míra ekonomické svobody.

³⁹⁴ Heinz Pentzlin, „Abkehr von den Grundsätzen,“ *Dialog: Konzeptionen, Kommentare, Analysen* 1, č. 8 (srpen 1970): 8.

³⁹⁵ Ibid., 10.

³⁹⁶ Kalinke, „Programm der Kompromisse,“ 18, 21.

Vnitrostranická levice měla velké uznání pro hospodářské úspěchy Spolkové republiky v 50. a 60. letech, oproti tradicionalistům však mnohem intenzivněji a kritičtěji vnímala narůstající sociální rozdíly.

Tato argumentace nebyla nová; to, že Norbert Blüm označil návrh vypracovaný programovou komisí za novou interpretaci sociálně tržního hospodářství, neznamená, že se jednalo o opravdu novou koncepci. Spíše se zde prosadilo levé křídlo CDU s argumentací, kterou CDA a sociálně katolický proud užívaly již od 50. let a která se opírala o sociální učení katolické církve.³⁹⁷

V článku, kde tuto snahu o novou interpretaci Blüm proklamoval, uvedl:

„S konceptem sociálního hospodářství je spojován pouze hospodářský růst. Sociální povinnosti jsou akceptovány pouze jako dodatečné korektury toho, co bylo v procesu růstu vyřešeno pouze nedostatečně. Tímto způsobem by ale sociálně tržní hospodářství zakrňelo do podoby hospodářské politiky, která by byla sociálně politicky únosná pouze díky samaritánským sociálním službám. Skutečnost již dávno prokázala nepraktičnost takovéto dělby práce mezi hospodářskou a sociální politikou. Dodatečná korektura hospodářsko politických procesů je nejen zbavena části kýženého účinku, ale je i nákladnější.

Sociální požadavky musí být zahrnuty již do konceptu hospodářské politiky“.³⁹⁸

V orgánu CDA Blüm o příslušné části programu napsal:

„Ve skutečnosti se řada sociálně politických [gesellschaftspolitisch] rozhodnutí neodvívá od hospodářského automatismu trhu, ale z rozhodnutí mezi sociálními hodnotami, které jsou těm ekonomickým nadřazené. Například to, zda má být pracovní doba zkrácena a tím zpomalen růst a v jaké míře se tak smí stát, se nezakládá na svévolném ale ani na zákonitém rozhodnutí, ale právě na politickém rozhodnutí, které zohledňuje výchozí okolnosti jako např. společenskou vůli.“

Blüm kritizuje, že

„[o]dhlédneme-li od teorií hospodářské politiky, byla sociální politice v každodenních politických rozhodnutích přisouzena funkce dodatečné korektury tvrdých dopadů hospodářské politiky. Veřejnost chápala sociálně tržní hospodářství tak, že šlo nejdřív o rozšíření množství zboží. Až potom šlo o sociální politiku a sice jako sociální korekturu. Sociální hospodářství bylo tímto způsobem oproštěno od svého sociálního kontextu. [...]

Oddělení hospodářské a sociální politiky velmi rychle vedlo od souběžnosti v podřízení sociální politiky hospodářské politice“.³⁹⁹

Svou vizi prosazoval Blüm i na jednáních komise. Rozebírá ji například ve své části analýzy, kterou spolu s Christianem Schwarzem-Schillingem vypracoval jako podkladový materiál pro jednání příslušné podkomise. Uvádí zde:

„1. Sociální nedostatky politiky, která činí z výkonnosti upřednostňované měřítko hospodářské politiky, přispěly výrazně k neklidu mladé generace. Hospodářsko politické cíle musí proto být silněji než doposavad prezentovány ve své sociálně politické [gesellschaftspolitischen] dimenzi.

³⁹⁷ Srov. Stegmann, „Geschichte der sozialen Ideen,“ 791–797.

³⁹⁸ Blüm, „Ein neues CDU-Programm“.

³⁹⁹ Norbert Blüm, „Soziale Marktwirtschaft als Gesellschaftspolitik,“ *Soziale Ordnung* 24, č. 7/8 (červenec/srpen 1970), 11.

2. Křesťansko-demokratická unie chápe sociálně tržní hospodářství jako sociálně politický program, jehož cílem je nejvyšší možná míra lidského rozvoje. [...]

Růst hospodářské síly musí být začleněn do procesu rostoucích lidských možností. Kvantitativní růst produktivity je sice předpokladem, ale nikoliv samozřejmým naplněním sociálních potřeb. [...]⁴⁰⁰

Takovéto pojetí sociálně tržního hospodářství uvítaly i katolické organizace v předpolí politiky, které dlouhodobě zastávaly podobný postoj jako CDA. Kolpingovo dílo (*Kolpingwerk*) v prohlášení pochválilo návrh programové komise, který podle něj obsahoval „*mnohé nové akcenty, které se oprostily od některých z minulosti vycházející přístupů a forem a jednoznačně přehazují výhybku na pokrok*“. Návrh údajně oproti dosavadní dvojkolejnosti zdůrazňoval naopak sociální politiku (*Gesellschaftspolitik*) a začlenil ekonomiku do celospolečenského procesu, což osvobodilo tržní hospodářství od jeho historicky-individualistického uvěznění v absolutní samozákonitosti liberalistického stříhu. Přetváří sociální politiku starého stříhu spočívající v péči o zraněné a nemocné v politiku kladoucí si za cíl možnost samostatného rozvoje pro všechny. Kritikům bylo ve stanovisku vytknuto nedostatečné pochopení křesťanského obrazu člověka, výslovně byla odmítnuta kritika časopisu *Dialog*. Naopak návrh komise byl vyzdvižen jako politika z pravé křesťanské odpovědnosti.⁴⁰¹

Tuto interpretaci programu akceptoval i autor článku hodnotícího jeho ekonomickou část, který vyšel v časopise *Sonde*, a ještě ji dále rozvinul. Podle něj byla hospodářská politika v první verzi Berlínského programu načrtnuta tak, že průběh ekonomických procesů „*zůstává principiálně neovlivněný, jejich výsledek rozděluje na trhu moc a příjmy. Tam, kde z hlediska jiného, konkrétně sociálně politického [gesellschaftspolitisch], vznikají nechtěné problémy s distribucí příjmů, se koriguje dodatečně prostřednictvím vlastních samostatných dílčích intervenčních programů*“.⁴⁰² V takovém uspořádání „*je hospodářská politika určující a sociální politika funguje jako sanitka pro nehody systému*“.⁴⁰³

Autor článku tvrdí, že programová komise

„*podnikla pokus integrovat konkurenci hospodářských a sociálních cílů do jednoho společenského systému, který by byl založen na využívání ekonomických sil. To není – jak se psalo – odklon od zásad, ale to je konečně rozvinutí, doplnění [Weiterentwicklung, Fortschreibung] do podoby konceptu, ve kterém je hospodářská technika dána do služby humánnějšího pořádku.*

Povinnost usilovat o lepší společnost, kterou křesťané odvozují ze svého chápání křesťanského obrazu člověka, byla začleněna do konceptu systému sloužícího lidem a jejich spoužití. Sociální

⁴⁰⁰ Christian Schwarz-Schilling, Norbert Blüm, pracovní koncept kapitoly Sociálně tržní hospodářství, str. 4.

⁴⁰¹ Stanovisko sociálně politického referenta Kolpingova díla Josefa Antona Stüttera. Citováno podle: *KNA- Informationsdienst*, č. 33 (1970).

⁴⁰² Hans Werner Dahl, „Gesellschaftspolitik im CDU-Programm – Rückschreibung der Fortschreibung“, *Sonde: Neue Christlich-Demokratische Politik* 3, č. 4 (1970): 22.

⁴⁰³ Dahl, „Gesellschaftspolitik im CDU-Programm“, 24.

rovnost by podle představ komise již neměla být dosahována v míře odpovídající hospodářskému úspěchu, ale měla být jako apriorní cíl zabudována do hospodářské aktivity“.⁴⁰⁴

Článek v *Sonde* obsahuje však i aspekt, který u Blüma i v tradiční křesťansko-sociální argumentaci chybí: nehovoří pouze o distribuci majetku, ale materiální zajištění vnímá také jako předpoklad pro rovné šance a možnost seberealizace. Rovněž upozorňuje na to, že svoboda je v podmínkách moderní společnosti vystavena jiným hrozbám než v minulosti. Nejaktuálnějším nebezpečím již tak není socialismus omezující svobodu jednotlivce, ale neschopnost jedince se zorientovat a prosadit v podmínkách moderní společnosti. Autor se odvolává na cíl „dynamické demokracie“ vytyčený v preambuli programu a vymezuje se vůči představě demokracie vycházející především z negativní definice svobody:

„Jako by to bylo samozřejmé, je ochrana individuální sféry vztyčována jako hradba proti socialistickému systému masových společností, přitom jde ve skutečnosti především o úkol, vymanit se ze slepoty liberalismu vůči společnosti, z necitlivosti vůči sociální nouzi a dát svobodě jednotlivce ve ztížených podmínkách masové společnosti šanci k seberealizaci při společném postupu spolu s ostatními.

Řečeno německy: samostatné svobodné rozhodování jednotlivce není dnes alternativou k dimenzím masové společnosti. Takže ani nástroje této doby nemůžou být stejné jako včera, vůbec systémové struktury nemohou být prohlášeny za závazné na léta dopředu, akční parametry musí být rozvíjeny a programy doplňovány [fortgeschrieben] – i pokud se zabývají ‘osvědčeným modelem Sociálně tržního hospodářství‘“.⁴⁰⁵

Rovněž tato myšlenka se objevila při jednáních komise a ovlivnila Druhou verzi Berlínského programu. Jejím hlavním proponentem byl zřejmě porýnsko-falcký ministr sociálních věcí Heiner Geißler. V prvním návrhu kapitoly o hospodářské politice v pasáži, již měl Geißler na starosti, byl tento přístup popsán velmi přesvědčivě včetně explicitního vymezení se vůči dosavadní politice CDU:

„V letech obnovy umožnilo sociálně tržní hospodářství netušený nárůst soukromého materiálního blahobytu. Hlásíme se i nadále k nároku jednotlivce na rozmnožování jeho soukromého blahobytu. Požadujeme ale, aby byl hospodářský pokrok spojen s neustálým rozšiřováním prostoru svobody pro všechny lidi. Proto usilujeme o zlepšení obecných podmínek pro život a životního prostředí. Prostřednictvím většího rozšiřování sociální infrastruktury chceme vytvořit lepší předpoklady pro hospodářský růst ve svobodě pro jednotlivce a pro nás všechny“.⁴⁰⁶

O více jak rok později se Geißler v časopise *Sonde* rozepsal blíže o své představě o významu veřejných institucí a sociálních zařízení pro svobodu člověka a jeho schopnost ji využít:

“Osobní svoboda jednotlivce jako osoby je garantována Základním zákonem. Ale k čemu je toto strvržené právo, když chybí předpoklady pro to, aby jej mohl využít? Konkrétně: k čemu je právo na rovnost šancí ve vzdělávání, když není k dispozici dost mateřských školek, škol, vysokých škol,

⁴⁰⁴ Ibid., 23.

⁴⁰⁵ Ibid., 25.

⁴⁰⁶ Návrh kapitoly Sociálně tržní hospodářství, verze datovaná 17./21. 4. 1970. V dalších verzích programu se tato pasáž již nenachází, byla tedy odstraněna redakční komisí. Toto chápání sociálně tržního hospodářství je však patrné i z některých formulací pozdějších verzí.

učilišť, když se nedostává zařízení mimoškolního vzdělávání mládeže a dospělých? Nebo k čemu je ženě Základním zákonem garantovaná rovnost šancí, když společnost a stát nejsou schopny jí ulehčit v její trojí úloze jako matky, ženy v domácnosti a zaměstnankyně? K čemu je právo na svobodný rozvoj také ve volném čase, když není k dispozici dost sportovišť, k čemu právo na zdravotní péči, když není dostatek nemocnic, aby léčily nemoci nejmodernějšími prostředky medicíny, nebo když chybí předpoklady pro kompletní zdravotní prevenci, které by mohly využívat všichni občané? K čemu je starému člověku právo vést život podle svých představ, když při té nejlehčí nemoci musí jít do nemocnice, protože je malá nabídka terénních služeb pro seniory a pro starší lidi vhodných bytů a domovů důchodců?⁴⁰⁷

Nejostřeji svou kritiku dosavadní hospodářské politiky CDU formuloval časopis *Sonde* v souvislosti s přijatou Druhou verzí Berlínského programu ve svých druhých tezích. Tržní hospodářství podle jeho vydavatelů „v prvních dvou desetiletích existence SRN prostřednictvím principu volné soutěže vedlo k uvolnění enormních energií v národohospodářském vývoji SRN a tím umožnilo hospodářský, technický a společenský rozvoj“, během tohoto procesu vznikly ale „sociální nespravedlnosti a strukturální nedostatky“, které musí být odstraněny. „Kromě toho musí nyní po ukončení fáze obnovy být také přezkoumány a vylepšeny překonané a chtě nechtě zastaralé struktury v mnoha oblastech společnosti Spolkové republiky. Určující aspekt pro tuto nezbytnou reformní politiku, jejíž akutnost měla CDU/CSU rozeznat mnohem dříve, je vytvoření větší rovnosti šancí a sociální spravedlnosti pro všechny“.⁴⁰⁸

4.2 Uvolnění

U málokterého z témat byla podstatou rozcházejících se stanovisek uvnitř CDU do takové míry odlišná generační zkušenost, jako tomu bylo u otázek zahraniční politiky a německé otázky. Pro změnu kurzu CDU ve východní politice se během práce na novém programu angažovala zejména Mladá unie a RCDS (srov. diskusi o hranici na Odře a Nise na düsseldorfském sjezdu popsanou v podkapitole 3.8). Řada poslanců CDU, kteří se ve frakci ve Spolkovém sněmu zasazovali za to, aby CDU/CSU podpořila východní smlouvy podepsané Brandtovou vládou, patřila k mladším ročníkům.⁴⁰⁹

Straníci, kteří vědomě zažili dobu před rokem 1945 či dokonce před rokem 1933, vnímali německou národní otázku a situaci v Evropě zcela jinak než stranická mládež, která se politicky socializovala v 50. a 60. letech. Rovněž prostřední generace mladých poslanců a

⁴⁰⁷ Heiner Geißler, „Soziale Infrastruktur – Zweite Säule der Gesellschaftspolitik,“ *Sonde: Neue Christlich-Demokratische Politik* 5, č. 1/2 (1972): 26. Geißler tento přístup později rozvinul v podobě konceptu tzv. nové sociální otázky, který významně ovlivnil programatiku CDU v 70. a 80. letech. Heiner Geißler, *Die neue soziale Frage: Analysen und Dokumente* (Freiburg: Herder, 1976). Srov. Marcel Boldorf, „Die ‚Neue Soziale Frage‘ und die ‚Neue Armut‘ in den siebziger Jahren: Sozialhilfe und Sozialfürsorge im deutsch-deutschen Vergleich,“ in Jarasch, „Das Ende der Zuversicht?“, 138–156. Uertz, „Von den Gründungsaufrufen,“ 128–129.

⁴⁰⁸ Schönbohm, „15 Thesen,“ 8.

⁴⁰⁹ Grau, „Gegen den Strom,“ 524.

ministrů byla ve svém přístupu pragmatičtější. Pro starší generace byl výchozím bodem německý národní stát v hranicích z roku 1937, mladší byli naopak sžití s realitou samostatného západoněmeckého státu a znovusjednocení Německa bylo pro ně abstraktním cílem. Rovněž existenci východního bloku vnímali ze svého úhlu pohledu jako danou, zatímco pamětníci předválečného stavu řešili dilema, jak se k prosovětským režimům chovat.

Vzhledem k tomuto odlišnému vidění situace se lišil i pohled na to, v čem má spočívat uvolnění mezinárodní situace. Zatímco pro liberálně naladěné členy CDU skýtaly ústupky z přepjatých právních pozic Spolkové republiky naději na zmírnění napětí, většina trvající na tradičních postojích strany je vnímala jako kapitulaci před agresí, která se nemohla stát základem pro upevnění míru.

Vycházejíc z předválečné situace argumentovali konzervativci především právně. Opírali se o výklad mezinárodního práva, podle kterého existovalo Německo v hranicích z roku 1937 a aktuální situace byla provizoriem, které měla ukončit až oficiální mírová konference. Jejich cílem nebylo obnovit národní stát v původních hranicích, usilovali pouze o znovusjednocení s Německou demokratickou republikou, i tak ale vedle odmítání uznání Německé demokratické republiky odmítali i explicitní uznání polské západní hranice na Odře a Nise. Jednostranné ústupky, vzdání se vlastních právoplatných území, které nebylo vyváženo ústupky druhé strany, bylo považováno za nesmyslné oslabování německé právní pozice. Vláda se jím zbavovala možnosti využít tuto negociační položku v budoucnu při prosazování jiných cílů: znovusjednocení, upevnění statusu Západního Berlína, odstranění proti Německu namířené klauzule o nepřátelských státech z Charty OSN (čl. 53), zlepšení situace německých menšin v zahraničí či usnadnění cestování do států východního bloku.⁴¹⁰ Jak to metaforicky popsal při zasedání frakce ve Spolkovém sněmu předseda strany Kiesinger, vládní koalice „*dala z ruky téměř všechny karty, které v této hře mohla vynést*“.⁴¹¹

Tento argument použil na adresu vlády rovněž např. předseda frakce CDU/CSU ve Spolkovém sněmu Rainer Barzel ve svém projevu na düsseldorfském sjezdu, který se nesl v konzervativním duchu a kterým chtěl zřejmě oslovit tradicionalisticky smýšlející část členské základny před blížící se volbou nástupce předsedy Kiesingera:

„[...] podepsat moskevskou smlouvu, aniž by před tím bylo dosaženo zajištění Berlína a zlepšení situace v Německu, podepsat varšavskou smlouvu, aniž by před tím byl získán souhlas dotčených [německých vysídlelců – poznámka OP] a dosaženy nutné a možné základy budoucího evropského mírového uspořádání; dát linii na Odře a Nise ten samý charakter jako linii, která od sebe odděluje Němce od Němců; a nyní, když to je všechno pryč, muset prosit o rozhovor

⁴¹⁰ K cílům zahraniční politiky Spolkové republiky srov.: Bierling, „Die Außenpolitik,“ 178–179, 183.

⁴¹¹ Stenografický protokol zasedání frakce CDU/CSU ve Spolkovém sněmu, 24. 2. 1970. Citováno podle: Grau, „Gegen den Strom,“ 61–62.

s Ulbrichtem, který chce bezohledně protlačit své maximalistické požadavky bez jakýchkoliv ústupků; to není, přátelé, žádný státnický výkon.

(Potlesk)

Po té, co tato koalice tolik očekávala a tolik dala – darovala –, stojí zde a hledí na své prázdné ruce“.⁴¹²

Navíc měli konzervativci námitky proti tomu, aby Spolková republika dělala ústupky vůči státům s komunistickými režimy a v případě Sovětského svazu s agresivní zahraniční politikou. Tím by podle nich byly legitimovány tyto režimy a jejich zločiny. Dokonce by takovýto postup nevedl k upevnění míru, ale jeho ohrožení: byla by tak sankcionována expanzivní politika Sovětského svazu, která podle jejich interpretace vedla ke vzniku studené války a která měla být skutečnou příčinou mezinárodního napětí. Vzhledem ke své nacistické minulosti nesmělo podle zastánců tohoto přístupu Německo kapitulovat před novou totalitní hrozbou.

Na tento morální aspekt se ve svém projevu před Spolkovým sněmem zaměřil poslanec CSU Karl Theodor zu Guttenberg:⁴¹³

„[...] kdo legitimuje utlačování, ten povzbuzuje utlačovatele

(Posl. Kücke [Bensberg]: velmi dobře!)

a tím narušitele míru.

(Velmi dobře! u CDU/CSU)

Kdo naopak zaručuje právo na svobodu sobě a svým sousedům, ten posiluje ty síly, které skutečně jsou základem míru.

(Potlesk u CDU/CSU)

Není toto skutečné poučení z oné strašlivé doby, kdy Adolf Hitler brutálním násilím

(Posl. Dr. Barzel: velmi správně!)

i když zprvu bez krve, posunul v Evropě hranice ve svůj prospěch, aby pak pozval evropské demokracie, aby slavnostně a smlouvou tyto hranice založené na bezpráví uznaly?

(Souhlas u CDU/CSU)

Kde je, dámy a pánové, ten kvalitativní rozdíl, kde, ptám se, je tento rozdíl,

(Velmi správně! u CDU/CSU)

když po nás dnes Moskva požaduje, abychom tyto hranice založené na bezpráví, které si vynutila na německé a jiné půdě pro své impérium a uvnitř svého impéria, respektovali a prohlásili za nezměnitelné?

⁴¹² „18. CDU-Bundesparteitag,“ 176–177. Barzel narážel na neochotu generálního tajemníka východoněmecké SED Waltera Ulbrichta jednat se Spolkovou republikou o novém *modu vivendi* mezi oběma německými státy. To bylo jedním z důvodů, proč byl Ulbricht o několik měsíců později na zásah Moskvy nahrazen Erichem Honeckerem.

⁴¹³ Přestože Guttenberg nebyl členem CDU, politika CDU a CSU vůči státům východního bloku byla do velké míry formulována na půdě společné frakce a diskuse v rámci jednotlivých stran tak nelze zcela oddělit. Guttenbergovo vystoupení mělo navíc zcela zásadní význam: jedná se o jedno z nejzřetelnějších stanovisek, která během debat o východních smlouvách z řad CDU/CSU zazněla, a mělo tak na situaci v CDU velký vliv. Navíc jde o jeden z nejslavnějších projevů přednesených v Německém Spolkovém sněmu. Tento text je tedy možné použít jako reprezentativní pro konzervativní názory v CDU na východní politiku Brandtovy vlády.

(Potlesk u CDU/CSU)

[...] My, CDU/CSU, nejsme připraveni vzít na vědomí tzv. reality, respektovat je či dokonce je uznat, pokud nesou jméno ‚bezpráví‘.

(Silný potlesk u CDU/CSU)

[...]

Přidám otázku: je zde někdo, kdo by chtěl vážně vyslovit myšlenku, že bezpráví se stane právem, když trvá léta a dokonce desetiletí? [...] Je zde někdo připraven, byl by někdo připraven, uzavřít mír s Adolfem Hitlerem, pokud by se tomuto muži podařilo vydržet 37 let?⁴¹⁴

Guttenberg varoval, že důsledkem politiky akceptování sovětského vlivu bude sovětská nadvláda nad celou Evropou.

Ve stejném duchu⁴¹⁵ se vyjádřil i předseda CDU Kurt Georg Kiesinger ve své závěrečné řeči na düsseldorfském sjezdu:

„Vždy, když zde v našich řadách – a já pro to mám pochopení – padne slovo smíření, musím myslet na to, jak vypadá a co chce ten, s kým se máme smířit.

Dámy a pánové, když se dva chtějí smířit, musí konec konců chtít to samé.

My opravdu chceme uvolnění na základě práva a spravedlnosti. Nechceme expanzi, neboť náš cíl, aby našim 17 milionům spoluobčanů bylo přiznáno právo, aby sami rozhodli o svém osudu, vskutku není expanzivním cílem.

Kdo ale chápe své poslání na tomto světě tak, že stále politicky a ideologicky rozšiřuje svůj vliv a v Evropě nechce jen upevnit status quo, jak se často zdrženlivě říká, ale chce svou moc a svůj vliv rozšířit za jeho současné hranice a dosáhnout hegemonie nad celou Evropou, když někdo navrhuje a připravuje se k smíření s takovou mocností, tak musí vědět, jak těžký je tento úkol, jak dlouho bude trvat, jaké si vyžaduje moudrosti, jaké trpělivosti, vytrvalosti, jaké ostražitosti od toho, kdo se k tomuto činu odváží“.⁴¹⁶

Tyto dvě roviny, důraz na formálně právní nároky Spolkové republiky a morální výhrady proti spolupráci s komunistickými režimy, se spojovaly v postoji, který prosazoval zejména Rainer Barzel na počátku diskuse o tzv. východních smlouvách. Stanoviskům CDU/CSU se snažil propůjčit modernější dikci tím, že zdůrazňoval zejména aspekt lidských práv, který se podle něj měl stát hlavním měřítkem východní politiky.⁴¹⁷ Ve Spolkovém sněmu Barzel konstatoval, že za účelem alespoň postupné změny člověka nedůstojného *status quo* v Evropě, pokud by bylo možné učinit hranice otevřenějšími, zlepšit možnosti přístupu

⁴¹⁴ Stenografický protokol zasedání Spolkového sněmu, 27. 5. 1970, in *Verhandlungen des Deutschen Bundestages: 6. Wahlperiode*, sv. 72 (1970), 2693.

⁴¹⁵ Tuto interpretaci, že akceptováním *status quo* ve východní Evropě by Spolková republika potvrdila Sovětským svazem násilím vynucené hranice a jeho hegemoniální pozice v tomto regionu, obsahuje i stanovisko pracovní skupiny k moskevské smlouvě, kterou ustanovila frakce CDU/CSU. Toto stanovisko výslovně odmítá, že by smlouva přispívala k mezinárodnímu uvolnění. Naopak má zpochybňovat cíle politiky uvolnění, za které jsou označeny odstraňování napětí, upevňování míru a zprůchodňování hranic, a to tím, že posiluje hegemoniální postavení SSSR ve východní Evropě a je výsledkem se spojenci nekoordinovaného postupu Spolkové republiky. Stanovisko komise „Moskevská smlouva“ frakce CDU/CSU, 26. 5. 1970. Citováno podle: Grau, „Gegen den Strom,“ 129–130.

⁴¹⁶ „18. CDU-Bundesparteitag,“ 538.

⁴¹⁷ Grau, „Gegen den Strom,“ 43.

k informacím a zintenzívnit kontakty mezi lidmi, byla by CDU/CSU připravena učinit i bolestné politické ústupky.⁴¹⁸

Naopak značná část příslušníků mladší generace měla pro tuto právní argumentaci málo pochopení. Doba velkého jednotného německého národního státu pro ně ležela hluboko v minulosti a k akceptování reality stejně neexistovala alternativa. Vzhledem k tomu, že změna hranic stejně nepřipadala v úvahu, mělo podle nich právní stanovisko Spolkové republiky tak jako tak malou váhu. Navíc mnohem větší roli v jejich očích hrála německá zodpovědnost za zločiny druhé světové války, v jejímž kontextu se právní formalismus jevil z morálního hlediska těžko únosným.

Na düsseldorfském sjezdu na úvod debaty o hranici na Odře a Nise vyjádřil předseda Mladé unie Jürgen Echter nach pochopení pro vysídlence, pro které bylo akceptování ztráty německých východních území těžké, ale položil otázku, zda to Němce zbavuje „*nutnosti naší politiku orientovat nikoliv podle představ ale podle skutečné situace.*“ Vyzval, aby si každý položil tři otázky: 1) zda usiluje CDU o opětovné získání východních území silou, 2) zda je možné očekávat, že se jich Polsko vzdá dobrovolně, 3) zda je možné očekávat, že nějaký jiný stát k tomu Polsko donutí. Dodal, že politikou CDU i vysídlenců je odmítání změny hranic násilím či hrozbou násilím.⁴¹⁹

Těmito třemi otázkami citoval Echter nach poslance Spolkového sněmu Hanse Dichgansa. Dichgans, který ovšem náležel generaci zakladatelů CDU, se ve frakci CDU/CSU opakovaně vehementně angažoval za to, aby se strana vyslovila pro uznání západní hranice Polska. Počátkem února vypracoval analýzu, ve které došel k závěru, že by Spolková republika uznáním hranice na Odře a Nise nic neztratila a Polsko nic nezískalo a že se jedná pouze o změnu v rovině vnímání reality. Situaci srovnal s uznáním nezávislosti Alžírka Francií. Akceptování daného stavu by ale podle Dichgansa zbavilo vztahy s Polskem psychologické zátěže.⁴²⁰

Že vzhledem ke komplikované historii není možné pouze porovnávat vzájemné ústupky, zdůraznil ve svém článku předseda zemské organizace Mladé unie v Severním Porýní – Vestfálsku Karl Lamers (v 90. letech se Lamers stal zahraničně politickým mluvčím frakce CDU/CSU ve Spolkovém sněmu), který se počátkem 70. let zasazoval za co nejvstřícnější postoj křesťansko-demokratické opozice vůči vládní zahraniční politice:

⁴¹⁸ Stenografický protokol zasedání Spolkového sněmu, 25. 2. 1970, in *Verhandlungen des Deutschen Bundestages: 6. Wahlperiode*, sv. 72 (1970), 1556.

⁴¹⁹ „18. CDU-Bundesparteitag“, 492.

⁴²⁰ Hans Dichgans, Analýza k uznání hranice na Odře a Nise, 26. 2. 1970. Citováno podle: Grau, „Gegen den Strom“, 62. Srov. *Ibid.*, 78.

„Ústupky, které by byly ekvivalentní uznání ztráty čtvrtiny území Německé říše, nejsou představitelné. Bez úvodem zmíněné minulosti mezi Polskem a Německem je toto uznání nepochopitelné“.⁴²¹ A na jiném místě: „Německo-polská smlouva má udělat čáru za minulostí a obrátit nový list v dějinách obou národů. Má zahájit normalizaci vztahů mezi Němci a Poláky“.⁴²²

Vzrůstající pochyby některých straníků o dosavadní zahraničně politické koncepci CDU se nezastavily ani před otázkou vztahu k Německé demokratické republice. Pro mladší nebyla myšlenka národa tolik spjata s německým národním státem, který již často nepamatovali,⁴²³ proto ani požadavek znovusjednocení pro ně neplatil ani apriorně ani absolutně, ale hledali pro něj nová zdůvodnění a byli od něj za určitých okolností ochotni ustoupit. Argumentovali zejména tím, že obyvatelům NDR je odepíráno právo na sebeurčení, v případě, že by se ale svobodně rozhodli pro státní samostatnost, neměli námitek proti existenci dvou německých států – tento přístup silně ovlivnil i návrh předložený programovou komisí. Časopis *Sonde* ve svých prvních tezích uvedl, že CDU usiluje o sjednocení Němců, „dokud si ho budou přát“.⁴²⁴ Karl Lamers se v souvislosti s programovou diskusí ptal, zda by nebylo přesnější a důvěryhodnější, kdyby CDU řekla, že „státní jednota je sice cílem, ale že Spolková republika je i připravena tento cíl upozadit či dokonce se ho vzdát, pokud bude Němcům v NDR uznáno právo na sebeurčení, jinými slovy že svoboda stojí před jednotou?“.⁴²⁵

Právní argumentace nebyla částí mladých členů strany pouze cizí, ale jevila se v jejich očích i jako kontraproduktivní. Bazírování na právních otázkách, které měly podle jejich názoru malý reálný význam, zabraňovalo posunu ve vztazích mezi Západem a Východem. Lamers označil strategii podmiňování kroků směřujících k uvolnění vyřešením příčin napětí, tj. vyřešením německé otázky, za neúspěšnou. Podle něj měl Západ naopak uznat teritoriální *status quo*, aby v nastalém uvolnění mohl být překonán politicky tím, že by neodvratně došlo ke sblížení zájmů států Západu a sovětských satelitů a naopak rozcházení se zájmů států střední a východní Evropy a Sovětského svazu.⁴²⁶ Části CDU tak akceptovaly přístup, se kterým přišla sociální demokracie⁴²⁷ a který formuloval spolupracovník Willyho Brandta

⁴²¹ Karl Lamers, „Vertrag mit Polen,“ *Die Entscheidung* 18, č. 12 (prosinec 1970): 10.

⁴²² Lamers, „Vertrag mit Polen,“ 9.

⁴²³ Srov. odlišné chápání národa u CDU/CSU a SPD, jak jej popisuje: Wolfrum, „Zdařilá demokracie,“ 258–260.

⁴²⁴ Schönbohm, „15 Thesen,“ 13.

⁴²⁵ Lamers, „Deutschland in Europa,“ 12.

⁴²⁶ Lamers, „Außenpolitik,“ 38.

⁴²⁷ Srov. Helmut Pütz, v osobním rozhovoru s autorem, příloha č. 2, 8, 12. Karl Lamers, v osobním rozhovoru s autorem, příloha č. 3, 2–3.

Egon Bahr ve svém projevu v Tutsingu v roce 1963 a shrnul ho do formule „změna skrze sbližení“ („*Wandel durch Annäherung*“).⁴²⁸

Z tohoto úhlu pohledu se ani morální otázka, zda je správné uzavírat dohody s komunistickými režimy a dělat jim ústupky, nezdála být tak intenzivní. Jednak nejmladší členové CDU nezažili jinou realitu ve střední a východní Evropě než sovětskou nadvládu a měli tak větší sklon k tomu smířit se s realitou, jednak zastávali výše nastíněnou tezi, že právě uznání *satus quo* na východ od hranic Spolkové republiky povede k uvolnění, jehož důsledkem bude rozvolnění východního bloku. Naopak odmítání uznat průběh hranic mělo podle nich vést k pocitu nejistoty na straně sovětských satelitů, který zvyšoval jejich závislost na podpoře z Moskvy. V tomto duchu upozorňovali zastánci vstřícnějšího postoje CDU zejména vůči Polsku na to, že zahraniční politiku států neurčuje ani tak jejich ideologie, ale národní zájmy.⁴²⁹ „[...] [N]eměli bychom vzít na vědomí, že nejen žádná komunistická, ale vůbec žádná polská vláda nebude nikdy připravena, dobrovolně přesunout svou současnou hranici zpět na východ?“, ptal se Jürgen Echternach na düsseldorfském sjezdu.⁴³⁰ A na otázku, jak dospět k evropskému mírovému uspořádání si odpověděl: „Rozhodně také ne tím, že přijmeme, že pouze sám Sovětský svaz garantuje polskou západní hranici a jen tím dále upevňuje závislost Polska“.⁴³¹

V diskusích o zahraničně politické kapitole programu hráli však roli nejen výrazné názorové rozdíly uvnitř strany, ale zásadní byl rovněž faktor času. Souběžně s programovou diskusí probíhala v CDU i diskuse o tom, jak by se strana měla postavit k východním smlouvám připravovaným Brandtovou vládou. V průběhu této diskuse vycházelo stále více najevo, jak moc se názory na tuto problematiku uvnitř strany liší. Zároveň CDU, která byla zpočátku hlavně pod vlivem Rainera Barzela připravena s vládou na vyjednávání se státy východního bloku spolupracovat a snažila se vystupovat co nejkonstruktivněji, sklouzávala, čím konkrétnější výsledky vládní politika měla, stále více k absolutnímu odmítání.

Práce podkomisí programové komise, kde byly formulovány první návrhy programu, probíhala v březnu a dubnu 1970. V té době však neměla jednání Spolkové republiky se Sovětským svazem a Německou demokratickou republikou ještě žádné výsledky a nebylo zcela jasné, jaký je záměr vlády a kam až je ochotna zajít. Text návrhu programové komise do značné míry odpovídal kurzu, kterým se v té době ubírala frakce CDU/CSU ve Spolkovém

⁴²⁸ „Wandel durch Annäherung: Egon Bahr am 15. Juli 1963 in der Evangelischen Akademie Tutzing,“ *Deutschland-Archiv: Zeitschrift für Fragen der DDR und der Deutschlandpolitik* 6, č. 8 (1973): 862–865.

⁴²⁹ Srov. Lamers, „Außenpolitik,“ 38–39.

⁴³⁰ „18. CDU-Bundesparteitag,“ 492.

⁴³¹ *Ibid.*, 493.

sněmu, jejíž předseda Barzel se co nejkonstruktivnějším přístupem snažil vyhnout izolaci strany a podmínky pro vládu kladl zejména v oblasti lidských práv.

V době, kdy byl přijat definitivní návrh komise, tedy v červnu 1970, již však byla situace jiná. Především byl znám text tzv. Bahrova papíru, který již obsahoval základní ustanovení, jež se později objevila ve smlouvách s Moskvou a Varšavou. CDU také nabyla více sebejistoty po úspěších v zemských volbách, přičemž předvolební kampaň strany se soustředila především na téma východních smluv. Nyní tak byl návrh komise vnímán ve výrazně jiném kontextu. Text kapitoly o zahraniční politice vznikl v době, kdy se strana snažila najít společnou řeč s vládou a kladla jí podmínky, za kterých by byla ochotna její politiku podpořit. Později, když CDU nešetřila kritikou na adresu kabinetu, však působil až příliš vstřícně vůči východnímu bloku, což posílilo negativní ohlasy u části stranické veřejnosti.⁴³²

4.3 *Demokratizace*

Jedním z nejdůležitějších politických cílů, které se do nového politického programu snažila prosadit stranická mládež, byl důraz na demokratické hodnoty a možnost seberealizace jedince. I mladí v CDU si přáli liberalizaci konzervativní německé společnosti pěstující úctu k tradičním autoritám a státu a podobně jako jejich vrstevníci ze studentského hnutí či mládežnických organizací SPD se dostávali do generačního konfliktu. Na rozdíl od nich však nehledali teoretickou oporu při hledání svobodnější společnosti u neomarxistické frankfurtské školy,⁴³³ ale jejich inspirací byl především liberální filozof Karl Raimund Popper.⁴³⁴

Popper definoval koncept otevřené společnosti, ve které jedinec rozhoduje osobně, přebírá odpovědnost za svá rozhodnutí a má možnost změnit své společenské postavení. Ta má být opakem uzavřené společnosti, kde má jedinec pevně přidělené místo v rámci společenského organismu a řídí se normami a zvyky, které nejsou podřizovány racionální úvaze.⁴³⁵ V otevřené společnosti jsou podle Poppera veškeré normy neustále kriticky

⁴³² Srov. Grau, „Gegen den Strom,“ 41–108.

⁴³³ Srov. Martin Valenta, *Revoluce na pořadu dne: kritická teorie Frankfurtské školy a její recepce v německém protestním levicovém hnutí šedesátých let dvacátého století, Frakci Rudé armády a německé Straně zelených: diskursivní analýza* (Praha: Matfyzpress, 2010).

⁴³⁴ Stranická mládež přelomu 60. a 70. let se např. intenzivně zabývala otázkou, jaké závěry plynou z Popperovy teorie kritického racionalismu pro politiku: Warnfried Dettling, *Der kritische Rationalismus und die Programmatik der CDU* (Bonn: Konrad-Adenauer-Stiftung, 1975), 78–107. Uwe-Rainer Simon, „Individuelle Freiheit und Gesellschaftlicher Fortschritt: Antagonismus oder politische Gestaltungsaufgabe,“ *Sonde: Neue Christlich-Demokratische Politik* 4, č. 4 (1971): 48.

⁴³⁵ Karl Raimund Popper, *Otevřená společnost a její nepřítelé I* (Praha: OIKOYMENH, 1994), 155–160.

přehodnocovány a uzpůsobovány. Jedinec má možnost je akceptovat či usilovat o jejich změnu a nese odpovědnost za to, do jaké míry odpovídají mravním ideálům rovnosti, svobody a pomoci slabým.⁴³⁶ Popperovy spisy byly mladým křesťanským demokratům oporou v jejich konfliktu s konzervativci ve vlastní straně, ale zároveň jim dávaly do ruky argumenty pro boj s levicovými radikály mezi studenty, neboť jejich autor patřil k nejhlasitějším kritikům frankfurtské školy a marxismu obecně.

Přede hrou k debatám o otázce demokratizace v souvislosti s Druhou verzí Berlínského programu byla kontroverze mezi generálním tajemníkem CDU Brunem Heckem a předsedou SPD Willym Brandtem během voleb do Spolkového sněmu 1969. Heck kritizoval skutečnost, že sociální demokracie si před volbami dala do svého vývěšního štítu cíl demokratizace. Brandt uveřejnil později často citovaný článek, ve kterém v narážce na předchozí Heckova vyjádření v televizní diskusi tvrdil: „*Pro CDU/CSU představuje demokracie organizační formu státu. Pro SPD představuje demokracie princip, který musí prostoupit a ovlivnit veškeré společenské bytí lidí*“.⁴³⁷ Heck na tuto ofenzívu reagoval po volbách propracovaným článkem v teoretickém časopise CDU.⁴³⁸

Konzervativně smýšlející členové CDU Brandtovu rétoriku samozřejmě nekritizovali z toho důvodu, že by byli odpůrci demokracie. Ale fráze o nutnosti demokratizace podle nich vrhaly stín na historii Spolkové republiky, která se pod vedením vlád CDU etablovala jako demokratický stát, hospodářská velmoc a rovnocenný partner v mezinárodním společenství. V jejich očích to byla právě CDU, která stála u zrodu poválečné německé demokracie a která v rozhodujících momentech nasměrovala zemi správným směrem, zatímco SPD tomu v 50. letech oponovala odmítáním tržního hospodářství a úzké spolupráce se Západem.⁴³⁹

Heck vnímal diskusi se sociálními demokraty optikou nepřekonatelného ideologického konfliktu mezi těmito dvěma politickými proudy. SPD podezřívá, že demokratické slogany jsou pouze hávem zakrývajícím nezměněný cíl, socialismus, pro který SPD v 50. letech nedokázala nalézt dostatečnou podporu a který se ukázal jako neatraktivní. V tomto střetu tak viděl možnost v době, kdy byla politika pro občana málo čitelná, protože dvě největší politické strany byly nucené spolu tři roky spolupracovat ve vládě, a kdy tradiční ideologické

⁴³⁶ Ibid., 60–68.

⁴³⁷ Willy Brandt, „Die Alternative: zum Demokratieverständnis,“ *Berliner Stimme* 19, č. 22 (1969): 1.

⁴³⁸ Bruno Heck, „Demokraten oder Demokratisierte?: eine notwendige Auseinandersetzung,“ *Die politische Meinung: Monatsschrift zu Fragen der Zeit* 14, č. 128 (1969): 11–18.

⁴³⁹ Srov. Bruno Heck, „Die programmatische Entwicklung der CDU: Analyse und offene Fragen,“ *Tagungsbeiträge* (Politische Akademie Eichholz der Konrad Adenauer Stiftung), č. 2 (1972): 3–21.

konflikty ztrácely na významu, demonstrovat na příkladu chápání demokracie zásadní odlišnost ideologických východisek obou stran.⁴⁴⁰

S odkazem na intenzivně recipovaný text politologa Wilhelma Hennise, ve kterém se kriticky vyjadřuje k inflaci pojmu demokratizace na přelomu 60. a 70. let,⁴⁴¹ zdůrazňuje Heck nutnost rozlišovat mezi veřejnou oblastí a soukromou sférou člověka. „*Demokracie je vždy možná pouze mezi sobě rovnými; pouze hlasy sobě rovných mohou mít stejnou váhu, mohou se sčítat a ve většinovém hlasování porovnávat.*“ Jako občané státu jsou si všichni rovni, mají stejná práva. „*Tito právně a politicky sobě rovní volí své zástupce a určují tak, kdo má jejich jménem a z jejich příkazu vládnout.*“ Podle Hecka existují ale společenské instituce, kde si už z hlediska jejich úkolů a podstaty nejsou lidé rovni:

„Rodiče a děti, žák a učitel, učenec a student, vedoucí provozu a zaměstnanec, důstojník a voják, úředník oprávněný rozhodnout a žadatel, kapitán a pasažér, dopravní policista a účastník provozu, lékař a pacient nebo ošetřovatelé a tak dále podobně jako lidé v nepřeborném množství dalších podobných vztahů si nejsou vzhledem k účelu, za kterým se spolu sešli, v žádném případě rovni. Pokud by je chtěl někdo v rozporu s realitou prostřednictvím pseudodemokratizace takřkajíc násilím egalitarizovat, výsledkem může pouze být, že společenské instituce, kterých by se to týkalo, by se staly nefunkčními a nemohly by tak sloužit celku vůbec či odpovídajícím způsobem.“⁴⁴²

Stejně tak podle Hecka nebylo možné demokratizovat oblast kulturní, protože principy demokracie odporují její podstatě: „*Články víry zjeveného náboženství, normy v lidské přirozenosti kořenícího mravního zákona, učení filozofie, umění a estetiky, poznání věd a technologie, hospodářská a výrobní účelnost – to vše a ještě mnohé podobné další se vymyká demokratickým většinám.*“⁴⁴³

Kromě toho, že jsou principy demokracie některým oblastem lidského života cizí, znamenala by podle Hecka snaha je přesto uplatnit ohrožení svobody. Podle něj politika (rozumějme stát) usiluje o obecné blaho a ve svém rozhodování zohledňuje různé zájmy různých členů společnosti, musí ale rovněž nechat dostatečný prostor, ve kterém mohou jedinci svobodně sledovat své partikulární zájmy – ty Heck považuje za nepolitické. Požadavek demokratizace podle něj znamená, že by se politika snažila formovat i tyto oblasti, čímž by došlo k omezení svobody. Připomíná, že snaha ovlivňovat co nejvíce oblastí života společnosti je charakteristická pro totalitní režimy. „*Politizace společnosti, to znamená také:*

⁴⁴⁰ Srov. Heck, „Demokraten oder Demokratisierte,“ 11–14. Za „rozhodující téma našeho duchovního střetu s SPD v nadcházejících letech“ označil „boj proti nejasnému požadavku ‚demokratizace‘“ ve svém článku kritizujícím návrh předložený programovou komisí i Alphons Horten. Horten, „Kein Programm für die Opposition“.

⁴⁴¹ Srov. Wilhelm Hennis, *Demokratisierung: zur Problematik eines Begriffs* (Köln: Westdeutscher Verlag, 1970).

⁴⁴² Heck, „Demokraten oder Demokratisierte,“ 16.

⁴⁴³ *Ibid.*, 16–17.

*demokratizace společnosti, vede ke ztrátě svobody. Demokracie zaručuje ale právě proto svobodu, protože rozlišuje mezi politickou a nepolitickou sférou. Kde demokracie ztratí míru, kde překročí oblast, která jí náleží, tam dává nakonec sebe samu v sázku“.*⁴⁴⁴

Navíc představuje narušení této hranice mezi politickým a soukromým podle Hecka již ze své podstaty vlastně socializaci.⁴⁴⁵ „Obecně může člověk tušit za takovouto formulací starou socialistickou utopii o konci vlády lidí nad lidmi“.⁴⁴⁶ Že skutečným cílem SPD zůstává prosazení socialismu, doložil Heck i citací z jejího Godesberského programu z roku 1958: „*Socialismus bude uskutečněn pouze v demokracii, demokracie bude naplněna socialismem*“.⁴⁴⁷

Jak je patrné z Heckových narážek na totalitní režimy, hrály svou roli v pochybovačném přístupu k heslu demokratizace i historické resentimenty. Právě starší generace zažily dvakrát, jak pod pláštíkem proklamovaného cíle větší rovnosti, než zaručuje parlamentní demokracie, byly nejprve nacisty a později v sovětské okupační zóně komunisty odstraněny veškeré základy demokratického právního státu. Byla tak mnohem opatrnější vůči naivním politickým představám a cítila se povolána bránit stávající demokratické politické zřízení proti kritice.

Nejmladším členům strany tato perspektiva chyběla a neměli v paměti již ani hlubokou ideologickou propast mezi SPD a politickým katolicismem resp. křesťanskou demokracií, která existovala v období výmarské republiky a v 50. letech. Svobodu chápali odlišně – v jejich očích ji nepředstavovala pouze absence zásahů státu. Vnímali různé překážky svobodného rozhodování jedince: překonané společenské normy, zastaralé instituce, hmotný nedostatek či nerovný přístup ke vzdělání. Jejich zahrnutí do politické diskuse svobodu v jejich očích neohrožovalo, ale naopak mělo odstranit některé její překážky. Nekritické akceptování společenských struktur by vedlo k jejich petrifikaci a možnosti jedince rozhodovat o svém osudu a ovlivňovat své prostředí by tím byly omezeny. V demokracii potom neviděli pouze mechanismus volby zástupců a přijímání rozhodnutí pro úzkou oblast státu vymezených pravomocí, ale obecnou hodnotu svobody a rovnosti, které připisovali velký význam.

Konzervativně smýšlející členové CDU stranické mládeži zazlívali, že svým voláním po prohlubování demokracie přejímá koncepty levice a to ještě ke všemu v době, kdy o nich vede jejich strana se sociálními demokraty polemiku. Na druhou stranu pro reformy zapálení

⁴⁴⁴ Ibid., 17–18.

⁴⁴⁵ Ibid., 17.

⁴⁴⁶ Ibid., 15.

⁴⁴⁷ „*Sozialismus wird nur durch die Demokratie verwirklicht, die Demokratie durch den Sozialismus erfüllt.*“ Heck, „*Demokraten oder Demokratisierte,*“ S. 17.

představitelé RCDS a zejména Mladé unie měli málo pochopení pro to, že vedení jejich strany zpochybňuje právě pojem demokratizace.

Hlavním Heckovým kritikem se stal nový ambiciózní předseda Mladé unie Jürgen Echternach. Demokratizace byla jedním z hlavních témat jeho nástupního projevu, který přednesl po svém zvolení na bouřlivém sjezdu mládežnické organizace CDU v Hammu, který se konal v rozjitřené povolební atmosféře.⁴⁴⁸ Diskuse pokračovala i přímou výměnou názorů Hecka s Echternachem na sjezdu v Mohuči.⁴⁴⁹ To, že Mladá unie tématu připisovala velký význam, dokládá i skutečnost, že svému následujícímu sjezdu v Braunschweigu dala motto „Demokracie a píle“ (*Demokratie und Leistung*).⁴⁵⁰

Echternach označil Heckovo chápání demokracie za překonané a dal jej do souvislosti s tradiční představou státu v německém politickém myšlení:

„Tato chybná představa o protikladu státu a společnosti se táhne jako červená nit německým státoprávním myšlením – od Hegelova zbožšťování státu přes liberalismus 19. století až po pozitivismus v první polovině našeho století. Hegel viděl ve státu ztělesnění mravního ideálu, ve společnosti naopak pouze systém potřeb. Liberalismus 19. století naopak zúžil stát na ochranné funkce nočního hlídače a proti němu postavil na státu nezávislou společnost. Konečně pozitivismus vidí ve státu systém vládnutí, který stojí na příkazech a poslušnosti, a jehož opakem je autonomní soukromoprávní prostor svobodné společnosti“.⁴⁵¹

Tento protiklad podle něj na počátku 70. let již neexistoval, stát a společnost byly úzce propojené. Společnost byla podle Echternacha ve všech významných oblastech na stát a jeho pomoc odkázaná – např. v hospodářství, kde musí stát pečovat o stabilitu a růst, v sociální oblasti či ve vzdělávání. Na druhou stranu ovlivňují společenské skupiny fungování státu. Při takovémto provázání tak není podle Echternacha možné hovořit o uplatňování principů demokracie pouze na státní instituce.⁴⁵² „*Neboť stát je pouze organizační formou společnosti k vypořádání se se společnými úkoly. Je tedy součástí společnosti. A demokratický stát v nedemokratické společnosti je kvetoucí větévkou na uschlém stromě. Ani tato větévka nebude dlouho kvést*“.⁴⁵³

Echternach nesouhlasil ani s Heckovým chápáním demokracie, které považoval za příliš formální. Zdůraznil, že demokracie neznamená pouze většinové rozhodování, ale rovněž např. opak svévole, vládu práva, kontrolu moci a ochranu menšin, viděl v ní formu života spíše než pouze politický princip. Odmítl, že by demokratizace pro něj představovala odstranění veškerých autorit ve společnosti, rovnostářství a plošné zavádění většinového rozhodování.

⁴⁴⁸ Projev Jürgen Echternacha přednesený na Německém dnu Mladé unie 1969, IV-007-021/2, ACDP.

⁴⁴⁹ „17. Bundesparteitag“, 64–69.

⁴⁵⁰ Projev Jürgen Echternacha přednesený na Německém dnu Mladé unie 1970, IV-007-023/2, ACDP.

⁴⁵¹ Projev Jürgen Echternacha přednesený na Německém dnu Mladé unie 1969.

⁴⁵² Ibid.

⁴⁵³ Projev Jürgen Echternacha přednesený na Německém dnu Mladé unie 1970.

Nastínil tři roviny demokratizace společnosti: 1) moc ve všech oblastech života má být pod kontrolou a má být zabráněno jejímu zneužívání, 2) rozhodovací mechanismy mají být transparentní a zúčastněným srozumitelné, 3) jednotlivec má mít možnost podílet se nějakou formou na rozhodování, která se jej dotýkají.⁴⁵⁴ Echternach jasně formuloval, co je cílem demokratizace: „*Nesmíme ale rezignovat před zkostratělými mocenskými strukturami ve společnosti – ani na univerzitách ani na školách, ani v podnicích ani v nemocnicích, ani v církvích ani v odborech, ani ve správě ani v justici a ani ve stranách.*“⁴⁵⁵

Lépe tuto myšlenku rozvedl časopis Mladé unie:

„[...]U tohoto požadavku [...] nejde o to existující rozdíly jednoduše nivelizovat. Co ovšem má být odstraněno nebo omezeno, jsou mocenské struktury, které se opírají výlučně o tradici, moc nebo ‚funkci‘ a nikoliv o mandát, důvěru, schopnost a výkonnost. Společnost se nikdy neobejde zcela bez autority, ale tato autorita by měla být lidmi, kteří ji vykonávají, vydobyta a udržována píli a nikoliv založena na pouhé funkci. A tato autorita musí – jak již bylo řečeno – končit tam, kde zásada sociální spravedlnosti vyžaduje, aby ti, kteří musí za něco spoluzodpovídat, se také podíleli na rozhodování.“⁴⁵⁶

Debata o demokratizaci nebyla pouze čistě abstraktní a teoretická. Naopak pro mnohé měla velký význam proto, že měla konkrétní přesah do praktické politiky zejména v otázce spolurozhodování zaměstnanců v podnicích.⁴⁵⁷ Pro mládežnické organizace bylo rozšíření práv zaměstnanců předpokladem pro to, aby se mohli podílet na rozhodnutích, která zásadním způsobem ovlivňovala jejich život, a seberealizovat se v zaměstnání.⁴⁵⁸ Naopak konzervativně smýšlející členové v přílišném rozšíření možnosti spolurozhodování viděli ohrožení vlastnických práv a funkčnosti podniků – a museli se tedy postavit i interpretaci pojmu demokratizace prosazované stranickou mládeží.⁴⁵⁹

⁴⁵⁴ Srov. Projev Jürgena Echternacha přednesený na Německém dnu Mladé unie 1970. „17. Bundesparteitag,“ 65–66.

⁴⁵⁵ Projev Jürgena Echternacha přednesený na Německém dnu Mladé unie 1969.

⁴⁵⁶ Rudolf Dadder, „Staat, Bürger, Gesellschaft,“ *Die Entscheidung* 19, č. 1 (leden 1971): 16.

⁴⁵⁷ Srov. Zolleis, „Die CDU,“ 146–169.

⁴⁵⁸ Srov. Projev Jürgena Echternacha přednesený na Německém dnu Mladé unie 1970.

⁴⁵⁹ Srov. Otto Brunn, „Inflationierung des Demokratie-Begriffs,“ *Dialog: Konzeptionen, Kommentare, Analysen* 1, č. 8 (srpen 1970): 37.

5 Role Helmuta Kohla v programové diskusi

5.1 Politický vzestup

Helmut Kohl se narodil roku 1930 ve falckém Ludwigshafenu do středostavovské katolické rodiny. Jeho zkušenosti z doby války jsou zcela příznačné pro jeho generaci. Starší bratr padl na frontě. V létě 1944 odjel Kohl v rámci programu přesunu dětí z měst na venkov (*Kinderlandesverschickung*) se svými spolužáky do Hesenska a v prosinci jakožto patnáctiletý člen *Hitlerjugend* nastoupil povinně do výcvikového tábora v bavorském Berchtesgadenu, kde později sloužil jako pomocník protiletectvé obrany. V posledních dnech války se pak vydal s kamarády na několikátýdenní pěší cestu napříč čerstvě obsazeným Německem zpět domů. V období poválečné nouze poslali rodiče svého syna do učení na statek ve franckém Düllstadtu. Opustit statek a dokončit reálku v domovském městě se rozhodl až po jednom roce.⁴⁶⁰

Již v třídním kolektivu se Kohl projevoval jako vůdčí typ a schopný organizátor – zastával funkci mluvčího třídy a těšil se značné autoritě u spolužáků i učitelů, vůči kterým vystupoval velmi sebevědomě až drze. Brzy se začal zajímat o politiku. Fascinoval ho proces obnovy demokratických institucí koncem čtyřicátých let a významným zážitkem byly pro něj zejména první zemské volby v roce 1946. Velký vliv na formování politických představ studenta reálky měl farář Johannes Fink, na přelomu let 1945 a 1946 první předseda falcké CDU. Fink organizoval v Ludwigshafenu nedělní semináře pro malý kroužek mladých mužů zajímajících se o politiku. Kohl byl v této skupině nejmladší, podobně jako byl v dalším průběhu svého života často nejmladším členem politických grémií či historicky nejmladším držitelem různých politických úřadů. Z této skupiny vznikla v roce 1947 ludwigshafenská organizace Mladé unie, mládežnické organizace CDU a CSU, a Helmut Kohl tak byl jejím zakládajícím členem. Pro členství v této straně byl předurčen už svým rodinným původem – členství v sociální demokracii nepřipadalo pro syna katolického finančního úředníka v úvahu, liberální FDP byla zase stranou vyšších středních vrstev a měla blíže k protestantům. Otec Kohl volil před válkou katolickou Bavorskou lidovou stranu (*Bayerische Volkspartei*), v roce 1945 se stal řadovým zakládajícím členem CDU.⁴⁶¹

Mladý Kohl se v CDU nejen nadšeně angažoval a věnoval stranické práci mnoho energie, ale také se zarputile dral vzhůru stranickou hierarchií. Díky velkému množství času,

⁴⁶⁰ Kohl, „Erinnerungen,“ 15–48.

⁴⁶¹ Dreher, „Helmut Kohl,“ 26–35. Falc patřila 1815 – 1946 k Bavorsku.

který politickým aktivitám věnoval, se ve straně velmi dobře orientoval. Znal procedurální pravidla, nálady členské základny a dokázal předvídat chování grémií. Tyto své znalosti pak dokázal strategicky využít. Dalším pilířem jeho úspěchu byla schopnost navazovat kontakty a politická přátelství. Ta se zakládala nejen na společných politických cílech, ale často i na pouhé vzájemné prospěšnosti či závislosti partnera na Kohlově podpoře. Od samých počátků své politické kariéry budoval Kohl širokou síť kontaktů, své lidi obratně dosazoval do funkcí, kde mu mohli být prospěšní, a sám stranické funkce kumuloval ve svých rukou. V neposlední řadě pak byla klíčem k jeho úspěchu jeho vytrvalost, straně se věnoval s obrovským elánem. V honorační straně vedené funkcionáři, kteří byli o téměř dvě generace starší a pro které byla politika vedlejší činností, byl tento agilní mladík často o několik kroků napřed. Právě odbojem proti starší stranické honoraci se Kohl profiloval. I na lokální úrovni byly stranické organizace v rukou místní elity, která měla obsazené všechny funkce, výběr z více kandidátů byl výjimkou. Kohl systematicky vyvolával na stranických zasedáních diskuse, kritizoval vedení a snažil se moc patriarchů omezit ve svůj prospěch. Zasazoval se o vybudování moderní strany s rozvinutými stranickými strukturami, které by umožnily zapojení členů do rozhodovacích procesů.⁴⁶²

Prvním velkým úspěchem v Kohlově stranické kariéře byla kandidatura do krajského výboru strany (*Bezirksvorstand*) v roce 1953, když se vyřazením zasloužilého stranického funkcionáře postaral o regionální senzaci. O rok později se bez problémů jako hvězda politického dorostu v Porýní-Falci nechal zvolit místopředsdou zemské organizace Mladé unie. Další svou partyzánskou akci uskutečnil Kohl v roce 1955, když na sjezdu porýnsko-falcké CDU kandidoval rovnou na post místopředsedy a uvedl se ostrou kritikou situace ve straně. Navzdory relativně dobrému výsledku neuspěl, avšak i díky tomu, že na sebe upozornil, byl následně svým krajským výborem vyslán do zemského výboru CDU jako řadový delegát.⁴⁶³

V roce 1958 měl ve straně na regionální úrovni již takový vliv, že prosadil svého kandidáta do čela krajské stranické organizace, aby ho o několik měsíců později, když úspěšně ukončil vysokoškolská studia, z tohoto postu sám vytlačil. Díky této kumulaci funkcí nebylo pro Kohla obtížné zajistit si místo jako kandidát do zemského sněmu, jehož poslancem se stal v roce 1959. Paralelně s tím se angažoval i v lokální politice: v roce 1960 se prosadil do čela kandidátky CDU ve svém rodném Ludwigshafenu. V tomto průmyslovém městě byla

⁴⁶² Dreher, „Helmut Kohl,“ 38–64.

⁴⁶³ Ibid.

však jeho strana odsouzena k věčné opozici. Po volbách se stal předsedou frakce v městské radě a zůstal jím až do roku 1969, kdy byl zvolen zemským premiérem.⁴⁶⁴

Přestože Kohl v tuto chvíli již jednoznačně směřoval k dráze politika z povolání, musel si po ukončení studia historie a politologie hledat ještě občanské zaměstnání, neboť mandát zemského poslance představoval v té době pouze vedlejší činnost. Zatímco Dreher vidí Kohlovo působení v Mockově slévárně a později v Zemském svazu chemického průmyslu jako zaopatření, které nadějnému politikovi poskytl průmysl (což nebyla v té době neobvyklá praxe), podle Schwana a Steiningera zejména v druhém zaměstnání budoucí kancléř sbíral rozhodující pracovní zkušenosti a rozšiřoval své organizační schopnosti, které nabyl stranickou prací a v komunální politice.⁴⁶⁵

Když se Kohl v roce 1959 stal poslancem mohučského zemského sněmu, byl již stranické elitě v čele s ministerským předsedou Peterem Altmeirem dobře znám jako obávaný rebel a zároveň se mohl spolehnout na svou mocenskou bázi ve straně a na podobně smýšlející mladé poslance. Ač byl Kohl nejmladším členem tohoto zákonodárského sboru, jeho úsilí o vzestup ve stranické hierarchii nepolevovalo. V polovině legislativní periody zemřel předseda frakce CDU a premiér Altmeier jej nechal nahradit dalším spíše nevýrazným politikem staré gardy, který by příliš nezasahoval do vládních záležitostí. Kohl se však proti Altmeierově vůli prosadil do funkce místopředsedy poslaneckého klubu a za dané konstelace strhl jeho řízení na sebe. Po volbách 1963 byl drtivou většinou zvolen za předsedu poslanců CDU.⁴⁶⁶

K posílení vlastního vlivu dokázal Kohl využít i skutečnost, že CDU v těchto volbách ztratila absolutní většinu v zemském sněmu. Reálně hrozilo, že ji z vlády vytlačí sociálně liberální koalice. Zatímco ministerský předseda Altmeier nebyl schopen se v nastalé situaci zorientovat, Kohl vyjednával na vlastní pěst s liberální FDP, nabídl jí dalekosáhlé ústupky a přiměl Altmeiera dohodu akceptovat. Přestože Kohl vstoupit do vlády jako ministr odmítl, soustředil značnou část moci ve svých rukách. V následujícím roce posílil svou mocenskou bázi ve straně tím, že převzal i funkci předsedy okresní organizace celé Falce a byl také zvolen do ústředního výboru spolkové CDU. Vztahy mezi Kohlem a Altmeierem byly napjaté, výměna na čele vlády byla pouze otázkou času, avšak Altmeier se zdráhal přepustit své místo o třicet let mladšímu politikovi, který založil svou kariéru na jeho kritice. Na základě dohody přepustil premiér Kohlovi v roce 1966 předsednictví zemské stranické

⁴⁶⁴ Ibid.

⁴⁶⁵ Dreher, „Helmut Kohl,“ 49–50. Schwan, „Helmut Kohl,“ 36–39.

⁴⁶⁶ Dreher, „Helmut Kohl,“ 58–64.

organizace, k výměně v křesle zemského premiéra došlo však až po dalších tahanicích v roce 1969, to znamená až v polovině další legislativní periody.⁴⁶⁷

Ve skutečnosti Kohl ale určoval vládní politiku od chvíle, kdy byl zvolen do čela frakce. Reformy provedené novou křesťansko-liberální koalicí v Mohuči Kohl inicioval, byl jejich ústřední postavou a jako premiér je dokončil. Jednalo se zejména o zrušení konfesních škol, které bylo dlouhá léta pro CDU tabu, územně správní reformu, která vytvořila jednotný systém státní správy pro spolkovou zemi Porýní-Falc a zrušila historicky podmíněné regionální odlišnosti, založení druhé univerzity (Trier-Kaiserslautern), masivní výstavbu sítě předškolních zařízení a aktivní hospodářskou politiku, jejímž cílem byla modernizace převážně agrární ekonomiky země.⁴⁶⁸

Ještě jako předseda frakce prosadil Kohl po zemských volbách 1967 do kabinetu proti vůli ministerského předsedy Altmeiera mladé poslance Spolkového sněmu Bernharda Vogela a Heinera Geißlera, kteří se spolu s ním stali symboly reformní politiky v Porýní-Falci.⁴⁶⁹ Zároveň se zasadil o reformu zemské stranické organizace: kromě toho, že přivedl nové osobnosti do jejího vedení, začal budovat profesionální stranický aparát a systematicky rozšiřovat členskou základnu.⁴⁷⁰ V provinčním a strukturálně zaostávajícím Porýní-Falci si dokázal vybudovat profil dynamického politika a mladého reformátora, jehož věhlas začínal přesahovat zemské hranice.⁴⁷¹

Postupně zapouštěl Kohl také kořeny ve stranické politice na spolkové úrovni. Jeho prvním větším vystoupením byla velmi aktivní účast na diskusích v pracovní skupině věnující se reformě strany na přelomovém düsseldorfském sjezdu v roce 1962,⁴⁷² kde v reakci na neuspokojivý volební výsledek roku 1961 převládly reformní nálady (např. zde bylo potvrzeno vytvoření funkce úřadujícího předsedy a diskutována tzv. Barzelova analýza – viz podkapitolu 1.2). Ve stranických orgánech patřil k nejhlasitějším zastáncům reformy strany. V roce 1964 byl zvolen do ústředního výboru CDU, o dva roky později však jako novopečený zemský předseda strany přecenil své síly, když kandidoval na funkci spolkového místopředsedy; do této funkce byl zvolen až v roce 1969. Jeho hlas však postupně nabýval na váze: v roce 1966 se podílel na sesazení kancléře Ludwiga Erharda a jeho nahrazení Kurtem

⁴⁶⁷ Ibid., 64, 75–83, 87–91, 108–110.

⁴⁶⁸ Dreher, „Helmut Kohl,“ 106–108. Schwan, „Helmut Kohl,“ 55–56.

⁴⁶⁹ Dreher, „Helmut Kohl,“ 87–91.

⁴⁷⁰ Carlos Huneeus, „How to Build a Modern Party: Helmut Kohl's Leadership and the Transformation of the CDU,“ *German Politics* 5, č. 3 (prosinec 1996): 432–459.

⁴⁷¹ Srov. Peter Brügge, „Schwarze Wacht am Rhein: Über den Regierungsstil des rheinland-pfälzischen Ministerpräsidenten Helmut Kohl,“ *Der Spiegel* 23, č. 25 (1970): 38–46. „Rheinland-Pfalz als Vorbild: Kindergärten, Altenplan und Krebsvorsorge,“ *Deutsches Monatsblatt* 17, č. 8 (srpen 1970).

⁴⁷² Dreher, „Helmut Kohl,“ 71–73.

Georgem Kiesingerem. Jeho pozici posílilo i to, že jej s Kiesingerem již dříve pojily přátelské vztahy. Nedokázal se však prosadit se svou koncepcí pokračování ve vládě křesťansko-liberální koalice – ke Kohlovi překvapení se Kiesinger rozhodl pro spolupráci se sociální demokracií. Svých kontaktů na FDP se Kohl snažil využít i po spolkových volbách v roce 1969 k tomu, aby zabránil vzniku sociálně liberální koalice, ničeho však nedosáhl.⁴⁷³

Po odchodu CDU do opozice sice neměl Helmut Kohl na spolkové úrovni ještě žádnou mocenskou základnu, o kterou by se mohl opřít, avšak bylo s ním třeba počítat. Ve straně, která po náhlém odchodu z vlády hledala svou novou roli, byl hlavním zástupcem nové generace politiků a ztělesňoval vizi modernizované CDU, navíc měl blízko ke stranickému vedení.

5.2 Kohl v roli předsedy programové komise

Helmut Kohl se snažil využít svého předsednictví v programové komisi k prosazení reformy programu strany, která měla být významným krokem v procesu modernizace CDU, o niž dlouhodobě usiloval. Z jeho chování v průběhu celé programové diskuse je ale patrné, že mu tato funkce měla také pomoci k upevnění vlastní vnitrostranické pozice. V tuto dobu měl Kohl zřejmě již jasno v tom, že by se jednoho dne rád dostal do čela CDU a stal se spolkovým kancléřem.⁴⁷⁴

V průběhu roku 1970 probíhal latentní boj o stranické předsednictví. Kurt Georg Kiesinger funkci předsedy vykonával s nedostatkem elánu, se stranickou prací neměl mnoho zkušeností a nevěděl, co si v nečekané roli šéfa opozice počít. Přestože spíše z prestižních důvodů dlouho zvažoval kandidaturu na další funkční období – volební sjezd se konal v roce 1971 – po celý rok 1970 byl již pouze formálním předsedou na odchodu.⁴⁷⁵ Koncem roku 1970 mezi zasedáním ústředního výboru strany, které se zabývalo návrhem Druhé verze Berlínského programu, a lednovým sjezdem Kohl oznámil, že je připraven ucházet se o funkci předsedy, pokud Kiesinger nebude znovu kandidovat.⁴⁷⁶

Jeho hlavním rivalem s nepochybně lepší výchozí pozicí byl Rainer Barzel, který na svou šanci dostat se do čela strany čekal již několik let a byl přirozeným Kiesingerovým nástupcem. Byl mladý, měl mnohem více politických zkušeností a jako předseda frakce byl

⁴⁷³ Dreher, „Helmut Kohl,“ 71–75, 84–87, 91–105, 128–143.

⁴⁷⁴ Srov. Dreher, „Helmut Kohl,“ 148–149.

⁴⁷⁵ Andreas Grau, „Stufenweiser Abschied von einer Glanzvollen Karriere: Kurt Georg Kiesinger 1969 – 1988,“ in Buchstab, „Kurt Georg Kiesinger,“ 536–538. Kandidatury pro další funkční období se Kiesinger oficiálně vzdal až v červenci 1971. Srov. Gerd Langguth, v osobním rozhovoru s autorem, příloha č. 1, 5.

⁴⁷⁶ Dreher, „Helmut Kohl,“ 153.

vzhledem ke Kiesingerově slabosti také faktickým vůdcem opozice a veřejnosti tedy stále na očích. Kohl mohl jako protiváhu nabídnout to, že nebyl tolik spjat s dosavadní politikou CDU, a mohl proto i díky úspěchům ve své spolkové zemi přesvědčivě volat po reformě strany.

Funkce předsedy programové komise měla tedy ministerskému předsedovi Porýní-Falce, který nebyl veřejnosti v ostatních spolkových zemích zatím příliš znám, umožnit posílit vlastní profil reformátora a mladého moderního politika a pomoci mu hlouběji zapustit kořeny ve spolkové politice. Pokud se ale Kohl chtěl dostat do čela strany, nesměl proti sobě ani poštvat konzervativní proud CDU. Lavírování mezi těmito dvěma cíli pak určovalo jeho chování v následujících měsících.

Programovou diskusi dávala do souvislosti se zjevně se blížícím bojem o nástupnictví po předsedovi CDU Kiesingerovi rovněž dobová média. Zejména v období okolo düsseldorfského sjezdu v lednu 1971 přicházely noviny neustále se seznamy možných kandidátů a hodnotily vývoj diskuse o programu v souvislosti se šancemi Helmuta Kohla.⁴⁷⁷ Helmut Kohl byl pak často stylizován do role autora programu, obvykle spolu s místopředsedou komise Heinrichem Köpplerem. Deník Bild informoval o návrhu předloženém komisí ve článku s titulkem „*Mladé hvězdy CDU a jejich nový program*“.⁴⁷⁸ Takové zpravodajství samozřejmě zkreslovalo realitu práce více jak osmdesátičlenné programové komise a neodpovídalo ani politickému naturelu a způsobu práce Helmuta Kohla.

Kohlovi biografové zdůrazňují, že pro něj jako spolkového kancléře a zemského premiéra bylo typické, že se uměl obklopit talentovanými spolupracovníky, nebál se nechat jim v oblastech, kterým rozuměli, volnou ruku a dokázal tak využít jejich potenciálu. On sám se příliš nezajímal o detaily, naopak, jak uvádí Schwan a Steininger, „*jeho styl vedení a práce v roli spolkového kancléře spočíval především v tom, že inicioval rozhodovací procesy, aniž by chtěl předurčovat jejich výsledek, nebo jej předurčoval pouze v hrubých obrysech*“.⁴⁷⁹ Dreher ve své práci barvitě popisuje, jak od samých počátků Kohlovy politické kariéry bylo systematické budování sítě kontaktů základem jeho úspěchů. Když pak v polovině 60. let připravoval svůj vzestup na spolkové úrovni, sám kontaktoval mladé talenty, které by mohl

⁴⁷⁷ Srov. např.: „Klassische Beerdigung“, *Der Spiegel* 23, č. 27 (1970): 30–31. Werner Diederichs, „Wer sich's hier aufspielt, hat sich's schon verdorben“, *Die Welt*, 27. 1. 1971. Oskar Fehrenbach, „Die Unionsprominenz auf dem Kandidatenlaufsteg“, *Stuttgarter Zeitung*, 27. 1. 1971. Hans Ulrich Kempfski, „Aspiranten der Macht buchen Plus und Minus“, *Süddeutsche Zeitung*, 28. 1. 1971.

⁴⁷⁸ „Die Jungen CDU-Stars und ihr neues Programm“, *Bild*, 27. 6. 1970.

⁴⁷⁹ Schwan, „Helmut Kohl“, 290.

později využít pro posílení vlastní pozice.⁴⁸⁰ Langguth a Ina Brandes si pak všímají toho, že při prosazování rozhodnutí a formulování politiky Kohl raději využíval takovýchto neformálních kontaktů než formalizovaných procesů a byrokratických struktur.⁴⁸¹

Jako předseda programové komise Kohl zajisté velmi stál o to, aby CDU konečně vypracovala podrobný program, a to program odpovídající na aktuální problémy související s dalekosáhlými proměnami společnosti v 60. a 70. letech a oslovující nové voličské vrstvy. Přijetí takového programu zapadalo do jeho představy transformace CDU v moderní masovou integrační stranu. Na druhou stranu ovšem sám nebyl žádným náruživým teoretikem a neměl konkrétní představu o tom, jaké konkrétní cíle by takový program měl obsahovat.

Když Kohl dva měsíce po ustavení programové komise předstoupil před novináře, nebyl schopen jim zprostředkovat plastický obraz toho, čeho by měla komise dosáhnout. Na tiskové konferenci zmínil čtyři okruhy, kterými se měla komise zabývat a které odpovídaly jejím čtyřem podkomisím: sociální politika, hospodářská politika, stát a společnost, zahraniční politika. Dokázal uvést pouze jediný příklad konkrétního tématu, ke kterému by se program měl vyjádřit, a to spouštění zaměstnanců v podnicích, které zůstávalo otevřeným problémem již od berlínského sjezdu v roce 1968.⁴⁸²

Přesnější informace o tom, jakým směrem by se podle něj práce komise měla ubírat, nenalezneme ani v dalších Kohlových mediálních výstupech. Jeho vyjádření nepřesahovala obecné a špatně strukturované formulace o tom, že se program musí orientovat na pragmatická řešení reálných problémů. „*Naše politická rozhodnutí budou uznávána a akceptována, pokud se budou snažit řešit skutečné společenské problémy cestou racionálních vysvětlení,*“ napsal k připravovanému programu pro časopis *Sonde*.⁴⁸³ Během düsseldorfského sjezdu uvedl pro televizní zpravodajství ZDF:

„Sociální politika [Gesellschaftspolitik] pro nás [...] znamená, že důsledně zvážíme otázku reformy našeho státu, naší společnosti, odkud pocházíme, jak tento dům Spolková republika Německo dnes vypadá po 20 letech, co může být zachováno, musí být zachováno a my za to budeme bojovat, aby to bylo zachováno, ale co je po 20 letech takřka zralé na revizi. A i takové věci existují, to musíme dále rozvíjet [fortschreiben]“.⁴⁸⁴

⁴⁸⁰ Dreher, „Helmut Kohl“, 56–58, 65–69, 89–91.

⁴⁸¹ Bösch a Brandes, „Die Vorsitzenden der CDU“, 47. Gerd Langguth, *Kohl, Schröder, Merkel: Machtmenschen* (München: DTV, 2009), 100–101.

⁴⁸² Srov. „Ministerpräsident Kohl berichtet über Arbeit der CDU-Programm-Kommission“, tisková zpráva DPA, 6. 3. 1970. Následkem tohoto vystoupení byl pak velmi nejasný obraz komise v prvních mediálních výstupech. Srov. např.: „Ein anderer Name für die Union?“, *Mainpost Würzburg*, 7. 3. 1970. „CDU zur Mitbestimmung“, *Neue Ruhr Zeitung*, 7. 3. 1970.

⁴⁸³ Helmut Kohl, „Diskussion über Programmatik einer Partei“, *Sonde* 3, č. 4 (1970): 4–7.

⁴⁸⁴ Helmut Kohl, *ZDF-Magazin*, ZDF, 26. 1. 1971. Přepis: 2/201/16-1, svazek 5, ACDP-PD.

Výstupy z této doby svědčí o mělkosti jeho programových představ a o malé schopnosti je srozumitelně formulovat, což odpovídá Dreherově soudu, že Kohl je chabý řečník.⁴⁸⁵ *Spiegel* srovnával jeho úspěchy při prosazování reformem v Porýní-Falci s jeho snahou profilovat se jako reformátor ve spolkové politice:

„Jeho výstupy mimo jeho spolkovou zemičku odpovídají zřídka jeho pověsti modernizátora. V Rheydtu například ukončila Mladá unie na svém posledním zemském sněmu – na základě návrhu jednoho delegáta – předčasně diskuzi s hostem Kohlem, protože místopředseda CDU, jak konstatoval předkladatel návrhu, „dostatečně dokázal, že na důležité otázky odpovídá vyhýbavě.“⁴⁸⁶

Ke vzniku Druhé verze Berlínského programu nepřispěl Kohl v teoretické oblasti, ale spíše tím, že vytvořil vhodné podmínky pro vznik progresivního textu. Dal velký prostor mladým reformně naladěným politikům, s kterými často již dlouhá léta udržoval úzké kontakty. Umožnil pracovat na návrhu nového programu lidem, kteří dokázali formulovat pozice CDU v jednotlivých oblastech a měli konkrétní představu o tom, jak by se měla programatika strany vyvíjet.

Zejména se jednalo o představitele Kohlovy politické generace, která se v této době postupně prosazovala do nejvyšších pater CDU. Podobu programu výrazně ovlivnil např. *Heiner Geißler*, který byl jedním z předsedů podkomise zabývající se hospodářskou politikou a jenž zasáhl např. do práce na tolik diskutovaném úvodu kapitoly o sociálně tržním hospodářství,⁴⁸⁷ návrzích v oblasti vzdělávání⁴⁸⁸ a jemuž s největší pravděpodobností můžeme připsat autorství pasáží o sociální politice. Geißlerův talent objevil před několika lety právě Kohl a Geißler stál za množstvím reformem, které porýnsko-falcký premiér ve své zemi inicioval. Významná role v komisi připadla i druhé opoře Kohlova zemského kabinetu *Bernhardu Vogelovi*, kterého Kohl podporoval od počátků jeho vrcholové politické kariéry. Vogel byl jedním z předsedů podkomise Stát, občan, společnost a vzhledem k jeho velké autoritě v otázkách školské politiky můžeme předpokládat jeho alespoň zprostředkovaný vliv i na tuto kapitolu – Vogel hrál např. velkou roli v diskusích o vzdělávací politice v souvislosti s kulturně politickým kongresem CDU, který práci programové komise o rok předcházel a návrh komise ovlivnil.⁴⁸⁹

⁴⁸⁵ Dreher, „Helmut Kohl,“ 58–61.

⁴⁸⁶ „Mund gespitzt,“ *Der Spiegel* 23, č. 52 (1970).

⁴⁸⁷ Geißler byl předsedou pracovní skupiny, která se k této pasáži snažila najít kompromisní návrh. Zápis ze zasedání programové komise, 27. 4. 1970.

⁴⁸⁸ Heiner Geißler, teze k předškolnímu vzdělávání, VII-004-328/3, ACDP.

⁴⁸⁹ Mezi materiály programové komise, které se dochovaly, se nenachází Vogelovy návrhy či jiné prameny konkrétně dokládající jeho aktivitu. Snad je to možné přičíst tomu, že v době práce komise vykonával funkci předsedy Konference ministrů kultury a byl proto vytížen svými ministerskými povinnostmi. Zasedání komise se

Kohlovi je možné přičíst také to, že velký prostor při přípravě programu dostal *Norbert Blüm*. Mladý charismatický tajemník CDA byl již v té době Kohlovým důvěrníkem na zaměstnavatelském křídle strany. V komisi mu připadl velký vliv – spolu s Kohlem byl předsedou koordinační komise a zasedl i v redakční komisi, která vykonala významnou část práce na návrhu. Z Blümova veřejného vystupování je patrné, že se angažoval především v diskusích o pojetí sociálně tržního hospodářství v návrhu. Byl také spoluautorem podkladové analýzy o hospodářské politice, kterou komise na počátku obdržela. Vypracoval ji společně s jedním z předsedů hospodářské podkomise *Christianem Schwarz-Schillingem*, který rovněž patřil mezi mladé nadějně politiky blízké Kohlovi. Schwarz-Schilling byl od roku 1967 generálním tajemníkem hesenské CDU. Před zemskými volbami v roce 1970 inicioval v této tradičně konzervativní stranické organizaci reformy, které jí měly dát liberálnější profil a rozšířit její voličskou základnu.⁴⁹⁰

V tomto výčtu mladých politiků, kteří díky spojení s Kohlem ovlivnili podobu Druhé verze Berlínského programu, není možné neuvést *Richarda von Weizsäckera*, jehož politická kariéra je s Kohlem spjata, přestože je asi o deset let starší než Kohlovi vrstevníci. Von Weizsäcker se angažoval v otázkách zahraniční politiky a v této oblasti měl na Kohla, který se v mezinárodní politice příliš nevyznal, nepochybně vliv.⁴⁹¹ V programové komisi mu připadla úloha vypracovat první návrh oddílu o východní politice.

Kromě vztahu ke Kohlovi spojovala tuto skupinu právě příslušnost k jedné politické generaci (von Weizsäcker zde představuje určitou výjimku) a jí podmíněná podobná představa o nutnosti reformy v CDU. Politicky však tyto osoby náležely k různým vnitrostranickým proudům. Kohl sám měl vzhledem ke svému dřívějšímu povolání blíže spíše k zaměstnavatelskému křídlu CDU. Např. Schwarz-Schilling patřil přímo k jeho prominentním představitelům – jako průmyslník byl členem Hospodářské rady. Geißler byl naopak členem ústředního výboru (*Bundesvorstand*) CDA, tajemník CDA Blüm se politicky nacházel na levém okraji vnitrostranického spektra. To, co na první pohled vypadá jako anomálie, ovšem odpovídalo způsobu práce Helmuta Kohla. Ten si své spojence nevybíral na základě ideové blízkosti, ale jejich loajality a vzájemné prospěšnosti vztahu.

však účastnil a vzhledem k jeho v té době stoupajícímu vlivu ve straně můžeme předpokládat, že do činnosti komise výrazně zasáhl.

⁴⁹⁰ „Christian Schwarz-Schilling,“ *Internationales Biographisches Archiv* 52, č. 38 (2009). Alexander Niemetz, *Menschen unserer Zeit: Christian Schwarz-Schilling* (Bonn: transcontact-Verlagsgesellschaft, 1983).

⁴⁹¹ Kohl se s von Weizsäckerem radil např. o postupu v otázce tzv. východních smluv. Dreher, „Helmut Kohl,“ 148.

Další reformně naladěnou skupinou, která i díky Kohlovi dostala prostor při práci na Berlínském programu, byli politici z mládežnických organizací, zejména skupina vydávající časopis *Sonde*. Wulf Schönbohm, hlavní vydavatel časopisu a bývalý předseda RCDS, byl spolu s bývalým státním tajemníkem Karlem Carstensem předsedou podkomise pro zahraniční politiku. Členem komise byl i jeho nástupce v čele studentské organizace proslulý svými kontroverzními prohlášeními Uwe-Rainer Simon. Další lidé z okolí *Sonde*, Helmut Pütz a Horst Teltschik, do práce komise zasáhli jakožto pracovníci stranického sekretariátu přidělení komisi jako referenti. Podle Helmuta Pütze byl on a další referenti vybráni Kohlem záměrně na základě své progresivní politické orientace. Vedle organizačního zajištění práce komise měli hrát důležitou roli při hledání přijatelných formulací a vypracovávání konečných verzí textu.

„A pak [vedle odborníků jako Blüm, Geißler a Vogel] tak řečeno o tři stupně níže jsme byli my úředníci. Byli jsme cíleně vybráni – mezi námi nebyli tenkrát žádní konzervativci. My jsme to [program] předformulovali, formulovali a také protokolovali to, co vyšlo z jednotlivých rozhovorů. [...] Kohl byl vždycky moderátor“.⁴⁹²

Kohl se obklopil odborníky, kteří dokázali vyplnit jeho rámcovou představu o modernizované CDU konkrétním obsahem. Rozhodující pro něj nebylo konkrétní znění jednotlivých článků výsledného textu – o detaily se příliš nezajímal a často jim ani nerozuměl. Jeho cílem bylo, aby nový program celkově vyzníval progresivně, aby dal straně modernější tvář a posílil jeho pověst úspěšného reformátora. Podle Helmuta Pütze byl Kohl „*obecně zaměřený politik [Allgemeinpolitiker], nikoliv politický expert [Fachpolitiker] specializující se na konkrétní věci. Ale na sociální politiku měl Heinera Geißlera [...], na celou vzdělávací politiku měl Bernharda Vogela [...]*“.⁴⁹³ Tito politici měli jeho důvěru a dostali dostatečný prostor. Jeden z těchto Kohlových důvěrníků Christian Schwarz-Schilling vzpomínal na způsob, jímž Kohl vedl komisi:

„On si vědomě vyhledal síť spolupracovníků. Kohl třeba řekl, pane Christiane Schwarz-Schillingu, vy budete dělat v přípravné [programové – poznámka OP] komisi hospodářskou politiku a pan [Norbert] Blüm sociální politiku a já bych vás prosil, abyste se pokusili vypracovat hospodářskou a sociálně politickou část pro návrh programu společně. To spolu souvisí. To nemůžeme vidět odděleně. – A pak jsme to udělali. Já přespával vícekrát u Blüma doma a on u mě v Bündigenu, seděli jsme spolu a dohadovali se na textech.“

„On [Kohl] s tím v podstatě souhlasil a byl spokojen, protože si mohl být jistý, že když je ten text od obou, Schwarze-Schillinga i Blüma, považován za dobrý, tak asi nemůže být úplně špatný. Protože to je hodně těžké u takových – neřekl bych extrémních pozic, ale velmi silně se rozcházejících názorů dojít ke společnému textu. A já bych řekl, že on potom těm lidem, které kolem sebe shromáždil, důvěřoval a že uvítal, když došli k nějakému závěru. Když se jiné skupiny nebyly schopné shodnout, tam potom zasáhl. Ale u našich textů nemusel zasahovat nikdy.“

⁴⁹² Helmut Pütz, v osobním rozhovoru s autorem, příloha č. 2, 4–5 .

⁴⁹³ Helmut Pütz, v osobním rozhovoru s autorem, příloha č. 2, 4.

„Klíčové programové body pro něho v podstatě byly najít správné lidi, správná data, zorganizovat to a říct ‚a teď se do toho pusťte‘. Že by vedl velké obsahové diskuse, to nemohu říct. On se do nich zapojil pouze tehdy, když ty obsahové diskuse nikam nevedly. Pak řekl ‚o co tu vlastně jde?‘ A pak řekl svoje. Ale nikdy se do toho nehnal“.⁴⁹⁴

Řada spolupracovníků z doby programové diskuse v letech 1970 a 1971 stála po Kohlově boku i o více než deset let později, když se stal kancléřem. To potvrzuje často opakovanou tezi, že se Kohl nejen uměl obklopit schopnými lidmi a využít jejich potenciálu, ale také jakmile si k někomu vybuodoval důvěru, tak s ním spolupracoval dlouhá léta a bral jej s sebou do vyšších pater politiky.⁴⁹⁵ Dalším charakteristickým rysem Kohlovy povahy je však také to, že od svých spolupracovníků vždy vyžadoval naprostou loajalitu a ochotu zcela se podřídit jeho zájmům. Dospěl-li k názoru, že někdo zradil jeho důvěru, projevovala se u něj až iracionální mstivost.⁴⁹⁶ Kohl pak neváhal ukončit ani dlouholeté vztahy. I takový osud potkal některé Kohlovy spojence z dob práce na Druhém verzi Berlínského programu.

Ve spolkové vládě pod Kohlovým vedením zasedli Norbert Blüm (ve všech vládách ministr sociálních věcí), Christian Schwarz-Schilling (do 1992 ministr pošt) a Heiner Geißler (do 1985 ministr zdravotnictví). Toho povolal Kohl v roce 1977 také do funkce generálního tajemníka strany. Množící se konflikty mezi Kohlem a Geißlerem, který chtěl stranu nasměrovat více doleva, skončily na sjezdu v Brémách roku 1989 neúspěšným pokusem sesadit Kohla z čela strany. Kancléř na to reagoval odstraněním svého dlouholetého spolubojovníka z pozice generálního tajemníka.⁴⁹⁷ Richarda von Weizsäcker podpořil Kohl v pozdějších letech také několikrát v politickém postupu, ale spíše v situacích, kdy to vyhovovalo jeho vlastním cílům (např. Weizsäckerova úspěšná kandidatura do funkce starosty Berlína v roce 1979). Ovšem prezidentem se stal von Weizsäcker proti vůli Helmuta Kohla, který si za hlavu státu přál někoho poddajnějšího. V následujících letech pak došlo k ochlazení vztahu mezi oběma muži kvůli prezidentově nepřímé kritice Kohlovy posedlosti mocí.⁴⁹⁸

Mezi Kohlovy vůbec nejbližší spolupracovníky patřil v následujících letech Horst Teltschik, se kterým se Kohl seznámil v době práce komise a který jej pak provázel po značnou část jeho kariéry.⁴⁹⁹ Teltschik patřil ke skupině vydávající časopis *Sonde* a jako jeden z úředníků stranického aparátu přidělených ke komisi byl referentem podkomise pro

⁴⁹⁴ Christian Schwarz-Schilling, v osobním rozhovoru s autorem, příloha č. 5, 2.

⁴⁹⁵ Langguth, „Kohl, Schröder, Merkel“, 68. Stephan Eisel, *Helmut Kohl: Nahaufnahme* (Bonn: Bouvier, 2010), 23.

⁴⁹⁶ Schwan, „Helmut Kohl“, 293.

⁴⁹⁷ Langguth, „Kohl, Schröder, Merkel“, 46–48.

⁴⁹⁸ Friedbert Pflüger, *Richard von Weizsäcker: Mit der Macht der Moral* (München: DVA, 2010), 95–110.

⁴⁹⁹ Kohla s Teltschikem seznámil Helmut Pütz. Helmut Pütz, v osobním rozhovoru s autorem, příloha č. 2, 6.

zahraniční politiku.⁵⁰⁰ Kohl, jehož slabinou byly nedostatečné znalosti v oblasti zahraniční politiky, což pro adepta na úřad kancléře nebyla dobrá vizitka, zaměstnal v roce 1972 Teltschika jako referenta pro tuto oblast ve svém úřadu v Porýní-Falci. Když se Kohl v roce 1976 stal předsedou frakce CDU/CSU ve Spolkovém sněmu, následoval ho Teltschik do Bonnu a po zvolení Kohla kancléřem převzal funkci vedoucího oddělení pro zahraniční politiku v úřadu kancléře – byl první v této funkci, kdo nebyl profesionálním diplomatem. Klíčovou roli sehrál zejména během jednání o znovusjednocení Německa v letech 1989 a 1990.⁵⁰¹

5.3 Chování Helmuta Kohla po zveřejnění návrhu programové komise

Přestože Kohl vytvořil v programové komisi podmínky pro vznik progresivního textu a přál si, aby CDU prostřednictvím tohoto programu získala modernější vizáž, nebyl tomuto cíli nikdy ochoten podřídit své kariérní vyhlídky. Nový program měl jeho pozici ve straně posílit, nikoli dostat jej do konfliktu s konzervativním křídlem. V žádné situaci mu nebylo zatěžko obětovat programové požadavky tam, kde konkrétní body programu mohly provokovat tradicionalisty ve straně.

Podle Helmuta Pütze to bylo jednoznačné již při práci komise: „*A Kohl nám referentům často řekl: ‚napište to jinak naformulované, prostě tak, aby to prošlo‘. Pro Kohla bylo důležitější, aby s Köpplerem [místopředseda programové komise – poznámka OP] uspěli, a to pro něj bylo výchozím bodem pro nadcházející mocenský boj s Barzelem o kandidaturu na kancléře*“.⁵⁰² Žebříček jeho priorit bylo možné rozpoznat i z Kohlových reakcí po té, když byl text návrhu komise kritizován jako příliš levicový.

Kohl se za návrh vypracovaný komisí pod jeho vedením nikdy veřejně nepostavil, nesnažil se jej obhájit či argumentovat v jeho prospěch. Naopak se od něj spíše distancoval, označoval jej za pouhý podklad pro diskuzi. *Die Welt* citoval Kohlův výrok pro rozhlasovou stanici *Südfunk*: „*To, co jsme vypracovali, je podklad k diskuzi [Diskussionspapier]. Ten musí být přirozeně ještě jednou prodiskutován v detailních rozpravách krajských a zemských stranických organizací a při příležitosti vypracování závěrečného návrhu, který má ústřední*

⁵⁰⁰ Teltschikovy materiály související s prací komise jsou uloženy v ACDP pod signaturou VII-004-331/2.

⁵⁰¹ Langguth, „Kohl, Schröder, Merkel,“ 77–80.

⁵⁰² Helmut Pütz, v osobním rozhovoru s autorem, příloha č. 2, 10. Srov. Wulf Schönbohm, v osobním rozhovoru s autorem, příloha č. 4, 1–2.

výbor strany předložit sjezdu“.⁵⁰³ Ještě zřetelněji se pak v tomto duchu Kohl vyjádřil během düsseldorfského sjezdu pro rozhlas WDR 2 k vzdělávací politice: „*My jsme se v programové komisi odvážili, pokud chcete, k hodu do velké dálky. Bylo nám zcela jasné, že už jen z jazykového hlediska mnohé z těchto postulátů nebudou moci být zachovány v konečné verzi programu, protože tento program se musí mnohem více nést v obecně srozumitelné rovině*“.⁵⁰⁴

Kohl se nepostavil za návrh programové komise ani během klauzury ústředního výboru (*Bundesvorstand*) CDU, kde byl podroben konzervativní revizi. Kromě několika dílčích otázek (např. používání označení DDR, preambule) necítil potřebu bojovat za původní verzi textu.⁵⁰⁵ „*Tu a tam očekávané střety mezi ministerským předsedou Kohlem, předsedou programové komise, a generálním tajemníkem Heckem se, zdá se, nekonalý,*“ komentoval zasedání *Kölner Stadt-Anzeiger*.⁵⁰⁶

Neslavným vrcholem Kohlova taktizování byl pak düsseldorfský sjezd. Tento kandidát na stranické předsednictví se v ošemetné situaci, kdy se návrh vypracovaný komisí stal jablkem sváru uvnitř strany, rozhodl držet zpátky. Hned na začátku sjezdu novinářům svěřil: „*Mou úlohou bude zůstat sedět a říkat co nejméně*“.⁵⁰⁷ Místo aby obhajoval program, jenž vznikl pod jeho vedením, snažil se pokud možno vůbec nezasahovat do diskuse. O slovo se přihlásil dvakrát, poprvé když na začátku sjezdu krátce podpořil návrh na obnovení preambule programu přibližně v té podobě, jaká byla vypracována programovou komisí, podruhé při diskusi o spolurozhodování v podnicích (viz podkapitulu 3.8). K druhému vystoupení ho donutil až tlak delegátů, v plénu rostlo rozčarování nad tím, že nikdo z vedení strany nepromluvil, aby odůvodnil návrh předložený ústředním výborem.

V několikaminutovém projevu však Kohl dokázal neříct téměř nic. Dreherův závěr, že „*jeho řeč v plénu sjezdu postrádala křišťálově jasné stanovisko*“⁵⁰⁸, je ještě shovívavý. K návrhu přijatému ústředním výborem se přihlásil pouze marginální poznámkou. Mezi řadou úvah, které ve svém vystoupení prezentoval, však na jednom z prvních míst zazněla myšlenka, že výsledný kompromis musí být akceptovatelný i pro CSU – a ta dávala před

⁵⁰³ „Union will ihr neues Programm erst noch gründlich diskutieren“.

⁵⁰⁴ Helmut Kohl, *Mittagsmagazin*, WDR II, 26.ledna 1971. Přepis: 2/201/3-1-18, svazek 1, ACDP-PD.

⁵⁰⁵ „Angst vor so was,“ 32.

⁵⁰⁶ „Im CDU Vorstand wechseln die Fronten“.

⁵⁰⁷ Kempfski, „Aspiranten der Macht“.

⁵⁰⁸ Dreher, „Helmut Kohl,“ 151.

sjezdem veřejně najevo, že i kompromisní návrh přijatý ústředním výborem CDU je pro ni nepřijatelný a příliš zasahuje do práv vlastníků.⁵⁰⁹

Když ovšem došlo na hlasování o této pasáži programu, podpořil Kohl (nakonec vítězný) hesenský návrh, který byl ze všech variant, které byly k dispozici, nejkonzervativnější. Tím fakticky hlasoval proti návrhu ústředního výboru a tedy i vlastní komise. Co ho k tomu vedlo, není dodnes jasné, ale samotná skutečnost, že Kohl v průběhu let své jednání zdůvodňoval různě, napovídá, že se mohlo jednat o neúspěšný taktický záměr: snahu stát několik měsíců před volbou předsedy v klíčové otázce na straně většiny a neprovokovat konzervativní křídlo.

Ihned po hlasování vysvětloval Kohl své počínání tím, že mezi vítězným návrhem a návrhem ústředního výboru není velký rozdíl. Navíc to, že vyhraje konzervativní návrh zaměstnavatelského křídla, mělo být jasné již ve chvíli, kdy bylo plénum rozhodnuto o pořadí, v jakém se bude o návrzích hlasovat, přičemž o návrhu ústředního výboru se mělo hlasovat jako o posledním.⁵¹⁰ Ve svých pamětech však düsseldorfské události popisuje jinak:

„Těsně před hlasováním jsem se nacházel mimo sál [...]. V poslední minutě – hlasování o Dreggerově návrhu [návrh zaměstnavatelského křídla – poznámka OP] bylo již v plném proudu – jsem utíkal zpátky na své místo u stolu ústředního výboru mezi Kiesingerem a Heckem. ‚O čem hlasujeme?‘ zeptal jsem se. A protože oba drželi již zvednuté bílé hlasovací kartičky, sáhl jsem také po své bílé kartě a zvedl ruku. V tom momentě jsem zpozoroval, že jsem vytáhl špatnou barvu a před zraky všech hlasoval pro Dreggerův model, což jsem vůbec nechtěl. Žádný z nás, ani Kiesinger a Heck, nechtěl pro tento model hlasovat. Udělali jsme velkou chybu.“⁵¹¹

Kohl svým hlasováním zcela podkopal vlastní pozici ve straně. Mezi delegáty z řad Mladé unie, kteří byli Kohlovi dlouhodobě nakloněni, zavládlo rozčarování (srov. projev předsedy RCDS Langgutha zmíněný v podkapitole 3.8).⁵¹² Ve svých pamětech vzpomíná Kohl na Düsseldorf jako na své „nejhloupější politické faux pas a největší vnitrostraničskou porážku“.⁵¹³ Tisk, který si po celou dobu přípravy nového programu neustále domýšlel souvislosti s nastávajícím soubojem o post předsedy strany, nyní Kohla odepisoval a vítězství předpovídal jeho rivalovi, předsedovi frakce CDU/CSU ve spolkovém sněmu Rainerovi Barzelovi. Titulek deníku *Bild* hlásal „Kohl vypadl a Barzelovi se teď říká ‚šéf““. Další titulky zněly „Tentokrát si Kohl sedl mezi všechny židle“ (*Kölner Stadt-Anzeiger*) a „Byla to Kohlova bitva u Kann?“ (*Handelsblatt*). Komentátor *Neue Rhein-Zeitung* dokonce navrhoval:

⁵⁰⁹ Kohlovy projevy: „18. CDU-Bundesparteitag“, 55, 302–304. Srov. Ruehl, „Kraftprobe statt Kompromis“. Peter Christian Müller, „War das Helmut Kohls Cannae?“, *Handelsblatt*, 28. 1. 1971. Kohlovy projevy: „18. CDU-Bundesparteitag“, 55, 302–304.

⁵¹⁰ Kohl, rozhovor vedl Rummel, *Südwestfunk*, 27. 1. 1971. Přepis: 2/201/3-1-18, ACDP-PD.

⁵¹¹ Kohl, „Erinnerungen“, 277–278.

⁵¹² Müller, „War das Helmut Kohls Cannae?“. Hanns Heckmann, „Für Kohl wurde der Laufsteg zur Rutschbahn“, tisková zpráva DPA, 27. 1. 1971.

⁵¹³ Kohl, „Erinnerungen“, 278.

„Snad můžeme jméno Helmut Kohl opravdu zapomenout. Po programovém sjezdu, kde měla zářít vzejít jeho hvězda, patří místo toho spíše k vyhaslým kometám.“ *Rheinische Post* lapidárně konstatovala: „Barzel přichází a Kohl odešel. Na konci sjezdu už není stav vyrovnaný, jak to signalizovaly vyrovnané body 21:21 pro Barzela a Kohla ještě v úterý.“ Týdeník *Die Zeit* sjezd označil za Kohlovo Waterloo. List *Frankfurter Rundschau* situaci shrnul: „Měl šanci se profilovat jako vůdce pokroku a na špici menšiny ze zaměstnaneckého křídla, Mladé unie, křesťansko-demokratických studentů a liberálního středu dneska prohrát, aby zítra mohl vyhrát. Takhle se vtaktizoval do kouta. Všechny koule se kutálejí k Barzelovi“.⁵¹⁴

Helmut Kohl byl kvůli svému omylu zdrcený a pomýšlel i na to, že boj o předsednický post vzdá. Dreher líčí situaci na jaře 1971 v temných barvách: „Konzervativci jím pohrdali, zaměstnanecké křídlo se od něj odvrátilo, CSU si z něj dělala legraci. Pouze ti nejmladší, akademický dorost, který hrál ve straně podřadnou roli, stál za ním“.⁵¹⁵ Přestože Kohlovo chování na sjezdu bylo pro stranickou mládež velkým zklamáním, ke Kohlovi neexistovala v jejích očích alternativa. Z kandidátů, kteří připadali v úvahu pro post předsedy strany, si pouze od Kohla vzhledem k jeho reformní politice v Porýní-Falci a systematickému úsilí o reformu strany slibovali obrodu CDU.⁵¹⁶

Kohlovu sebedůvěru i pozici ve straně posílil výsledek březnových zemských voleb v Porýní-Falci. Poprvé zde vedl svou stranu do volebního klání a podařilo se mu dosáhnout absolutní většiny, kterou CDU v předchozích volbách ztratila. Přesto již před začátkem sjezdu v Saarbrückenu v říjnu 1971 bylo jasné, že Rainer Barzel má výrazně větší podporu.⁵¹⁷ Kohl utrpěl těžkou porážku: získal pouze 174 hlasů, zatímco jeho konkurent 344.⁵¹⁸

⁵¹⁴ „Kohl rutschte aus, und Barzel heißt jetzt: ‚Der Chef‘“, *Bild*, 28. 1. 1970. Lothar Labusch, „Da setzte sich Kohl zwischen alle Stühle“, *Kölner Stadt-Anzeiger*, 28. 1. 1970. Müller, „War das Helmut Kohls Cannae?“. Purwin, „Der ‚Schwarze Riese‘ Kohl“. Heinz Schweden, „Am Ende doch noch eine Musterschau“, *Rheinische Post*, 28. 1. 1971. Wolf Zundel, „Barzel auf der Strauß-Welle“, *Die Zeit*, 29. 1. 1971. Karl-Hermann Flach, „Die leidende Union“, *Frankfurter Rundschau*, 28. 1. 1970.

⁵¹⁵ Dreher, „Helmut Kohl“, 152–153 (citát: 153).

⁵¹⁶ Gerd Langguth, v osobním rozhovoru s autorem, příloha č. 1, 4–5. Wulf Schönbohm, v osobním rozhovoru s autorem, příloha č. 4, 5.

⁵¹⁷ Dreher, „Helmut Kohl“, 155–161.

⁵¹⁸ 19. *Bundesparteitag der Christlich Demokratischen Union Deutschlands: Saarbrücken, 4.–5. Okt. 1971* (Bonn: Union Betriebs, 1971), 139.

Závěr

Druhou verzi Berlínského programu či její návrh, který předložila programová komise, není možné označit za konec Adenauerovy CDU, jak to činili někteří doboví aktéři. Ale tento programový dokument a diskuse o něm je významným milníkem v procesu transformace CDU ze strany sloužící především mobilizaci podpory pro Adenauerovu vládní politiku, která postrádala stabilní členskou základnu, stranický aparát, ustálené demokratické rozhodovací mechanismy a propracovanou programatiku, v moderní masovou integrační stranu. Tento proces byl završen až ve druhé polovině 70. let za Kohlova předsednictví.

První kroky k reformě strany byly provedeny již v 60. letech – jejich vrcholem bylo přijetí nových stranických stanov braunschweigským sjezdem v roce 1967 a Berlínského programu o rok později. Na intenzitě získal tento proces proměny až odchodem CDU do opozice v roce 1969 a porážkou ve volbách do Spolkového s němu v roce 1972. Odchod z vlády vytvořil podmínky pro to, aby bylo více pozornosti věnováno stranické práci, a urychlil generační výměnu. Mladí politici z generace narozené na konci druhé světové války byli ochotni oprostít se od mnohých přežitků a přizpůsobit stranu měnící se společnosti.

Diskuse o Druhé verzi Berlínského programu tak byla předejrou k CDU 70. let. Politici, kteří v následujících dvou desetiletích stranu vedli, se zde poprvé dostali ke slovu, poprvé se zde objevily motivy, které jsou charakteristické pro program strany v 70. letech. Zároveň však měli ve straně stále ještě zásadní vliv politici starších generací. Mnozí věřili, že ztráta vládní moci byla důsledkem komplotu FDP a SPD, že tato sociálně liberální koalice ztroskotá a CDU pak bude s podporou voličů opět moci vládnout za pomoci osvědčených receptů. Ochota zřít se tradičních dogmat strany nebyla ještě dost rozšířená.

Paradoxně z hlediska dlouhodobého vývoje strany je důležitějším momentem přijetí návrhu programové komise vedené Helmutem Kohlem a diskuse o něm než samotný program přijatý düsseldorfským sjezdem. Kohlova komise vypracovala text, který působí zcela jiným dojmem než o pouhé dva roky starší Berlínský program, který měla podle představ generálního tajemníka Bruna Hecka pouze doplnit. Není to vyzdvihování dosavadních úspěchů politiky CDU, co je hlavní linií programu, jak bylo u programových materiálů strany doposud běžné, ale naopak z něj číší kritický postoj k soudobé realitě Spolkové republiky, vědomí mnohých problémů, s kterými se její rychle se měnící společnost potýká, a odhodlanost k reformám.

Od dosavadní politiky strany se nejvíce odklání kapitola věnovaná zahraniční politice. Cíl znovusjednocení Německa je zde odsunut jako dlouhodobý úkol do daleké budoucnosti a hlavní důraz je kladen na uvolnění ve vztazích mezi Západem a státy sovětského bloku, přičemž Spolkové republice jakožto státu na pomezí obou bloků měla v tomto procesu připadnout mimořádná úloha. Nové akcenty klade návrh komise i v další klíčové oblasti programatiky CDU, konceptu sociálně tržního hospodářství. Důraz posouvá od ochrany ekonomické svobody na spravedlivé rozdělení statků. Státu je připisována větší úloha nejen v makroekonomických procesech, ale i při zajišťování rovnosti šancí pro jedince. Právě vyzdvihování rovnosti šancí, možnosti seberealizace a schopnosti jedince ovlivňovat prostředí, ve kterém žije, jsou součástí demokratického étosu, který se prolíná celým návrhem. Patrný je například i v kapitole o vzdělávacím systému, nutnost jehož reformy je v návrhu vyzdvížena, či z pasáží věnovaných reformám právního řádu. Text vypracovaný komisí otevírá také některá pro CDU nová témata, jako je např. životní prostředí či postavení ženy ve společnosti.

Konečná verze přijatého programu je opatrnější jak v reformistické rétorice tak ve slibech nových sociálních opatření a zejména zahraničně politická část doznala značných změn, přesto ale představuje oproti původnímu Berlínskému programu značný posun. Nové akcenty v kapitole o sociálně tržním hospodářství zůstaly přes ústupky zastáncům tradičního pojetí zachovány, program obsahoval rozsáhlý koncept reforem vzdělávacího systému zasazený do kontextu cíle dosažení rovnosti šancí a velký prostor věnoval novým aktuálním tématům jako životnímu prostředí a územnímu plánování či rozvojové politice. Přestože se reformisté se svou představou východní politiky, jak byla zachycena v návrhu programové komise, neprosadili, oproti Berlínskému programu klade jeho druhá verze větší důraz na zlepšení vztahů se státy východního bloku. Navzdory obavám z negativní reakce členské základny se nakonec ukázalo, že mezi delegáty düsseldorfského sjezdu byla dostatečná podpora pro mnohé nové koncepty a v řadě hlasování plénum podpořilo reformní návrhy vycházející z textu komise proti konzervativnější verzi předložené ústředním výborem.

V soudobé diskusi reformní vyznění programu zastínil výsledek hlasování o formulaci k tématu spolurozhodování zaměstnanců v podnicích. Sjezd těsnou většinou přijal nejkonzervativnější variantu vypracovanou zaměstnavatelským křídlem strany a odmítl tak i kompromisní návrh předložený ústředním výborem. Tato otázka měla klíčový význam pro CDA a byla jablkem sváru mezi ním a zaměstnavatelským křídlem již od doby před berlínským sjezdem z roku 1968. Vzhledem k tomu, že otázka spolurozhodování zaměstnanců v následujících letech přestala být tak ostře sledovaným tématem, je možné říct, že byl

výsledek tohoto hlasování přeceňován. Navíc vzhledem k tomu, že SPD měla v koalici s FDP na tomto poli svázané ruce, byl koncept přijatý CDU v Düsseldorfu nejdalekosáhlejším návrhem na posílení postavení zaměstnanců v podnicích. Přesto představoval tento konflikt pro stranu takové trauma, že diskusi o spolurozhodování znovu otevřela a hamburský sjezd v roce 1973 usnesením düsseldorfské rozhodnutí revidoval.

Důvodem, proč byla CDU v roce 1971 ochotná přehodnotit mnohé postoje z programu, který přijala teprve v roce 1968, vzdát se některých tradičních dogmat a objevovat nová témata, která plně rozvinula ve své programatice v průběhu 70. let, byla kromě šoku z odchodu do opozice probíhající generační výměna. Do roku 1969 měla rozhodující slovo v CDU generace jejích zakladatelů, politicky socializovaná ještě v období Výmarské republiky. V průběhu 60. let začali do vyšších pater stranické hierarchie pronikat o více jak generaci mladší politici narození počátkem 30. let, kteří ještě zažili druhou světovou válku, většinu svých životních zkušeností sbírali ale již v prostředí demokratické Spolkové republiky. Odchod CDU z vlády tento proces skokově urychlil, jak dokládá např. složení nového ústředního výboru zvoleného mohučským sjezdem v roce 1969. Přesto však měla stará garda ještě dost silnou pozici na to, aby do práce na programu se svými politickými představami zasáhla. Jedinečnost této programové diskuse dotváří role, jakou v ní sehrál stranický dorost z generace socializované v podmínkách poválečné svobody a blahobytu. Mládežnické organizace strany, které koncem 60. výrazně zvýšily svou aktivitu a posunuly se na vnitrostranickém spektru doleva, přispěly zejména svým nadšením pro teoretickou diskusi, publicistickou činností a staly se pilířem proreformních sil ve straně.

Nebyla to však jen sama generační výměna ve stranických grémiích, co vedlo k tomu, že se diskuse nevyhnula ani některým tradičním postojům strany, ale i klíčová role, která nastupující generaci připadla při práci programové komise. Ústřední postavou byl předseda programové komise a nejvýraznější představitel této generace politiků CDU Helmut Kohl. Byl novopečeným ministerským předsedou Porýní-Falci a od mohučského sjezdu také jedním z místopředsedů strany. Reformami, které ve své strukturálně zaostávající spolkové zemi prováděl, ale i svým dlouholetým bojem za modernizaci CDU si vydobyl pověst mladého moderního politika. Kohl diskusi o novém programu na povolebním zasedání spolkového výboru inicioval a vzhledem k tomu, že byl nejvýraznější postavou nastupující generace, výrazně zasáhl již do práce na první verzi Berlínského programu, prosazoval úspěšnou reformní politiku v zemské politice, ale i vzhledem k jeho přátelským vztahům s předsedou strany Kiesingerem a generálním tajemníkem Heckem mu připadlo i předsednictví programové komise.

Dostal tak příležitost realizovat to, o co po celou svou kariéru usiloval: dát CDU modernější profil. Sám však nebyl velkým teoretikem, jeho představa byla pouze povšechná – CDU se měla zbavit některých překonaných pozic, měla se stát atraktivnější pro mladší generace, měla nabídnout řešení aktuálních společenských problémů a přestat s vedením ideologických bitev 50. let. Sám nedokázal tuto obecnou vizi naplnit, jeho síla však spočívala v tom, že uměl objevovat talenty, obklopotovat se schopnými lidmi a jejich schopností využívat pro své cíle. Bylo pro něj typické, že se sám o to, jaké stanovisko bude návrh jeho komise obsahovat k tomu či onomu problému detailně nezajímal. Vytvořil ale podmínky k tomu, aby vznikl návrh s reformním vyzněním, a dal prostor mladým politikům, kteří jeho představu vyplnili konkrétním obsahem.

Na vzniku návrhu komise se podíleli politici, se kterými Kohl mnohdy již léta před tím spolupracoval, jejichž politický vzestup podpořil a kteří často zůstali jeho spolupracovníky i nadále a zasedli v 80. letech v jeho vládách. Velký vliv měli na podobu návrhu programové komise např. opory Kohlova reformního zemského kabinetu Heiner Geißler a Bernhard Vogel. K hlavním autorům můžeme počítat mladého talentovaného tajemníka CDA Norberta Blüma, který byl Kohlovým důvěrníkem na zaměstnaneckém křídle strany. V komisi také zasedl Richard von Weizsäcker, kterého Kohl přivedl do vysoké politiky. Ke slovu se v komisi dostala i nejmladší generace. Velký vliv při vzniku zahraničně politické kapitoly měl Wulf Schönbohm, bývalý předseda RCDS, a další osobnosti spjaté s RCDS se podílely na práci komise jako referenti stranického sekretariátu, mezi nimi i Horst Teltschik, ze kterého Kohl později udělal svého nejbližšího poradce pro zahraniční politiku.

Kohl se rozhodujícím způsobem zasloužil o vznik Druhé verze Berlínského programu a jeho reformní vyznění, nebyl to však jediný cíl, který v pozici předsedy programové komise sledoval. Zřejmě chtěl tuto příležitost využít i k tomu, aby se prezentoval před vnitrostranickou veřejností (v úřadě ministerského předsedy byl teprve několik měsíců a přestože byl bezesporu výrazným politikem, veřejnost se s ním teprve postupně seznamovala) a ukázal se jako dynamický politik ztělesňující moderní CDU. Jeho vystupování v programové diskusi je nutné vnímat v souvislosti s volbou nového předsedy CDU plánovanou na rok 1971. Bylo stále jasnější, že Kurt Georg Kiesinger se jí nezúčastní a že by ani nebyl dobrou volbou. Pro Kohla byl úřad kancléře vysněným cílem a v průběhu roku 1970 se rozhodl, že se do čela strany pokusí dostat již při této příležitosti. Nepochybným favoritem byl ale předseda frakce CDU/CSU ve Spolkovém sněmu Rainer Barzel, který byl výrazně zkušenější ve velké politice a na svou šanci čekal již od poloviny 60. let.

Kohl tak musel ukázat, že jeho dosavadní kariéra z něj dělala hodnověrnějšího zastávce modernizace strany. Na druhou stranu si nesměl uškodit u konzervativně smýšlejících straníků a u zaměstnavatelského křídla. Kohl byl vždycky spíše mocenským stratégem, rozvážlivě plánujícím svůj vzestup do nejvyšších pater politiky, než vizionářem, prosazujícím programové cíle. Jednotlivé programové otázky mu nestály za to, aby kvůli nim ohrozil své kariérní vyhlídky. I během programové diskuse se tak, ostatně stejně jako později ve funkci spolkového kancléře, vyhýbal tomu, aby příliš brzy zaujal stanovisko v konkrétních bodech, a když hrozil konflikt, neváhal programové pozice obětovat na úkor zachování dobrých vztahů s důležitými vnitrostranickými skupinami. Z jeho pohledu postačovalo, když program působil moderním dojmem v obecné rovině. Návrhu své komise se ve veřejné diskusi nikdy nezastal a naopak, když se stal předmětem konzervativní kritiky, distancoval se od něj. Neučinil žádný významný pokus, aby zabránil jeho rozmělnění na zasedání ústředního výboru. Vrcholem jeho lavírování byl samotný düsseldorfský sjezd, kde si svou snahou stát na straně většiny v citlivé otázce spolurozhodování zaměstnanců uškodil v očích reformního proudu a ohrozil tak svou další politickou kariéru.

Vedle procesu generační výměny byl pro prosazení programových změn důležitý také poměr sil mezi tradičními vnitrostranickými názorovými proudy. Reformám bylo nakloněno zaměstnanecké křídlo strany, představované CDA. To se brzy po vzniku CDU dostalo do postavení vnitrostranické opozice, když převládla velmi liberální koncepce hospodářské politiky, reprezentovaná především spolkovým ministrem hospodářství Ludwigem Erhardem. Odchod CDU do opozice v roce 1969 otevřel však prostor pro nárůst jeho vlivu. Když se CDU zbavila vládní odpovědnosti, mohlo zaměstnanecké křídlo otevřeněji bojovat za své požadavky. Alternativní koncepce vůči oficiální stranické linii, kterou politika CDA dlouhodobě představovala, byla navíc mnohými reformními politiky vnímána jako záchytný bod při snaze o reformu stranického programu. Zaměstnanecké křídlo podporovalo především nové akcenty v hospodářské a sociální politice, které návrh programové komise obsahoval, ale i další vnitropolitické reformy, např. v oblasti vzdělávání. Jeho představitelé se na vzniku nového programu také zásadním způsobem podíleli: Heiner Geißler a Norbet Blüm, kteří patřili ke klíčovým postavám programové komise, byli členy vedení CDA. Blüm spolu s předsedou CDA Hansem Karterem prosadili na zasedání ústředního výboru CDU několik programových iniciativ CDA např. v oblasti učňovského školství.

Postavení CDA posílilo také to, že získalo nové spojence. Mládežnické organizace strany, Mladá unie a RCDS, které byly doposavad vůči straně zcela loajální, se s převládnutím poválečné generace v jejich řadách proměnily a staly se hlavními kritiky liknavého přístupu

CDU k vnitrostranickým reformám. Právě v CDA viděly vhodného partnera pro svůj cíl stranu modernizovat. Po roce 1969 vytvořily Mladá unie, RCDS a CDA proreformní koalici, která ovlivnila již průběh diskuse o Druhé verzi Berlínského programu, která však hrála určující roli především ve vnitrostranickém dění v první polovině 70. let. Zatímco vliv RCDS ve straně se opíral pouze o jeho čilou teoretickou činnost, Mladá unie představovala i počtem svých členů a delegátů na sjezdech významného vnitrostranického aktéra a v rámci této koalice se CDA počátkem 70. let podařilo uniknout jeho věčně menšinovému postavení.

Naopak zaměstnavatelské křídlo strany, představované především Středostavovským sdružením a Hospodářskou radou CDU, se k návrhům programové komise stavělo skepticky. Do programové diskuse zasáhlo především prostřednictvím měsíčníku *Dialog*, který byl napojen na Hospodářskou radu. Ten se stal hlavní platformou oponentů návrhu programové komise, zejména strhující kritika zveřejněná na stránkách čísla ze srpna 1970 byla široce recipována. Nakonec se zaměstnavatelské křídlo soustředilo na otázku spolurozhodování zaměstnanců v podnicích, ve které se mu podařilo dosáhnout pro něj přijatelné formulace a s výsledným programem bylo tedy, na rozdíl od CDA, pro které byla tato problematika také klíčová, spokojeno.

Pozoruhodná byla úloha, kterou sehrálo v celé programové diskusi stranické vedení. Zatímco Konrád Adenauer řídil CDU jako předseda velmi autoritativně, během práce na Druhé verzi Berlínského programu jednala stranická špička nekoordinovaně, zmatečně a byla ve vleku událostí. Vedle místopředsedy strany Kohla byl hlavním aktérem generální tajemník Bruno Heck, který se ukázal být nejefektivnějším oponentem programových změn. Heck, který byl v Adenauerovském období jedním z politiků mladé gardy, se v minulosti výrazně zasloužil o výstavbu stranického aparátu a modernizaci strany. Vznik Berlínského programu z roku 1968 byl do značné míry jeho zásluhou, on byl tehdy iniciátorem a předsedou programové komise. Uvědomoval si, že bylo nutné, aby CDU posílila své organizační struktury, což nebylo možné ani bez vyjasnění základních programových otázek.

Na druhou stranu byl bezpochyby hluboce konzervativně založeným politikem a sdílel do určité míry pro CDU tradiční skepsi k programům a obavu z důsledků programových diskusí pro jednotu strany. Domníval se, že CDU nepotřebuje ideový program, ve kterém by vytyčila své dlouhodobé cíle, a že jí něco takového není vlastní. Hodnotový základ, ze kterého měla politika CDU vycházet, pro něj představovaly – zcela v duchu tradičního postoje strany – křesťanské hodnoty a křesťanský obraz člověka, které však není možné pevně interpretovat a kodifikovat ve stranickém programu. Co strana podle něj potřebovala, byl „akční program“ stanovující konkrétní cíle pro několik příštích volebních období. Tento cíl v jeho očích

uspokojivě splňoval Berlínský program. Heck si nepřál přehodnocení v něm stanovených programových cílů, připouštěl však možnost jeho doplnění v některých bodech, protože některé otázky se nepodařilo včas před berlínským sjezdem vyřešit, jako např. školskou politiku či spolurozhodování, a některé v něm obsažené návrhy byly již realizovány vládou velké koalice či novou vládou SPD a FDP.

Heck se snažil, aby se revize programu omezila na doplnění či aktualizaci těchto několika konkrétních bodů – podobně měl být tento dokument podle něj průběžně aktualizován i v budoucnu – aby však obsahově nedošlo ke změně programových pozic strany. Důsledně proto trval na tom, aby se o připravovaném programu hovořilo jako o Druhé verzi Berlínského programu a za úkol programové komise aby bylo označováno doplnění (*Fortschreibung*) textu z roku 1968. Tato svévolná interpretace neměla původně oporu v žádném usnesení stranických orgánů, Heckovi se však podařilo se v této bitvě o pojmy prosadit. Jeho terminologie byla široce akceptována jak straníky tak médií a generální tajemník tak úspěšně omezil manévrovací prostor komise. Reformní proud naopak nevnímal práci na programu jako jeho pouhé doplnění, ale jako rozvíjení jeho politického obsahu a sliboval si od vzniku komise další krok k reformně strany. To se odrazilo také v tom, že byl program z roku 1971 někdy označován jako Düsseldorfský program.

Nejtěžší ránu zasadil Heck reformistům na zasedání ústředního výboru strany, které mělo projednávat návrh komise. Pod záminkou zapracování stanovisek regionálních organizací CDU a redakčních úprav přepracoval Heck spolu se svými nejbližšími spolupracovníky návrh programu tak, aby odpovídal jeho představám. Tento text, který byl výrazně konzervativnější a respektoval politickou linii Berlínského programu, předložil potom ústřednímu výboru jako předlohu pro jeho jednání. Přestože ústřední výbor a po něm düsseldorfský sjezd do programu některé nové akcenty z návrhu komise alespoň v náznacích vrátily, Heckovi se podařilo reformní vyznění výsledného textu zmírnit a nejkontroverznější pasáže z návrhu odstranit. Tento jeho krok byl tak nejvýraznější a nejúspěšnější konzervativní protiakcí v průběhu celé programové diskuse.

Předseda CDU Kurt Georg Kiesinger se naopak choval pasivně a o programovou diskusi neprojevoval vůbec zájem. To je v souladu s celým jeho působením ve funkci předsedy CDU. Kiesinger se o stranickou práci nikdy příliš nezajímal a když v roce 1969 přišel o funkci kancléře, nevěděl, co si s novou rolí předsedy největší opoziční strany počít. Na veřejnosti jako skutečný vůdce opozice vystupoval předseda frakce Rainer Barzel, stranické záležitosti vedl především Heck. Kiesinger tak programové změny ani jiné reformy

neinicioval a nijak nepodporoval, na druhou stranu jim nestál výrazně v cestě a bez velkého zájmu je ve své straně strpěl.

Když Helmut Kohl navrhl provedení úprav v Berlínském programu, Kiesinger tuto myšlenku podpořil. Zároveň však dával najevo, že necítí potřebu překotných změn či výrazných reforem. Jeho charakteristická nekonfliktnost a sklon ke kompromisům, díky kterým se v minulosti ukázal být vhodným kancléřem velké koalice, ale již méně schopným šéfem opozice, se projeví, když se opakovaně v konfliktních situacích na zasedání ústředního výboru strany zastal CDA a podpořil některé jeho návrhy či když se na düsseldorfském sjezdu vyslovil pro návrh preambule programu vypracovaný programovou komisí, přestože jej spolu s Heckem původně odmítal. Toto chování však nebylo známkou náklonnosti k reformám, ale spíše nezájmu na straně jedné a vrozené tolerance na straně druhé.

Účasti na programové diskusi se ostentativně vyhýbal také předseda frakce CDU/CSU ve spolkovém sněmu Rainer Barzel. Ve své dosavadní politické práci byl orientovaný spíše na organizační činnost, pro kterou vyvinul velký talent, než na programové otázky. Jako mladá hvězda CDU ještě z dob Adenauerovy éry ztělesňoval charakteristickou koncentraci CDU na cíle v oblasti exekutivy a opomíjení stranické práce. Dá se však předpokládat, že tento přístup měl i strategické pohnutky. Barzel čekal na to, až bude moci vystřídat Kiesingera v čele strany a určitě nechtěl své šance ohrozit tím, že by se zapletl do pŕetek mezi stranickými křídly. Již dříve platil za oportunistického pragmatika, který je schopen vyjít se zástupci různých názorových proudů. Do programové diskuse tak vůbec nevstupoval a soustředil se na prezentaci na veřejnosti jako vůdce opozice a potencionální kancléř, a to zejména v souvislosti s diskusí o tzv. východních smlouvách podepsaných Brandtovou vládou. Snad jediným významnějším Barzelovým zásahem do debat o Druhé verzi Berlínského programu byl jeho příspěvek v diskusi o učňovském školství na düsseldorfském sjezdu, kterým úspěšně moderoval mezi CDA, které se v této oblasti snažilo prosadit nový koncept, a jemu oponujícím zaměstnavatelským křídlem.

Za zmínku stojí také angažmá čestného předsedy CDU Ludwiga Erharda, který se naopak do veřejných diskusí o návrhu programu se zaujetím zapojil (byl dokonce členem programové komise). Erhard návrh komise kritizoval jako odklon od dosavadní hospodářské politiky CDU, jejíž základy koncem 40. let položil. Návrh podle něj nedostatečně zdůrazňoval význam ekonomické svobody, čímž opomíjel její hodnotový rozměr i význam pro produktivitu hospodářství. Reformní rétorika podle něj byla pouze podlehnutím módním trendům a zpochybňovala úspěchy, kterých strana dosáhla během dvaceti let své vládní

odpovědnosti. Erhardovi se veřejnou kritikou návrhu nepodařilo nijak ovlivnit jeho znění v konkrétních bodech, ale jeho aktivitu je možné považovat za významnou posilu pro konzervativní odpůrce revize programu. Tento zásah Ludwiga Erharda do programové diskuse je zřejmě jeho nejvýznamnějším politickým vystoupením po jeho odchodu z funkce spolkového kancléře a zároveň i posledním před jeho úmrtím v roce 1975.

V odborné literatuře je tradována informace o odmítavé konzervativní reakci členské základny na návrh vypracovaný programovou komisí. Ta však odpovídá skutečnosti pouze do určité míry. Z regionů opravdu přišla řada kritických stanovisek a stranické vedení se jich zjevně zaleklo. O negativní odezvě informovala i média. Přestože tedy neklid ve straně nelze popřít, nedá se také říci, že by kritici měli jasnou převahu. V krajských organizacích měli mnohde ještě velký vliv starší členové CDU, kteří inovace navržené komisí vnímali jako odklon od ideových zásad, se kterými strana v 50. letech slavila své největší úspěchy a vybuodovala Spolkovou republiku. Snaha reformistů zahrnout do programu nové tématické okruhy byla považována za rozmělnění programového poselství. Řada členů nechápala, proč po dvou letech dochází k revizi Berlínského programu, který byl považován za velký úspěch. CDU podle nich zrazovala vlastní zásady a oportunisticky nadbíhala veřejnému mínění a jeho výkyvům, místo aby se ujala vůdčí úlohy. Návrhu komise neprospěla ani ne zcela dobrá redakční kvalita, zapříčiněná rychlým vznikem. I tak však naprostá většina stanovisek, kterou stranický sekretariát obdržel, obsahovala pouze dílčí úpravy jednotlivých pasáží, dá se tedy předpokládat, že stranické organizace, které je zaslaly, celkové vyznění programu akceptovaly. Nakonec düsseldorfský sjezd ukázal, že obavy z konzervativních nálad členské základny byly přehnané a že programové reformy se mezi delegáty těšily podpoře. Významnou výjimku zde představovala oblast zahraniční politiky, kde sice v Düsseldorfu přijatý program představoval určitý malý posun, reformisté se svými představami ale narazili.

Vedle rozdílných pohledů tradičních stranických křídel, které byly určují zejména v diskusích o otázkách hospodářské a sociální politiky, byly příčinou programových konfliktů zásadní rozdíly v generační zkušenosti členů CDU. Diskuse o Druhé verzi Berlínského programu se odehrála v krátkém časovém úseku, kdy se na stranickém životě aktivně podílely tři různé generace, které byly socializované ve zcela odlišných společenských podmínkách. Ty se vzhledem k překotným změnám, kterými si Evropa a Německo obzvláště během 20. století prošly (zmiňme pouze heslovitě pád císařství, nástup nacismu a pád nacistického režimu následovaný demokratizací a hospodářským boomem), svými životními zkušenostmi od sebe lišily více než kterékoliv jiné tři generace v německých dějinách. Na základě této

odlišnosti tak vnímaly také odlišně klíčové společenské problémy na počátku 70. let, či možná ještě přesněji považovaly odlišné problémy za klíčové.

Např. v ekonomické oblasti považoval konzervativní proud v CDU za nejdůležitější uhájení co největší ekonomické svobody. Rychlé zavedení liberálního hospodářského modelu na přelomu 40. a 50. let po reglementované ekonomice doby nacistického režimu a regulací v době nedostatku v poválečných letech, které CDU prosadila navzdory obavám obyvatelstva i odporu SPD, považoval za velký úspěch strany a základ poválečného růstu blahobytu. V duchu politických kontroverzí této doby měl jeho uhájení za primární úkol. Reformisté, aniž by zpochybňovali význam tržního hospodářství, které již bylo také pevně etablované a široce akceptované, vnímali mnohem intenzivněji to, že k omezení osobní svobody nemusí vést pouze zásahy státu, ale také nezaviněný materiální nedostatek. Jejich pozornost se soustředila na rovnost šancí a znevýhodněné sociální skupiny.

V zahraničně politických otázkách vnímali konzervativci jako hlavní cíl obranu před rozpínavostí Sovětského svazu a komunistického bloku, který po skončení druhé světové války zachvátil půl Evropy včetně značných částí Německa. Z jejich pohledu zde nešlo pouze o odpor konkrétně proti ideologii komunismu, ale proti totalitarismu a expansionismu obecně, před kterým Německo právě kvůli své historické zkušenosti nesmělo kapitulovat. Reformní proud považoval rozdělení Evropy, trvajícím v době diskuse o Druhé verzi Berlínského programu již asi 25 let, za danou realitu. Studená válka mezi Západem a Východem a pokračující život v napětí se z tohoto pohledu jevily jako absurdní. Spolková republika neměla podle nich stát v cestě uvolnění ve vztazích mezi oběma bloky. Historické souvislosti vnímali ve zcela jiném kontextu: právě kvůli německé minulosti, Hitlerově agresi a expanzivní zahraniční politice vilémovské říše měla Spolková republika ustoupit ze svých revizionistických požadavků.

Vedle sporů o klíčové pasáže programu věnované zahraniční a hospodářské politice to bylo také odlišné pojetí obsahu demokracie, čím se reformní a konzervativní proud odlišovaly. To se konkrétně projevilo v diskusi o demokratizaci mezi generálním tajemníkem Heckem a Mladou unií, ale také na řadě míst programu, kde se reformisté a konzervativci snažili prosadit odlišné akcenty. Byla to opět historická zkušenost s totalitarismem, a to jak nacistickým režimem tak komunistickou hrozbou ve 40. a 50. letech, co vedlo konzervativně smýšlející straníky ke zdůrazňování formálních aspektů demokracie (akt volby a delegování pravomocí) na straně jedné a ochrany soukromé sféry jedince na straně druhé. Na počátku 70. let však byl ve Spolkové republice etablovaný demokratický systém již samozřejmostí. Spolu s tím však bylo reformistům také zřejmé, že i ve státech s demokratickými ústavami existují

skutečnosti, které omezují možnosti jedince ovlivňovat vlastní budoucnost a prostředí, ve kterém žije, např. přežití společenské normy a instituce, slabá občanská společnost či nedostatečná rovnost šancí způsobená nedokonalostmi vzdělávacího systému nebo sociální nerovností. Zatímco konzervativci se obávali nesvobody spočívající ve zvětšování role státu, podle reformistů by vedlo k nesvobodě to, pokud by některé společenské normy a instituce byly vyjmuty z politické diskuse a kdyby nebyla neustále podrobována kritickému přehodnocení jejich funkčnosti, soulad s právy jedince a jeho schopnost uplatňovat v nich svůj vliv.

Summary

After more than 20 years since the party's foundation the German Christian democratic CDU adopted at the Congress of Berlin its first mid-term program. In next year's parliamentary election it remained the strongest political force in West Germany but was pulled out of power by a coalition of social democrats and liberals. This first experience of opposition led to uncertainty but gave also a chance to reform oriented party members who were calling for party modernisation since the early 1960s. To canalize the tensions the party leadership launched new program discussion. After few months a program commission chaired by the then prime minister of the federal state of Rhineland-Palatine and freshly elected party vice-chairman Helmut Kohl adopted a proposal challenging crucial dogmas of party policies. This led to a strong negative reaction of the conservative wing. Party committee redrafted the proposal and weakened many central progressive statements. As the following party Congress of Düsseldorf demonstrated the influence of the conservatives was overestimated. No breakthrough was possible yet but the delegates showed willingness to reform the party and returned some of the progressive passages into the program.

It's not so much any concrete proposals what would distinguish the text adopted by the program commission from the CDU policies in the past but the general spirit of the draft and its language. It does not praise successes of CDU led governments in the past as did party documents in the previous decades. In the contrary it demonstrates clearly critical approach to the contemporary reality in the Federal Republic of Germany, awareness of problems the society was facing and excitement for reforms. Although the program commission wanted to put stress on domestic reforms, it was the chapter on foreign policy which led to the biggest controversies. In the rank of priorities détente with the East moved to the top while the traditional goal of German reunification remained rather a general long-term target. In economic policy the proposal moved the accent from the protection of economic liberties to just distribution of goods. Besides rhetorical shifts for example regarding bigger role of the state in macroeconomic policies it put forward a number of new initiatives in social policy. The paper addressed also some new political themes like environmental protection and emancipation of women.

It was not only the shock of 1969 what led to this discussion about the very foundations of CDU policy. These changes were initiated by a process of generation change in party structures taking place at the end of 1960s and beginning of 1970s. Young generation of

politicians born about 1930 who were socialised at the very end of the World War II and in its unsettled aftermath and who started their careers in the affluent 1950s were making their way up to the top of the party hierarchy. They were challenging the generation of party founders who had been actively involved already in the politics of the pre-war Weimar republic. The loss of power in 1969 speeded up the generation change but the influence of the old party elites was still significant. Many of the conservatives believed that the CDU was a natural party of government which was forced into the opposition by a coup of social democrats and liberals who built a fragile coalition with majority of few votes and that Christian Democrats would return into power after the next election at the latest and continue their traditional policies. Changes in party policies were strongly supported also by the CDU youth from the post-war '68ers generation. This interaction between three generations with extremely different life experience which was possible only during a short period of time makes the discussion about the Second version of the Berlin program a unique moment in the CDU history.

The program commission's chairman Helmut Kohl was a leading figure of this raising generation. It was mainly due to his influence that the commission came up with such a progressive proposal. Already as a young politician he had been a loud promoter of party reform. But he could hardly be seen as the author of the proposal. Kohl is a talented political strategist but has never been much interested in theoretical discussions. He wanted to give the CDU a more modern look but didn't have any concrete vision of what the new program should include. His input was that already during the 60s he had built a network of young talented reform oriented politicians like Heiner Geißler, Bernhard Vogel, Norbert Blüm or Richard von Weizsäcker and gave them in the commission plenty of space to develop their ideas. Kohl also wanted to use his new post as program commission chairman to build up his position before the coming leadership race. He needed to present himself as a true reformer who could lead the party into the future but on the other he did not want do brake his ties to the party conservatives. When the commission's paper became target of criticism he did not attempt to defend his commission's reform and was always willing to compromise.

Only the undisputable loss in the elections of 1972 made the way free for a thru party reform. Next year Helmut Kohl was elected party chairman. Under his leadership the party strengthened its organisation and adopted in 1978 its first long term program. Many of the young politicians allied with Kohl during the program discussion in early 1970s became key figures in the CDU and later after 1982 were appointed into Kohl's federal cabinet. Some of the themes which appeared in the program draft were further developed during the '70s. From

this point of view the discussion on the Second version of the Berlin Program can be seen as an overture of the CDU of the 1970s.

Seznam pramenů a literatury

Prameny

Archivní prameny

Archív křesťansko-demokratické politiky (*Archiv für Christlich-Demokratische Politik*),

Sankt Augustin

VII-001 CDU-Bundespartei⁵¹⁹

IV-004 Mittelstandsvereinigung

IV-006 Ring Christlich-Demokratischen Studenten

IV-007 Junge Union

IV-013 Christlich-Demokratische Arbeitnehmerschaft

Tisková dokumentace (*Pressedokumentation*) Archívu křesťansko-demokratické politiky,

Sankt Augustin

Soukromý archiv Christiana Schwarze-Schillinga

Tištěné prameny

11. Bundesparteitag der CDU: 2.–5. Juni 1952, Dortmund (Bonn: CDU, 1952).

16. Bundesparteitag der Christlich Demokratischen Union Deutschlands: Berlin, 4.–7. November 1968 (Bonn: CDU, 1968).

17. Bundesparteitag der Christlich Demokratischen Union Deutschlands: Mainz, 17./18. November 1969 (Bonn: Union Betriebs, 1969).

18. CDU-Bundesparteitag: Düsseldorf, 28.–31. März 1965 (Bonn: CDU, 1965).

19. Bundesparteitag der Christlich Demokratischen Union Deutschlands: Saarbrücken, 4.–5. Okt. 1971 (Bonn: Union Betriebs, 1971), 139.

Bericht der Bundespartei, erstattet vom Generalsekretär der CDU, Dr. Bruno Heck, auf dem 18. Bundesparteitag der CDU, 25.–27. Jan. 1971 in Düsseldorf (Bonn: CDU, 1971).

Schule und Hochschule von Morgen (Bonn: CDU, 1969).

⁵¹⁹ Prameny vztahující se přímo k práci programové komise nejsou ještě definitivně zpracovány a jejich zařazení ve fondu se může měnit. Aby bylo možné je dohledat i v budoucnu, jsou po domluvě s pracovníky archívu citovány podle svých původních signatur začínajících vždy VII-004.

Verhandlungen des Deutschen Bundestages: 6. Wahlperiode, sv. 72 (1970).

Pramenné edice

Günter Buchstab a Denise Lindsay, eds., *Barzel: unsere Alternativen für die Zeit der Opposition: die Protokolle des CDU-Bundesvorstands 1969–1973* (Düsseldorf: Droste, 2010).

Tisk

Bayernkurier	Kölner Stadt-Anzeiger
Bild	Mainpost Würzburg
Bonner Rundschau	Neue Rhein-Zeitung
Capital	Publik
Darmstädter Echo	Rheinische Post
Der Spiegel	Rheinischer Merkur
Der Volkswirt	Rhein-Sieg-Rundschau
Deutsches Monatsblatt	Ruhr Zeitung
Die Welt	Schwäbische Zeitung
Die Zeit	Stuttgarter Zeitung
Düsseldorfer Nachrichten	Süddeutsche Zeitung
Frankfurter Rundschau	Vorwärts
Frankfurter Allgemeine Zeitung	Welt der Arbeit
Handelsblatt	

Literatura

Monografie

Heiner Geißler im Gespräch mit Gunter Hofmann und Werner A. Berger (Frankfurt/Main: Eichborn, 1993).

Niels Åkerstrøm Andersen, *Discursive Analytical Strategies: Understanding Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann* (Bristol : The Policy Press, 2003).

Götz Aly, *Unser Kampf: 1968 - ein irritierter Blick zurück*, 2. vyd. (Frankfurt/Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 2009).

- Hans-Dieter Bamberg, *Der Mutmacher: Aufstieg und Aussichten, Aktivitäten und Ansichten des Norbert Blüm* (Marburg: SP-Verlag Norbert Schüren, 1987).
- Stephan Bierling, *Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland: Normen, Akteure, Entscheidungen*, 2. vyd (München: Oldenbourg, 2005).
- Frank Bösch, *Die Adenauer-CDU: Gründung, Aufstieg und Krise einer Erfolgspartei 1945–1969* (Stuttgart: DVA, 2001).
- Frank Bösch, *Macht und Machtverlust: die Geschichte der CDU* (München: DVA, 2002).
- Karl-Werner Brand, Detlef Büsser a Dieter Ruch, *Aufbruch in eine Gesellschaft: Neue soziale Bewegungen in der Bundesrepublik* (Frankfurt/Main: Campus, 1986).
- Stephan Bredt, *Die demokratische Legitimation unabhängiger Institutionen: vom funktionalen zum politikfeldbezogenen Demokratieprinzip* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2006).
- Dorothee Buchhaas, *Die Volkspartei: Programmatische Entwicklung der CDU 1950–1973* (Düsseldorf: Droste, 1981).
- Heinz Bude, *Das Altern einer Generation: die Jahrgänge 1938-1948* (Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1997).
- Heinz Bude, *Deutsche Karrieren: Lebenskonstruktionen sozialer Aufsteiger aus der Flakhelfer-Generation* (Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1987).
- Graeme Burton a Jan Jiráč, *Úvod do studia médií* (Brno: Barrister & Principal, 2001).
- Klaus Dreher, *Helmut Kohl: Leben mit Macht* (Stuttgart: DVA, 1998).
- Klaus Dreher, *Rainer Barzel: zur Opposition verdammt* (München: Paul List Verlag, 1972).
- Stephan Eisel, *Helmut Kohl: Nahaufnahme* (Bonn: Bouvier, 2010).
- Ludwig Erhard, *Wohlstand für Alle* (Düsseldorf: Econ-Verlag, 1957).
- Petr Fiala a Maxmilián Strmiska, *Teorie politických stran*, 2. vyd. (Brno: Barrister&Principal, 2009).
- Werner Filmer a Heribert Schwan, *Helmut Kohl* (Düsseldorf: ECON, 1985).
- Werner Filmer a Heribert Schwan, *Norbert Blüm* (Düsseldorf: ECON, 1990).
- Heiner Geißler, *Die neue soziale Frage: Analysen und Dokumente* (Freiburg: Herder, 1976).

- Georg Gölder a Elmar Pieroth, eds., *Union in der Opposition: Analyse – Strategie – Programm* (Düsseldorf: Econ, 1970).
- Andreas Grau, *Gegen den Strom: die Reaktion der CDU/CSU-Opposition auf die Ost- und Deutschlandpolitik der sozialliberalen Koalition 1969–1973* (Düsseldorf: Droste, 2005).
- Wilhelm Hennis, *Demokratisierung: zur Problematik eines Begriffs* (Köln: Westdeutscher Verlag, 1970).
- Gunter Hofmann, *Richard von Weizsäcker: ein deutsches Leben* (München: C. H. Beck, 2010).
- Georg Iggers, *Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě* (Praha: Lidové noviny, 2002).
- Jan Jirák a Barbora Köplová, *Média a společnost: stručný úvod do studia médií a mediální komunikace* (Praha: Portál, 2003).
- Heino Kaack, *Geschichte und Struktur des deutschen Parteiensystems* (Opladen: Westdeutscher Verlag, 1971).
- Werner Kaltefleiter et al., *Im Wechselspiel der Koalitionen: eine Analyse der Bundestagswahl 1969* (Köln: Carl Hexmanns Verlag, 1970).
- Heiderose Kilper a Roland Lhotta, *Föderalismus in der Bundesrepublik Deutschland* (Opladen: Leske+Budrich, 1996).
- Hans-Otto Kleinmann, *Geschichte der CDU: 1945-1982* (Stuttgart: DVA, 1993).
- Helmut Kohl, *Erinnerungen: 1930–1982* (München: Droemer, 2004).
- Gerd Langguth, *Kohl, Schröder, Merkel: Machtmenschen* (München: DTV, 2009).
- Peter Lösche a Franz Walter, *Sie SPD: Klassenpartei, Volkspartei, Quotenpartei* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1992).
- Alfred Mierzejewski, *Ludwig Erhard: der Wegbereiter der Sozialen Marktwirtschaft* (München: Siedler, 2005).
- Alfred Müller-Armack, *Wirtschaftslenkung und Marktwirtschaft* (Hamburg: Verlag für Wirtschaft und Sozialpolitik, 1947).
- Alexander Niemetz, *Menschen unserer Zeit: Christian Schwarz-Schilling* (Bonn: transcontact-Verlagsgesellschaft, 1983).

Hans-Joachim Noack a Wolfram Bickerich, *Helmut Kohl: Die Biographie* (Berlin: Rowohlt, 2010).

Karl Raimund Popper, *Otevřená společnost a její nepřátelé I* (Praha: OIKOYMENH, 1994).

Friedbert Pflüger, *Richard von Weizsäcker: Mit der Macht der Moral* (München: DVA, 2010).

Helmuth Pütz, *Die CDU: Entwicklung, Organisation und Politik der Christlich Demokratischen Union Deutschlands*. 4. vyd. (Düsseldorf: Droste, 1985).

Helmuth Pütz, *Innerparteiliche Willensbildung: empirische Untersuchung zum bildungspolitischen Willensbildungsprozeß in der CDU* (Mainz, v. Hase & Koehler, 1973).

Geoffrey Pridham, *Christian Democracy in Western Germany* (London: Croom Helm, 1977).

Wolfgang Rudzio, *Das politische System der Bundesrepublik Deutschland*, 7. vyd. (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006).

Helmut Schelsky, *Die Skeptische Generation: Eine Soziologie der deutschen Jugend* (Düsseldorf: Eugen Diederichs, 1957).

Wulf Schönbohm, *Die CDU wird moderne Volkspartei: Selbstverständnis, Mitglieder, Organisation und Apparat 1950–1980* (Stuttgart: Klett-Cotta, 1985).

Heribert Schwan a Rolf Steininger, *Helmut Kohl: Virtuose der Macht* (Mannheim: Artemis & Winkler, 2010).

Willibald Steinmetz, *Das Sagbare und das Machbare: zum Wandel politischer Handlungsspielräume. England 1780-1867* (Stuttgart: Klett-Cotta, 1993).

Martin Valenta, *Revoluce na pořadu dne: kritická teorie Frankfurtské školy a její recepce v německém protestním levicovém hnutí šedesátých let dvacátého století, Frakci Rudé armády a německé Straně zelených: diskursivní analýza* (Praha: Matfyzpress, 2010).

Miroslav Vaněk et al., *Orální historie: Metodické a „technické“ postupy* (Olomouc: Univerzita Palackého, 2003).

Miroslav Vaněk, Pavel Mücke a Hana Pelikánová, *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie* (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007).

Štěpán Vlašín, *Slovník literární teorie* (Praha: Československý spisovatel, 1977).

Johanes Weberling, *Der Ring Christlich-Demokratischen Studenten (RCDS) 1945-1986* (Düsseldorf: Walter Rau Verlag, 1990).

Hans-Ulrich Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, sv. 3 (München: Beck, 1995).

Hans-Ulrich Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, sv. 5 (München: Beck, 2008).

Edgar Wolfrum, *Zdařilá demokracie: dějiny Spolkové republiky Německo od jejích počátků až po dnešek* (Brno: Barrister & Principal, 2008).

Udo Zolleis, *Die CDU: das politische Leitbild im Wandel der Zeit* (Wiesbaden: VS, 2008).

Stati ve sbornících

„Im Übergang,“ in: *60 Jahre Junge Union Deutschlands*, ed. Philipp Missfelder (Berlin: Junge Union, 2007), 94–116.

Jürgen Aretz, „Bruno Heck (1917-1918),“ in *Zeitgeschichte in Lebensbildern*, sv. 8, ed. Jürgen Aretz, Rudolf Morsey a Anton Rauscher (Mainz: Grünewald, 1997), 213–231.

Marcel Boldorf, „Die ‚Neue Soziale Frage‘ und die ‚Neue Armut‘ in den siebziger Jahren: Sozialhilfe und Sozialfürsorge im deutsch-deutschen Vergleich,“ in *Das Ende der Zuversicht?: die Siebziger Jahre als Geschichte*, ed. Konrad Jarausch (Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2008), 138–156.

Frank Bösch, „Die Krise als Chance: die Neuformierung der Christdemokraten in den Siebziger Jahren,“ in *Das Ende der Zuversicht?: die Siebziger Jahre als Geschichte*, ed. Konrad Jarausch (Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2008), 138–156.

Frank Bösch a Ina Brandes, „Die Vorsitzenden der CDU. Sozialisation und Führungsstil,“ in *Die Parteivorsitzenden in der Bundesrepublik Deutschland 1949-2005*, ed. Daniela Forkmann a Michael Schlieben (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2005), 23–63.

Günter Buchstab, „Einleitung,“ in *Barzel: unsere Alternativen für die Zeit der Opposition: die Protokolle des CDU-Bundesvorstands 1969–1973*, ed. Günter Buchstab a Denise Lindsay (Düsseldorf: Droste, 2010), XVII–XXXV.

Warnfried Dettling, *Der kritische Rationalismus und die Programmatik der CDU* (Bonn: Konrad-Adenauer-Stiftung, 1975), 78–107.

Jürgen Dittberner, „Der Wirtschaftsrat der CDU e.V.,“ in *Parteiensystem in der Legitimationskrise: Studien und Materialien zur Soziologie der Parteien in der*

- Bundesrepublik Deutschland*, ed. Jürgen Dittberner a Rolf Ebbighausen (Opladen: Westdeutscher Verlag, 1973), 200–228.
- Michael Feldkamp, „Kurt Georg Kiesinger und seine Studentenkorporation Askania auf dem Weg ins ‚Dritte Reich‘“, in *Kurt Georg Kiesinger 1904-1988: von Ebingen ins Kanzleramt*, ed. Günter Buchstab et al. (Freiburg: Herder, 2005), 149–199.
- Ute Frevert, „Neue Politikgeschichte: konzepte und Herausforderungen“, in *Neue Politikgeschichte: Perspektiven einer historischen Politikforschung*, ed. Ute Frevert a Heinz-Gerhard Haupt (Frankfurt/Main: Campus, 2005), 7–26.
- Frank Gaberg, „Kurt Georg Kiesinger und Gerhard Müller in der Südwestdeutschen Landespolitik“, in *Kurt Georg Kiesinger 1904-1988: von Ebingen ins Kanzleramt*, ed. Günter Buchstab et al. (Freiburg: Herder, 2005), 229–267.
- Jörg-Dieter Gauger, „Freiheit in Verantwortung: Zum Werteverständnis der Union“, in *Brücke in eine neue Zeit: 60 Jahre CDU*, ed. Günter Buchstab (Freiburg: Herder, 2005), 139–172.
- Georg Gölter, „Bernhard Vogel und die CDU – eine nicht ganz einfache Beziehung“, in *Mut, Hoffnung, Zuversicht: Festschrift für Bernhard Vogel zum 75. Geburtstag*, ed. Dieter Althaus et al. (Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2007), 67–85.
- Karl Martin Graß, „Bernhard Vogel und die Bildungspolitik in Rheinland Pfalz“, in *Mut, Hoffnung, Zuversicht: Festschrift für Bernhard Vogel zum 75. Geburtstag*, ed. Dieter Althaus et al. (Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2007), 87–130.
- Andreas Grau, „Stufenweiser Abschied von einer Glanzvollen Karriere: Kurt Georg Kiesinger 1969 – 1988“, in *Kurt Georg Kiesinger 1904 – 1988: Von Ebingen ins Kanzleramt*, ed. Günter Buchstab et al. (Freiburg: Herder, 2005), 531–555.
- Michael Hochgeschwender, „Kurt Georg Kiesinger und das Verbindungsstudentum der 20er und 30er Jahre“, in *Kurt Georg Kiesinger 1904-1988: von Ebingen ins Kanzleramt*, ed. Günter Buchstab et al. (Freiburg: Herder, 2005), 119–146.
- Jürgen Klöckler, „Auslandspropaganda und Holocaust: Kurt Georg Kiesinger im Auswärtigem Amt“, in *Kurt Georg Kiesinger 1904-1988: von Ebingen ins Kanzleramt*, ed. Günter Buchstab et al. (Freiburg: Herder, 2005), 201–228.

Peter Molt, „Lehr- und Wanderjahre,“ in *Mut, Hoffnung, Zuversicht: Festschrift für Bernhard Vogel zum 75. Geburtstag*, ed. Dieter Althaus et al. (Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2007), 1–18.

Alfred Müller-Armack, „Die Zweite Phase der Sozialen Marktwirtschaft: Ihre Ergänzung durch das Leitbild einer neuen Gesellschaftspolitik,“ in *Studien zur Sozialen Marktwirtschaft*, ed. Alfred Müller-Armack a Fritz Meyer (Köln: Institut für Wirtschaftspolitik an der Universität zu Köln, 1960), 267–292.

Alfred Müller-Armack, „Die Zweite Phase der Sozialen Marktwirtschaft: Ihre Ergänzung durch das Leitbild einer neuen Gesellschaftspolitik,“ in *Wirtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik: Studien und Konzepte zur Sozialen Marktwirtschaft und zur Europäischen Integration*, ed. Alfred Müller-Armack (Freiburg: Rombach, 1966), 267–290.

Oskar Niedermayer, „Die Entwicklung des Bundesdeutschen Parteiensystems,“ in *Handbuch der deutschen Parteien*, ed. Frank Decker a Viola Neu (Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2007), 114–138.

Franz Josef Stegmann a Peter Langhorst, „Geschichte der sozialen Ideen im deutschen Katholizismus,“ in *Geschichte der sozialen Ideen in Deutschland*, ed. Helga Grebing et al. (Essen: Klartext, 2000), 597–862.

Rudolf Uertz, „Von den Gründungsaufufen 1945 zu den Grundsatzprogrammen 1978 und 1994: zur Programmgeschichte der CDU 1945 bis 1994,“ in *Brücke in eine neue Zeit: 60 Jahre CDU*, ed. Günter Buchstab (Freiburg: Herder, 2005), 94–138.

Bernhard Vogel, „Er macht Minister,“ in Herbert Filmer, Heribert Schwan, *Helmut Kohl* (Düsseldorf: ECON, 1985), 126–131.

Články v periodických

„Bernhard Vogel“, *Internationales Biographisches Archiv* 46, č. 37 (2003).

„Carl Otto Lenz“, *Internationales Biographisches Archiv*, č. 41 (1998).

„Christian Schwarz-Schilling“, *Internationales Biographisches Archiv* 52, č. 38 (2009).

„Das Wählerverhalten bei der Bundestagswahl 1969 nach Geschlecht und Alter: Ergebnis der repräsentativen Bundestagswahlstatistik,“ *Wirtschaft und Statistik* 22, č. 1 (leden 1971): 18–23.

„Diskussion des Programmentwurfs,“ *Soziale Ordnung* 24, č. 9 (září 1970): 8–11.

„Düsseldorfer Programm: ein relativer Fortschritt,“ *Soziale Ordnung* 25, č. 2/3 (leden/únor 1971): 8–11.

„Editorial“, *Sonde: Neue Christlich-Demokratische Politik* 1, č. 1 (1968): 4.

„Folgerungen aus der Wahl,“ *Die Entscheidung* 17, č. 12 (prosinec 1969): 12–13.

„Gleiche Chancen für alle,“ *Soziale Ordnung* 24, č. 12 (prosinec 1970): 9.

„Heiner Geißler,“ *Internationales Biographisches Archiv* 53, č. 7 (2010).

„Horn Modell“, *Soziale Ordnung* 24, č. 9 (září 1970): 11.

„Kein Zurück hinter den Entwurf,“ *Soziale Ordnung* 24, č. 7/8 (červenec/srpen 1970): 3.

„Rainer Barzel,“ *Internationales Biographisches Archiv* 50, č. 13 (2007).

„Rüdiger Göb,“ *Internationales Biographisches Archiv*, č. 28 (1978).

Versöhnung mit Uhus und Pinschern: SPIEGEL-Gespräch mit dem CDU-Vorsitzenden und künftigen Ministerpräsidenten von Rheinland-Pfalz Dr. Helmut Kohl, *Der Spiegel* 21, č. 41 (1968): 46–52.

„Walter Strauß,“ *Internationales Biographisches Archiv*, č. 14 (1976).

„Wandel durch Annäherung: Egon Bahr am 15. Juli 1963 in der Evangelischen Akademie Tutzing,“ *Deutschland-Archiv: Zeitschrift für Fragen der DDR und der Deutschlandpolitik* 6, č. 8 (1973): 862–865.

„Wie kann die CDU wieder Regierungspartei werden?,“ *Dialog: Konzeptionen, Kommentare, Analysen* 1, č. 10 (říjen 1970): 46–47.

Hans Besters, „Wo bleibt der Wettbewerb?,“ *Soziale Ordnung* 24, č. 12 (prosinec 1970): 10–11.

Norbert Blüm, „Soziale Marktwirtschaft als Gesellschaftspolitik,“ *Soziale Ordnung* 24, č. 7/8 (červenec/srpen 1970): 11–12.

Willy Brandt, „Die Alternative: zum Demokratieverständnis,“ *Berliner Stimme* 19, č. 22 (1969): 1.

Otto Brunn, „Inflationierung des Demokratie-Begriffs,“ *Dialog: Konzeptionen, Kommentare, Analysen* 1, č. 8 (srpen 1970): 36–37.

Rudolf Dadder, „Staat, Bürger, Gesellschaft,“ *Die Entscheidung* 19, č. 1 (leden 1971): 15–17.

- Hans Werner Dahl, „Gesellschaftspolitik im CDU-Programm – Rückschreibung der Fortschreibung,“ *Sonde: Neue Christlich-Demokratische Politik* 3, č. 4 (1970): 21–29.
- Jürgen Echternach, „Der Kommentar,“ *Die Entscheidung* 18, č. 9 (September 1970): 4.
- Jürgen Echternach, „Wir haben ein neues Programm!,“ *Die Entscheidung* 19, č. 2 (únor 1971): 4.
- Ludwig Erhard, „Über Parteiprogramme,“ *Gesellschaftspolitische Kommentare* 17 (září 1970): 208.
- Heiner Geißler, „Soziale Infrastruktur – Zweite Säule der Gesellschaftspolitik,“ *Sonde: Neue Christlich-Demokratische Politik* 5, č. 1/2 (1972): 24–32.
- Rüdiger Göb, „Die Stunde der Wahrheit,“ *Die Entscheidung* 18, č. 9 (září 1970): 26–27.
- Bruno Heck, „Demokraten oder Demokratisierte?: eine notwendige Auseinandersetzung,“ *Die politische Meinung: Monatsschrift zu Fragen der Zeit* 14, č. 128 (1969): 11–18.
- Bruno Heck, „Die programmatische Entwicklung der CDU: Analyse und offene Fragen,“ *Tagungsbeiträge* (Politische Akademie Eichholz der Konrad Adenauer Stiftung), č. 2 (1972): 3–20.
- Bruno Heck, „Zur ‚Programm‘-Situation der CDU,“ *Gesellschaftspolitische Kommentare* 14 (Beilage Der Standpunkt: in Betrieb, Gewerkschaft, Partei), č. 15 (srpen 1967): 1.
- Carlos Huneeus, „How to Build a Modern Party: Helmut Kohl’s Leadership and the Transformation of the CDU”, *German Politics* 5, č. 3 (prosinec 1996): 432–459.
- Margot Kalinke, „Programm der Kompromisse: zum sozialpolitischen Teil des CDU-Programmwerfs,“ *Dialog: Konzeptionen, Kommentare, Analysen* 1, č. 8 (August 1970): 16–21.
- Helmut Kohl, „Diskussion über Programmatik einer Partei“, *Sonde: Neue Christlich-Demokratische Politik* 3, č. 4 (1970): 4–7.
- Reinhart Koselleck, „Begriffsgeschichte and social history,“ *Economy and Society* 11, č. 4 (listopad 1982): 409–427.
- Reinhart Koselleck, „Linguistic Change and the History of Events,“ *The Journal of Modern History* 61, č. 4 (prosinec 1989): 650–666.

- Gertrud Kramer a Johannes Kramer, „Der Einfluß der Sozialausschüsse der Christlich-Demokratischen Arbeitnehmerschaft auf die CDU: ein Beitrag zur Parteientheorie,“ *Aus Politik und Zeitgeschichte* 26, č. 46-47 (1976): 17–46.
- Jane Kronick, „Alternativní metodologie pro analýzu kvalitativních dat,“ *Sociologický časopis* 33, č. 1 (1997): 57–67.
- Karl Lamers, „Außenpolitik im CDU-Programm – gewogen und zu leicht befunden,“ *Sonde: Neue Christlich-Demokratische Politik* 3, č. 4 (1970): 30–42.
- Karl Lamers, „Deutschland in Europa und in der Welt,“ *Die Entscheidung* 19, č. 1 (leden 1971): 10–12.
- Karl Lamers, „Vertrag mit Polen,“ *Die Entscheidung* 18, č. 12 (prosinec 1970): 8–12.
- Karl Mannheim, „Problém generací,“ *Sociální studia* 4, č. 1-2 (jaro 2007): 11–44.
- Dirk Moses, „Die 45er: eine Generation zwischen Faschismus und Demokratie,“ *Neue Sammlung: Vierteljahres-Zeitschrift für Erziehung und Gesellschaft* 40, sešit 2 (léto 2000): 233–263.
- Dieter Nohlen, Reiner-Olaf Schultze, „Die Bundestagswahl 1969 in wahlstatistischer Perspektive: Materialien zur Diskussion des Wahlergebnisses,“ *Aus Politik und Zeitgeschichte* 19, č. 51/52 (1969): 15–38.
- Heinz Pentzlin, „Abkehr von den Grundsätzen,“ *Dialog: Konzeptionen, Kommentare, Analysen* 1, č. 8 (srpen 1970): 8–10.
- Heinz Pentzlin, „Neu programmiert“, *Dialog: Konzeptionen, Kommentare, Analysen* 1, č. 8 (srpen 1970): 1.
- Wolfgang Pohle, „Torso mit Schlagseite: zum Wirtschaftspolitischen Teil des CDU-Programmwerfs,“ *Dialog: Konzeptionen, Kommentare, Analysen* 1, č. 8 (srpen 1970): 12–15.
- Helmuth Pütz, Peter Radunski a Wulf Schönbohm, „34 Thesen zur Reform der CDU,“ *Sonde: Neue Christlich-Demokratische Politik* 2, č. 4 (1969): 4–51.
- Wolfgang Reeder, „Ein Schritt Vorwärts – zwei Schritte zurück...?: zur zweiten Fassung des CDU-Programmwerfes für 1971,“ *RCDS aktuell*, zvláštní vydání u příležitosti 18. sjezdu CDU: 11–12.

Herbert B. Schmidt, „CDU: mehr Mittbestimmung,“ *Dialog: Konzeptionen, Kommentare, Analysen* 2, č. 3 (březen 1971): 26–30.

Wulf Schönbohm, „Bemerkungen zur Programmdiskussion“, *Die Entscheidung* 18, č. 9 (září 1970): 6–7.

Wulf Schönbohm, „CDU-Programm-Parteitag,“ *Die Entscheidung* 19, č. 1 (leden 1971): 8–10.

Wulf Schönbohm, „Junge Union auf dem Parteitag in Düsseldorf,“ *Die Entscheidung* 19, č. 2 (únor 1971): 12–15.

Wulf Schönbohm, „Wo sind sie geblieben?: die Union und ihre Reformen,“ *Sonde: Neue Christlich-Demokratische Politik* 3, č. 4. (1970): 7–20.

Wulf Schönbohm, Helmuth Pütz a Uwe-Rainer Simon, „15 Thesen zu Situation der CDU,“ *Sonde: Neue Christlich-Demokratische Politik* 4, č. 1 (1971): 4–22.

Leo Schütze, „Die CDU-Sozialausschüsse und die ‚Neue Linke‘,“ *Dialog: Konzeptionen, Kommentare, Analysen* 1, č. 8 (srpen 1970): 28–30.

Uwe-Rainer Simon, „Individuelle Freiheit und Gesellschaftlicher Fortschritt: Antagonismus oder politische Gestaltungsaufgabe,“ *Sonde: Neue Christlich-Demokratische Politik* 4, č. 4 (1971): 34–48.

Julius Steiner, „Leichtsinn?: zum ostpolitischen Teil des CDU-Programmentwurfs,“ *Dialog: Konzeptionen, Kommentare, Analysen* 1, č. 8 (srpen 1970): 22–23.

Seznam příloh

1. Interview – Gerd Langguth (výťah z přepisu)
2. Interview – Helmut Pütz (výťah z přepisu)
3. Interview – Karl Lamers (výťah z přepisu)
4. Interview – Wulf Schönbohm (výťah z přepisu)
5. Interview – Christian Schwarz-Schilling (výťah z přepisu)
6. Seznam otázek pro interview s pamětníky

Příloha č. 1

Interview – Gerd Langguth (výtah z přepisu)

Místo a čas konání: Bonn, 22. ledna 2010

K osobě narátora: Prof. Dr. Gerd Langguth byl v době vzniku Druhé verze Berlínského programu předsedou RCDS. V pozdějších fázích své politické kariéry byl poslancem Spolkového sněmu (1976 – 1980) a státním tajemníkem a zplnomocněncem země Berlín při spolkových institucích (1981 – 1985). Zastával rovněž funkci ředitele Spolkové centrály pro politické vzdělávání (1981 – 1985). V současné době vyučuje jako honorární profesor na Institutu politologie a sociologie univerzity Bonn.

Auffällig auf den programmatischen Vorstellungen der jungen Parteimitglieder aus RCDS und Junger Union war ihre Nähe zu dem SPD-Programm. Wie würden Sie die Unterschiede zu dem SPD-Programm beschreiben, wie haben Sie sich abgegrenzt? Haben Sie sich bei der SPD inspiriert?

Es ist so, dass der RCDS war natürlich immer in der Situation an der Hochschule politisch der rechte Verband, die Roten sprachen immer von den Rechten, und der RCDS war umgekehrt immer im Rahmen der CDU eher am linken Flügel. Das ist einfach das Rollenspiel eines Studentenverbandes. Und da muss man sagen, andererseits kann ich nur für mich in Anspruch nehmen, dass ich auch zwar zum linken Flügel der CDU gezählt wurde, was auch natürlich war, weil zum Beispiel wir hatten einmal eine Entscheidung getroffen zur Ostpolitik und zur Oder-Neiße-Grenze, die wieder in der Tat von den Vertriebenenverbänden sehr kritisiert worden ist und so weiter und die war, wenn man so will, eher an der SPD-Linie, aber generell möchte ich für mich in Anspruch nehmen, dass ich nie Sympathien für eine sozialdemokratische Linie hatte.

Es ist ja ein Unterschied also, wenn man sich mal mit der Grundsatzprogrammatik der Union beschäftigt hat, dann spielen ja verschiedene Dinge eine wichtige Rolle. Das Eine ist ja die Subsidiarität, aber vor allen Dingen die gesamte Fragestellung des Verhältnisses des Individuums zur Gesellschaft. Und das ist eigentlich, das kommt heute nicht mehr so deutlich zum Vorschein, aber das ist eigentlich das Typische am Christlich-Demokratischen, dass der Einzelne Teil der Gesellschaft ist, dass er Verpflichtung der Gesellschaft gegenüber hat, aber auch die Gesellschaft ihm gegenüber. Und dass also von daher das Staatsverständnis auch ein

anderes ist, als es bei Sozialisten beispielsweise oder auch bei Sozialdemokraten war. Und dass, sagen wir mal, nach christlich-demokratischem Verständnis der Staat nicht alles machen soll, sondern nur das, was er besser machen kann. Und die Entscheidungen der Politik sollen auch auf der Ebene geschehen, wo sie am bürgernächsten und am effizientesten nach dem Subsidiaritätsprinzip passieren können.

So und das ist, glaube ich, ein sehr typisches christlich-demokratisches Denken, was die CDU ein Stück weit auch von den Sozialdemokraten unterscheidet. Und das war natürlich unsere Aufgabe auch als Studentenverband das herauszudestillieren, diese Unterschiede, und die sind übrigens auch im Grundsatzprogramm der CDU, dem ersten, meines Erachtens auch sehr schön herausdestilliert worden, auch im Grundsatzprogramm... RCDS hatte ein eigenes Grundsatzprogramm damals. Die Frage des Menschenbildes, da, glaube ich, unterscheidet sich die CDU schon von dem Menschenbild der Sozialdemokratie, auch von einem realistischen Menschenbild ausgehend. Nicht einen Menschen neu zu formen, sondern einen Menschen zu nehmen so, wie er ist, eben mit seiner Verantwortung für die Gesellschaft, aber auch sowohl gegen schrankenlosen Liberalismus einerseits, aber auch gegen kollektivistisches Verständnis. Das war sozusagen die Aufgabe, die der RCDS in seiner Grundsatzdiskussion und -Debatte immer wieder sah. Und da, glaube ich, war auch immer eine Abgrenzung gegenüber der Sozialdemokratie.

An den Hochschulen war es natürlich leichter, eine Abgrenzung zu Linken vorzunehmen, weil die Linke an den Hochschulen, die war eben eine extreme Linke. Und andererseits war es natürlich immer so, dass man leicht, wenn Sie gegen die Kommunisten an den Hochschulen waren, wurden Sie natürlich immer auch leicht ins rechte Fahrwasser – nicht im Sinne rechtsradikal, das hat niemand unterstellt, aber im Sinne, dass er politische Antipode zum Linken ist, also muss er dann sozusagen eher auf einer sehr konservativen Position sein. Nur, wohlgemerkt, wiederhole ich noch, innerhalb der CDU war der RCDS immer, und auch die Repräsentanten des RCDS, wurden immer angesiedelt am linken Flügel.

[...]

Vielleicht könnten Sie mir noch helfen eine Sache zu verstehen und zwar die Beziehung Ihrer Generation in der Partei zu den anderen Generationen. Also konkret einerseits zu der sogenannten Generation-Kohl, also dieser Generation der Flakhelfer, wie sie oft genannt werden, die damals als große Reformer in der Partei galten, andererseits bei vielen von ihnen war die Reaktion auf Ihre Forderungen von damals wenigstens nicht so begeistert.

[...]

Und da war's natürlich so jemand wie Helmut Kohl, der war damals der – wenn man so will – Reformpolitiker, relativ liberaler Politiker im Spektrum der CDU mit dem jüngsten und kompetentesten Landeskabinett. Und da haben wir natürlich gesagt, der ist als Reformertyp uns näher als meinetwegen Rainer Barzel, gegen den ja Kohl dann 1971 verloren hatte. Ich erinnere mich übrigens noch, da gibt es auch einen Spiegel-Artikel,¹ den man übrigens noch abrufen kann, heute sogar noch, wo ich mal erklärt habe in einem Spiegel Interview, dass der RCDS gemeinsam mit allen progressiven Kräften die Wiederwahl von Kurt Georg Kiesinger zum Parteivorsitzenden verhindern werde. Ich hab' dann auch mit Kiesinger sogar gesprochen und diese Forderung überbracht, also in einem persönlichen Gespräch, übrigens erst nach diesem Interview. Und dann gab es die Frage ja, für wen sind wir, sind wir dann für Helmut Kohl oder für Rainer Barzel und der RCDS hat sich dann klar für Helmut Kohl ausgesprochen und auch große Teile der Jungen Union. Weil Kohl einfach relativ reformistisch war und auch galt. Ob er es mal ehrlich war, sei dahingestellt. Und wir wurden natürlich auch von Rainer Barzel umworben. [...] Und ich weiß übrigens noch, wie Rainer Barzel wirklich intensiv auf mich eingeredet hat, was ich damals, wenn man in einem bestimmten Alter ist, fällt es dann nicht ganz so einfach, aber ich hab' ihm dann genau gesagt, warum ich ihn für schwierig halte zu unterstützen und das hat ihn dann fast gekränkt oder er machte fast den Eindruck, dass es ihn gekränkt hätte, und das hat wiederum Eindruck auf mich gemacht. [...]

Was führte Sie zu der Entscheidung gegen Barzel? Weil zum Beispiel vor der Parteivorsitzendenwahl haben beide Artikel in der Sonde veröffentlicht und der von Barzel sieht viel mehr progressiv aus als der von Kohl. Aber das kann davon abhängen dass Kohl nicht so viel theoriefähig war.

Sie müssen sehen, das mit der Sonde sollten Sie auch nicht überschätzen, um das mal so zu sagen. Die Sonde ist gegründet worden so um 1970 herum und die ist gegründet worden noch von Uwe-Rainer Simon und von Schönbohm. Und als ich dann RCDS-Bundesvorsitzender wurde, hatte die Sonde mit dem damaligen Vorstand, also mit meinem Vorstand, überhaupt nichts zu tun, sondern es war das Projekt von Schönbohm vor allem, der ein kluger und sehr intelligenter und sehr intellektueller Mensch ist. Und das war sozusagen deren Projekt. Und das hat uns als RCDS überhaupt nicht... Wir hatten keinen Einfluss auf die Sonde. Wir hatten da keinen Einfluss und deswegen war, wenn jetzt Rainer Barzel das geschrieben hat, oder Helmut Kohl das in der Sonde geschrieben hat, war das für uns überhaupt ohne Bedeutung.

¹ „Kiesinger wäre untragbar,“ *Der Spiegel* 23, Nr. 39 (1970): 34.

Sondern was von Bedeutung war, wie war die reale Politik. Da hatten wir bei Helmut Kohl gewusst, der hatte ein gutes Landeskabinett, der ist jemand der relativ für damalige Verhältnisse modern agierte und er hat sich irgendwie um uns anders bemüht als Rainer Barzel, das ist... Man müsste jetzt lange nachdenken, wie das war, aber jedenfalls Helmut Kohl, der war der „natürliche Freund des RCDS“, wenn man so was formulieren kann, also es ist in Anführungsstrichen, währenddessen Barzel war immer eher eine distanziertere Person. Mit Barzel ein gutes Verhältnis zu entwickeln war sowieso schwerer als zu Helmut Kohl. Weil Helmut Kohl hatte ja so eine rheinland-pfälzische Art des Umarmens und des Fröhlichseins und Jemandeinzubeziehens. Das war das Perfekte von Helmut Kohl, der jedem das Gefühl gegeben hat, dass er ihn ernst nimmt und dass er ihn braucht und dass wenn auch er weiter kommt, dass auch andere mit ihm zusammen weiterkommen.

So und das ist sicherlich mit das Motiv gewesen, das war nicht nur meine Einzelmeinung. Ja gut, als RCDS-Vorsitzender konnte ich schon die Meinung des RCDS prägen in dieser Zeit, es ist ganz klar, aber es war auch nicht nur meine persönliche Meinung, sondern die Meinung der Mehrheit meiner Vorstandsmitglieder oder derjenigen, die da was zu sagen hatten. Helmut Kohl war einfach der progressive, liberale CDU-Mann und das hatte Rainer Barzel ja nicht, insofern Rainer Barzel war nur Politiker im Deutschen Bundestag ohne Regierungsverantwortung. Er war mal Bundesminister. Jedenfalls bei Helmut Kohl war es so, der hatte ein Landeskabinett mit sehr interessanten Figuren. Und der hatte sozusagen als Regierungschef seine Meisterarbeit schon abgeliefert. Das hatte eben vergleichsweise Barzel nicht. [...]

Also die Panne, die Helmut Kohl unterlaufen ist mit dem Abstimmen bei der Mitbestimmungsfrage, die spielte da schon keine Rolle...

Doch, doch! Ich meine, ich hatte ja auf diesem Parteitag dann den Rücktritt gefordert. Ich hätte allerdings auch sagen können Rücktritt nur von Helmut Kohl. Ich hatte den Rücktritt des gesamten CDU-Bundesvorstandes gefordert, was ja sogar noch härter ist, wenn man so will, aber streng genommen war es ja vor allem ja auf Helmut Kohl gemünzt. Wenn ich gesagt hätte nur den Helmut Kohl, dann wäre es ja ein viel unfreundlicherer Akt Kohl gegenüber gewesen.

Ja, aber es haben auch andere so abgestimmt.

Ja, aber es ging ja im Wesentlichen um Helmut Kohl. Wer genau so abgestimmt hat, weiß man nicht, Helmut Kohl war übrigens ziemlich mit den Nerven fertig danach. Kohl war

wochenlang in einer sehr unguuten Stimmung und dann haben wir ihn übrigens bald wieder mal zu einer RCDS-Tagung eingeladen auf die Godesburg nach Bonn – Bad Godesberg. Und da kam er wieder und das hat ihn wieder mit seiner Lage etwas versöhnt, hatte ich den Eindruck. Also er war über sein eigenes Abstimmensverhalten sehr unglücklich, hat es dann auch versucht zu erläutern und ich hab' durch diese Aufforderung zum Rücktritt, glaube ich, den Nerv getroffen. Ich weiß übrigens noch wie allerdings viele Parteileute auf dem Parteitag mich ziemlich beschimpften – so was täte man nicht. Aber so ist es halt, das kann man net ändern.

Als junger Mensch muss man noch ein Grundidealismus haben und danach dann auch Farbe bekennen, wenn man so was dann für falsch hält. Und wir fanden es einfach falsch, dass man dann anders abstimmt, als man vorher sich im Vorstand vereinbart hatte. So, dass ist das, was ich dazu noch in Erinnerung habe.

Und was war das, was Sie auf Kiesinger so störte. Also er schien nach der Niederlage '69 ziemlich bereit der Partei wenigstens einen neuen Anstrich zu geben.

Ja, also so, ich muss sagen, ich kannte Kiesinger später dann ja sehr gut. Aber Kiesingers Zeit war einfach vorbei. Das ist in der Politik häufig so. Er ist dann eben knapp zwar aber kein Kanzler mehr geworden, dann 1969 als erst dann die Große Koalition zu Ende ging und Willy Brandt dass eben knapp geschafft hat und dann war... Er konnte sozusagen nicht mehr die künftige Generation der Union repräsentieren. Ich weiß auch nicht auswendig, wie alt er damals war, aber er konnte jedenfalls... Da war eine Verjüngung notwendig. Ich würde aber sagen, dass Kiesinger schon eine bemerkenswerte Figur war. Ich hab' ihn ja dann anschließend... Es ist so, dass ich ihm über das Interview im Spiegel erklärt hab', dass der RCDS mit allen progressiven Kräften seine Wiederwahl verhindern werde. Dann wurde mir gesagt, also Herr Langguth, haben Sie überhaupt mit Kiesinger selber gesprochen? Und dann habe ich gesagt: nein, das stimmt nicht, hab' ich nicht. Und dann habe ich um einen Termin bei ihm nachgesucht. Und dann habe ich einen Zweieinhalbstunden-Termin bei ihm bekommen in einer Villa am Rhein und war von ihm ausgesprochen beeindruckt, von seiner Intellektualität und von seiner... Er war ein sehr geistvoller Mann. Und ich hab' aber auch bei diesem Gespräch gesagt, warum ich es für richtig hielte, dass er nicht wieder kandidiert. Und dann war es so, und damit hatte ich meine moralische Schuld auch abgetan, also dass ich ihm es auch selber sage erfüllt und war dann auch selber ganz zufrieden.

Was dann allerdings passierte war was Erstaunliches. Ich hab' mich dann entschieden auf dem Parteitag und jetzt weiß ich gar nicht welcher Parteitag das so war... Habe ich dann 1971

kandidiert für den CDU-Bundesvorstand. [...] Da hat Kiesinger den Parteivorsitz abgegeben und da kam es zu Kampfkandidatur zwischen Barzel und Kohl und Barzel hat obsiegt mit deutlichem Abstand. Und das war der Parteitag wo wir für Kohl gewesen sind und so weiter und so fort. Und da hat auch einmal Kiesinger, und zwar Sie haben vorher nach dem Verhältnis des RCDS zu den älteren Generationen gefragt, da hat Kiesinger, ohne dass ich jetzt wüsste, aber er wusste, dass ich in der Eigenschaft als RCDS-Vorsitzender kandidiere für den CDU Bundesvorstand als wohlgermerkter erster Student in der Geschichte der CDU und wahrscheinlich auch aller anderen Parteien. Da hat er in seiner Schlussrede als Parteivorsitzender eine Passage zum RCDS eingebracht zu dem – ich weiß nicht wie er es formuliert hat, sinngemäß „zum heldenhaften Kampf des RCDS an den Hochschulen“ – dass es jeder Delegierter verstanden hat, dass man den Gerd Langguth, der jetzt antritt, dass man den unterstützen muss und sollte. Und dadurch bin ich auch in den Bundesvorstand gewählt worden, dem ich dann sechs Jahre angehörte und teilweise sogar mit sehr hohem Stimmenergebnis, einmal sogar mit der vierthöchsten Stimmenzahl nach Weizsäcker, nach Stoltenberg und nach noch jemandem. Und das ist eben Kiesinger, der, obwohl ich ihn zum Rücktritt aufgefordert hatte, dann doch aufgefordert hat, mich zu unterstützen.

[...]

Příloha č. 2

Interview – Helmut Pütz (výťah z přepisu)

Místo a čas uskutečnění interview: Bonn, 8. února 2010

K osobě narátora: Prof. Dr. Helmut Pütz se účastnil práce programové komise jako referent Sekretariátu CDU pro školskou politiku. Patřil rovněž k vydavatelům časopisu *Sonde*, dříve zastával funkci předsedy RCDS na berlínské Svobodné univerzitě. V sekretariátu strany působil i v dalších letech, např. jako osobní referent Helmuta Kohla v době jeho předsednictví (1974 – 1978). Z vysoké stranické politiky se později stáhl a pracoval ve Spolkovém institutu pro odborné vzdělávání, jehož prezidentem byl do roku 2005. Vydal několik monografií o dějinách CDU.

[Helmut Pütz říká selber an über sein Engagement in der Programmdiskussion zu erzählen]

Wir haben damals so politisch agiert, entweder indirekt im Ring Christlich-Demokratischen Studenten und zwar sowohl hier in Bonn an der Universität einige, aber auch im Bundesverband, der auch seinen Sitz hier in Bonn hatte. Und wir haben uns damals auch so scherzhaft „die anderen 68er“ genannt...

Das ist mir schon eingefallen...

Ja und dann haben außer mir auch einige andere geschrieben. Also Wulf Schönbohm und ich haben einiges zusammen geschrieben, auch in der *Sonde*. Peter Radunski auch, also würde man sagen, wir drei waren so die engsten miteinander Befreundeten und haben meistens zusammen geschrieben. Bei mir war das so, nach dem Hochschulabschluss, nach der Diplomprüfung wollte ich nicht an der Universität bleiben und promovieren, das habe ich erst später gemacht, sondern ich wollte in die Berufstätigkeit und bin dann wissenschaftlicher Mitarbeiter geworden im Sozialwissenschaftlichen Forschungsinstitut der Konrad-Adenauer-Stiftung, die heute in Sankt Augustin ist und damals war die in Eichholz und da hatte ich auch meine erste Arbeitsstelle. War aber nur so knapp zwei Jahre da und bin dann gewechselt in die CDU-Bundesgeschäftsstelle, zuerst als Referent und später als Leiter des Arbeitsbereichs Bildungspolitik, Hochschulpolitik, berufliche Bildung. [...] Und nach ein paar Jahren Berufstätigkeit hat mein Diplomvater, Professor Sontheimer, der inzwischen von Berlin nach München gewechselt war, mir angeboten, dass ich bei ihm promoviere, was ich damals

zusätzlich wollte. Dann hab' ich für anderthalb Jahre die Berufstätigkeit unterbrochen – das war damals ohne weiteres möglich, es gab Jobs für Sozialwissenschaftler noch und noch – ich hatte wohl ein Promotionsstipendium der Konrad-Adenauer-Stiftung und nach anderthalb Jahren bin ich dann neu angestiegen bei der CDU/CSU-Bundestagsfraktion hier in Bonn und auch als Leiter des Arbeitsbereichs Bildung, Wissenschaft, Forschung und Technologie. Es war immer noch ein Thema, das mich besonders fasziniert hat.

Und in der Zeit, als das Düsseldorfer Programm oder Berliner Programm, II. Fassung, erarbeitet wurde, war ich schon in der CDU-Bundesgeschäftsstelle als Mitarbeiter. Dadurch war ich auch Mitarbeiter des Kulturpolitischen Arbeitskreises der CDU und politisch lief also so parallel, was ich am Anfang geschildert habe, dass wir da so eine Gruppe von jungen Leuten waren, die gesehen haben und auch gesagt und geschrieben haben... Unsere Aufsätze in der Sonde, die wurden häufig auch mit großem Misstrauen in der CDU betrachtet, weil wir gesagt haben, so geht das nicht weiter, die CDU muss sich reformieren. Dann kam die Bundestagswahl 1969. CDU/CSU war zwar die stärkste Partei, aber es gab die neue SPD-FDP Regierung und die CDU war, obwohl sie den Bundeskanzler Georg Kiesinger vorher gestellt hatte, letztlich in der Opposition. Das war für uns natürlich sozusagen der Akt der Initialzündung, weiterhin politisch tätig zu sein.

Uns war auch bewusst, dass das Ganze muss auch mit einem Personalwechsel hervor. Kiesinger war zu alt für einen Neuaufbruch, Barzel als Fraktionsvorsitzender im Bundestag war zu konservativ für uns junge Leute und so langsam kam der politische Aufstieg von Helmut Kohl, der damals Ministerpräsident in Rheinland-Pfalz war, und dem Vorsitzenden der CDU in Nordrhein-Westfalen, auch schon einige Jahre in der Opposition, Heinrich Köppler. Und diese beiden Leute, Kohl und Köppler, waren sozusagen die politischen Kristallisationspunkte, wo wir junge Leute gedacht haben, die unterstützen wir, die sind Reformorientiert, die können die CDU modernisieren und vor allen Dingen die Programmatik. So, und dann kam die Diskussion zur Organisation und die Vorbereitung der Programmkommission. Das hat nicht Rainer Barzel gebracht oder sonst jemand sondern Kohl und Köppler als zwei Junge Leute sind damit beauftragt worden. Kohl war damals so Mitte dreißig und Köppler auch so Mitte Ende dreißig. Und die brauchten natürlich Zuarbeit und Hilfe. Haben dann auch auf uns junge Leute indirekt und direkt zurückgegriffen. Direkt, weil wir zum Teil in Funktionen waren, also ich zum Beispiel in der CDU-Bundesgeschäftsstelle, Peter Radunski war der Bundesgeschäftsführer des Rings der Christlich-Demokratischen Studenten, mit Sitz hier in Bonn. Horst Teltschik, der für Außenpolitik immer zuständig war, schon aus Studentenzeiten her. Der auch mein Vorgänger beim RCDS in Berlin war. Und

Horst Teltschik hab' ich dann nach Bonn geholt, in die CDU-Bundesgeschäftsstelle als Referatsleiter Außen- und Verteidigungspolitik. Ich war Referatsleiter Bildungspolitik mit allen... Hochschulpolitik, berufliche Bildung und so weiter.

[...]

Peter Radunski hat später dann auch in der Bundesgeschäftsstelle gearbeitet, genau wie Horst Teltschik für Außenpolitik und ich für die Bildungspolitik und dadurch waren wir also sicherlich bisschen mehr als nur Sekretäre der Programmkommission, die den ersten Entwurf gestartet hat.

Zum Beispiel Horst Teltschik hat dort auch einen Entwurf für einen Teil des Programms selber geschrieben als Referent.

Ja, ja.

Also es gab Möglichkeit auch die Arbeit der Kommission irgendwie zu beeinflussen für Sie.

Ja, sicherlich. Also die Entwürfe für den ganzen bildungspolitischen Teil, die habe ich auch zum großen Teil geschrieben, auch schon Jahre vorher bei den bildungspolitischen Programmen, weil ich ab 1969 in der CDU-Bundesgeschäftsstelle zuständig war für die ganze Bildungspolitik. Von Kindergarten über die Schulpolitik, über die berufliche Bildung, die dann später mein Hauptberufsthema wurde, bis zur Hochschule. Also es ist sicher nicht so gewesen, dass wir als Mitarbeiter nur Sekretäre waren, die protokolliert haben, sondern wir haben selber auch geschrieben, und insbesondere haben Kohl und Köppler, Vorsitzende der Programmkommission für den Düsseldorfer Parteitag, uns auch die Freiheit gegeben. Das wäre bei Barzel zum Beispiel gar nicht möglich gewesen. Bei Kiesinger wahrscheinlich auch nicht.

Das war eine Bewusste Allianz, sozusagen... Also die haben Sie also bewusst geholt in die Kommission?

Ja.

Also gerade die Leute aus dem Umfeld der Sonde?

Ja, die brauchten ja Mitarbeiter. Wir waren zum Beispiel manchmal in dem Haus von Heinrich Köppler – der hatte in Niederbachem ein Haus – er war Bundestagsabgeordneter, Spitzenkandidat der CDU in Nordrhein-Westfalen... Und dann haben wir uns da in Niederbachem bei Köppler getroffen, also Kohl und Köppler, wir dann waren die Mitarbeiter

dabei, und dann haben wir diskutiert und gesagt, in das Berliner Programm, II. Fassung, müsste das rein und das rein und das rein... Und das ist auch so gewesen, dass der erste Entwurf der Programmkommission, der dann später abgeschwächt und zurückgeführt worden ist, dass der sehr viel progressiver war, weil wir den relativ frei gestalten konnten. Kohl und Köppler haben alles mitgezogen bis auf die Fragen, wo sie gesagt haben, also das ist zu gefährlich, da rennen wir gegen die noch konservative Mehrheit der CDU an und damit verderben wir politisch alle Durchsetzungschancen.

Ich hatte aus den Archivalien eher das Gefühl, dass Kohl nicht derjenige war, der irgendwie in der Arbeit der Kommission federführend wäre, oder dass er wirklich irgendwelches konkretes Ziel verfolgt hätte. Weil zum Beispiel seine Äußerungen in der Öffentlichkeit waren so zurückhaltend. Er konnte nicht erklären, was sein Ziel ist. Auch auf dem Parteitag hat er sich fast nicht geäußert.

Ja, das ist richtig.

Ich hatte eher das Gefühl, dass er die Kommission moderiert hatte, aber dass Leute wie Geißler, Vogel, oder gerade die Jungen Leute es waren, die den ersten Entwurf so progressiv geschrieben haben.

Ja, da haben Sie recht mit ihrer Beobachtung. Also Sie müssen es bitte so sehen: Kohl ist ein Allgemeinpolitiker gewesen und kein Fachpolitiker für spezielle Dinge. Aber für die Sozialpolitik hatte er Heiner Geißler, auch als Sozialminister in Mainz in Rheinland-Pfalz, für die ganze Bildungspolitik hatte er Bernhard Vogel, auch Kultusminister in Mainz. Gleichzeitig war Bernhard Vogel Vorsitzender des Kulturpolitischen Ausschusses der CDU, der eigentlich die bildungspolitische Programmatik geschrieben hat. Und in der Zeit war ich auch Geschäftsführer bei Bernhard Vogel, für den bildungspolitischen Arbeitskreis. Und wir hatten vorher schon das Deidesheimer Programm als bildungspolitisches Reformprogramm entworfen, aber Kohl hatte immer den unbedingten Machtwillen. Kohl hatte schon ganz früh gesagt, er will Bundeskanzler werden. Und er wollte auch ganz bewusst nicht Fachpolitiker sein. Und er hat eigentlich schon mal über der Programmkommission, wie Köppler übrigens auch, so als Generalist geschwebt, ja. Also wie Sie es beschrieben haben ist es schon richtig gewesen. Und neben den Fachpolitikern, wie Norbert Blüm zum Beispiel für die Sozialausschüsse der CDU und Hans Katzer, aber dann Geißler auch als sein Vertrauter, damals hatten Sie ein sehr gutes Verhältnis.... Bernhard Vogel für den anderen Bereich. Und dann sozusagen eine dritte Stufe tiefer waren wir Mitarbeiter da. Wir waren eben so

ausgesucht – da waren keine Konservativen damals unter uns. Wir haben das formuliert und vorformuliert und dann formuliert und auch protokolliert was dann in den einzelnen Gesprächen so kam. Aber Ihre Beobachtung ist richtig, dass Kohl war immer der Moderator. Und auch beim Bundesparteitag in Düsseldorf hatte er aus taktischen Gründen die Spezialisten reden lassen. [...]

Hat Kiesinger irgendwie in die Arbeit der Programmkommission eingegriffen?

Nein.

Gar nicht... Und der Barzel wahrscheinlich auch nicht...

Barzel auch nicht, nein, nein. Er hat in die Diskussion, wenn die ersten Entwürfe besprochen wurden... Dann hat er auch gesagt... Aber Barzel war ähnlich wie Kohl auch ein Generalist.

Aber er war nicht Mitglied der Kommission. War er irgendwie auch dabei?

Ja er war nicht offizielles Mitglied, aber er hatte immer Zutrittsrecht. Als Fraktionsvorsitzender der Oppositionsfraktion konnte er zu jeder Sitzung der Gesamtkommission auf jeden Fall dazukommen, ab und zu war er auch dabei.

Wie hat er sich geäußert?

Eher politisch taktisch. Er hat irgendwie als Politiker gemerkt, dass mit der bisherigen Regierungs- und konservativen Linie die CDU den Anschluss an die moderne Entwicklung verpasst, im Vergleich zur SPD zum Beispiel, die damals auf jeden Fall die programmatisch modernere Partei war. Und der war klug genug um zu sehen, wenn er das abblockt, dann gibt es eine große Bewegung aus der CDU, aus dem RCDS, aus der Jungen Union...

[...]

Zum Beispiel als die Trennung der Fraktion CDU/CSU mit dem Kreuther Beschluss gewesen ist, da war ich auch noch Mitarbeiter direkt bei Kohl, da war ich persönlicher Referent und Redenschreiber bei Kohl in der Zeit. Da war er noch Ministerpräsident in Mainz, nicht wahr, von 1974 bis 1978. Also über die Bundestagswahl '76 vier Jahre war ich bei Kohl im Büro des Parteivorsitzenden persönlicher Referent und Redenschreiber. Bin viel mit ihm rumgereist, ich kannte seine Frau übrigens sehr gut bis zu ihrem schrecklichen Tod. Ich war auch im Ludwigshafen in Kohls Haus...

[...]

Kohl und Teltschik mussten sich gerade in der Zeit der Arbeit der Programmkommission kennen lernen...

Ja, Kohl hat Teltschik durch mich kennen gelernt. Teltschik und ich, wir waren ganz enge Freunde während des Studiums in Berlin. Teltschik war mein Vorgänger als Vorsitzender des Rings Christlich-Demokratischen Studenten in Berlin, ich war sein Nachfolger. [...] Ich hab' Teltschik nach Bonn geholt in die CDU-Bundesgeschäftsstelle. Wir und unsere Frauen waren privat befreundet. Wir haben uns regelmäßig getroffen und auch mit Peter Radunski. Wir drei waren so die am engsten miteinander befreundeten. Wir haben auch alle in der gleichen Zeit unser Diplom gemacht, unser Universitätsabschluss. [...]

Was ich von Ihnen wirklich wissen brauche... Sie sind einer der wenigen Menschen, die mir sagen können, wie also dann die Vorlage für die Bundesvorstandssitzung erarbeitet wurde von der Bundesgeschäftsstelle.

[...]

Die Stellungnahmen, wenn die eingingen, sowohl von normalen Bürgern aber in der Hauptsache natürlich aus den Parteigliederungen, aus Ortsverbänden, Kreisverbänden, Landesverbänden, die gingen zunächst zu den einzelnen Mitarbeitern in der Bundesgeschäftsstelle. Also wenn zum Beispiel eine Stellungnahme zur Hochschulpolitik in der Programmdiskussion oder im Programmwurf eingekommen ist, kam sie zu mir, und ein Kollege von mir, der Beispielsweise Referent für die Hochschulpolitik war, ein anderer war für die Schulpolitik und so weiter. Ich selber hab' Berufsbildungspolitik gemacht als Schwerpunkt. So und wir drei haben dann zum Beispiel die entsprechenden Stellen herausgesucht im Programmwurf und haben die Stellungnahmen zugeordnet, innerhalb eines schriftlichen Verfahrens, und haben die gleichzeitig auch bewertet. Das heißt wir haben sie dann aufgeschrieben, ich sag' mal, für Heck als Obersekretär der Programmkommission und für die beiden Vorsitzenden Kohl und Köppler haben wir aufgeschrieben: „Das lässt sich leicht integrieren in den vorgelegten Entwurfstext in dem man das ergänzt auf Seite sowieso in Absatz sowieso hinter einem Semikolon. Man kann das durchaus ergänzen, das ist kein Widerspruch.“ Oder wir haben geschrieben: „Das widerspricht der bisherigen Aussage, also müsste man...“ Wir haben damals wirklich noch, Herr Picka, mit Schere und mit Klebstoff gearbeitet.

Ich hab die Dokumente gesehen. Das musste wahnsinnige Arbeit sein.

Ja, also wir haben also immer versucht nicht nur, ich sag' mal, biographisch zuzuordnen, sondern auch inhaltlich bewertet. Dann ging das wieder – über Heck als Generalsekretär – in die Programmdiskussion, dann wurde das diskutiert einschließlich unserer Empfehlung. Die Empfehlung lautete „Ablehnung, das passt nicht, das ist auch nicht bisher erkennbarer Wille in der Diskussion der Programmkommission,“ oder „das kann man integrieren,“ oder „man kann eine Formulierung im bisherigen Entwurf finden, wo man das mit aufnimmt.“ Dann hat die Programmkommission darüber diskutiert und hat gesagt, ja okay, das nehmen wir auf, oder durch Ergänzung von zwei Teilwörtern kann man den Sinn dieses Antrages mitaufnehmen. Die Programmkommission hat dann entschieden, was jeweils wie gemacht wurde aus den Anträgen und dann wurde der nächste Entwurf vorgelegt. Es gab also, man kann sagen, nach einigen vier Wochen einen neuen Entwurf. Also einen ergänzten Entwurf und die Textstellen waren dann markiert, wo die Änderungen waren. Heute mit den PCs wäre das ganz einfach gewesen. Man hätte das anders farblich oder kursiv oder so... Wir mussten das immer noch markieren und...

Das hat also die ursprüngliche Programmkommission gemacht?

Die Entscheidung darüber, was mit den Eingaben und Stellungnahmen erfolgte, hat die Programmkommission gemacht.¹

Also die 90 Leute etwa...

Ja, ja. Ja gut, die war ja unterteilt in die einzelnen Schwerpunkte. Das war entsprechend dieser Vierergliederung in dieser Programmkommission. Also jeweils Untergruppen, die sich damit beschäftigt haben, oder noch mal Unteruntergruppen. Und wir mussten als Mitarbeiter immer dabei sein und wurden dann gefragt, ja was halten Sie davon, ist das Sinnvoll, passt das in den Gesamttext rein, wie können wir das machen, oder gibt's Kompromissformulierungen oder so.

Na ja, aber der Entwurf, der dem Bundesvorstand vorgelegt wurde, der war bedeutend konservativer als der ursprüngliche und auch das, was dann von dem Bundesvorstand beschlossen wurde. Da würde die Kommission die eigene Arbeit fast zerschlagen müssen.

¹ Ve světle pramenů a dobového tisku se tato informace jeví jako ne zcela přesná. Programová komise ani její podkomise se po přijetí prvního návrhu pravděpodobně již nesešly (s výjimkou doprojednání pasáže o spolurozhodování zaměstnanců v podnicích).

Ja, ja. Also der erste Entwurf, der war aus einem gewissen Reformidealismus heraus formuliert. Natürlich mit Kohl, Köppler und Heck zusammen, aber von uns Mitarbeitern im Wesentlichen. Das mit den Stellungnahmen, gerade aus der Partei, die waren erheblich konservativ. Nehmen wir nur mal das Beispiel, das ich eben schon ein paar Mal genannt habe – was wir nicht gemacht haben. Wenn wir in dem großen Teil Außenpolitik, was wir junge Leute gerade wollten, damals schon geschrieben hätten, zum Beispiel Anerkennung der DDR als zweiten deutschen Staats oder Anerkennung der Oder-Neiße-Grenze als endgültiger Staatsgrenze zwischen Polen und Deutschland. Oder wenn wir reingeschrieben hätten „Aufgabe des Selbstbestimmungsrechts für die Sudetendeutschen“, dann, ich glaube, würde man sagen, „seid ihr verrückt?“ In der damaligen Zeit. Man muss sehen, das war Ende der 60er Jahre. Obwohl das unsere Vorstellungen waren. Das heißt, das, was wir aufgeschrieben haben, subjektiv kannten wir uns auch in der CDU aus, es war schon die Kunst des Möglichen: was ist möglich an notwendiger Reform, aber was kann man wirklich realistisch nur als Kunst des Möglichen aufsparen. Weil wir wollten auch nicht, dass Kohl und Köppler irgendwie gefährdet wurden. Wir wollten ja ein Stück weiter kommen.

Insofern hatten wir auch alle eine Schere bekommen, natürlich. Und haben bei manchen Überlegungen gesagt, würden wir gerne so machen, können wir aber nicht. Aber trotzdem war es immer noch viel mehr, als der Bewusstseinsstand, Diskussionsstand und Willensstand der CDU damals gewesen ist, innerhalb der Partei. Und es gab ja auch übrigens solche Gegensätze wie ich es geschildert habe innerhalb der Programmkommission zwischen Konservativen und Reformern. Das ging auch hin und her. Und Kohl und Köppler waren die typischen Kompromissformulierer. Blüm wollte zum Beispiel damals schon Ausweitung der Mitbestimmung in den sozialpolitischen Teil reinschreiben, Katzer auch. Aber beide wussten natürlich, dass es gar nicht durchzusetzen in der CDU war. Also hat man versucht, eine mittlere Linie zu gehen.

Oder ein anderes Beispiel: Finanzierung der Berufsbildung. Das ist nun mein Gebiet auch damals gewesen. Das erste, was wir wollten, wir wollten, dass genau wie Schule und Hochschule, die berufliche Bildung, die in Deutschland in der Verantwortung der Wirtschaft liegt, der Betriebe für den betrieblichen Teil und für den schulischen Teil in der Verantwortung der Länder, also des Staates, wir wollten, dass ins Programm reingeschrieben wird, berufliche Bildung ist eine öffentliche Aufgabe. Das stand ja nachher auch drinne im Programm. Die Konsequenz daraus war aber, dass auch die Finanzierung öffentlich geregelt wird. Also weg von der fast alleinigen Finanzierung der betrieblichen Ausbildung durch die Wirtschaft. Das hätte eine Umlagefinanzierung bedeutet. Die haben wir auch mal kurz drin

gehabt. In einem Entwurf der Programmkommission hatten wir das mit den Sozialausschüssen durchgesetzt und das ist in der Gesamtkommission dann von den konservativen zurückgewiesen. Die Wirtschaft hat auch geschrien. [...]

Ja, es war schon ein ständiges Ringen zwischen den eher Konservativen und den Progressiven und dazwischen hingen eigentlich die im Grunde genommen Progressiven, wie Kohl und Geißler und Vogel und so weiter, oder auch Hahn, der damalige Kultusminister Baden-Württembergs, der eine große Rolle auch in der Kommission gespielt hat. Und man muss das wirklich so sehen, Köppler wollte unbedingt Ministerpräsident von Nordrhein-Westfalen werden und Kohl hatte damals schon das Ziel Bundeskanzler zu werden und hatte den eher konservativen, sehr zurückhaltenden Barzel als Konkurrenten. [...] Das war immer auch eine ständige Diskussion, eine Kompromissuche, was kann man schon formulieren, was gefährdet das ganze Anliegen und was gefährdet die politische Karriere von... Die politische Karriere von Kohl und Köppler war uns ziemlich egal, uns jungen Leuten. Wir wollten, wie das so ist, klare Reformschritte in der Programmatik: in der Außenpolitik, in der Innenpolitik, in der Sozialpolitik.

[...]

Für uns als Mitarbeiter war es manchmal auch sehr schwierig zu sehen, was ist überhaupt beschlossen worden. Es gab eine Diskussion und dann wurde gesagt, wir sind uns ja einig. Aber wir haben als Mitarbeiter gesehen, es gab gar keine Einigung, sondern es waren Vorschläge, dann war wenig widersprochen worden, oder es war viel widersprochen worden. Und dann wurde gesagt, die Mitarbeiter schreiben das auf bis zur nächsten Sitzung. So, und dann haben wir gegessen, na ja, was haben sie denn überhaupt beschlossen. Und haben dann auch immer noch überlegt, was wollen wir selber oder was ist in der nächsten Runde Mehrheitsfähig.

Und es gab ja zu einzelnen Passagen in der Programmgestaltung für 1971 immer wieder – auch sehr ermüdend – immer wieder Diskussionsrunden. Es ist nicht so gewesen, dass was einmal beschlossen worden ist feststand, sondern in der nächsten Sitzung oft mit einer anderen personellen Zusammensetzung wurde gesagt: „Wir müssen aber noch mal über das Kapitel sowieso sprechen.“ Dann hat ein anderer gesagt, wir haben das letzte Mal schon darüber gesprochen und wir waren uns einig auf die Formulierung. „Ja, ich hab’ inzwischen eine Menge Hinweise bekommen und so weiter, wir müssen das noch mal neu aufrollen.“ Es sind oft Kapitel von Sitzung zu Sitzung wieder neu aufgerollt worden. Manchmal ist es auch so gewesen, dass wir Mitarbeiter – sag’ mal, die Formulierungen hatten wir vor drei

Sitzungen schon mal – wir haben uns manchmal im Kreis gedreht bei den Formulierungen. Immer oder häufig unter dem politisch-taktischen Aspekt. [...]

Hinterher mussten das wir Mitarbeiter sowieso zum Papier bringen. Haben wir uns gesagt, sollen wir das nicht einfach so jetzt formulieren? „Jo, so ist es gar nicht diskutiert und beschlossen worden.“ „Ja aber so wäre es doch sinnvoll, würde auch am besten in den Kontext passen.“ Manchmal wurde dann auch festgestellt, auch von denen in der Kommission, was wir jetzt hier beschlossen haben ist ein Widerspruch zu dem, was wir drei Seiten vorher beschlossen haben. Mitarbeiter sollen sich das noch mal angucken, ja... So dann saßen wir zusammen, wir haben in der Zeit der Programmdiskussion fast nichts anderes gemacht, Tag für Tag...

[...]

Es gab auch keine Dominanz – schon gar keine Dominanz, möchte ich sagen – der beiden Vorsitzenden Kohl und Köppler, weil die in erster Linie von ihrem politischen Machtziel ausgegangen sind. Und Kohl hat manchmal gesagt zu uns Mitarbeitern: „schreiben Sie das anders formuliert, halt so, dass es passt.“ Für Kohl war es wichtiger, dass er mit Köppler da einen Erfolg hatte und dies als Ausgangspunkt zu seinem bevorstehenden Machtkampf mit Barzel um die Kanzlerkandidatur. Und Franz Josef Strauss natürlich, etwas weiter entfernt. [...]

Wie wurde die Reaktion der Parteibasis auf den ersten Entwurf wahrgenommen? Weil das ist vielleicht das Einzige, was das Zurückschreiben des ersten Entwurfes von derselben Kommission irgendwie erklären könne, dass die Reaktion als deutlich negativ empfunden wurde.

Ja, war's ja, war's ja... Die Parteibasis, die Untergliederungen bis in die Ortsverbände waren in ihren Denkstrukturen, obwohl die erschrocken hätte sein müssen über die Opposition im Bund 1969. Es hatte sich die Union ja auch selber zuzuschreiben, sie war ja ein Kanzlerwahlverein, der programmatisch auch lange keine Diskussion mehr geführt hatte. Das Berliner Programm von 1968 war zwar noch zur Regierungszeit entstanden, aber das war im Vergleich ja auch noch relativ konservativ und auf die Regierungspartei zugeschnitten. Und die einzelnen Mitglieder, die einzelnen Ortsverbände, die waren zu dieser Zeit sehr viel konservativer als Teile der Spitze in ihrem Denken. Vor allen Dingen weniger mutig. Also man muss schon die Wurzeln der CDU gerade an der Basis auch sehen, also da war auch ein bisschen so Blindheit und Scheuklappendenken. [...]

Die Bundestagsfraktion unter Barzel war überwiegend konservativ. Also weniger reformorientiert. Irgendwie spielten in dieser Zeit alle Seiten – 1968, Regierungsverlust, 1970/71 – es muss programmatisch was Neues, aber das muss auch in den Köpfen verankert sein. Das muss auch gewollt sein. Das muss im Bewusstsein sein. Und alle wussten, wie schwer das ist, gerade im Hinblick auf die Strömungen, die Meinungen in der Basis. Und die Stellungnahmen, die dann sozusagen zu einem Rückschritt im Programm geführt haben – ich hab das selber auch schon beschrieben – die waren auch ein bisschen, wie sagt man, Angst vor eigener Courage. Dass die Basis den Progressiven die Füße weg schlägt. Und dann wäre der Schaden viel größer gewesen, als wenn man vorher Kompromisse eingegangen hätte oder als wenn man Formulierungen gefunden hätte, die ziemlich so allgemein ausdeutbar sind, also die nicht präzise sind.

[...]

Also bei Kohl habe ich das oft erlebt, dass er gesagt hat: „So was könnt ihr doch nicht schreiben.“ Wir haben ja für Kohl auch Briefe geschrieben und Erklärungen abgegeben, die er gar nicht gesehen hatte, später. Also in den Jahren '74 bis '78 als ich bei ihm war. Und manchmal hat er losgewettert, auch am Telefon: „Was habt ihr denn da geschrieben, das könnt ihr nicht. Das bringt tausend Leute in der Partei gegen mich auf.“ Klammer auf: „Seht ihr denn nicht mein großes Ziel, ich will Bundeskanzler werden und alles andere ist mir egal.“ Er wollte schon natürlich die Partei ändern und wusste natürlich, dass man keine Wahl mehr gewinnen kann mit den alten Vorstellungen der alten CDU, das wusste er schon. Aber nie so weitgehend, dass sein Hauptziel, nämlich Bundeskanzler zu werden, oder jedenfalls auf die vorderste Spitze zu kommen, dass das gefährdet wurde.

[...]

Also ich hätte nie aktiver Politiker werden können wie auch meine Freunde nicht, weil Opportunismus, das war für uns also als junge Menschen immer was Fürchterliches. Aus Opportunismus! Ich kann doch nicht, wenn ich eine Einsicht für richtig halte, kann ich doch nicht aus opportunistischen Gründen, nur weil ich dadurch vielleicht einen persönlichen Karriere nachteil habe, kann ich doch nicht ein Zugeständnis machen. Das mildert sich dann im Laufe der Jahre immer. Und Kohl und Köppler, sogar Heck und andere, die haben sich häufig sehr opportunistisch verhalten. Also gegen die eigene Einsicht Rückschritte in Kauf genommen, nur um die eigene Machtbasis nicht zu gefährden.

[...]

Ich wollte Sie zum Schluss noch ganz persönlich fragen, vielleicht ist es auch eine naive Frage gewissermaßen, aber... Zu Ihrer politischen Generation in der CDU fällt mir ein, warum Sie sich gerade für die CDU entschieden haben. Weil eigentlich das, was sie als die Gruppe der Sonde-Herausgeber gefordert haben, das würde sich viel einfacher in der SPD durchsetzen können.

Ja... Ja nicht ganz. Zu zwei Dritteln haben Sie recht, zu einem Drittel widerspreche ich Ihnen. Also die Entscheidung ist viel viel früher gefallen. Ich bin schon... Mit 16 Jahren war ich politisch sehr interessiert, insbesondere durch meinen Vater, der aus Köln stammte, er ist ein großer Verehrer von Konrad Adenauer gewesen aus der Zeit, als Konrad Adenauer Oberbürgermeister von Köln gewesen war. Mein Vater hat mich an die Politik herangeführt. Hat mir Vieles erklärt und er war selber politisch in der Weimarer Republik aktiv in so einer Mittelstandspartei, er war selbständiger Kaufmann, mein Vater. Und ich war eigentlich so von weltlichen Dingen und auch von Politik abgeschottet bis zu meinem 16. Lebensjahr und zwar deshalb, weil ich mit elf Jahren in eine Internatsschule in Mainz gekommen bin. Die war eigentlich dazu da, Priesternachwuchs zu produzieren. Und mit 16 Jahren bin ich, Gott sei Dank, aus diesem Internat rausgeflogen und musste auch die Schule, Gott sei Dank, wechseln. In der Zeit hatte ich aber schon das Bedürfnis... Von so vielen Informationen wie Tageszeitungen abgeschnitten zu sein... Ich war schon vorher halt interessiert, vielleicht genetisch bedingt durch meinen Vater oder so. Es gab kein Fernsehen, wir haben Bundestagsdebatten am Radio gehört. Ich als kleiner Junge, mein Vater hat mir dann erklärt, warum Adenauer so argumentiert und Ollenhauer für die SPD so... Erst doch Kurt Schumacher... Na ja, gut, da war ich noch zu klein. Jedenfalls als ich aus dem Internat rauskam, hatte ich Lust, mich mehr mit Politik zu beschäftigen. Vielleicht auch ein bisschen durch die Erfahrung... Mein Vater war, Gott sei Dank, Gegner der Nazis. War auch eingesperrt und war mehrfach bedroht von den Nazis in Köln. Mein Vater war ein christlicher Konservativer. Und Adenauer ist ja auch von den Nazis erwiesenermaßen, also nicht nach Persilschein, sondern erwiesenermaßen verfolgt gewesen. Das hat mein Vater mir so erzählt und dann 1957 mit 17 Jahren bin ich in die Junge Union eingetreten und in die CDU, wozu ich noch eine besondere Genehmigung brauchte. Man konnte erst mit 18 Jahren CDU-Mitglied werden. Ich hab' eine Sondergenehmigung bekommen, bin schon ein Jahr früher gewesen. Und hab' dann einen Ortsverband der Jungen Union gegründet. [...]

Das endete dann drei Jahre später, als ich zum Studium... Zuerst war ich bei der Bundeswehr, dann zum Studium in Mainz und in Berlin. Da habe ich mich schon in München in RCDS

engagiert und dann in Berlin noch mehr. Da war ich schon Vorsitzender an der Freien Universität, Nachfolger von Horst Teltschik als der Landesvorsitzender des RCDS in Berlin wurde. Gut, dann hab ich das ein bisschen, wenn ich gesehen hatte, ich muss mich um mein Studium kümmern, endlich mal den Abschluss machen... Das heißt so spät war es damals noch nicht.

Aber das Hauptmotiv im Jahre 1957... Das war ein Schlüsseljahr. Also '56/'57, das waren die Diskussionen, die ich schon bewusst miterlebt habe. So mit 15, 16, 17 erlebt man ja Politik schon bewusst mit, wenn man sich interessiert. Das waren zweierlei Dinge. Erstens, wie kann man Politik ethisch begründen, ohne dass sie in die Gefahr gerät, ideologisch zu werden und totalitär zu werden. Ich hab' mich auch sehr früh und sehr intensiv... Ich war ein guter Schüler in Geschichte, bis zum Abitur. Ein sehr guter sogar, Geschichte und Politik waren meine beiden Einsen, die ich im Abiturzeugnis hatte. Und ich hab mich sehr früh mit dem Nationalsozialismus beschäftigt. Schon in der Schule hab' ich, weil ich das genau wissen wollte, habe ich Hitlers „Mein Kampf“ gelesen. Eine Ausgabe von meinem Kumpel, die er mir später geschenkt hat, die hab' ich immer noch. Ich hab' das ganze schreckliche Buch von Hitler „Mein Kampf“ gelesen. Und das war die eine Sache, also wie kann man den Nihilismus, den Atheismus und die ethische Entwurzelung von Politik in Deutschland verhindern nach dieser schrecklichen Katastrophe, die die Deutschen mit Hitler und dem Nationalsozialismus nicht nur über sich selbst gebracht haben sondern über die ganze Welt. Das hab ich immer sehr emotional stark überlegt. Die stärksten Kapitel hier in dem [meinem] Buch sind die, wo ich geschrieben habe über... Die CDU als Weltanschauungspartei, Das ethische Motiv der CDU-Gründung... Da hab' ich die Auseinandersetzung, wie die CDU an der Basis entstanden ist aus dem Widerstand gegen Hitler. Katholische, evangelische Kirche und viele so... [...] Das war das erste Motiv.

Das zweite Motiv: wie kann man diese Zukunft verhindern. Nur durch Integration und erst auch mal Kontrolle Deutschlands im Westen, Freundschaft mit Frankreich. Endlich Anschluss finden an die fortschrittlichen Demokratien des Westens. Der westliche Nachbar von USA, Frankreich, Italien. Also Verwirklichung der Aufklärung als Möglichkeit ideologischen Totalitarismus zu überwinden. Das heißt, ich war ein ganz großer Befürworter der Westintegration Deutschlands und des Eintritts in die NATO, auch natürlich wegen der Drohung durch die Sowjetunion damals. Das führte mich in eine Gegnerschaft – Gegnerschaft ist zu viel gesagt – Skepsis gegenüber der SPD, da die SPD damals unter Schumacher und auch unter Ollenhauer, später hat sich das geändert mit dem Godesberger Programm, für eine Neutralitätspolitik Deutschlands war. Also nicht Integration im westlichen Bündnis, was

Adenauer sehr stark betrieben hat. Fing ja ganz klein an, Montanunion, und dann später Europäische Wirtschaftsgemeinschaft und EU kam ja sehr viel später.

Und der dritte Punkt, also das war der außenpolitische Punkt, der zweite Punkt... Den gibt es eigentlich aus dem ersten. Also Verhinderung, wie kann man verhindern, dass Deutschland je wieder in einen totalitären Staat umgewandelt wird. Und der dritte Punkt war die Wirtschaftspolitik. Und da, das ist sehr schön nachzulesen in dem Buch von mir „Konrad Adenauer und die CDU der britischen Zone“. Da gab es die Sozialausschüsse, in denen ich später auch Mitglied war. Die waren so ähnlich wie die SPD für eine Zentralverwaltungswirtschaft mit weitgehender Verstaatlichung in den Jahren 1946 bis 1949. Verstaatlichung der Banken, der Grundindustrie, Bergbau und so weiter und so weiter. So und die Wende in der Union, können Sie in dem Buch schön nachlesen, „Konrad Adenauer und die CDU der britischen Zone“, das war das erste Düsseldorfer Programm übrigens, 1949. Das ist später einfach Bundesprogramm der CDU geworden. Und da kommt das Konzept der sozialen Marktwirtschaft, also die Verbindung von freiheitlichem Marktgeschehen mit sozialen Bindungen, die der Staat kontrolliert: Kartellrecht und so weiter und so weiter. Und Sozialpolitik. Das war Ludwig Erhard. Das war Ludwig Erhards Programm. [...] Das war der dritte Punkt, das war die Wirtschaftspolitik. Damals war der Vertreter bei der SPD Theist, weiß nicht, ob Sie den Namen gehört haben, das war der Gegner der sozialen Marktwirtschaft, der Gegner von Ludwig Erhard. Das waren die drei Punkte.

[...]

Es ist mir nur noch eine Einzelfrage eingefallen. Sie waren Mitglied der CDA, haben Sie erwähnt...

Ja... Später, '69.

Wie breit war die programmatische Übereinstimmung dieser jungen Leute aus dem RCDS oder der Jungen Union, also aus der Umgebung der Sonde, und der Sozialausschüsse?

Sehr groß und sehr eng.

Inwieweit waren Sie als Studenten an den sozialen Forderungen der CDA interessiert und umgekehrt inwieweit waren die Sozialausschüsse auf anderen Programmpunkten interessiert, die ihrerseits vorgetragen wurden?

Es gab eine sehr weitgehende Identität. Sehr weitgehende Identität. Es gab einmal eine Situation. Da waren wir wieder besonders frech in der Sonde gewesen und haben dann auf

einem Umweg erfahren, dass die CSU in Bayern wegen unserer Frechheit überlegt hatten, wie sie die Sonde beeinträchtigen könnten und zwar über finanzielle Seite. Das ist uns gesagt worden. Es gab in allen derzeit, wenn wir... Also... Kiesinger und auch Kohl und auch Barzel haben sich oft über uns geärgert. Wenn wir zum Beispiel die Ostpolitik der Barzel-CDU angegriffen haben und gesagt haben, die SPD macht's richtig, wir müssen einen Ausgleich mit den osteuropäischen Ländern versuchen zu finden und Dinge da... Hallstein-Doktrin, die haben wir immer ins Lächerliche gezogen, und so weiter.

Und wenn wir dann in Bedrängnis geraten sind, haben die Sozialausschüsse und Katzer und insbesondere Blüm sich immer auf unsere Seite gestellt. Es gab auch im Bundesvorstand Besprechungen über die Sonde und – also nur kurz, nur „Verschiedenes“ so zu sagen – und dann haben Katzer und Blüm immer gesagt, lasst die jungen Leute, das ist nachdenkenswert, was die sagen und schreiben. Und dann hatten wir auch sehr gutes Medium, was auch seriös war, was uns unterstützte, das war die Süddeutsche Zeitung. Die Süddeutsche Zeitung hat immer unsere Thesen zur Reform der CDU, das war das Hauptsächliche, was wir gemacht haben. Dies hat die Süddeutsche immer nachgedruckt und hat gesagt, die CDU sollte sich mal überlegen, ob sie sich nicht mal ernsthaft in der Diskussion mit dem befasst, was diese jungen anderen 68er vor sich geben. Aber die Unterstützung der Sozialausschüsse war da und unsere programmatische Nähe auch in der Sache Mitbestimmung. [...]

Příloha č. 3

Interview – Karl Lamers (výťah z přepisu)

Místo a čas uskutečnění interview: Bonn, 16. února 2010

K osobě narátora: Karl Lamers byl členem programové komise a v době její existence rovněž předsedou Mladé unie v Porýní. Stal se poslancem Spolkového sněmu (1980 – 2002) a mluvčím frakce CDU/CSU pro otázky zahraniční politiky. Z řady jeho politických aktivit je známá především analýza, kterou v roce 1994 zveřejnil s tehdejší předsedou frakce Wolfgangem Schäuble. V zájmu prohlubování evropské spolupráce v ní vyzvali k vícerychlostní integraci, jejímž jádrem by byly úzce spolupracující Německo a Francie.

[...]

Der Vorsitzende der Kommission war Helmut Kohl. Eine der wichtigsten Fragen eigentlich, die ich mir in der Arbeit stelle, ist, inwieweit hatte er Einfluss auf die Arbeit der Programmkommission und in welche Richtung ging dieser Einfluss? Wie haben Sie sein Agieren als Vorsitzender empfunden?

Also sein Einfluss war sehr groß und sehr stark. Der Vorsitzende hat immer eine starke Position, wenn er eine starke Persönlichkeit ist, wie es Helmut Kohl war erst recht und man darf nicht vergessen, dass er damals als der Reformier in der Partei galt, angesehen wurde, auch von mir persönlich. Und seine Überzeugung war, dass die Union manche Schablonen aus der Vergangenheit ablegen müsste, damit sie eine Chance wieder bekommen sollte, Mehrheitsfähig zu werden in Deutschland. Und in diesem Zusammenhang spielte die Außenpolitik eine größere Rolle als das normalerweise der Fall ist. Die Ostpolitik der Koalition aus SPD und FDP war innenpolitisch durchaus erfolgreich, sie fand Zustimmung bei den Bürgern, und deswegen war die Außenpolitik so gesehen auch ein Stück Innenpolitik. Und Kohl hatte wie andere erkannt, dass schon aus solchen machtpolitischen Gründen sich die Union würde weiterentwickeln müssen und auch anpassen müssen. Das wird nun immer verdeckt und an möglichen Schlagwörtern... Aber das war der harte Kern der Geschichte. Und Helmut Kohl musste natürlich versuchen, die retardierenden Elemente miteinzubinden. Das hat er auch getan, aber seine Richtung war klar, nämlich die einer Reform unserer Außenpolitik, das heißt der Ostpolitik. [...]

Aber als zum Beispiel der Entwurf der Kommission veröffentlicht wurde, dann war er kaum bereit sich dafür in der Öffentlichkeit einzusetzen. Oder noch am Anfang der Arbeit der Programmkommission, ich hab einige Interviews gelesen, er war nie fähig zu sagen, in welche Richtung die Arbeit der Kommission gehen sollte, oder was ist das Ziel. Seine Vorstellung war offensichtlich sehr allgemein...

Das ist eben Helmut Kohl. [Lacht] So ist er immer gewesen. Dass sie klare programmatische Äußerungen von ihm finden, das ist ein Glücksfall. Ich weiß auch keine zu nennen. Aber die Anweisung, wie er die Kommission geleitet hat, daraus konnten Sie entnehmen, dass er schon für diese weite Entwicklung, oder Reform, wie immer Sie wollen, nicht nur aufgeschlossen war, sondern dass er diese Ansichten teilte, aber aus taktischen Gründen, aus machttaktischen Gründen war er immer außerordentlich vorsichtig. Aber nochmals, das gilt ja nicht nur für diese Kommission und die dazu besprechende Politik, sondern das gilt ja für seine gesamte Politik auch später als Bundeskanzler. Aber trotzdem im Ergebnis werden Sie sehen, dass er immer die Notwendigkeit einer Weiterentwicklung anerkannt hat und auch in seiner Politik realisiert hat.

[...]

Wie ist es eigentlich dazu gekommen, dass das, was eine in Anführungszeichen „Fortschreibung“ des Berliner Programms aus dem Jahre '68 sein sollte, mit einer Überarbeitung dieses Programms endete? [...]

[...] Es [der Entwurf der Programmkommission] war aber wirklich irgendetwas Neues und es war auch, glaube ich, im Nachhinein kann man das sagen, relativ stark neu, wenn man die Politik vergleicht, die wir bis zur großen Koalition betrieben hatten. Da war manches eben aufgestaubt. Und das macht sich am meisten bemerkbar in der Unzufriedenheit der jüngeren Mitglieder in der Partei. Also ich weiß das von mir selber und so haben damals viele empfunden, das weiß ich auch genau, dass wir gedacht haben, so geht das nicht weiter. Im Grunde genommen ging es darum, dass wir die Realität anerkannten. Das war aber, wenn man das sagte, schon deswegen schwierig, weil man dann sagte, da erkennt ihr Unrechtssysteme an. [Lacht] Das ist eine unsinnige Diskussion. Also Regime sind so wie sie sind, nicht wahr, und man kann sie nicht von heute auf morgen ändern. Manchmal dauert das besonders lange und es ist besonders schwierig, man kann die Bedingungen für Veränderungen versuchen zu verbessern und die Bedingungen waren auch nach meiner Überzeugung besser wenn man kooperierte soweit wie möglich und nicht nur Konfrontation machte. Das glaube ich ist eine generelle Erfahrung wie sie sich auch beispielsweise im Falle Chinas ja wieder als richtig

erwiesen hat. Dieses Wort, was damals der Egon Bahr geprägt hat, Wandel durch Annäherung, das ist richtig. Das hab' ich damals sofort so empfunden, aber natürlich habe ich es nicht gesagt.

[...]

Příloha č. 4

Interview – Wulf Schönbohm (výtah přepisu)

Místo a čas uskutečnění interview: Berlín, 4. března 2010

K osobě narátora: Dr. Wulf Schönbohm zastával v programové komisi post jednoho ze dvou předsedů podkomise pro zahraniční politiku. Byl tehdy bývalým předsedou RCDS a zakladatelem časopisu *Sonde*. Později vedl pod generálním tajemníkem Geißlerem plánovací oddělení Sekretariátu CDU a významně přispěl k modernizaci stranického aparátu. V 90. letech stál v čele plánovacího oddělení v úřadu vlády Bádenska-Württemberska a vedl kancelář Nadace Konrada Adenauera v Ankaře.

Ein Thema, das ich ziemlich interessant finde, ist die Rolle Helmut Kohls. Wie haben Sie sein Agieren als Vorsitzender der Programmkommission empfunden?

Damals war er noch jung und aufstrebend und er war in vielen Dingen unsicher – inhaltlich. Aber er wollte Reformen. Er sah natürlich ein, dass die CDU Reform machen musste nach der verlorenen Wahl '69. Da war klar, es muss was passieren. Und er hat sich nie exponiert in bestimmten Fragen, die strittig waren. Da hat er immer so drüber geschwebt, aber er hat uns wenigstens – diejenigen, die Reformer waren – hat er immer unterstützt. Und das war erkennbar, er wollte einen Reformansatz erkennbar werden lassen durch dieses Programm.

In der Öffentlichkeit hat er sich dann sehr oft distanziert von den Ergebnissen...

Na ja... Es war auch überraschend: der Entwurf der Programmkommission war relativ weitgehend und der Bundesvorstandsentwurf hat eine Menge zurückgeschrieben. Warum? weil – ich hab das nochmals nachgelesen – circa 7 000 Änderungsanträge aus der Partei kamen. Das heißt: aus der Partei kam vor allen Dingen Widerstand. Und wenn starker Widerstand aus der Partei kommt, dann kann der Bundesvorstand nicht einfach drüber hinweggehen, oder er macht wirklich eine Führungsfrage daraus. Damals war die CDU mit vielleicht 300 000 Mitgliedern auch eben kaum eine Mitgliederpartei, dass hat sich erst in den 70er Jahren geändert, dann 700 000 Mitglieder, und da war da auch Resonanz für Veränderung wie Grundsatzprogramm und so weiter. Der Bruno Heck, Generalsekretär, der erste, der war ja grundsätzlich gegen Grundsatzprogramm. Weil Grundsatzprogramm Ideologie ist und Ideologie, das ist SPD. Wir sind keine ideologische Partei, wir brauchen

kein Grundsatzprogramm. Eigentlich auch gar kein Programm. Deswegen ist auch das Berliner Programm von '68 das erste Programm überhaupt, das von der Partei verabschiedet worden ist. Vorher gab es keine. Immer nur so Einzelsachen.

Also Kohl hat sich eher zurückgehalten, hatte keine so klare Linie, nur so Varia, und wenn Widerstand war, dann hat er den aufgegriffen und besänftigt und Rückzieher gemacht.

Sie haben die Bundesvorstandssitzung angesprochen. Der Bundesvorstand hat sich entschieden, dass er nicht aufgrund des Programmentwurfs der Kommission verhandeln wird, aber aufgrund einer Vorlage, die gerade von Bruno Heck vorgelegt wurde. Haben Sie Kenntnis davon, wie die entstanden ist? [Wulf Schönbohm schüttelt den Kopf.] Aufgrund der Archivalien, die ich gesehen habe, sieht es so aus, dass sie von den Mitarbeitern der Bundesgeschäftsstelle erarbeitet wurde.

Zum damaligen Zeitpunkt gab es keine wirklich relevanten Mitarbeiter der Bundesgeschäftsstelle, die politisch dachten oder so was, das gab es alles erst danach, erst in den 70er Jahren. Und Bruno Heck hatte einige ganz wenige enge Vertraute und mit denen hat er das gemacht. Ob die in der Bundesgeschäftsstelle waren war völlig uninteressant. Einer zum Beispiel war Rudolf Ehrmann, der war Redakteur einer Zeitschrift und vorher war er Journalist und dann hat er sich mehr auf publizistische Tätigkeit zurückgezogen und der war ein ganz enger Berater von ihm. Und mit dem, vielleicht noch jemandem, hat er das Ding ausgekocht und nicht Bundesgeschäftsstelle.

In den Zeitungen wurde es als Heck-Papier bezeichnet, es war also wirklich seine Arbeit?

Ja, ja...

Wie ist es dazu gekommen, dass die Kommission ein eigentlich neues Programm erarbeitete? Der Auftrag von dem Bundesvorstand waren diese neun Politikfelder, auf denen die Kommission weiterarbeiten sollte und das Berliner Programm erweitern. Und auf einmal arbeitete die Kommission auf einem völlig neuen Programm.

Auf dem Bundesparteitag '69 hat es einen Beschluss gegeben, der die Grundlage für unsere Arbeit in der Kommission war, in der Kohl-Kommission. Und der war unsere Leitlinie. Und Bundesparteitag ist wichtiger als Bundesvorstand. Was der Bundesparteitag beschließt zur weiteren Fortschreibung des Programms, das ist entscheidend. [Wulf Schönbohm blättert in seinem Buch.] Und da hieß es eben, dass „die Politik der Union insbesondere der jüngeren Generation, der Großstadtbevölkerung und Arbeitnehmerschaft verständlich und annehmbar

gemacht wird. Zur Erneuerung der Partei gehört vor allem auch die Heranziehung jüngerer Kräfte.“ Und es war ganz klar, der neue Entwurf sollte zur Kenntnis nehmen, dass die CDU die Wahl verloren hatte und sollte sie auf die Oppositionsrolle vorbereiten – es war ja zum ersten Mal, dass wir in der Opposition waren. Und dazu musste sie verschiedene neue andere Akzente setzen, vor allen Dingen in der Innen- und Gesellschaftspolitik. In der Bildungspolitik, Bodenreform und Mitbestimmung und so weiter, alle die Themen, die dann hoch kamen.

Und Heck wollte natürlich nicht, dass das Berliner Programm, das '68 gerade verabschiedet war, gleich Makulatur war. Und deswegen wurde immer gesprochen von Berliner Programm, II. Fassung. Also aus taktischen Gründen. Man wollte die Kontinuität wahren und nicht gleich das Programm '68, das gerade verabschiedet worden ist in Berlin, ad acta legen und ein neues Programm auf tun. Und so erklärt es auch, dass eben das Programm wesentlich anders aussieht als vorher, wesentlich anders. Und das erklärt auch, es ist schon eine andere Frage, warum wir nach langer Diskussion zum ersten Mal die Außenpolitik nicht an die erste Stelle gestellt haben, sondern ganz bewusst die Innen- und Gesellschaftspolitik. Als Regierungspartei haben wir immer die Außenpolitik an die erste Stelle gesetzt und das war dann so Tradition, das haben wir einfach gemacht, na ja, nicht weiter darüber nachgedacht. Und in der Kommission haben wir zum ersten Mal darüber diskutiert und strittig natürlich, dann uns aber für den anderen Schwerpunkt, also erste Innen- und Gesellschaftspolitik, entschieden.

Ich wollte Ihnen noch eine Frage stellen, die Sie schon angesprochen haben: Gerade die Rolle der Parteispitze bei der Programmdiskussion. Sie haben schon über Bruno Heck gesprochen. Das Agieren Kiesingers war auch so zwiespältig...

Also Kiesinger hat sich darum überhaupt nicht gekümmert. Kiesinger, das war ein älterer Mann schon, 70 oder so, und für den, für seine Lebenserfahrung und so weiter, das war wie Adenauer, waren Programme unwichtig. Brauchte man nicht eigentlich. Und deswegen hat er sich um Programmarbeit überhaupt nicht gekümmert, Barzel auch nicht. Barzel hat sich um dieses Programm auch nicht gekümmert. Dann erst später, und das war ja zu kurz. Also Parteiführung selber hat sich eigentlich wenig oder gar nicht darum gekümmert. Der Heck schon. Der Heck hatte natürlich politische Zielvorstellung und wollte bremsen und auch manches verhindern und hat das dann auch teilweise erfolgreich gemacht, aber sonst kaum.

Was meinten Sie damit, dass sich Barzel dann später um das Programm gekümmert hat?

Na ja, später als er dann Parteivorsitzender war kurze Zeit, na ja, das war ja alles, das war ja nix.

Wie ist es eigentlich dazu gekommen, dass sie zum Vorsitzenden der Kommission für die Außenpolitik wurden?

Also gute Frage... Ich habe mich damals im RCDS und in der Jungen Union, ich war RCDS-Vorsitzender und nach dem Studium Junge-Union-Bundesvorstand, hab ich mich längere Zeit mit Deutschlandpolitik beschäftigt. Bildungspolitik, aber auch mit Deutschlandpolitik. Eigentlich mit allen Politikfeldern, aber vor allem mit Deutschlandpolitik. Und weil gedacht wurde, wir müssen die Jugend dran und so, dann müssen wir mal einen so reinnehmen. Und weil das natürlich bisschen riskant schien, hat man eben mir Carstens an die Seite gesetzt. Den älteren Herren, den Staatssekretär. Und mit ihm habe ich mich gut verstanden, das ging eigentlich ganz gut. Also das war schon bisschen ungewöhnlich, aber mehr so aus diesem Grunde.

Zum Beispiel in den Presseerklärungen wurde das dann betont, also einer der Vorsitzenden sei der Herr Schönbohm aus der Jungen Union und so weiter...

Das war eben zu zeigen, wir haben auch junge Leute, wir sind gar nicht so eine Altvorderenpartei und nur die alten Säcke und die gestandenen Leute, sondern wir nehmen auch junge Leute rein, die was machen. Und ich war auch später dann in der Grundsatzkommission und in der Grundwertekommission von Weizsäcker und so weiter. Ich hab' die Programmdiskussion also jahrelang weitergemacht, auch wenn ich dann schon älter war und nicht mehr Vertreter der Jungen Union.

[...]

Was führte Sie persönlich zu dem Eintritt in die CDU. Gerade also in ihrer Generation war die Begeisterung für Willy Brandt und die SPD sehr groß...

Also ich war nach dem Abitur drei Jahre bei der Bundeswehr als Zeitoffizier und hab' dann '64 angefangen zu studieren am Otto-Suhr-Institut, an der FU Berlin, Politologie, Hauptfach. Es war ein ganz neues Studium aufgebaut mit acht Lehrstühlen, ganz super. Und da kam ich in die Studentenunruhen rein. Also ich musste mich ständig mit den linken Studenten auseinandersetzen, mit den SDS-Leuten. Und die haben aus meiner Sicht so ein Unsinn erzählt, dass ich dachte, da müssen wir was dagegen machen, da muss was dagegen getan

werden. Und so bin ich in den RCDS, den Ring Christlich-Demokratischer Studenten, den Studentenverband, der der CDU nahe steht, eingetreten. Weil der der einzige war, der was gegen die Linken machte. Und da bin ich sehr aktiv gewesen, na ja dann wurde ich stellvertretender Bundesvorsitzender, dann wurde ich Bundesvorsitzender. Na ja und dann kommt man so bisschen in die CDU-Schiene rein als Bundesvorsitzender... War ich im Bundesvorstand Junger Union... Na ja aber ich war auch eher also, als ich noch nirgendwo organisiert war, von der Einstellung her eher ein CDU-Mann als ein SPD-Mann. Auch von Eltern her. Und bestärkt durch die Erfahrungen an der Universität, was ich da mit SPD und Linken erlebt habe, war ich entschiedener Gegner der SPD und deswegen war das für mich gar keine Frage.

Was ich auch interessant finde, sind die Beziehungen gerade dieser jungen Generation in der Partei zu den anderen Gruppen. Welches Verhältnis hatten Sie zu der älteren Generation von Kohl und Geißler und diesen, die ja auch progressiv waren, aber viel mehr pragmatisch?

Also Kohl war lange Jahre für uns derjenige in der Partei, also Mitte bis Ende der sechziger Jahre – bis es um die Frage des Parteivorsitzes ging, wo wir uns ja für ihn ausgesprochen haben – der einzige, der überhaupt erkennbar formuliert hat, Kohl, dass in der Partei sich was ändern muss. Und dass die Partei auch ernst genommen werden muss. Und dass die Partei auch organisiert werden muss, ihre eigenen Rechte hat. Und da war der einzige Kohl. Und der hatte bisschen modernere Auffassungen. Das hatte er als Ministerpräsident in Rheinland-Pfalz gemacht, bildungspolitisch zum Beispiel: Abschied von der Konfessionsschule, wo sein Vorgänger noch entschieden dafür war. Und dasselbe gilt für Geißler, für Vogel, für Stoltenberg... [...] Also das waren Leute, die wir unterstützt haben und mit denen wir im Großen und Ganzen einverstanden waren und von denen wir uns auch erhofft haben, dass sie aufgeschlossen unseren Ideen gegenüber sind. Dazu gehört auch Weizsäcker und Kiep, die später eine größere Rolle spielten. Also das war schon ein Unterschied, ob man mit diesen Leuten – Kohl, Geißler, Vogel, Stoltenberg, Weizsäcker, Kiep – redete und diskutierte, oder mit denen fünfzehn Jahre älteren. Das war spürbar und das war auch natürlich erfrischend und ermutigend, das es auch solche Leute gab.

[...]

Mir ist es nicht gelungen das Verhältnis der Sonde zum RCDS zu klären. Weil ich hab' in den Archivalien des RCDS gefunden, dass am Anfang die Zeitschrift als RCDS-Zeitschrift herausgegeben wurde... Oder wenigstens in den ersten Jahren war sie in den

Rechenschaftsberichten des RCDS und so weiter. An anderer Stelle hab' ich gefunden, dass es eine RCDS-nahe Zeitschrift war und auch Herr Langguth hat mir gesagt, dass er als RCDS-Vorsitzende die Zeitschrift nicht als eine RCDS-Zeitschrift wahrgenommen hatte. Ja, wie war das Verhältnis?

Ja, ja, das ist so: '68 kam die Zeitschrift raus, zum ersten Mal. Und '68 war ich noch Vorsitzender. Sie wissen ja, Vorsitzender maximal ein Jahr normalerweise, Langguth war lange, drei vier Jahre, aber normalerweise... Wenn man Studierender ist und so, nicht, ein Jahr Stellvertreter, ein Jahr Vorsitzender, das ist schon viel und dann weg... Und so war es bei mir auch. Aber ich hatte die Idee, diese theoretische Zeitschrift zu gründen, Sonde, um in der CDU mehr Theorie-Diskussion zu haben, Grundsatzdiskussion zu haben. Und dann haben wir RCDS-Leute als Herausgeber genommen. Also nicht nur mich sondern eben auch andere. Aber RCDS-Leute, aus dem Beirat zum Beispiel. Radunski, Pütz und andere. So, und dann war mein Nachfolger als RCDS-Vorsitzender Uwe-Rainer Simon, der hat auch noch... Was heißt das, RCDS-Zeitschrift, der hat uns vielleicht, weiß ich nicht, 3 000 Mark gegeben im Jahr, oder 4 000. Und, was wichtig war, das Büro, wo die Zeitschrift geführt wurde, der ganze Kram, Abonnenten und so, wurde im RCDS-Büro gemacht. So, und dann war Simon weg als Vorsitzender... Ich weiß nicht, dann war schon Langguth, weiß ich nicht mehr, aber kurz danach kam dann Langguth und da hatten wir uns verselbstständigt. Und haben die Sachen nicht mehr über das RCDS-Büro gemacht, sondern ich habe mir ein kleines Büro geschaffen mit einer Halbtagskraft für, was weiß ich, für 800 Mark im Monat, die hat die Abonnements gemacht und Briefe und das alles, Telefone habe ich so von mir zu Hause gemacht oder so. Und so lief das Jahrelang.

Bis ich dann nach 20 Jahren also, ja, '88, dann aufgehört habe. Und relativ kurze Zeit später ist die Sonde auch eingegangen, von Civis übernommen worden und jetzt Civis-Sonde, aber gut... Also das ist eben, weil der RCDS keine kontinuierliche Arbeit hat in der Person, sondern die dauernd wechseln und völlig unterschiedliche Auffassung haben und so weiter. Es hat auch meiner Meinung nach keinen Sinn so eine Zeitschrift, die ja mittelfristig arbeitet, an den Vorstand zu binden. Weil der Vorstand ständig wechselt und neue Leute und bis man denen erklärt, worum es geht und was die Zeitschrift will, ist der schon wieder weg und so. Also hat überhaupt keinen Sinn. Aber lose Anbindung, wir haben immer den RCDS-Vorsitzenden reingenommen, am Anfang, später dann nicht mehr, und, na ja, wir haben einen Zuschuss vom Bundespresseamt bekommen, kleinen Zuschuss, der dann wegen unseren Sonde-Thesen, die ja immer sehr kritisch waren, aufgestrichen wurde von Kohl. Ja und dann

haben wir uns noch so irgendwie über Wasser gehalten mit Spenden und was weiß ich alles. Na ja und dann ging's eben zum Ende.

Aber ich würde sagen, die Sonde-Thesen, das war natürlich auch viel Arbeit und Diskussion im Haus, die Leute, die mit Namen drüberstanden, das war schon tagelange Diskussion. Aber die haben doch in der Partei ziemlich viel um Wirbel gesorgt und auch viel bewegt. Man hat uns viel darauf angesprochen. Dadurch war die Zeitung immer so ein bisschen noch bei den Leuten da und im Bewusstsein. Also, hat sich sehr schön weg vom RCDS entwickelt und noch Herausgeber, einer dabei vom RCDS, aber ansonsten selbstständig.

Příloha č. 5

Interview – Christian Schwarz-Schilling (výtah z přepisu)

Místo a čas uskutečnění interview: Berlín, 21. dubna 2010

K osobě narátora: Dr. Christian Schwarz-Schilling byl v programové komisi jedním z předsedů podkomise pro hospodářskou politiku. Spolu s Norbertem Blümem k tomuto tématu také vypracoval úvodní analýzu. V té době byl generálním tajemníkem hesenské organizace CDU. V pozdějších letech zastával ve vládách Helmuta Kohla pozici spolkového ministra spojů (1982 – 1992). V rámci nevládního sektoru se angažuje na podporu mírového procesu v bývalé Jugoslávii. Působil ve funkci vysokého zmocněnce pro Bosnu a Hercegovinu (2006 – 2007).

[...]

Viele dieser Leute, die gerade Anfang der 70er mit Kohl zusammenarbeiteten, wurden später in den 80ern ähnlich wie Sie unter ihm Bundesminister. War für Kohl dieses Netzwerk der jungen Reformer, der Mitkämpfer aus den 70ern, dann später wichtig?

Ja, hat er bewusst ausgesucht. Kohl hatte zum Beispiel gesagt, hier Christian Schwarz-Schilling, Sie machen die Wirtschaftspolitik in der Vorbereitungskommission und Herr Blüm macht die Sozialpolitik und ich würde Sie bitten, dass Sie dabei versuchen, dass Sie ein wirtschafts- und sozialpolitisches Programm für den Programmentwurf gemeinsam machen. Denn es geht ja einander über. Können wir nicht separat sehen. Und dann haben wir das gemacht. Ich bin mehrmals mit Blüm bei ihm zu Hause gewesen und er hat bei mir in Büdingen übernachtet, haben wir zusammen gesessen und haben uns dann auf Texte geeinigt.

Konkret bei diesem Programm?

Ja, beim Berliner Programm, absolut.

Wie haben Sie Kohls Führung der Geschäfte der Kommission empfunden?

Also er war im Grunde genommen einverstanden und war wohl befriedigt, wenn er meinte, wenn der Text von den beiden gut geheißten wird, dem Schwarz-Schilling und dem Blüm, dann kann er wohl nicht ganz falsch sein. Denn das ist ja sehr schwierig, bei den – ich würde nicht sagen extremen Positionen, aber bei den doch sehr stark divergierenden Funktionen zu

einem gemeinsamen Text zu kommen. Und ich würde mal sagen, er hat das im Vertrauen auf die Leute, die er ausgesucht hat, dann sehr gut gefunden, wenn man zu einer Lösung gekommen ist. Wenn es andere Gruppierungen gab, wo man keine Lösung fand, na ja gut, da hat er dann eingegriffen. Aber bei unseren Texten hatte er nie eingreifen müssen.

Hat er auch selber Schwerpunkte gesetzt?

Ja, die Schwerpunkte waren im Grunde genommen die richtigen Leute auszusuchen, die richtigen Daten, die Organisation vorzubereiten und zu sagen: „Nun macht mal“. Dass er sehr starke Sachdiskussionen geführt hat, das kann ich nicht sagen. Sondern er hat sie nur dann geführt, wenn die Sachdiskussionen zu einem toten Ende geführt haben. Dann hat er gesagt: „Dann was geht’s hier eigentlich.“ Und dann hat er seine Bemerkung gehabt. Aber er hat sich nie danach gedrängt.

[...]

Jetzt zu der Arbeit der Programmkommission selbst: wie ist es eigentlich dazu gekommen, dass die Programmkommission, die laut der Parteiführung das Berliner Programm weiterentwickeln sollte, auf einmal ein völlig neues Programm erarbeitete? Wie ist es dazu gekommen?

Also Fortschreibung heißt in meinem Sinne auch nicht so, dass man sagt, also jetzt ist es nur zu einer Ergänzung gekommen. Sondern Fortschreibung heißt, dass die Partei ein neues Programm bekommt. Und es wird damit fortgeschrieben. Wenn es nicht eine Änderung dieses Programms gäbe, dann würde man sich damit ja gar nicht befassen. Also ich würde das nicht als eine Art Gegensatz sehen, dass man sagt, die Einen sagen Fortschreibung, die Anderen sagen ein Reformprogramm. Ich würde mal sagen, dass ist wirklich keine große Unterschiedlichkeit in der Bedeutung. Also ich meine, das war klar, wenn ein Parteivorsitzender (oder eine Parteistelle oder was) sagt, wir brauchen eine Fortschreibung des Programms und dann wird diese Frage auch aufgegriffen, dass das dann ein entscheidender politischer Akzent ist, dass wir in der Programmatik von den Tatsachen her eine Revision vornehmen müssen. Und von daher gesehen geht dann solche eine Reformkommission in Gang. Also ich finde, das ist ziemlich klar gewesen. Auch die Absicht von Kohl, dass die Leute diskutieren, dass gute Gedanken herauskommen. Das wusste er genau. Er wollte, dass die Leute etwas Konstruktives konstruieren, debattieren, und nicht in irgendwelche Spielereien sich ergehen. Und von daher hat er auch was Gutes gemacht.

Trotzdem zum Beispiel für den Bruno Heck war das wichtig, dass die Arbeit „Fortschreibung“ genannt wurde. Und wenn jemand „Reformkommission“ sagte, oder „Reform des Programms“, dann ging es für ihn zu weit.

Na ja, aber das ist dann nur eine subjektive Meinung, ich würde sagen. Das wurde allgemein so nicht aufgefasst.

[...]

Příloha č. 6

Seznam otázek pro interview s pamětníky

1. Welche konkreten Personen, die an der Arbeit auf dem Programmentwurf beteiligt waren, haben sein Inhalt Ihrer Meinung nach am meisten geprägt?
2. Inwieweit waren die Mandatsträger (Fraktionsmitglieder, Landesminister) bereit, ihre Zeit der Programmarbeit zu widmen und sich an der Arbeit in der Programmkommission aktiv zu beteiligen?
3. Welche Programmpunkte waren in der Programmkommission am meisten umstritten?
4. Wie stand der Parteivorsitzende Kurt Georg Kiesinger der Programmreform gegenüber?
5. Welche war die Rolle von Generalsekretär Bruno Heck in der Programmdiskussion?
6. Hat der Fraktionsvorsitzende Rainer Barzel in der Programmdiskussion irgendwelche Rolle gespielt?
7. Wie haben Sie das Agieren Helmut Kohls als Programmkommissionsvorsitzenden empfunden?
8. Wie ist es dazu gekommen, dass eine Kommission, die einzelne Abschnitte des Berliner Programms fortschreiben sollte, einen völlig neuen Programmtext herausgearbeitet hat?
9. Wann hat sich die Programmkommission entschieden, die Struktur des Berliner Programms zu ändern (4 statt 10 Kapitel, andere Reihenfolge) und von wem wurde das vorgeschlagen?
10. Einer der bemerkenswertesten Punkte im Unterkapitel „Deutschlandpolitik und Ostpolitik“ des von der Programmkommission erarbeiteten Programmentwurfes ist die explizite Erwähnung der Möglichkeit der Anerkennung der DDR. Der ursprüngliche Entwurf dieses Unterkapitels wurde von Herrn von Weizsäcker erarbeitet, in dem wurde die Anerkennung aber noch explizit ausgeschlossen. Von wem wurde diese neue Formel vorgeschlagen und durchgesetzt?
11. Wie haben Sie die Reaktion der Parteibasis auf den Programmentwurf der Programmkommission empfunden?
12. Wie erklären sie sich, dass sich auf dem Düsseldorfer Parteitag 1971 viele ursprüngliche Formulierungen aus dem Kommissionsentwurf gegenüber der Bundesvorstandsversion durchgesetzt haben?
13. Haben sie Kenntnis von dem Verlauf der Verhandlungen des CDU-Bundesvorstandes über den Programmentwurf? Welche Personen oder Gruppen standen sich dort gegenüber?

Otázky pro narátory z generace tzv. osmašedesátníků

14. Auffällig auf den programmatischen Vorstellungen der jungen Parteimitglieder aus dem RCDS und der Jungen Union war ihre Nähe zu dem SPD-Programm. Wie würden sie die Unterschiede zu dem SPD-Programm beschreiben, wie haben Sie sich abgegrenzt?
15. Was führte Sie persönlich zum Eintritt in die CDU?
16. Inwieweit waren für den RCDS und die Junge Union die CDU-Sozialausschüsse ein Verbündeter beim Anstreben der Parteireform? Wie breit war die programmatische Übereinstimmung? Inwieweit war die Mitarbeit formalisiert?
17. Was für Verhältnis hatte damals ihre Generation in der Partei zu den Parteifreunden aus der älteren Generation, die noch den Krieg bewusst miterlebt hat (Helmut Kohl, Heiner Geißler, Bernhard Vogel, Gerhard Stoltenberg) und viele von deren Angehörigen Anfang der 70er als Parteireformer galten?
18. Warum hat die Parteijugend Helmut Kohl bei seiner Kandidatur für den Parteivorsitz im Jahre 1973 unterstützt?